

UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 00285402 4

DRAMATURGIAI
DOLGOZATOK

IRTA

GYULAI PÁL

ELSŐ KÖTET

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1908

PN
1851
G8
Köt. 1

DRAMATURGIAI DOLGOZATOK

I.

1850—1863

1850

ALFÖLDI SZINMŰTÁR.*

Az Alföld, a mily gazdag gabonában, oly szegény irodalmi terményekben s a minő nagy tiszteletben áll előtte a szalonna és töltött káposzta, épen oly kevés becsűek a könyvek. Az írók és könyvadások bizonyoságot tehetnek. Túl a dunai részen mindig két annyi könyv kel el, mint a Tisza áldott vidékén; Debreczenben közelebről is megszűntek a *Csokonai lapok* és Szegednek egyetlen lapja még mind- eddig nem tudott fölelevenülni. Szomorú dolog; annyival inkább, hogy az alföld a magyar elem fészke.

Azt hitte az ember, hogy a múlt évek, midőn minden ember kénytelen volt hirlapot olvasni, e vidéket is közelebb hozzák az irodalomhoz. A hirlapok után majd könyvek következnek, s a szellemi haladás megkezdí emelkedését. Azonban, úgy látszik, hogy Debreczen, Szeged és más alföldi nagyobb városok polgárainak

* Kiadja Horváth Döme. Első kötet. Kecskeméten, Szilády Károlynál, 1850. Ára 1 frt.

még most sem vált^t éleletszükségletökké egy kis olvasás. Elég a kalendárium, melyben a vasárnapok, időjóslat, magzatok, atyafiak, komák és komaasszonyok névnapjai feltalálhatók.

Igen rosszul van ez így. Nincs miért büszkélkedni a tősgyökeres magyarsággal, magában az csak holt kincs. Jó pénzzé kell verni és forgásba hozni, hogy vegye hasznát az ország. Ugy fáj az ember lelke a látományon. A nemzet életerős tagjai munkátlanul, tétlenül, s a szellem lekötve bennök. A jó s legépebb magyar természet, annyi szép képesség kifejletlenül, vagy tévesztett irányban.

Holott itt alakulhatna meg a valódi magyar középrend, melyre annyira szükségünk van, s találhatóná mind szám szerint, mind anyagi tekintetben, legerősebb támaszát az irodalom s általa a nemzeti műveltség.

A serdülő nemzedék nyújt is e reményekre némi kilátást. Azért nem kell elcsüggednünk. Mindenekelőtt az alföldi hirlapokat kell újra feltámasztani, s velök a közélet és irodalom részvétét. Lassan-lassan megnyílik a szellemi élet világa. Az alföldi embernek sok patriarchális eszméje van, s inkább megveszi azt a lapot vagy könyvet, mely saját szülötte városában jött ki, még pedig ismerős irótól, mint az idegent. A többi aztán magától jön. De a hangot el kell találni kedélyéhez. Ez a legfőbb.

Ha igazságosak akarunk lenni, meg kell valanunk, hogy ez mindeddig hiányzott. Például a *Csokonai lapok* — mást most mellőzzünk — oly diákos és tapintatlan modorban valának szerkesztve, hogy megszünésökben csak az irodalmi közöny sajnálható.

Már e szempontokból is örvidenünk kell e vállalatnak, habár szinmütárak hazája nem a vidék, hanem a főváros, hol szinész, dráma-iró és műveltebb izlésü közönség kölcsönös hatással vannak egymásra. A kiadónak czélja koronként megjelenő füzetekben egy eredeti s egy fordított szinművet közleni. Ez is mind jó, csak félünk, hogy az eredeti szinművek sorozatát alkalmasint megbukott, el nem fogadott vagy évtizedek óta heverő, becsesel soha nem birt, s már divatból is kiment szinművek fogják kitölteni. Legalább a jelenleg közlött eredeti mű ilyesmit gyanítat. Így az irodalomnak mit sem használunk. A rossz, selejtes költői műveknek közlönnyt indítani meg nagy bűn. Izlést ront, s csökkenti a jók hitelét. Tudományos könyv legyen bármily hiányos, mégis mindig tartalmaz valami jót, s viszonyosan hasznos is lehet. Nem így a költői mű.

Ez első kötet Horváth Cyrill akadémiai rendez tagnak egy öt felvonásos szomorujátéka kezdi meg *Vetélylársak* czim alatt. Horváth Cyrill régi drámairó már, de alig hihető,

hogy egy-két szorgalmas könyvtárnokon kívül, valaki emlékezzék műveire. Jobb is lett volna nyugodni a borostyánokon. Most nincs az a boldog idő, midőn az akadémia száz arannyal jutalmazta a csinos jambusokat, s Tóth Lőrincz és Jakab István voltak a koszorus drámairók. Ma már senki sem ir, olvas és játszik ily darabokat. Kinevetik vele az embert, legyen bár még oly becsületes arcza, kétszer oly tudós neve és háromszor oly tiszteletet igénylő ruhája.

Furcsa alkatrészekből állottak e drámák. Első s fődolog volt csengő és pengő jambusok; dagályos képek mennél hosszabbra nyujtva, hogy kiadhassák az iveket, mit a cselekvény nem tudott, a kornak a régi magyar előidőkből kellett vétetni; aztán megjelentek a személyek, német lovag-drámákból megszökött, s attilába erőszakolt hősök, egymást halálosan gyűlölő várurak, bölcs remeték s módfölött okos vén cselédek; vitéz lovagok, kiknek erényét majdnem gyűlölni kell, s gyáva ostoba bűneiket szánni. Szerelmes halvány leányok, kik tengert pityeregnek és szélvészt sóhajtanak. E diszes társaság, miután öt hosszú unalmas felvonást német érzelmések és magyar táblabirói pathoszszal telebeszélt, rendszerint elpusztította egymást, vagy boldog lett, egy-egy álerkölsi eszmét hagyva megemésztésül a nézőknek. Körülbelül ezekből áll Horváth Cyrill drámája is.

Legyen ennyi róla elég s mellőzzük a részleteket. Becsületünkre! átolvasásuk is szörnyű fáradságba került. Aztán egy akadémiai tagnak sokkal több ismerete van, mintsem egy irodalmi ujoncz fejtegetéseire szoruljon. Más baj is van itt: az a csodálatos mánia, mely a csizmadiát szokta elérni, midőn politikus lesz; vagy a borbélyt, ki erőnek-erejével doktor akar lenni. Birálat helyett jó tanácsot akarunk adni. Sziveskedjék Horváth Cyrill kerülni a múzsákat s dolgozzék akadémiai szakmájában valami olyat, mely, ha nem kitünő, legalább hasznos lehet; ne compromittálja az akadémiai tagsági czimet, melyet már annyiszor compromittáltak, s éltesebb létére ne alkalmatlankodják nekünk, kiknek a fiatalokkal is elég bajunk van.

A másik szinmű, Hugo Victor *Borgia Lucretiája* fordítva a kiadótól. A választás dicsérendő; Hugo Victor, a német kritikusok ellenére is, a jelesebb drámairók egyike. A hol genialitás van, hamar békülünk a hibákkal, s a költészetnél lelkesülnünk kell. Eredetisége mellett feledjük különzségeit, eszméiért megbocsátunk erőszakosságának. Ő annak nem oka, hogy iskoláját elferdíték, modorra aljasíták, s tizenöt év óta csak jellemeit nyesik a drámagyártók, kik közül a világ alig tanulta meg egy-kettő nevét.

Borgia Lucretiában is mily óriási feladattal

küzdött meg, s mily nagy eszmét vitt keresztül. Egy női szörnyet tesz érdekessé, drámaivá azzal, hogy anyai szeretetet gerjeszt szívében. Összhangzásba hozza jellemével, bár testvérét gyilkolta meg és atyja ágyasa volt. A gyűlölet mellett részvétünk ébred, haragunkban szánjuk. Csupán az egyetlen erénye, roppant bünei mellett, s ezért szenvednie, buknia kell. Minő mély igazság és kiengesztelődés!

Ajánljuk a kiadó figyelmébe Hugónak a többi, még magyarra nem fordított drámáit is; úgy Delavigne Kázmért, kitől a magyar színpad semmit sem bir. Nem volna fölösleges a régibb és újabb spanyol drámákhoz is hozzányulni; mert a spanyol drámairodalom gazdag, s a spanyol költészet népdalai után ítélve a mienkkel leginkább rokon minden nyugotiak közt. Csodálatos, hogy a spanyol drámákat fordítóink mindeddig elhanyagolták.

A kiadó fordítása nem művészi, s még csak nem is hibátlan. A *vous*-t épen oly gyakran használja a magyarban, mint a hogy a francia szokta. Egy-egy lapon huszonnyolczat is megszámlálhatni: «Azon nap, midőn tizenhat éves lettem, a halász nyilvánítá, hogy nem az apám légyen, mig csak a világon férfiak hadjáratra s nők gyönyörévezetre fognak találtatni.» Ez mind francziául van. «Mind den kedélyeimet teljesítik.» Ennek nincs ér-

telme. A *kedély* kedvteléssel vagy vágygyal van fölcserélve. A herczeg szolgájához gúnyosan így szól: *Kedvesem*. Ez sajtóságos kifejezés s magyarban a *barátommal* leginkább megközelíthető.

Nem hiányzanak a nyelvtani hibák sem. Ezeket nyesegetni, meglehet, pedantság, de elkövetni mindenesetre több a figyelmetlenségnél. *Törödni* ik-es ige, *folyik* ik-telen vagy legalább kétes, s ilyenkor jobb iktelen alakban használni. Az *ik*-kel különben is el van árasztva nyelvünk. *Megbocsájtani* tájszólás; ki mondja főnevét így: *bocsájnát?* stb.

A kiállítás és nyomás becsületére válik a kecskeméti nyomdának.

1853

KALMÁR ÉS TENGERÉSZ.

Dráma 4 felvonásban. Irta Czakó Zsigmond. Előadatott a Nemzeti Színházban 1853 február 25-én.

Nem nekünk jut először eszünkbe: mivé lesz a magyar színészet, ha jeleseink lassan-lassan kidőlnek. Csodálatos! A legmostohább korszakban, midőn legjobb színészeink ötvenkét megye vándorai valának s a színpad csak a festett falak varázserejével rendelkezett, csapatonként állottak elő a nagy tehetségek, míg most, a nem épen a kedvezőtlen körülmények között, alig látunk egy-kettőt, a kik némi reményekre jogosithatnának. Honnan van ez? oly kérdés, melyet feszegetni csak német bölcsész tudhatna, mert neki van tehetsége és türelme oly dolgokról elmélkedni, mikről nem szükség s eredményre jutni ott is, a hol eredményt elérni nehéz. Utoljára is abban kell megnyugodnunk, mit a híres Monte-Christo az élet titkának nevezett: «Várjunk és reméljünk.» Mi még bátrak vagyunk hozzá tenni: reméljünk és csalódjunk és újra reméljünk.

Tapasztalásból szólunk, épen mint a híres Monte-Christo.

Hervei Ida kisasszony először lépett föl nagyobb szerepben (Bilsenné): tehát öreg nő szerepében ifju leány. Ez már magában igen méltánylandó valami s mi a legjobb vélemény-nyel léptünk a színházba. Igaz, nem épen nagy figyelemmel néztük végig a színművet, mert akaratlan a multba tévedt gondolatunk, midőn az ifju költő e darabjával első diadalát ünnepelte s kora halála eszünkbe juttatja azt, hogy azóta drámairodalmunk is a színészet sorsában osztozik: itt is várunk és remél-nünk kell, azonban Hervei Ida kisasszony egyetlen szavát sem vesztettük el s hiven kísértük mozdulatait.

Hervei Ida kisasszony jó színpadi alak, hangja erős és nem kellemetlen, de szavalni, arc- és tagjátékot kell még tanulnia. A kezdő elfogultságát talán a folytonos gyakorlat legyőzi s nem is ez az, a min mi fönnakadnánk. Ké-vés jelét láttuk a jellemfölfogásnak és vissza-adásnak. Bilsenné vallásos, szigorú, nyers és indulatos öreg nő. Előttünk ifju hölgy állott élénk mozdulatokkal, kinek csak néha jutott eszébe, hogy haja már megőszült. Mi-dőn indulatba jó, s átkozódni látszik, csak annyit jegyzett meg magának: itt föl kell emelnem hangomat és kezemet, de a hely-zet lélektani jelleméről nem gondolkozott és

szerepét nem tudta egyöntetűvé alakítani. Ez véleményünk ma esti játékaról, de tehetségéről nem mernénk határozottan szólni. Még nem fog ártani néhány próba, hogy mind ő tisztába jöjjön magával, mind a közönség vele. Az igazgatóság, úgy hiszszük, ezután is alkalmat szolgáltat arra, hogy Hervei Ida kisasszony haladását bemutassa s tehetségéről mind jobban meggyőzzön bennünket, annyiival is inkább, mert az a szakma, a melyre ő hivatottnak érzi magát, fontos és nincs eléggé képviselve.

A közönség részvétellel volt a föllépő iránt s kihívásokkal bátorítá.

IRA ALDRIDGE.

1853 márczius 24-én.

Az afrikai Roscius, az egyetlen Othello, mi-kép Aldridge-t Európaszerte nevezik, pár nap mulva körünkben lesz s kétszer fog föllépni a nemzeti szinpadon. Helyén látjuk rövid vázlat-ban közölni életrajzát és szólani valamit mű-vészi jelleméről s azon hatásról, melyet Európa fővárosaiban tőn. A szempontok, melyekből magasztalói és ócsárlói kiindulnak, æsthetikai tekintetben nem egészen eldöntött kérdések, de a magyar közönségnek biztos vezérfonalul szolgálhatnak, hogy elfogulatlanul élvezhessen s ítélhessen meg egy művészt, ki nem csak azért nevezetes, mert egy elnyomott és maga-sabb szellemi emelkedésre képtelennek tartott népfaj képviselője, hanem egyszersmind azon nagy színészek közé tartozik, a kik Shakespeare műveinek adnak életet s vele mintegy rokon-ságban tehetségök tragikumot és komikumot egyesít.

Aldridge fejedelmi sarj, épen mint Othello.

Ősei a Fulah-törzsnek voltak főnökei Sanegal partjain, Afrika nyugati részén. Egy amerikai missionarius utat talált oda. — Hősünk nagy-
atyját igyekezett megnyerni a keresztyén val-
lásnak. Ez hajlott rá és szokásba akarta hozni
a keresztyén foglyok kicserélését, a helyett,
hogy rabszolgákként eladassanak. A törzs ezen
fölháborodott s lázadás ütött ki. A missionarius
még a lázadás kiütése előtt harmadnappal
visszatért Amerikába, magával vive egyik fiut,
Aldridge atyját és gondoskodott, hogy keresz-
tyén nevelésben részesüljön. Ezalatt az egész
fejedelmi család kiirtatott s a lázadás vezére
vette át az uralkodást. Az egyetlen életben
maradt fiu lelkeszi pályára szánta magát, de
titkon azt az óhajtást táplálá, hogy hazájába
visszatérvén kivivja örökösödési jogát s nép-
törzsét a keresztyén hitre térítse. Meg is jelent
hivei között, de célja nem sikerült. Ujra ki-
ütöttek a régi viszályok s a nép két pártra
szakadt. A trónkövetelő, a kiütött polgárhábo-
ruban megveretvén, csak futással menthette
meg életét. Kilencz évig élt elrejtözve hivei
egyikénél, nejével, egy négernővel, kit még
Amerikában vett el. Lehetetlen volt szaba-
dulnia. A vidéket kémek vették körül, kik reá
vadásztak.

Itt született Ira, ki még most is emlékszik,
hogy mint nyolcz éves gyermek, a kunyhó
előtt játszván, hol szülői rejtöztek, mint foga-

tott el egy fegyveres kémtől, a ki arczán atyja vonásaira ismert, s mikép szabadítá meg egy öreg nő, ki őt fiának hazudá. Végre nagy bajjal Amerikába menekültek, hol atyja szines társainak lelkésze lőn. — Szülői őt is lelkészi pályára szánván s nagy gondot fordítottak neveltetésére. Azonban egy szini előadás, melyen történetesen jelen volt, életpályáját máskép döntötte el. Ugy hitte, hogy színésznek született. Ő maga beszéli el, mennyire el volt ragadtatva, bővölve és sejtelmeit mint mulá felül mindaz, mit látott, hallott, érzett. Az előítélet, mely népfaján nehezül, az akadályok, melyek minden lépten eléje gördültek, nem rettenték vissza. Egy ifju művész lelkesülését, ki tárgyán szenvedélylyel csügg, semmi sem olthatja ki. Szerepeket kezdett tanulni s először egy magán szinpadon lépett föl; társai néger műkedvelők voltak, kiket ő maga tanított be. Az előadás sikerült, a fehérek gunyos élczei természetesen nem maradtak el.

Első kísérletei e korszakából egy mulatságos adomát beszél el róla Mathews, hires angol színész, ki épen akkor tőn tanulmányutat az az Egyesült Államokban s egyik előadásán jelen volt. Hamletet játszta. Midőn a hires «lenni és nem lenni,» monologot szavalja s mindjárt elején e helyre ér: «and by opposing end them») a közönségnek egy ezzel hangzásra nézve csaknem egyező néger dal kezdete jut eszébe:

Opossum up a gum tree (a zacskós-állat gummi-fára mász) s nagy zajjal kényszeríti Hamletet, hogy ezt énekelje el. «Jól van, uraim és asszonyaim, úgy látszik, önök inkább kedvelik a zacskós-állatot a gummifán, mint Hamletet.» És elénekelt a dalt, azután tovább szavalá a hires monologot. Ez az ő humora, mi vendég-szerepléseinél most is megújul; mert ugyan nem e jelenet ismétlése-e az, midőn Othello és Macbeth után ugyanazon este *Mungó*-ban lép föl, s mint ostoba szerencsen rabszolga kaczagtatja meg közönségét, melyet elébb sirásra birt, megrázott?

Ira tanulni akart s tovább képezni magát. Jeles színészeket akart látni s mindent elkövetett, hogy a Chatam-színház előadásaira bejuthasson. Egy tanulótársa segíté rá, ki Wallack színész jelmezeit hordá föl esténként a színházba. Barátja halálával ő foglalta el helyét s mint a legelső színész inasának bő alkalma lön a színészet titkaiba bepillantathatni. Itt, a színpalak közt képezte ő magát, örömmel szenvedve bánatmat, lealáztatást, csak hogy céljához juthasson.

Atyja most sem mondott le azon szándékáról, hogy belőle lelkészt neveljen. A Shenectady College-be adá, majd 1828-ban Európába is átküldé, hol a glasgowi egyetemen másfél évet töltött. Se az atyai szigor, se hittani tanulmányai nem gyöngíték régi hajlamát. Szenve-

délye a színészethez szellemi fejlődésével növekedett. Azon elhatározással indult Londonba, hogy szerencsét próbál. Senkitől nem ismerve, egyedül hajdani gazdájától, Wallacktól ajánlva, számtalan akadályokkal kellett megküzdenie, míg egyik külvárosi színházban fölléphetett. Othellót játszása nagy tetszést nyert. Ez fölbátorította. A Coburg-színházhoz szegődött, noha ez sem tartozik az első rangúak közé. Itt Oronoko, Gambia, Zarambo s más szerepekben a közönség kegyenczvéé lón.

Othello szerepét nem csak a színpadon játssza, hanem az életben is. Azonban még mind eddig boldog Othello. A történet ím ez. Mídon egykor a *Rabszolgák* című színműben Gambiát játszása, egyik barátjától játék után egy páholyba kéretett. Berks grófságból egy köztisztelőben álló férfit és parlamenti tag családját akart megismerkedni vele, mely művészete iránt nagy tisztelettel viseltetett. Erővid találkozás elég volt arra, hogy a parlamenti tag leánya Desdemona szerepét játssza és Aldridge hat hét múlva elmondhassa a bámuló rokonoknak:

Hogy a leány velem jött, az való,
Az is való, hogy összeesküvénk.

Nem vádolták be, hogy bájított, bűvös mester-séget használ. De atyja épen úgy gondolkozott,

mint Brabantio, a mi különben nem akadályozá boldogságukat.

Neje hiven kísérte a vidékre, hova visszavonult hogy nagyobb szerű föllépésre készüljön a főváros valamelyik első rangu szinpadán. Nyolcz évet töltött vidéki szinpadokon folytonos gyakorlat és tanulmány közt. Most először Dublinban akart föllépni. Az igazgató eleinte nem akart vele egyezkedni. Valami izetlennek találta, hogy Britannia egyik legjelesebb szinpadán néger játszszer. Végre engedett. Aldridge Othellóban akart föllépni. Az igazgató figyelmeztette, hogy Kean, kit épen vendégül vár, mindig haragudni szokott, ha szerepeit előtte játszszer, aztán vakmerőség is tőle, *Othello*-ban lépni föl, mert a közönség hasonlítás fog tenni közte és Kean közt. Aldridge megmaradt szándéka mellett és — győzött. Maga a megérkezett Kean is a tapsolók közé vegyült s ajánló levelekkel látta el. Szerepei szaporodtak. Végre 1833-ban föllépett Covent-Garden szinházban, hol megalapítá művészi híret, mely azóta mindig növekedik. Ármányok utóbb a Surrey-szinházba szoriták. Oda hagyta Londont, de a kitüntetések követték. A többek közt 1838-ban a saint-domingói parlament egy üdvözlőirattal tisztelte meg s az akkori elnök számfeletti segédének nevezte ki, mit a londoni consul hivatalosan juttatott értésére. Később újra visszatért Londonba s még nagyobb

sikerrel játszott. A londoni lapok telvék magasztalásával. A *Punch* természetesen humorral ír róla: «Ira furor brevis est. Jól választotta csodálatos keresztnevét, s talán azért csinál mindenütt furorét.»

A mult évben kezdé meg szárazföldi vendég-szerepléseit. Németországban lépett föl s legnevezetesebb fővárosaiban tetszést aratott. A porosz király bemutattatá magának s a tudomány és művészet arany érempénzével jutalmazta. A mult hóban látogatta meg Bécset. Jelenleg Pestre utaztában Pozsonyban vendégszerepel. — Aldridge külseje megnyerő és deli. Valódi hősi alak. Közép nagyságu, jól megtermett erős férfiú, egy kissé hizásra hajlott, a mi azonban még nem ártott növése szabályosságának. Barna arcza kifejezéssel teljes a nélkül, hogy némely színész bágyadt szenvelgésével bírna, s épen úgy hatalmában van, mint termete. Egyedül egy kissé nem szép orr zavarja a különben szép fej összhangját. Szemei hasonlóképen kifejezésteljesek és beszélők. Organuma hatalmas, teli, mély érczü. Játékának stílje főbb vonásokban a legjobb angol színészek iskolájából való, melyre saját eredetisége bélyegét nyomta. A nyugodt helyeken könnyen társalog, mintegy oda vetve, a csak kissé szenvedélyeseken is a szavalatig emelkedik, a mi drámai éneklés a szó művészi értelmében, az ugynevezett nagy stíl. Mozdulatai mindig

nemesek, méltóságosak. Néger eredetének köszöni azon természeti hangokat, melyeket úgy szólva ő hozott szinpadra. Hosszan nyujtott «Oh» fölkiáltása megható, oroszlánias mormolása, mely a szenvedély viharát megelőzi, legmegrázóbb, míg sirása, mint a gyermeké, megindítja az embert. Ily pillanatokban szemében valami csodálatos fájdalom nyilatkozik. Midőn égre tekint, szemgolyójának sötéten kékesfehére fölfordul s arcának a legmélyebb szenvedés kifejezését adja.

Legkedvenczebb szerepei Othello, Macbeth, Mungo. Othellóban a legeredetibb. A féltékenységet, e legféktelenebb szenvedélyt, még senki sem ábrázolta ily igazán, mit nagyon elősegít néger származása. A valóság és művészet egyesül e két szerepben. Othello csak ilyen lehet, mikép Shakespeare teremté. A komikumban is épen oly jeles, mint a tragikumban. E sokoldalúságát még azok is elismerik, kik szemére hányják, hogy egész repertoireja csak egy-két szerep, melyeket nem nehéz egy egész életen át betanulni. Berlin- és Bécsben ugyan a közönség osztatlan tetszésében részesült, de a műbirák két pártra oszoltak. Ócsárlói egész művészetét csak modornak nevezik, melyből egyedül a féktelenség övé, a többi utánzása Kean- és Macreadynek, nem épen mindennapi tehetséggel és tanulmánynyal. Az izlés nevében tiltakoznak a barbárság betö-

rései ellen. Hatását ritkán nevezik æsthetikainak s nem akarják elismerni, hogy különb a német Othellóknál, bár gunyosan megengedik, hogy egyetlen. Művésztelen természetiesnek tartják a szenvedély vulkáni kitöréseiért, természetietlen művésznek a nagy stílért, az ellentétek igen szem- és fülbántó kitüntéseért, mit angol és francia iskolának neveznek. Azonban ne feledjük el, hogy a német kritikusok Rachel irányában sem voltak elég méltányosak és rögeszméjök, hogy Shakespeare műveit a német színészek játsszák legjobban. Arra is gondoljunk, hogy Shakespeare drámáiban az egyéni a fő minden következményeivel, s a szenvedélyek legigazabb ábrázolása.

Mi igaz és mi nem azon magasztalás- és ócsárlásokból, miket e rövid cikkben futólag érinténk, a jövő héten tanui lehetünk.

ÁRMÁNY ÉS SZERELEM.

Irta Schiller, fordította Szenvei József. Előadatott a Nemzeti Színházban 1853 április 10-én.

Kitünő előadás, gyér közönség. Nem igen tapasztalhatni utóhatását azon lelkesülésnek, mely a drámai művészet iránt Ira Aldridge itt létekor közönségünkben oly örvendetes jelenségként tünt föl. Pedig a mai est telt házat érdemelt volna. A szerepek legjobb kezekben, az előadás szabatos és összevágó, — oly dolgok, mikkel fölötte ritkán találkozunk, de talán többször lehetne bennök részünk, ha irántok élénkebb részvétet tanusitanánk. Nálunk divat a drámákat inkább csak az első előadáskor nézni meg, mintha csak a színmű újdonságának volna érdeke. Ennek kellemetlenül kell hatni színészeinkre, mert mintegy lenézése művészetöknek. Másutt a jeles színészt kitünő szerepeiben mindig örömmel nézik, sőt épen mert egy szerepet számtalanszor kell játszania, módjában van azt oly tökélyre vinni, a mi nálunk csaknem lehetetlen.

Ne vegye senki rossz néven tőlünk, hogy a színészek helyett a közönséget kritizáljuk. A sikerült előadás teljesen jogot ad reá. Lendvay (Ferdinand), Jókainé (Lady Milford), Szentpéteri (Müller), FánCSI (Wurm), László (Kalb) művészetök teljes erejében jelentek meg. Tóth (elnök), minden igyekezete mellett is, szerepének finomabb árnyalatait nem tudta ugyan kiemelni, de nem rontott. Bulyovszkyné iránt, ki Luiza szerepét tudtunkra most először játszotta, méltó elismeréssel kell lennünk. Ő fokenkénti haladást tanusít. Szavai tiszta, hangsúlyozott, s játékán gondos tanulmány vonul át, ha nem is mindig mély felfogás. E szerepével is szerencsésen küzdött meg. Kivált az utolsó felvonásban, midőn Ferdinand egyetlen szóval gyalázza meg, fölkiáltása valami megható volt. A fájdalom és szemrehányás önkénytelen hangja vala az a legmélyebb szerelemben fölolvadva.

ÁRGYIL ÉS TÜNDÉR ILONA.

Eredeti néprege 3 fölvonásban, népdalokkal, zenével és tánczokkal. Irta Szigligeti Ede. Zenéjét szerezte Doppler Károly. Előadatott a Nemzeti Színházban 1853 április 16-án.

Mit és mit ne írjunk e műről? Legtanácsosabb volna könnyedén véve a dolgot elmondanunk: szombaton este meglehetősen számú közönség gyült föl, vasárnap még számosabb; sokan gyönyörködtek a diszitményeken: az aranyalmát termő fán, a délibábban, a manók, virágok, lepkék és tündérek tánczán, megtapsolták a népdalokat, Füredi urat és Alkári kisasszonyt; nem kevesen borzasztóan unatkoztak, kivált ha történetesen nem volt szép szomszédnőjük; a drámairók méltatlankodva emlegették, hogy a drámabíráló választmány épen oly szigorú, mint engedékeny; a kritikusok csóválták fejüket és élczekre készültek, aztán mindenki hazament, lefeküdt, elaludt s reggelre mindent elfeledett — kivéve talán a gyermekeket, kik még sokáig fognak Tündér Ilonával álmodni; a drámairókat, kiknek Árgyil fegyverül fog szol-

gálni visszautasított drámáik védelmében; a kritikuskokat, kik eddig már gyilkolják — a halottat.

Sajnáljuk, hogy nem lehet épen ily könnyedén vennünk a dolgot. Egy eredeti mű, melynek érdekét már a ritkaság is kezdi emelni, több figyelmet érdemel. Irnunk kell róla. Kötelességünk, épen mint a színészeknek végig — játszani.

Azonban eljárásunkon az előadás sokat könnyít. Föl vagyunk mentve, hogy a mű tartalmát elmondjuk, s részletes bírálatba bocsátkozzunk. A manók (Hegedűs, Tóth, Turcsányi) oly zajt ütöttek, melyből bajos volt kivenni emberi artikulált hangot; a vén székelynek (Réthi) csak tizedik szavát lehetett érteni; aztán magának a műnek meséje is sokkal ziláltabb s a cselekvény szálai lazábban kapcsolódnak, hogysem a zene, táncz és diszitmények közt megosztott figyelem azt egyszerre fölfoghassa. Csak a mű alapeszméjéről és a cselekvény főbb vonalairól lehet szólanunk.

Szigligeti e művét, úgy látszik, nem irta színműi igénynyel. Népregének nevezi, mi az elbeszélő költészethez tartozik. Tehát akaratlanul dob el magától minden drámai alapot. Szabad-e ezt szinköltőnek tenni? Nem vitatjuk, elég az hozzá, hogy bárminő szempontból tekintsük e művet, egyikép elhibázott.

Tündér Ilona meséje, mely Olaszországból átszivárogva századok óta forog népünk ajkán, tisztán keresztyén alapu. Az eszményített szerelem, az ábránd és a mély sentimentalismus, melyet a királyfi és a szép tündérelány képvisel, csak a keresztyén világban található föl, miből természetesen foly, hogy az egész mese, ha időhöz és helyhez köttetik, már alapeszméjénél fogva csak azon tündérvilágba férhet be, melyet a keresztyén phantasia a keresztes háboruk utáni időkben alkotott a szaraczénoktól kölcsönzött jó és rossz nemtökből. Szigligeti visszamegy az avarok korába, oly korba, mely e mese szellemével homlok-egyenest ellenkezésben van. Történeti alapot keres és hősoket, kik beszélhessenek hazáról, nemzetről. Itt egy közbeszótt megjegyzést nem hallgathatunk el. Ideje volna, ha drámaíróink békét hagynának már az avaroknak s általában az inkább époszi, mint drámai kornak, melyből számunkra csak fényes magyar ruhát, kardcsörömpölést halásznak ki, s felsujtásozzák a mai kor eszméivel rhetorikai-lyra kísérete mellett.

Szigligeti nem elégszik meg azzal, hogy a mese szellemén ily erőszakot tesz. Tovább megy s minél több époszi elemet vegyít művébe, mi aztán puszta allegoriává fajul. Ez természetes következménye volt a mese hibás fölfogásának. Föllépnek Hadur és Ármány, az

Idő, Mult, Jelen, Jövő s átveszik a drámai személyzet sorsának elintézését. A kedves kis gyermek népregéből, mely keresetlensége s egyszerűsége által oly vonzó és költői, allegorikai mű kerül ki, hol minden symbolikussá válik és az egész szellemvilág szabad, könnyű mozgását elveszti azért, hogy illő következeteséggel képviselhessen valami indulatot, valami fogalmat, valami tulajdont. A tündérekről lehullott az idom, az ideg, a csont, a bőr, az emberi, az egyéni, hogy emblemává, eszmévé válhassanak. Ily kezelése a hitregéknek a legköltőietlenebb valami.

Aztán az egész nem azon gyermek, átengedő képzelőerővel van kidolgozva, mely aól sikerült tündérmesékre szükséges, mert a mese utoljára is egy álom, melyet Ilona kristály koporsójában álmodik. A költő őrizkedett, hogy meg ne szólják babonásságáért. Mikor a szellemvilágot játszatja, mintegy igyekszik megmutatni, hogy megírta ugyan a tréfát, de nem hiszi. Ő rationalista, avarai is azok, s óhajtaná, hogy a közönség is az legyen. Az egész darabon át, midőn a tündér- és manóvilágot megjelenteti, mindig azon fentartással él, hogy ezt bizony csak Árgyil látja, a többi nem. Szóval, csak a királyfi monomaniája a léleklátás, miért aztán az egész szinpadai személyzet le egészen a kertészlegényig sült boldognak tartja is. Még a boszorkányt is álom-

járóvá teszi a csodálatos indokolása végett, csakhogy megmenthesse művét — nem a költészetnek, hanem a valóságnak. Való és ábránd, rege és történet van összevegyítve benne, mind-egyikből a legprózaibb rész, összhang és éltető szellem nélkül.

Mindez a népregét illeti. Mint színműről nem lehet szólni róla. Még szerkezetét is alig emelhetjük ki, a mi különben Szigligetinek erős oldala. Mi nem is óhajtjuk, hogy tündéres színműveknek bővében legyünk. Ki merjük mondani, hogy a tündérvilágból lehetetlen valódi színművet írni; legfőlebb csak komikai alapon lehet, mikor aztán a jelen életbe kell átjátszania. Goethe *Faust*-ja sem az, bár legfőnségesebb költészet; Shakespeare *Nyár-éji álma* is minden szépsége mellett sem bir drámai érdekekkel. A magyarnak épen nincs érzéke az ilyszerű művekhez, minek egyik oka, hogy népköltészete mesékben igen szegény lévén, a színpadon mindig csak a költő csinálmányaival találkozónék, nem azon kedves alakokkal, melyek bölcsőjét körüllebegték.

Azonban Árgyil és Tündér Ilona talán még egy darabig fönn fogja magát tartani színpadunkon. A kiállítás igen fényes volt, a népdalok tetszettek, a diszitmények sikerültek, kivéve a forgószelet, mely sehogy sem akart forogni.

A czimszerepet Bulyovszkyné és Feleki adták, elég igyekezettel.

Legjobb lenne ballettá alakítani az egészet, ez hosszabb életet biztosítana számára.

Több lap keményen megrója a szigorú drámabíró választmányt, mely oly engedékeny. Semmi szavunk nem lehet rá. Egy körülményt azonban nem mellőzhetünk hallgatással. A választmány épen úgy pálczát tört a mű fölé, mint az összes journalistika csak mint olyant ajánlá, melyben a diszitmények, táncz, Attila árnya, avarok, csillogó ruhák és phrasisok az eddigi szokás szerint talán sokáig kamatozni fognak a pénztárnak. A közönség nem nyilvánított tetszést s így a választmány szigora hatalmazta föl, melynek ellenében épen a közönségre szokás hivatkozni.

Legjobb az egyenes út az izlés dolgában is.

CID.

Dráma 5 fölvonásban Irta Corneille Péter, fordította Hegedűs Lajos. Előadatott a Nemzeti Színházban 1853 április 18-án.

Ez már harmadik fordítása a nagy francia szinköltő egyik legjelesb művének, melylyel a francia dráma fénykora kezdődik.

Az elsőt ezelőtt nyolczvan évvel vettük gr. Teleki Ádám kezeiből s a nyelv akkori fejlettségéhez képest csaknem genialitással dolgozva. Ő a Bessenyei által hozzánk átültetett alexandrinekben adá, néhol áradozón és sok szabadsággal ugyan, de egészben véve hűn a styl méltóságos páthoszához.

A második a Gregussé, mely 1847-ben jelent meg Szarvason. Greguss az ötös jámbust választá, melyet már rég drámai nyelvvé szentítének költőink. Ennek mindenesetre elsősege is van nálunk trochæusi lejtésü alexandrin fölött, mely sem szavalatra nem oly alkalmas, se a komoly dráma méltóságához nem illik egészen. De kérdés: a francia klaszikai iskola drámait lehet-e elég jellemzően

visszaadni ötös jámbusainkon? Nem jobb szol-
gálatot tennének-e a rimelt alexandrinek jam-
busi lejtéssel, mint a hogy a francziában van,
s mikép az már nálunk is megkisértetett, nem
ugyan szinmű, hanem épen egy franczia tan-
költemény fordításában. Ez mintegy külsőkép
is jellemezné azt a szellemi különbséget, mi a
shakespeare-i és franczia classikai szinművek
közt van s hűn visszatükrözné a Corneille és
Racine-féle művek kellemes feszességét, finom
ragyogását, rhythmosos páthosját s korlátolt
szenvedélyeit. Ez azonban csak egy sejtelmes
ötlet, minek igazolása a kísérlettől függ. A mi
magát a fordítást illeti, arról már elmondá
véleményét a kritika. Megjelentekor a *Szép-
irodalmi Szemle* igen derék és részletes birá-
latát közölte. Elmondta, hogy a fordító egész-
ben hathatósan megközelítette föladatát, ha
egyes helyeken kivánni valót hagyva is, hogy
eredetiét értelme minden redőiben fölfogta s
s azzal meg is tud vinni, midőn nem sajnálja
a fáradságot; párhuzamos sorokban össze-
hasonlitja azon helyeket, melyekben az ere-
detitől messze elmaradt, kimutatja a nem
eléggé szabatos jambusokat, a rhythmus hiányát
s nyelvtani tévedéseket. Mi még bátrak va-
gyunk hozzátenni, hogy Greguss nem bírta
elég költőileg kezelni a nyelvet s a legtöbbszor
még akkor is hiányzik nála a báj, midőn a
legfinomabb árnyalatokat vissza tudja adni;

aztán kitételei, sőt egyes szavai is sokkal bölcsészetiebbek, hogy sem költőiek lehetnének s nyelvtani különzségei majd mindig zavarják a stíl méltóságát.

Föülmulta-e Hegedűs elődeit, tökéletesebbet nyújtott-e vagy nem? könnyedén nem merjük elhatározni. Egyszeri hallás után, csak ugy emlékezetből, bajos igazságos összehasonlítást tennünk. Annyi bizonyos, hogy Hegedűs jambusai igen is szabad jambusok, inkább próza, s műfordítói igényre, a szó valódi értelmében, nem tarthat számot. De egy classikai mű fordítása kivált olyané, melyben a dictióra van legtöbb suly helyezve, nem könnyü föladat s nehézségekkel küzdeni is érdem. Mi méltánylattal zárnök be futó észrevételeinket, s megköszönök Hegedűsnek azt a buzgalmát, melyet e jeles mű színrehozatala körül kifejtett, ha toldozásainak barbarismusa nem hatna reánk oly kedvetlenül. Hegedűs szabadságot vett Corneille gondolataihoz toldani egyet s mást a magáéiból. A *Pesti Napló* ezt, mint megérdemlé, megróttá, izlési bűnnek nyilatkoztatván. Sime a *Hölgyfutár*, ki az irodalmi bűnök védelmében oly *con amore* szokott lándzsát törni s jó példával maga megy elől, felszólal mondván: hogy Shakespeare bizonyos tekintetben elavult drámáin egész jeleneteket változtatnak, igazítják jobbra-balra s ezekről még senki sem mondá, hogy «bepiszkoló toldók». Nem vitatva,

hogy mennyiben változtathatni s mennyiben nem valamely drámán a színrehozatal körülményeihez képest, csak azt kérjük: szabad-e úgy változtatni, hogy a mű szellemén s a jellemeken erőszakot tegyünk? Shakespeare színre alkalmazói, kiknek különben mi nem nagy barátai lehetünk, legalább vonakodnak bántani a költő szellemét s inkább a kihagyásokban tünnek ki. Hegedűs toldásai rontanak, kirínak a műből és semmi körülmény által nem igazolhatók. A harmadik fölvonást Diego szavai a legszebben végzik, midőn így szól: «menj, kövesd nyomom, harcolj, hadd lássa meg a király, hogy a mit Gormazben vesztett, benned föltalálja;» mit ezután mint Rodrigo mond a galamb-, oroszlán- és hazáról a mellett, hogy fölösleges, Rodrigo nem is mondhatja, mert ő lovag és hős, ki nem szokott hetvenkedni s épen e pillanatban inkább sötét elbusulás, mint kitörő lelkesülés árad el kedélyén. Miket Chimène szerepébe toldott, azt Corneille bizonyosan még szebben megtette volna, ha szükségét látja. — Hanem ő alkalmasint úgy volt meggyőződve, hogy nem szükség az érzés és helyzet minden árnyalatát szavakkal kísérni s bizni kell valamit a színésznőre is.

Ennyit a fordításról.

A mi az előadást illeti, azt nem sorozhatjuk a jobbak közé. E mű fő ereje a szavalatban fek-

szik, s ez színészeink közül kevésnek erős oldala. Egyedül Jókainé szavalt szépen, a műhöz méltón. Többször megtapsoltatott. Azonban ő sem volt az a Chimène, a kit Corneille gondolt s minő szerepének mélyebb fölfogása s tanulmánya után lehetett volna, a büszke és lángoló szerelmű Chimène, a déli ég alj szenvedélyével. Mind a mellett nem értünk egyet azon szini referenssel, ki e szerepet Bulyovszkynénak (Donna Uraque) szerette volna adatni. Bulyovszkiné az ily szerepekben legkevésbé van helyén; ő még nem bírja a tragikumot s a szenvedélyek erősebb nyilatkozatait.

Szigeti Rodrigó helyett, ki a lovagiasság eszménye, egy közönséges szerelmezt játszott. Szavalata csak két hangból állott: siró sóhaj s neki eresztett fölkiáltásból. Azt sem hagyhatjuk szó nélkül, hogy Hegedűs toldásait különös előszeretettel emelte ki, kivált a harmadik fölvonás végén csaknem a sugólyukra lépett s úgy dörgötte el az oroszlány, galamb és haza tirádáját. Itt jól eltalálta a hangot.

Fáncsi (Don Diegue) különös gonddal játszott, s hűn személyesíté a tehetetlenné vált aggot, de nem egyszersmind a hajdani hőst. A romok nem mutatták eléggé, hogy mi nagyszerű volt az épület.

A többi szereplőkről nincs mit szólanunk,

elég ha megemlítjük, hogy Hegedűs (Don Fernando) betölté helyét, s Tóth (Don Gomez) szavalata sokat rontott. A csekély számú, de válogatott közönség nagy tetszéssel fogadta a művet. A fordító kihivatott.

Örvendetes jelenség.

HÁROM SZIN.

Eredeti vigjáték 4 fölvonásban. Irta Kovács Pál. Előadatott a Nemzeti Színházban 1853 május 18-án.

Meglehetősen számu közönség gyült föl azon közönhöz képest, melyet drámai előadásaink alkalmával a közelebbi hetekben sajnosan kellett tapasztalnunk. Jele, hogy az eredeti színművek irányában folytonos érdeklés és részvétel nyilatkozik. A mű nem tett ugyan valami nagy hatást, de megbukottnak éppen nem mondhatni. A két első fölvonás elég tetszéssel fogadtatott, s bár a két utóbbiban meggyérültek a tapsok, mindamellett kevés unatkozott arccal találkoztunk. Mutatja, hogy a közönség némi elnézéssel viseltetik drámairóink irányában, s műveikben mindent élvez, a mit csak élvezhetni.

Minő eljárást kövessen ilyenkor a kritika? Nem volna-e üdvös valamit tanulnia közönségtől s kiemelnie mindent, a mit bármi tekintetben kiemelnie lehet. Ennél a jelen művet illetőleg semmi sem volna könnyebb, ha nem

tartanánk attól, hogy ránk illeszthetik e példa-beszédet: mást beszél Bodóné, mikor a bor árát kéri. — Ezzel csak ezt akarjuk kifejezni, hogy mind az, a mit e vigjátékban kiemelhetni, épen nem komiko-drámai érdekű, hanem valami egyéb s bizonyosan az irnára legszigorubb bírálatot, ki följegyezné azon helyeket, melyek leginkább megtapsoltattak.

Paradoxonnak tetsző állításunkat bebizonyíthatni hiszszük.

A mű tartalma röviden ez :

Egy kisvárosi vendéglőbe egymásután négy nőtelen férfi száll meg: Ósváry ügyvéd (Szigeti), Dr. Porhanyó (Tóth), Geldmann kereskedelmi ügynök (László), Lentei huszártiszt (Feleki). A vendéglős mindegyiknek elbeszéli, hogy Kádos Gerőnek (Udvarhelyi) mily gazdag és szép leánya van. Mind a négyen házassági tervekkel indulnak látogatóba, de a leányt nem találják honn, csak a házgondviselőnőt Deborát (Kovácsné), kinek Geldmann és Porhanyó, mint házikisasszony udvarolni kezdenek. A más kettő nevet rajtok; ebből aztán kisül, hogy tévednek. Deborát mindegyik igyekszik maga részére vonni.

Ezalatt megérkezik Kádas Gerő, Menyhért testvérével s három leánynyal. A három közül csak egy az övé, a más kettő testvéréé, ki azt a tervet ajánlja, meghallván a leánynézők híret, hogy maradjon titok: melyek az ő leányai

s melyik az egyetlen örökös, mert csak így fognak a kérők szívök szerint választhatni. Gerő ur elfogadja a tervet s miután Debora nem ismerheti meg gazdája leányát, mert már tíz év óta nem látta s megnyugszik abban, mivel hitetik, hogy a három közül egyik se a házikisasszony, a titok biztosítva van. A leányok bemutattnak. A kérők közül kettő, Ósváry és Lentei, csakhamar szerelmes lesz Róza (Bulyovszkiné) és Lilába (Komlossi I.). A más kettő kikhöz a pénz a földolog, azon törik fejököt, hogy kitalálják: melyik a valódi. Sehogy sem sikerül s midőn az utolsó felvonásban Kádas Gerő háromféle színű ruhában öltöztetett leányait választás végett kiállítja, visszalépnek azon jó hiszemben, melyet Debora erősített meg bennök, hogy az egyetlen örökös, a gazdag Kádas-lány, nincs a választandók közt. Ósváry és Lentei megmaradnak választottaik mellett, kik Menyhért leányai. A valódi házikisasszony Tini (Latkóczkiné) hajadon marad.

E vázlatból is látszik, mennyire nem tudott a különben mulatságos helyzetekkel kinálkozó meséből drámai cselekvény alakulni, Egyetlen személy sincs, ki színművi értelemben cselekvőleg hatna a fejlődésre. A bonyolódást egészen a korcsmáros és Kádos készítik elő s gyakorolnak rá egész végig legnagyobb befolyást, míg a vigjáték hősei szenvedőlegesen

viselik magokat. A harmadik fölvonásban tökéletesen be lehetne fejezni a művet; tehát épen ott, hol a bonyolódásnak a legmagasb pontot kellene elérni s egyszersmind előkészíteni a kifejlést. A cselekvény a harmadik fölvonásban megáll s csak a mű végén ad némi életjelt. E megállapodást szerző Debora tréfáival igyekszik feledtetni, s valóban a nők közt Debora a főszemély, sőt benne és körüle látszik összpontosítva a mű komikumát, holott ennek a mese szelleme szerint a kérők és leányok közti viszonyból kellene kifejlődni. Azonban ez egészen mellőzve van s innen a cselekvény számai természetes szövődésekben megakadályozvák, s a három lány a cselekvény elébb vitelére annyira szükségtelenül előállítva, hogy akár az utolsó fölvonás végéig ne is lássuk őket s a vigjáték nem szenved csorbát, sőt talán annyiban nyer, mennyiben megkíméli a nézőket legekvésbé sikerült alakjaitól s azon nem igen nőies társalgástól minő például: «Fölmelegithetném ugyan udvarlómat — mond egyik leány — de nem szeretem a fölmelegített ételt.»

Jellemekről nem lehet szó, legalább mi színműben cselekvény nélkül nem képzelhetünk jellemet. Ismert stereotyp alakok a szerző beszélyeiből, hol ő azokat sokkal érdekesebben is tudja fölhasználni. Színészeink szorgalma mind a masquirozás-, mind a játszásban igen

sokat tőn, hogy rajtok egy-két jól talált vonást fölismerhessünk.

S már kérdeni fogják olvasóink: mi az tehát, mit e vigjátékban élvezhetni? Mindaz, mi csupán magában nem szinműi érdekű, például: élczek, találó észrevételek, s ügyes célzatok, s egy-két különben mulatságos jelenet, melyek a műnek, mint egésznek, hátrányára vannak.

Ugy hiszszük, igazoltuk paradoxonnak tetsző állításunkat. Mert megdicsérhetni-e vigjátékot azzal, hogy sikerült élcei vannak, mig komikai jellem- és helyzetekben szegény? Ez épen annyit tenne, mint kiemelni a drámában a szép lyrai helyeket, a nem drámai dictiot? Vigjátékban a komikum nem az élczekben áll. Az csak másodrendü dolog, s úgy alkalmazva, mint e jelen műben van, még ártalmas is. Itt a személyek csupán azért látszanak élni, hogy elméskedjenek. Mindegyik egy-egy Saphir, ki fölolvasást tart — s nem annyira rajtok neve-tünk, mint elmésségökön. S ez igen nagy baj; nem ugyan az életben, hanem vigjátékban.

Az előadás a legjobbak közé tartozott. Különösen Szigetit kell kiemelnünk, ki Ösváryt egész végig igen eredetileg adá, s belőle érdekes alakot teremtett. A többi szerepek mind a legjobb kezekben. Az egész személyzet kitapsoltatott s a darab szerencséje az elmésségeken kívül leginkább a sikerült előadásnak tulajdonitható.

PÉNZ ÉS BECSÜLET.

Vigjáték 5 fölvonásban. Irta Ponsard, francziából fordította Országh Antal. Előadatott a Nemzeti Színházban 1853 május 25-én.

E mű méltán tesz oly nagy hatást Párisban. Ponsard a classicismus hive, ki eddig csak tragédiákat irt s mindig a multból vette tárgyait, közelebb lép az élethez, hogy korának Aristophanese legyen. Érdekes jelenet. Ott, a hol nem rég egy magas állásu egyén nyilatkozott így: többre becsülöm az utolsó dobost, mint a legnagyobb irót — egy az ó-világ tanulmányozásába merült költő emelkedik föl s ajkán csendes mosolylyal, homlokán magas gondolatokkal mély értelmü gunyt hallatt az uj világ phraseologiája s becsületgőgje fölött, mely sehol sem oly otthonos, mint Franciaországban.

Sárba tapodni eszmét és férfiakat, a kik tegnap még bálványok voltak; a körülmények szerint cserélni meggyőződést; a corruptiót ezer alakban gyakorolni; a könnyelműség és gyalázatnak az elvek szentségét kölcsönözni s

mindezt az ékesszólás csillogásaival aranyozni meg: oly dolgok, melyeknek gyakrabban volt tanuja a francia közélet, se hogy társadalmi állapotára is mélyen ne hassanak s ne idézzenek elő a családi életben is éles ellentéteket az ugy nevezett világi becsület és valódi erkölcs közt. A becsület keresztje a szív fölött, s a kereszt becsülete a szívben nem élcz, melyet a fájdalom humora patantott ki, de tény, melyet Teste és Praslin herczeg esetén kezdve annyi sok más igazolt.

E tragikus ellentétek komikai oldalát állítja elő Ponsard vigjátékában s azon eszmét viszi keresztül rajta, hogy becsületes embernek lenni kedvező körülmények közt olcsó erény, balsorsban pedig majdnem lehetetlenséggel határos, de nem lehetetlen. Már az első fölvonásban megtudjuk, mit akar a költő s miután egy egyszerű mese bonyolodásán és ki-fejlésén neveltünk, megindultunk, s a háttérben mintegy korunk tükrébe pillantánk, ugyanazon eszme zendül meg lelkünkben utóhangkép.

A mű hőse egy gazdag fiatal ember, George (Feleki), ki magasztos eszmékkal lép az életbe. Előtte a becsület bálvány. Mély megvetéssel szól azokról, kik áruba bocsátják meggyőződéseiket, vagy bárminő viszonyok közt haszonért föláldozzák a becsületet. Követeli, hogy a becsületes ember a legnagyobb nyo-

morban se ingadozzék s később, midőn ő maga is nyomorba jut, szigorú elveit feledvén, satyrája kezd lenni önmagának. S e körülmények közé a becsület taszítja. Atyja tetemes adósságot hagyott hátra. Az ő egész vagyona pusztán anyai örök, melyet el kell vesztenie, ha atyja adósságait kifizeti. Erre ugyan nem kényszeríti törvény, azonban tisztelvén atyja emlékét, sajnálván hitelezőit, enged a becsület szavának. Szegény lesz, ki csak ecsetére támaszkodhatik. S itt megnyílik az élet iskolája. Szereti Mercier (Szentpéteri) gazdag bankár leányát Laure-t (Komlósi Ida) s viszont szerettetik. Az atya, a becsületrend vitéze, nem ellenzi a viszonyt a örvend, hogy leányát ily derék férfiú fogja birni, kit bárminő körülmények közt örömezt választana vejeül. Az ifjú szaván fogja őt, egyszersmind értesítvén körülményei változásáról. Az öreg szép phrasisok fedezete alatt «becsületesen» kezd visszavonulni s megtagadja leányát. Laure, ki különben szereti George-ot, atyjának engedelmeskedni akar s ellenére testvére Lucile (Bulyovszkyné) gunyainak egy szép phrasisban lemond róla s férjhez megy egy köztisztelőben álló bankárhoz, kit nem szeret. Georgenak semmije sincs s valami vállalathoz akar fogni. Atyja hitelezőihez fordul, kiket utolsó fillérig kielégített s kik hálájokban szolgálatukat ajánlák vala föl. Ezek is szép phrasisokban és jó tanácsok mel-

lett megtagadják tőle a kölcsönt. Meghasonlásba jő magával nem tudja túrni a nyomort, nélkülözést: hivatalok után kérdezősködik, melyekről azelőtt megvetéssel szólott s el akar venni egy gazdag agg leányt (Miskolczi J.). Az örvény széléről barátja Rodolphe (Szigeti), s Lucile, kibe belé szeret és szerelme forduló-pontot idéz elé kedélyében, vonják vissza egy estélyen, melyet ügyvivője ad. A becsületes ügyvivő aztán kölcsönt szerez számára. Vállalathoz fog, mely szerencsésen sikerül. Ezalatt Laure férje, ki pazar jellemtelen ember, megbukik s magával rántja apósát is. Mercier épen a legkomikusabb dühében tör ki veje ellen, ki oly józan oly practicus, a költészetről annyira nem tart semmit és még is megbukott, midőn George megjelen s nőül veszi Lucile-t.

Ime röviden a mese, mely mikép Ponsardnál mindig, egyszerű s nem gyönyörködtet színpadi csinyekkel s mesterségesen szőtt bonnyodalmakkal. Ponsard a francia szinköltészetben reactiót jelent az elfajult romantikai iskola ellenében. Ő elvetette a cselekvény megriadt folyamát, mely eseményt eseményre halmoz, erőszakosan vagy véletlen old és személyeit beszélni se hagyja, hanem űzi őket, hogy minél sebesebb gőzerővel vonják a cselekvényt — csattanásra. Ő jelleme-
ket, szenvedélyt akar festeni, biztos fejlesztő

mozgásban, a kor erkölceit föltüntetni embe-
reiben, eszmét lehelni a mű belső életeül s nyelv
és dictio bájával is kiemelni minden mozza-
natot.

E művében is megtaláljuk mindezt. Mily
finom komikum a jelleme- és helyzetekben,
minő lélektani mozzanatok, mennyi könnyü-
ség és erő a kidolgozásban, és kellem s el-
mésség a párbeszédekben, s minő gazdag szel-
lem, költői kedély s derült humor ömlik el az
egészen! A genius nyomát érezzük mindenütt.

Azonban önkéntelen kérdenünk kell:

Vajon jelleme- és helyzetekben nyujt-e e mű élesen ki-
jelölt egyéneket, a minőket mi drámai művészet
remekeinek hiszünk?

Vajon midőn korunk erkölcsi phraseológiá-
ját gunyolja ki, nem lesz épen akkor ő maga
is mint drámairó egy kissé phraseolog, mert
többet ad a dictiora, mint szükség, s kelletén
tul töm meg majd minden jelenetet maximák-
s irányczikkekkel.

Vajon az eszme, mely az egész műven át-
vonul, nem uralkodik-e korlátlanul, egészen a
görög tragédiák fatumához hasonlón a szemé-
lyek fölött és sorsukat nem ez határozza-e el
inkább, mint drámailag szabad akaratjuk. S épen
ezért nem úgy látszik-e, mintha a cselek-
vény az eszméből merülne föl s nem ellenke-
zőleg s ez által a drámai erő és illusio egy
része veszendőben volna?

Kérdések, melyeket nem mernénk a műre nézve kedvező szempontokból vitatni. Nem is szükség. Ponsardot rég ismerjük iskolája hibái- és szépségeivel. A classikus költő nem szokott egyént adni, csak tipikus alakot, dictiókkal szeret jellemezni; személyeiben inkább a kort tükrözi vissza s az eszméket testesíti meg. Im itt egymással szembetéve a két francia rendszer. Nem áll-e felettök Shakespeare elérhetlen magasban ?

A mű nálunk is nagy hatást tőn, mit elősegített az előadás. Új darabot rég nem játszanak a színészeink ily szorgalommal s öszszévágón. A szerepek is jól valának kiosztva. Sajnáljuk, hogy hely szüke miatt az előadásról nem szólhatunk bővebben. Legyen elég Szentpéterit, Szigetit, Bulyovszkynét, Komlóssi Idát kiemelnünk. Feleki is megállta a helyét.

Közönség nem nagy számmal. Néhány jelenet és sok mondat lelkesülten megtapsoltattak.

1855

A MÁRVÁNYHÖLGYEK.

Dráma 4 fölvonásban előjátékkal, énekkel és zenével. Irták Barrière és Thiboust. Francziából fordította Csepreghy Ferencz. Zenéjét szerzette D. F. Előadatott a Nemzeti Színházban 1855 július 20-án.

Sokan azt mondják, hogy két féle költészet van: egyik, melyet a kritikusok és tudósok dicsérnek; másik, melyet a világfiak és nagyközönség. Amaz a halhatlan költészet, mely mindig untat; ez a halandó költészet, mely mindig gyönyörködtet.

Szegény halhatatlan költők, ki irigyelné a ti sorsotokat! Minő hideg, minő nyomorult e halhatatlanság. Műveiteken elalszik a szép hölgy, ásít a világfi, meg nem illetődik a tömeg, legfőlebb bámul benneteket oly föltétel alatt, hogy többé nem alkalmatlankodtok. Ott feküsztek a könyvtárban, szépen bekötve, illetetlenül. Csak a kritikusok jönnek hozzátok, nem azért, hogy gyönyörködjenek, hisz a tagadás és guny, a kiaszott sziv és rideg értelem e szánalomra méltó képviselői nem tudnak gyönyörködni, hanem, hogy kommentárokat irjanak rólatok,

föl nem található szépségeket fedezzenek föl bennetek s elhitessék a világgal, hogy nagy költők vagytok. A közönség szívesen elhiszi és folyvást unja magát. Csak a tudósok emlékében éltek, kik megírják életrajzotokat, betöltik neveitekkel az irodalomtörténet lapjait s érczempléket indítványoznak sirotokra. A közönség újra mindent hisz, örömmel fizet s már most nem is unja magát, hanem olvassa és bámulja, műveitek helyett, az aranyos sirverset, a pompás érczempléket.

Boldog halandó költők, ki ne irigyelné a ti sorsotokat? Ti nem szorultatok a kritikusok és tudósok fáradozásaira. Műveitek nem a könyvtárakban és nem illetetlenül hevernek. Minden szép hölgy oly mohón, oly kíváncsian csügg rajtatok, hogy néha férje-, gyermekei- vagy kedveséről is megfeledkezik. A világfi örömet föláldoz értetek egy estélyt, hol talán unná magát s még egy légyottot is, ha történetesen imádottjával szakítani akar. A nagy közönség tapsol s egymás kezéből tépi ki könyveiteket. Tietek az élet öröme, tietek minden; a papir, a mennyit csak beírhattok; a pénz, a mennyit csak beseperhettek; a nap, a mennyit csak leélhettek. Tietek minden, kivéve a halhatatlanságot, az ércz siremléket, a kritikusok magasztalását, az irodalomtörténet-írók phrasisait, melyek bizonyára nem irigylésre méltó dolgok. A választás nem nehéz s

alkalmasint innen van, hogy annyian választják a második szebb pályát, hogy annyi a halandó költő s oly kevés a halhatatlan.

De vajon igaz volna-e mindez? Nem tudom. Legalább így beszélnek. Én se többet, se kevesebbet nem tudok, mint azt, hogy a költészet csak egyféle lehet: a valódi, s bár ne dicsérjék a kritikusok és ne tapsolja meg a közönség, mégis költészet marad s bár ne tapsolja meg a közönség és dicsérjék a kritikusok, még se változik át nem költészetté. Voltaire elég tudós és genialis ember volt és Shakespearet izléstelen parasztnak nevezte, mégis Shakespeare mindeddig a legnagyobb drámairó. «Koszorukkal fojtotok meg» — kiáltá Voltaire egyik drámája adatásakor a lelkesült párisi népnek, mégis Voltaire gyöngé drámairó. Az kritikus sokszor csalódik, a közönség még többször. Mit bizonyít ez? Azt, hogy valamely költői mű értékét nem lehet a kritikusok és közönség tapsaitól fölfüggeszteni, hanem éreznünk, itélnünk kell a magunk szive és eszével is s mindenek előtt megvizsgálunk: vajon nem előítéletek vezeték-e félre a kritikusokat, vajon nem oly indokok lelkesíték-e a közönséget tapssal, melyek kívül esnek az æsthetikai gyönyör határain?

Sok mű roppant tetszésben részesül a nélkül, hogy műbecse volna. Mi ennek az oka? Sok minden. Először is az, hogy a szerzőnek, ha

nincs is elég költői tehetsége, de sok ügyessége és eszélye van s művének oly alapeszmét választ, mely a közönséget politikai vagy társadalmi szenvedélyeinél fogva leigézi. Hány mű köszöni szerencsáját valamely hevesen vitatott politikai kérdésnek, valamely társadalmi forrongásnak, valamely helyi érdeknek! A taps elhangzik, a mű kimegy a divatból, mint akármely frakk, kabát vagy kalap. De nincsenek-e művek, melyekben hiányzik mindez, költői becsök sincs s mégis nagy tetszésben részesülnek? Vannak, az úgynevezett *par excellence* gyönyörködtető művek, melyek ép úgy elmulattatják az embert, mint domino, billiárd, egy vidor társaság kellemes fecsegései és pletykái, egy álarczos bál vagy épen orgia izgalmi. A költő, minthogy nem tudhatni a közönség æsthetikai érzéseire, másnemű érzéseit veszi igénybe; vagy ha tud is, nem akar, mert így több sikert, több tapsot, több jövedelmet remél. Ha a lélektan, a természetes fejlődés alapján nem tud mesét, cselekvényt alkotni, mely a szellemhez szóljon, alkot olyat, mely a képzelődést megvesztegetve a kíváncsiságot kelti és fokozza föl; ha nem képes megadni, megborzasztani igyekszik; ha kedélyünket nem emelheti, nem épen dicsérendő hajlamainkat izgatja; ha nem bizik jellemei- és párbeszédeiben, a diszitmények-, jelmezek- és tánczosnőkbe veti reményét; egyszóval: ha

lelkünkre és szívünkre nem számíthat, számít szellemi restségünk- vagy érzékiségünkre. Az ily ügyesség sokat pótol, bár nem pótolhatja a költészetet; az ily ügyesség sikert arathat, de azért nem lesz költészet. Azonban bizonyos pontig senki sem veheti rossz néven a közönségnek, ha ily műveken jól mulatja magát. A közönség nagy része nem annyira élvezni, mint szórakozni jár a színházba: menekülni akar a szalon unalmai-, a dolgozószoba fáradal- maitól. Miért ne mulasson? valóban miért ne, ha befizetett. Mi rossz van abban, ha az ember mulat, kellemes izgatottságba jó: például, ha dominózik, billiárdozik vagy részt vesz egy vidor lakoma tréfáiban; ha mosolyog, ha megbor- zad, mert egy kellemes vagy kellemetlen bot- rányt, pikant bonmot-t, bizarr adomát hallott. Én részemről soha sem tudom hibáztatni a jól mulató embereket, de ha a jól mulató emberek közül valaki azt mondja, hogy e mulatság a költészet élve, kissé boszankodnom kell s azt monda- nom, mindez nem költészet, hanem mulatság, vagy legalább nem a költészet mulatsága, mely a lelket és szívet veszi igénybe, hanem sok más egyébé, melyeket hosszas volna elő- számlálnom.

E talán nagyon is érzékeny gondolatokat a nagyon is érzéketlen *Márványhölgyek* kel- tették föl bennem. Szerzőjük azon nyolczszáz- negyvenhárom élő francia drámaíróhoz tar-

toznak, kik — mint Planche oly találóan megjegyzi — éjet-napot összetesznek, szünet nélkül dolgoznak és mindennap új művet dobnak ki a vásárra s kiket egyedül az oly siker reménye vezet, mely nyereséget hajt. E mű Párisban roppant tetszésben részesült. Vajon tulajdoníthatni-e a nagy sikert költői becsének? Nem. Ha csak egy futó pillantást vetünk a francia lapok- és folyóiratokba, látni fogjuk, hogy a roppant tetszés okai éppen olyan nemüek, minőket az elébb említettem: bizonyos helyi körülmény és igénybe vétele a közönség æsthetikai, de oly érzéseinek, melyeknél fogva a sikerre a legtöbbször bizton számíthatni.

A dolog igen egyszerű. A *Márványhölgyek* a *Kaméliás hölgy* nélkül soha se részesült volna oly nagy tetszésben. Barrière és Thiboust kizsákmányolták a Dumas fia szerencsését, ki ezelőtt pár évvel a fentebbi cím alatt egy regényt s később drámát irt. Dumas fia, kitől szinpadunkon még egyetlen dráma sem fordult meg, legtehetségesebb az ifju francia drámairók közt, s ha nem is nagy, de reményteljes költő. A *Kaméliás hölgy*-nek minden hiánya mellett sok érdeme van. E mellett már tárgyánál fogva nagy hatást kellett előidéznie. A költő egy «femme perdue»-t rehabilitál és eszményit. Ezt régebb is tették a francia költők, de egyik sem annyiszor s annyi sikerrel, mint Dumas fia, kinek *Diane de Lys*,

Le Demi-Monde című művei is ezen eszme körül forognak. Ez a francia viszonyok, különösen a francia költők és művészek élményeiből foly, mire nem árt egy futó pillantást vetnünk.

A francziáknál a két utóbbi században, ha egy író vagy művész tehetsége által kiemelkedett a tömegeből, tüstént tagja lett az ugynevezett jó társaságnak. Akkor, ha nem is összeolvadva, csak megkülönböztetve és nem szétválasztva volt a társadalmi és irodalmi fensőség. Egyik a másikra hatott s a költők jó társaságnak kivántak tetszeni, köréből merítettek lelkesülést, vettek tárgyat és mintát. A politikai körülmények szétválasztották e két kört, szakadás állott be az irodalom és az ugynevezett jó társaság közt, mely utóbbi nagyon is kezdé megtisztítani magát s azt hitte, hogy a zárt ajtók és ablakok által az új eszmék hőseivel, magukat az új eszméket is kizárja. A jó társaság elvonultabb, kizáróbb, komorabb és kétkedőbb lön s elveszté régi befolyását. Azonban helyébe egy új alakult, különböző elemekből összeállítva, melyet az elfogult vagy felületes vizsgáló könnyen a réginek vehet vala. Az ifjuság, a zaj, ünnep, multság és szépség kedvelői, a független egyéniségek, a könnyelmű világfiak másutt kezdettek keresni, mit a jó társaságban már föl nem találhatának. Hozzájuk csatlakoztak

a költők, írók és művészek, kiket semmi kötetlek nem csatolt többé a jó társasághoz, s kik alig ismerve más törvényt, mint képzel-müket, igen jól találták magokat e körben, melynek csakhamar hangadóivá váltak. S minő nők kezdték itt játszani a főszerepet? Oly hölgyek, kik szépségök, eszök, művészetök által kárpótolni hitték azt, mivel ritkán bírtak: a jó származást, a tiszta multat, a szep-lőtlen jó hirt. A régi pogány világ kicsiny és bizarr kiadása látszék megújulni, oly világ, hol a «domum mansitat, lanam fecit» az anyák és nők kötelessége lőn, a fény, pipere, művé-szeti élvek, a szellemdus férfiak hódolatai pedig a courtesane-oknak jutottak osztályrészüil. Innen a francia költők hajlama ily nőket venni tárgyul, tanulmányozni örömeiket és nyomoraikat, elfődni gyalázatukat, pártjukat fogni és rehabilitálni nem keresztyénileg a száanalom és bocsánat érzéseihez folyamodva, hanem büszkén, merészen, követelőn és hirdetve, hogy az igaz szerelem egy pillanata képes tisztává varázsolni egy egész kicsapongó, meggyalázott életet. — E költői paradoxonnal régebb is foglalkoztak a francia költők, de törekvésöket nem koszoruzta eléggé népszerű siker. — Dumas fia kivivta a koszorut. A *Kaméliás hölgy* épen az, mi Manon, Marion, Bernarette, de a szini optikán, e nagyító üvegen, melyet a költő jól alkalmazott, meg-

szépült s belopta magát a képzelődésbe. A közönségben igen sok nő volt, a ki képmását látta benne. Midőn azt mondja féltékeny kedvesének multját illetőleg: «Ugy hiszem, oly férfiut választottam, ki elég magas szellemmel bír, hogy engem megértsen;» midőn egyik barát-néja halálos ágyára hajol s e bibliai szavakat susogja fülébe: «Neked sokat meg lehet bocsátani, mert sokat szerettél»; sok nőnek lelkesülnie kellett, mert e szavak titkos gondolataik- és határozatlan vágyaiknak feleltek meg. A költő a párisi nővilág nagy részét elbájolta, mert gyöngeségének hizelgett, mert botlásait eszményíté.

Később más körü nők is szorgalmas látogatói lőnek e műnek, a női kíváncsiságnál fogva s izgatva bizonyos zavart és bizarr érzéstől, mely a rendes viszonyból ismeretlen tájak felé vonja a szívet, óhajtva szihatni pillanatra e költészet meleg és egészségtelen legét, vágyva látni e veszélyes tündéreket, kiknek bájai és csábításairól annyi magasztalást hallottak férjeik és testvéreiktől. A mű sikerét, a költő tehetségén kívül, nagyban elősegíté a nővilág rokon- és ellenszenve, hálája és bosszuja, kíváncsisága és szeszélye. Azonban számos tiltakozás is kezdett fölszólalni a gyalázat és bűn e dicsőítése ellen. Sokan megtagadták a hűséget és igazságot e műtől s hihetlennek tartották, hogy egy meggyalázott

bűnös szív oly tisztán és feláldozóan szeret-
hessen. Sokan mérgelődtek e merészségen s a
mű ellen lázították a közvéleményt. Önként
fölmérült az az eszme, hogy jó volna a *Ka-
méliás hölgy*-nek ellendarabját megírni, reha-
bilitálni a becsületes nőt a nem becsületes
nők ellenében, fölmutatni egy ifju embert,
egy művészt, hogy mint alacsonyul le, mint
hasonlik meg, mint vesz el, mert gyöngyöt
keres a szeméten és talál szemetet gyöngy
nélkül. Így született meg a *Márványhölgyek*
című dráma, mely csaknem oly tetszésben
részesült, mint a *Kaméliás hölgy*, noha köl-
tői becs tekintetében tőle messze marad.

Ime a tetszés titka, mely kívül esik az
æsthetikai gyönyör határain. Bizonyos ese-
mény, bizonyos helyi körülmény, bizonyos
szerencsés időpont ügyes fölhasználása képes
bármily gyöngé művet ünnepeletté tenni. A fran-
czia közönség egy része azt hitte, hogy elég-
tételt nyert, a másik izgalmat talált abban,
ha ma az ellen tapsolhat, mi mellett tegnap
tapsolt. De a roppant tetszésnek még más oka
is van. E mű épen úgy elmulattat valakit, mintha
valamely nem épen tisztességes helyen keresne
szórakozást. Barrière és Thiboust nyílt, őszinte
szabadszáju emberek, kik ridegen, költői fátyol
nélkül tárnak föl előttünk mindent s hatni
akarnak buja hajlamainkra. Hogy-hogy, hisz
a mű nagyon erkölcsös irányu? Épen az a

baj. Én régebben ösztönszerűleg sohasem éreztem rokonszenvet oly emberek- és költők-höz, kik sokat beszéltek az erkölcsről. Most némi tapasztalat nyomán alig állhatom őket s azt hiszem, hogy Rousseau soha sem mondott igazabbat, mint akkor, midőn azt mondá: «Midőn az erény elhagyja a szívet, az ajkakra menekül.» A francia költők némelyikét nagyon megszállotta az erkölcsösség. Nem árt kétkedni az erkölcsösségben. A költészetben az erkölcsösség maga a költészet, tiszta és költői felfogásu az életnek, embereknek és viszonyoknak s biztos költői igazságszolgáltatás, melyet a világregd kényszerüségé parancsol, azaz a valódi keresztény világnézet, melyet se a tudomány, se a pietismus, se a hypocrisis, se az előítélet tévedései be nem mocskolták. S ennek a költői mű compositiójában kell nyilatkozni s nem phrasisokban, bensőleg működnie s nem mázkép reá kenve. Némely francia költő vagy látszólagos erkölcsi nézeteket véd, vagy erkölcsi irány örve alatt jogot tulajdonit magának a szemtelenségre, jól tudván, hogy ezen mindenki mulat, mig amazt elfeledi. Az erkölcsi irány, a fenhangzó phrasisok daczára a *Márványhölgyek* nem annyira ellen, mint mellékdarabja a *Kaméliás hölgynek*. Dicsőítve vagy alázva, megkoszoruzva a szerelem, vagy megbélyegezve a gyalázat által mindig csak a courtisanet látta a párisi nép,

mindig csak a halvány veszélyes alakot, ki hatalommá emelkedett, ki miatt a költők összevesztek s előszeretettel tárták föl botránnyait, melyek mindig mulatságosak, legyen bár az alapeszme mellette vagy ellene s az legyen művészettel vagy művészet nélkül földolgozva. A botránny bárminő alakban hatást idéz elő.

Valóban a *Márványhölgyek* nem érdemelték azt a nagy tetszést. E műnek igen csekély költői beceje van, bár némi ügyességet nem lehet tőle megtagadni. Cselekvénye alapján elhibáztott, jellemei nem drámaiak. E mellett a költők az alapeszmét inkább csak érintik, mint beléje hatnak és kifejtik. Ugy látszik, nem volt más czéljok, mint kizsákmányolni Dumas fiát, pikáns erkölcsi predikációt tartani s beszerezni annyi pénzt, a mennyit csak lehet.

Az előjáték kétezer évvel történik a dráma előtt. A költők Görögországba vándorolnak, hogy a párisi courtesanet, Marcot, Aspasia, — a párisi szobrászt, Raphaelt, Phidias mellé állíthassuk. — Phidias három szobrot készít! Aspasiát, Phrynét és Laist a gazdag Gorgias megrendelésére, azonban az elkészült szobrokat nem akarja kiadni, — mert beléjük szeretett. «Lais, Aspasia, Phryne!» — kiált föl — «hölgyek vagy szobrok, én titeket szeretlek. Vésőm második életet adott nektek, halhatlanokká tett. Éljetek és szeressétek, legyetek enyéim, mint én titeket vagyok, máséi nem lesztek, a

művész teremtményeit, a lángelmét és szerelmet megvenni nem lehet.» De Gorgias áll jogszerű követelése mellett, öröket hozat, hogy a szobrokat elvitesse. Ekkor Diogenes azt indítványozza, hogy adja elő mindenik fél igényét és határozzanak a szobrok. Phidias elő áll s így szól a szobrokhoz: «Lais, Aspasia, Phryne, éltetőket nekem köszönitek és én szeretlek titeket, szegény vagyok, ti vagytok mindenem. Maradjatok nálam.» A szobrok nem mozdulnak. Most Gorgias áll elő s elkezd gazdagságával kérkedni. A szobrok feléje hajolnak és mosolyognak. «Rátok ismerek szívtelen hölgyek, ilyenek voltatok, ilyenek lesztek» — mormolja Diogenes s lefekszik aludni.

Jules Janin a következőket jegyzi meg az előjátékról: «E dráma el lehetett volna a görög keret nélkül is. Phidiasnak, Laisnak, Diogenesnek nincs helyök e szatirában. Nem kell vala a régiekhez nyulni, midőn az ember oly csekély ujkori; nem kell vala görögöt beszélni, midőn az ember oly keveset mond francziául.» Azonban a franczia kritikusok e mű legnagyobb hibáját mellőzik. S ez az, hogy a hős épen nem drámai vagy tragikai személy. Szegény Raphael, a te szerelmed nem szenvedély, hanem monománia. Bukásod meg nem rázhat, csak szánalmat kelt, melyet, ha örültségedből kigyógyulnál, ha halálos álmodból fölébrednél, bizonyára nem köszönnél meg. S te Marco, te

szörnyü hölgy vagy, mert nincs benned annyi bármily bünös szeretetreméltóság, hogy egyetlen férfit is semmivé tethess; nem foghatjuk meg, mikép tetted semmivé szegény Raphaelt is. Nagyon szörnyü vagy és még sem vagy szörnyü, mert szörnyüségedet nem hihetjük; lehetnél bünösebb, rosszabb, de így, a hogy a költők elé állítottak, nem vagy nő, nem vagy courtesane, igazán márványhölgy vagy. Raphael egyébiránt derék fiu, ki egy Páris melletti mulatóhelyen őszintén beszéli el Desgenais barátjának, hogy minő boldog: jó anyja van; szobrai közül megvett egyet a kormány s tizezer francot tőkésített; műterme pompás, hálószobája kicsiny egy kis ablakkal, keletnek. De a ligetben nemcsak ő és öt barátja mulatnak, hanem Aspasiák és Laisok, az Alcibiadesek és Gorgiasok egész társasága. Egyik közülök Marco, egy szép művésznő, — szörnyü asszony, föl kaczag Raphael naiv valamásain. Hihetőleg semmivé akarja tenni boldogságát, elkölteni tizezer francját, noha ez utóbbira aligha szüksége van, mert udvarlója Ferenc gróf, nagyon gazdag. Raphaelt a társaság meghívja ebédre; Marco karját ajánlja föl, barátja hiába inti; Raphael ott marad s természetesen belészeret e szörnyü asszonyba. Legalább a második fölvonásból ezt sejtjük, Raphael műtermében ül s így kiált föl: «Ó Marco, Marco! vészes syrén,

megfoghatlan teremtmény, kinek szeme mosolyog és körmei a szívet marczangolják. Beszél veled, nyájasan édeleg és szíve? Oh Marco, hol a szíved?» Ugy látszik, Raphael éppen nem táplál illúziókat kedvese felől, de azért mégis szereti. Hiába inti anyja s barátja, ki neki a következő tanácsot adja: «Ha éppen szeretni akarsz, szeress falusi leányt, ki sohasem volt Párisban, vagy szeresd házmestered leányát, ha énekiskolába nem jár; szeress varróleányt, ki hamisan énekel, de igazán szeret, ki egész héten keblén hordja az ibolyát, mit vasárnap együtt szedtetek és boldog lehetsz; de ha Marcót szereted, véged van.» Raphael mégis szeret, noha becsületére legyen mondva, kissé ingadozik. A vihar egy paraszt leányt hajt be a műterembe, az anya és barát azt hiszik, hogy az éppen jó nő lesz Raphael számára. Raphael is osztozik a szép tervben, de a szörnyű Marco éppen akkor küld egy levelet hozzá, Raphaelnek menni kell és elmegy. A boldog szerelmesek hat hetet töltenek együtt egy nyári mulató lakban, de Marco unni kezdi, vagy jobban mondva egészen megunta az idylli életet. Legalább a harmadik fölvonásból ezt sejtjük, Raphael bokrétát hoz kedvesének, melyet az az asztalra dob s oly gorombán bánik szegénynyel, hogy az ember vére föllázad, nem a gorombaság miatt, hanem hogy a jámbor szobrász mindezt türi, sőt a legfö-

áldozóbb, legnevetésesebb szerelemmel viszonozza. Még az nem elég. Raphael a türelem és szerelem valóságos vértanuja. Frense gróf paczkázásait is eltüri s csak azon busul, hogy Marco újra Frense gróf karjaiban akar unatkozni. Azonban mindent ő sem tűrhet el. Ideje már, hogy megőrüljön. Eltávozik. Ekkor Marcót épen látogatóba jött barátnéi azzal kezdi faggatni, hogy Raphael oda hagyta s alkalmasint azon paraszt leányát, ki a vihar elől műtermébe menekült s kit anyja a házhoz fogadott. Marco hiába erősíti, hogy épen az ellenkező történt. Fogadásra kerül a dolog, Marco győzni akar. «Oh még nincs vége — kiált föl — majd meglátjuk, hogy ki győz, Marco-e vagy a szende ártatlanság. Nem szenvedhetem a leányokat, ők is gyűlölnék engem. Utálok a vászonszoknyás ártatlanságot.» Az eltávozott Raphael épen belép. Marco megörvend, mert megnyeri fogadását. De Raphael nem távozott volt el, sőt az oldalszobában hallgatózott. Most már ő lesz goromba, megutálja Marcót, őrjöngeni kezd s haza megy meghalni. A negyedik fölvonás nem egyéb, mint Raphael halála. A megbánás és fájdalom lázrohamai közt meghal az ártatlan parasztleány ápoló karjaiban. Épen, midőn behunyja szemét, nem tudni miért, megjelenik Marco. Desgenais azt kérdi tőle: «Raphaelt keresi ön? Ott van!» — s a halottra mutat. Marco felsikolt. «Csönde-

sen, a mellékszobában anyja alszik» — szól Desgenais s a függöny legördül.

Ime a különben szomorú történet, melyben semmi drámai, semmi tragikai nincs. Hogyan is lehetne Raphael drámai, tragikai személy? Hiszen akkor érdeket kellene maga iránt gerjesztenie s oly tulajdonokkal birnia, melyek vonzók vagy megdöbbentők. Ő csak szánalmat gerjeszt, a mi a tragikai érdekek épen ellenkezője. A tragikai személy vonz vagy megdöbbent s midőn szenvedélyei vakmerőségre, tévedésre vagy bűnre vezetik, aggódunk érte, midőn fölidézte maga ellen a nemezist és megbukik, a nélkül, hogy eltörpülne, megrázkódunk, talán könyezünk, de egyszersmind megnyugszunk, ennek így kellett történni; mert így kívánta a világrend és kedélyünkben semmi ingerlő, semmi fájó dissonantia nem marad hátra; mert fölindulásunk, a megnyugvásban ringatózik; Raphael téved, de tévedése, a mint a költők előállítják, nem a szenvedélye, hanem a monomániáé. Indokolja-e valami Marco iránti szerelmét? Nem. De a szerelmet lehet-e, kell-e indokolni? Ugy nem lehet, mint azt, hogy kétszerkettő négy, de ugy lehet, a mint az élet bizonyítja s a mint a költészet kívánja. Legalább fölfoghatóvá lehet tenni, mint tette minden valódi költő. Ellenkező esetben oda minden költői hatás. Miért ne történhetnék meg például, hogy valaki meglát egy szép leányt az

utczán, belészeret s bár soha sem szólt vele, soha sem láthatta többé, bujában főbe lövi magát érte? Mi van ebben lehetlen? A tett oka lehet lélekbetegség, lázroham vagy akármí, mit az orvosok kimagyarázhatnak. De próbálja meg valaki az eseményt tragikumká dolgozni föl, nevetséges lesz. Így minden halál, minden szenvedés tragikaivá válhatnak és semmi sem volna könnyebb, mint tragikai hatást idézni elő, a mi annyira nehéz. Azonban, hogy Raphael nem válhatik tragikai személyé, annak nagyrészt Marco az oka. Hogy érdekelhetne bennünket Raphael szerelme és bukása, midőn Marco úgy van rajzolja, hogy nem érthetjük Raphael szenvedélyét? Ez a Marco szörnyű egy nő, nem azért, hogy rossz, lehetne rosszabb, csak volna valamely oly tulajdonsága, a mi férfit örültté képes tenni. Valamely férfiú tiszta, áldozó szerelmét bűnös s talán több mint bűnös, hitvány nő iránt indokolni nehéz, de nem lehetlen s még tragikumra is alkalmas. Az életben ez néha megtörténik s a költő erős phantasiával, mély lélektani eljárással megfoghatóvá s talán költői hatásúvá is teheti. De hogy költői műben oly csábító nő szerepeljen, kinek szépségén és ékszerein kívül nem hogy bármi szempontból becsülendő, de ingerlő és megdöbbentő tulajdonai nincsenek s tele a legundokabb vétkekkel; az a legköltőietlenebb gondolat, mi csak lehet. És Marco

ilyen és Marco még sem ilyen. — A szerzők oly szörnyüvé akarják tenni, a milyen nő nincs és mégis Marco nem oly szörnyü. Jelleme fejlődésének csak három mozzanata van: egyik midőn Raphael boldogságán fölkaczag, másik midőn reá un, harmadik midőn fogadásból újra vissza akarja hódítani. A többi szörnyü-sége nem előttünk történik s így nem drámai, az elébb említettek pedig, melyek előttünk történnek, oly kevésbé vannak fejlesztve, marquirozva, hogy inkább ráfogás, mint jellemzés. Untalan halljuk a többi személyektől, hogy milyen szörnyü nővel van dolguk s előttünk hallgatag, mozdulatlan szobor áll — egy valóságos márványhölgy.

E két személy, minden más segély nélkül képes volna semmivé tenni akármely művet. Miért szóljak hát magáról a cselekvényről, mely nélkülözi a drámai fejlődést s nem egyéb, mint tableaux összefüzése? Miért emeljem ki a többi személyeket, kik közül csak Desgenaisre fordítottak a költők némi gondot? E derék journalista elég elmés erkölcsi leczkéket tart ugyan, de oly kevésbé foly be a drámai cselekvényre, hogy nélküle is lepereghetne az egész szomorú történet. Hát az előadásról mit mondjak? Nálunk e mű nem idézett elő oly nagy hatást, mint Párisban; talán mert erős idő volt s gyér közönség jelent meg, talán azért, mert bennünket a courtesane-ok miatti

pör kevésbé érdekelhet, talán mert az előadás bágyadt volt. Marcót Bulyovszkyné adta. Rosszul játszott s költőktől elrontott szerepet költőileg fölfoghatatlanabbá tette. Valaki azt beszélte nekem, hogy Bulyovszkyné akaratból játszott rosszul, a mire igen fontos és méltánylandó okai voltak. Én nem tudom, nem hiszem, s ha úgy volna is, nem tartoznám se tudni, se hinni. Elég az hozzá, hogy Bulyovszkyné rosszul játszott, a mit rosszul tett, mert Bulyovszkyné tud jól is játszani. Egressy (Desgenais) alkalmasint nem akart rosszul játszani, nem is játszott rosszul, de szerepébe önthetett volna több gunyt és több finomságot s kalapja lehetett volna divatosabb. Egyébiránt a divatban én nem lehetek illetékes bíró. Komlóssy Ida (Mari) mindent megtett, a mit lehetett, de arról nem tehetett, hogy szerepe annyira naiv volt. Feleki (Raphael), Bolnai (Fresne gróf) is jól akartak játszani. Bocsánat, hogy csak oly félvállról s oly indokolatlanul bírálok, mintha divatlapjainkat venném példányul. De az embernek nem nagy kedve lehet oly mű előadását fejtegetni, mely művészeti szempontból nem érdemli meg az előadást. Hadd muljék el tőlem most e keserű pohár s hadd üritsek ki egy más keserű poharat; hadd bíráljam a bírálókat.

Nem a színbírálókat akarom bírálni, se az én bírálóimat, kik a *Budapesti Hirlap*-ban közölt s lyrai költészetünket illető cikkeimre

a *Divatcsarnok*-ban epigrammokat, a *Sonntagsblatt*-ban pedig élczekeket szólnak ellenem. S itt csak azért érintem e tárgyat, mert belőle egész polemia fejlett ki s bár nem vettem részt benne, sokan azt gondolhatják, hogy én, ki elég merész vagyok véleményemet másokról kimondani, nem vagyok elég türelmes a mások rólam mondott véleményeit meghallgatni. Kénytelen vagyok kinyilatkoztatni, hogy én igen jól tudom, mi az írónak joga és kötelessége. Nekem jogom van mindenki írói egyéniségéhez, de nincs magánjellemehez s köteles vagyok eltérni mindazt, a mi bárminő alakban írói egyéniségemet s nem magánjellememet illeti. A *Divatcsarnok*-nak joga van rólam azt mondani, hogy kicsiny kritikus, beteges költő, unalmas novellairó vagyok, hogy Toldi buzogányával puritán kálvinista módra tördelem a költők oltárképeit, sőt ha tetszik, mint ezelőtt két évvel, még torzsképeimet is kiadhatja. A *Sonntagsblatt* csak jogával él, midőn hirdeti, hogy Schillert és Börnét erőlködöm utánozni s igazságtalan vagyok a magyar Búrgerek és Immermannok iránt. Valóban nyomtatásban megjelent cikkről, előadott színműről, kiadott könyvről minden olvasó elmondhatja a maga véleményét, epigrammját, élczét. Mindenkinek joga van okosat vagy nem okosat, sikerült vagy nem sikerült élczet mondani; joga van épen úgy mást, mint magát

íróilag nevetségessé vagy nem nevetségessé tenni. E jogot én tisztelem, sőt semminek nem örülök inkább, mint a czikkemre megjelenendő «Antikritiká»-nak, mely a mint hallom, nemcsak elménczkedni fog, hanem hozzá akar szólani a dologhoz is. Azért legyünk türelmesek, tiszteljük az írói jogot, érezzük az írói kötelességet. Rajtam e tekintetben bizonyosan semmi sem fog mulni.

— — — — —
 — — — — —

U. i. Ennyit megnyugtatósul. S most e kis intermezzo után áttérek más intermezzóra s bírálom a *Magyar Sajtó* egyik kritikusat. E lap 17-ik számában az áll: «Figyelemre méltók különösen Dux Adolf urnak, Petőfi költeményei gyakran igen szerencsés fordítójának legujabb áttételei, név szerint Vörösmarty *Vén Czigány*-a és Arany *Tetélteni Halma*, melyek elég hiven s mert költőileg, sokkal hivebben ujítják meg az eredetieket, mintha mindenütt szóhoz tapadnának. A bú orgiái, mikből a remény oly jelentőleg csillámlik föl; e nagyszerű zárköve azon költő énekpálotájának, ki élte hajnalában oly hathatósan fölrázta a nemzetet, ki annak dicső napjait oly magasztosan énekelte meg s leghivebb hangadója volt a fájdalom és örömek minden mozzanatainak, mik a nemzet szívét dobogtatták; magokhoz méltán lelik itt tolmácslatukat. A *Tetélteni Halmon*

czimü szép költemény csonkitva adatik, tudniillik annak utolsó hat versszaka nélkül s mégis teljesebben az eredetnél, mely e záradék apostrophája által egy nemileg idegenszerű gondolatba és érzésbe csapván által, tulteljes leszen s gátolja a megpendített hur utánrezgését, miben oly véghetetlen szépség fekszik. Nagy költők is vétettek néha abban, hogy nem ismerték föl mindig a pontot, a hol végezniök kellett. Vessük össze Schiller német költeményeit első dolgozásaikkal; tekintsük Berzsenyi híres ódáját a *Magyarokhoz*, melynek első alakjában még egy végstrophája volt: mennyivel hathatósb érzéssel eresztenek el végeik elhagyása által! Azért köszönettel tartozunk Dux ur finom érzésének és bátorságának, hogy inkább a hathatóságra, mintsem a hűségre tekintett.»

Mellőzöm a Vörösmarty *Vén Czigány*-ára mondott vélemény elemzését s csak az Arany költeményéről szólok. Védeni akarom s különösen azért, mert némely kritikus, mig elismeri *Toldi* költője epikai tehetségét, nem sokra becsüli lyráját. Mindenesetre Arany nem dalköltő, ritkán is ir ugynevezett dalt, de ódái, elegiái, románczai, balladái minden újabb és régibb magyar költővel diadalmasan kiállják a versenyt; a mi pedig nyelvének erejét és zenéjét illeti, egyetlen magyar költő sem versenyezhet vele. Az nem az ő hibája, hogy

némely magyar kritikusnak nincs érzéke a költőihez s az egyszerűt nem bírja fölfogni. A *Magyar Sajtó* kritikusai már csak azért is ily kritikusok, mert le tudta írni e bombasztot «énekpalota zárköve». De iztelenségét leginkább elárulja azzal, hogy Arany elegiájának végső hat versszakát kihagyni kívánja. Miért? mert e költemény compositióját nem fogta föl. Valóban Arany e hat versszak nélkül igen kiszélesített epigrammot ír, melyben csak a *Magyar Sajtó* kritikusának telhetik vala kedve. Arany elegiát akart írni s úgy megírta, a mint csak kell. Compositiója az: a költő megáll a tetétleni halmon. Elmereng. A domb csekély, mintha csak a szél hordotta volna össze, mégis nagy nemzeti emlék, mert itt sátorozott haldan a diadalmas Árpád. És akkor néhány plastikus vonással élénk rajzolja a magyar táborot. Mintha hallani Lehel kürtjét. . . .

Nem, nem, — csak a szomszéd Abony vagy Törtel Kanásza mulatá magát a kürttel.

A költő elnémul s mit jelent ez? Azt, hogy minden oda van s mi megmaradt, egyedül e szép, e termékeny föld. S a költő ekkor újra megszólal s megáldja e szép, e termékeny földet. Most már kérdelem: e gondolat, ez érzés idegenszerű-e, gátolja-e a megpendített hur utánrezgését? Nem, sőt méla kinyugvásban hangoztatja vissza, mi oly szépen megfelel az

egész hangulatnak. Avagy azt hiszi-e a *Magyar Sajtó* kritikusa, hogy egy költemény a kedélynek csak egy, legfőlebb két mozzanatából állhat? Nem hiszem, hogy ezt merné erősíteni? A dolog sokkal egyszerűbb. *Magyar Sajtó* kritikusa alkalmasint olvasta valahol, — hogy sok nagy költő toldás által rontotta el compositióját s olvasottságának hasznát kívánva venni, azt kívánta egy szerinte nem nagy költőtől, hogy csonkítás által rontsa el compositióját.

Ennyi az egész, se több, se kevesebb s most már bocsánatot kérek, hogy a *Márványhölgyek*-től idáig tévedtem s olvasóimat is márványszobroknak képzelém, kik elég türelmesek végig hallgatni az én aesthetikai vitáimat.

LELKIISMERET.

Dráma 2 szakaszban, 6 felvonásban. Irta Dumas Sándor, fordította Bulyovszky Lilla. Előadatott a Nemzeti Színházban 1855 augusztus 21-én, Egressy Gábor javára.

Nem tudom, mi nyujtott nagyobb gyönyört: az előadás-e vagy a közönség? Gyönyörű közönség volt. A páholyok tele, pedig se opera, se ballett nem volt; a karzat is tele és nem népszinműre; a földszint is tele és drámára. Mindez egy meleg augusztusi este történt. Izzadni és lelkesülni lehetett. Hanem a közönség részvéte csakugyan fölébredne a dráma, a szólóművészet iránt; ha színészeink csakugyan kedvet kapnának igazán játszani és szavalni, ha a drámairóink érdemesnek tartanák olyat is irni, mit igazán játszhatni és szavalhatni, ha a magyar szó a költészet és szinművészet diadalai között tartaná ünnepeit: nemde szép nyáresti álom a zümmögő tömeg tolakodásai közt, egy eléggé kényelmes zárt-széken, honnan untalan felbolygatják az embert?

A tele színháznak is megvan a maga árnyoldala. Ilyenkor az első felvonás elsőbb jelenetei alatt mindent lehet tenni: gondolkozni, álmodozni, értekezni, udvarolni csak figyelni nem. A közönség nem jelen meg pontosan. Ez így divat. Sok idő telik bele, míg a zaj csendre verődik, a ruhák suhogása elhal, a társalgás kifárad s a zaklatott zártszéknýtőnő visszaugrik csengetyüjéhez. Drámairóink ezt figyelembe vehetnék. Az első jelenetekbe semmi olyat nem kellene írniok, mi a cselekvényre vonatkozik. Műveikből tulajdonkép hiányozni kellene a kezdetnek. Hadd kezdődne minden színmű az első felvonás közepén vagy végén, mikor a közönség begyűl és figyelni kezd. S ez nagyon könnyű. Például az első jelenetekben a kártyázó inasok elmélkednének az uri helyzetnyomoráról, aztán vesznének össze s vágnák egymás hátához a széket, vagy egy csinos szobalány némi piquant mosoly után énekelne el valamely kedvencz dalt s tánczolva à la Pepita, vagy holmi daliák böleselkednének a harcáról, dicsőség és győzelemről s rántanának kardot. Minő bámulat, minő ijedtség fogná el a közönséget s a beállott csendben mily illendően megkezdődhetnék a színmű. Ime egy nem ugyan széptani, de igen gyakorlati tanács! S miért nem merném kimondani. A kritikát nálunk úgy is azzal vádolják, hogy csak az elmélethez ért s csak

rosszakarata van. Óh nem! A szegény magyar kritikának tapasztalata és szive is van, s én hiszem, hogy tapasztalat és önváddal megtelt szive még így fog kiáltani a megbántott költőkhöz: én nem követelek tőletek semmit, csak ti se követeljetek tőlem.

Dumas előtt alkalmasint valami ilyes gyakorlati szempont lebeghetett, midőn a *Lelkiismeret*-et írta. Ő nem jeleneteket, hanem egész három felvonást irt, melyekből csak pár jelenet tartozik a többi háromhoz, az egész műhöz. E mű tulajdonkép a második felvonásban kezdődik s csak a negyedikben indul tovább. Vajon nem fölösleges-e a második felvonás is? Teljességgel nem. Ebben már az expositio is megkezdődik, mert Ruhberg Eduard meglopja atyját, a pénztárnokot. Eduard a mű hőse. Már első megjelenésével érdeket gerjeszt maga iránt. Feldult arczczal lép be, hitelezői üldözik. Ki nem volt közülünk valaha adós, ki nem érezte azon rettentő állapotot, midőn fizetnünk kell s nem tudunk? Már ez magában tragikus. De Eduard ennél többet is érez. Neki több szüksége van pénzre, mint nekünk: ő kártyázni szokott és szeretni vél egy gróf, egy Königstein kisasszonyt. Még ez sem elég. Neki becsületbeli adóssága is van. Egy éjjel 1000 tallért vesz, melyet reggelre ki kell fizetnie egy bárónak. Ha nem fizet, oda becsülete, oda a grófkisasszony: a reggelinél a báró

elfogja mondani az egész Königstein családnak, hogy Ruhberg Eduard minő hitvány ember és szegény ördög. Nem elég ok-e mindez arra, hogy meglopja az álladalmi pénztárt adósága kifizetése végett, remélvén, hogy később bizonyos baráti kölcsön útján visszalophatja az ellopott összeget? Neki becsületét kell megmentenie, hogy gazember legyen, kedvesét kell megnyernie, kit csak pénzeért szeret, hogy atyját, kit igazán szeret, meggyalázza és elveszítse. Azonban épen pénztárvizsgálat van. Az öreg Ruhberg összerogy e nagy csapás alatt. Eduardot gyötreni kezdi a lelkiismeret, bevallja bűnét s miután Alden ellenőr, kinek fia Ruhberg kisasszonyt vesz nőül, kifizeti az elorzott összeget, elbujdosik a nagy világba, hogy magát megjavítsa. A harmadik és negyedik felvonás közti idő alatt tökéletesen megjavítja magát. A negyedik felvonásban már mint Stevenssel találkozunk vele, ki bajor ministeri titkár s udvari kegyencz. Stevens rég elfeledte Eduard kedvesét, a Königstein kisasszonyt s egy Sophie nevű grófnőt szeret; de Eduárd bűnére még mind emlékszik s a lelkiismeret mardosásán kívül még azon félelem is gyöttri, hogy az irigy udvaroncok lehuzhatják álarczát. A leggyöttrőbb helyzetekbe jut és kivívja magát, mert Sophie grófnő angyal, ki így kiált föl: «Eduard, a vétek nagy, de az isten könyörületessége határ-

talán, mint szerelmem», mert a minister emelkedett lelkü államférfiu, ki ekép nyilatkozik: «A ki így megtudja javítani magát, több előttem, mint aki soha sem botlott.» Stevens boldog ember lesz: nőül veszi Sophie grófnőt, kirtanácsosi és bárói rangot nyer s feldisztatetik a bajor polgári érdemrend nagy keresztjével.

Ime a drámai jellem, a drámai cselekvény, a költői igazságszolgáltatás! Olvasóim talán csodálkozni fognak, hogy a genialis Dumas, ki Hugo Viktorral együtt a francia dráma újjáteremtőjeként lépett fel, mint a régi melodramák plagiátora végzi pályáját, hogy az érzéki Dumas annyira sentimentalis lett, mennyire Iffland is alig sülyedt, hogy a kissé frivol Dumas oly erkölcsös költővé kezd válni, mintha Török János széptani leczkéit hallgatná. Nem csoda. Ezelőtt 25–30 évvel Dumas szegény irnok volt, ki néhány száz frankból elégülten meg tudott élni; most hires író, ki százezer frank mellett is szükségét szenved. Hogyan álmodozhatnak hát a dicsőségről? Akkor lelkesülve csüggött pályáján, mert költő akart lenni, hitt az erkölcsben, mert ifju volt. Most mint ex professió költőnek hogyan legyen hite a költészetben s mint vénülő emberhez, kit többé, szenvedélyek nem zaklatnak, nem illő-e, hogy moralistává váljék? Akkor még nem kellett annyit dolgoznia, hogy megbénítsa

találékonyágát; akkor még műveiben az élet dobbanása lüktetett s nem szorult arra, hogy az Iffland és Kotzebue-féle drámák csontvázait galvanizálja.

Valóban a *Lelkiismeret* nem egyéb, mint az Iffland és Kotzebue-féle érzékeny drámák reminiscentiája fölvegyülve némi francia «verve»-vel. Dumas halottakat támaszt, az eltemetett német drámák kicsinyes házi nyomorúságait, hitvány szenvedélyeit, dőre vagy ráfogott bűneit, nevetséges vagy hazudott erényeit és hamis erkölcsi kiengesztelését. Ez elemek mindig megrontották a drámairodalmat. Mi köze a komoly drámaírónak a dőre vagy ráfogott bűnhöz, midőn csak a sziv démoni nyilatkozásainak festése lehet megrázó, drámai érdekű? Miért hassa meg szivünket a nevetséges vagy hazudott erény, midőn az ember isteni részének küzdelmei után áhítózunk? S az oly hitvány szenvedélyek, minő a játék, részegség s több efféle, hogyan lehessen tragikai és drámai indok, ha a tragikai és drámai csak emelkedett szenvedélyek: bűne és erénybe játszó tévedéseiből merülhet fel? S miért higyjünk oly költői kiengesztelésbe, mely épen úgy megtagadja az életet, mint sérti erkölcsi érzületünk? S vajjon Ruhberg Eduard szenvedélye nem ily hitvány-e és bűne, mire e szenvedély vezetí, nem ily dőre-e? Hihetünk-e javulásában, midőn az nem előt-

tünk, nem a cselekvényben történik s eleme nincs letéve jellemébe? Az elkövetett bűn, mely a javulás tetőpontján feltámad és semmivé teszi a hőst, tragikai érdekű. Az egyén elbukott és jogosan, az eszme győzött és jogosan: mindkettőt a közönség részvéte fogja kísérni. De miért ne emelkedhetnék föl az egyén az eszme győzelmével, a közönség részvéte mellett? Fölemelkedhetik, de nem oly kiengesztelés alapján, minőt itt Dumas nyújt. Ruhberg Eduard tanácsos, báró s isten tudja még mi lesz! A társaság soha sem szokta megbocsátani az ellene elkövetett bűnt. Ezt csak egyesek tehetik és teszik. Egy királyi tanácsos, egy báró, egy grófi hölgy férje, ki meglopta a közpénztárt, fényes helyzetének csak kellemetlenségeit és hiányait érezheti. Dumas e külső kiengeszteléssel elrontja azon belsőt is, melynek némi elemeit nyújtja. S vajjon a külső kiengesztelés nem gyermekes-e? Nem az élet megtagadása-e az optimista és tulnan grófi hölgy, kik úgy vannak festve, mintha valamely falusi kunyhóban növekedtek volna s mitsem tudnának az állam és társadalomról. De miért tovább szőni ily lelkiismeretes kérdéseket e lelkiismeretlen *Lelkiismeret*-ről? Hiszen talán Dumas nem is akart drámát írni, talán csak a német kritikának akarta megmutatni, hogy ő is tud még elmés és morális lenni, hogy francia léttére is ismeri a német

eszményt s képes hőstét tanácsosi és bárói ranggal jutalmazni.

Az előadás a sikerültebbek közé tartozott. Különösen Egressy (Eduard) és Bulyovszkyné (Sophie) tüntették ki magukat. Egressy mint jutalmazott tapsok és koszorúkkal fogadtatott. Szigeti (Alden) a nyers ellenőrt igen találóan személyesíté. Folytassam-e tovább is így? Nem folytatom. Csak azt ismételném, mit a divatlapok ezelőtt már egy héttel megírtak s mit ezután egy hét múlva újra meg fognak írni. Alig foghatni meg, hogy az ily phrasisokban mi örömet találhat az író, mi érdekét a színész és közönség. De hát miért nincsenek jó vagy rossz, de mégis bírálatok? Ezekhez egy kis idő, egy kis fáradság, egy kis tér kell. Én nem fogom kimélni a fáradságot, ha időt és tért nyerhetek, hogy elmondjak pár eszmét színészetünk jelen állásáról.

Addig én is csak e phrasissal sóhajtok föl: Oh lelkesülés, ki ezelőtt félszázaddal megteremtéd a magyar színészetet, jőj újra közénk, lehelj ihletet fásulni kezdő gyermekeidbe, csattogtasd szárnyaidat a színpadon, a nézőhelyen, csak most, csak még egy félszázadig; hiszen te építetted, neked építettük e csarnokot s te igen jól tudod, hogy miért!...

DIOCLETIÁN.

Eredeti dráma 5 szakaszban, írta Szigligeti Ede. Előadatott a Nemzeti Színházban 1855 szeptember 19-én, Jókainé javára.

E mű alapeszméje az őrjöngő Diocletian vég-szavaiban van letéve, midőn így kiált föl: «Úgy-e, ki vért vetett, vért arat?»

A hős egy véres bűnért bűnhődik, melyet azért követett el, hogy a trónra juthasson s melyet az által akar kiengesztelni, hogy a trónról lemond. E véres bűn nem előttünk történik; mint régen megtörténtet mindjárt az expositióban halljuk elbeszélni.

Arius Aper és Diocletian jó barátok voltak s mindketten főtisztjei Numerian császárnak, ki a persa hadjárat után annyira elgyengült, hogy folyvást a hordszék és sátor leplei közé kellett temetkeznie. A kormányt Arius vitte, a sátort Diocletian őrzé s a császár láthatlan lett. Ez hónapokig tartott, a hatalom már Ariusnál volt s csak Numerian halála hiányzott, hogy császárnak kiáltsák ki. De a sereg valakitől felbujtatva gyanakodni kezdett, dühe kitört,

megrohanta az imperatori sátrat és Numerián holttestére talált. Arius gyanúba jött és vasra veretett. Diocletión mint vádló lépett fel ellene a haditanács előtt, megesküvén, hogy ő ártatlan s Arius bűnös.^o Arius is esküdni akart, de mielőtt egy hangot szólhatott volna, Diocletión dühösen feléje fordult, így kiáltván föl: «Ez Numerián gyilkosa» és szívébe döfte kardját.

A sereg Diocletiónt, Numerián valódi gyilkosát kiáltotta ki császárnak. Azonban Diocletiónt a szerencse és hatalom nem tették boldoggá. Az önvád kínjai közt az apán elkövetett bűnt a fiúban akarta jóvá tenni. Ariusnak volt egy természetes fia, a kit hajdan neje előtt el kellett titkolnia. Diocletión tudva ezt, egészen magáig emelte a fiút, uralkodótársul vevén.

Diocletiónt — kivált egy hosszabb betegség után — folyvást üldözi az önvád. Meg-megjelen neki a megölt Arius szelleme. Megutálja a dicsőséget, a trónt, az életét, önmagát. Az első szakasz épen azzal végződik, hogy összehívja népét, lemond az augustusi koronáról, Galériust nevezi ki utódjául s nőül adja neki leányát, Valeriát, ki ugyan Liciniust szereti s érte minden áldozatra kész, de minthogy a fel-törekvő ifjú inkább csak atyja kegyéért szereti őt s nem akar elszökni vele, hódol atyja kívánságának. Arius szelleme a lemondó Diocletiónnak pálmakoszorút nyújt, ki aztán nyugodtan vonul magánéletbe.

Hat évig él Diocletían csendesen gazdálkodva dalmátiai jószágain. Azonban a birodalom bomlásnak indul Galerius rossz kormányása következtében. E közben Diocletíanhoz Maximin, hajdan Augustus társá, a ki vele együtt mondott volt le a hatalomról, követet küld és felszólítja, hogy kövesse példáját, vegye vissza a trónt s űzze el Galerius. Diocletían szívében már rég kialudt a becsvágy és még a hazafiság is érzéketlen marad. De családi viszonyai szíven találják s mély bűba merítik. Alig távozik Maximin követe, neje érkezik meg, magával hozva leányát, Valeriát, kivel a kicsapongó Galerius a legrosszabbul bánk. Az atya fölindul, nem akarja visszabocsátani a kötelességéhez még most is hű nőt és boszszút forral Galerius ellen.

Ekkor megjelen a főeunuch, kitől Galerius visszaküldi nejének a jegypénzt és jegygyűrűt, fölmenti esküje alól, mert egy borzasztó betegség jelenségei mutatkoznak rajta, mely hosszas szenvedés után csak halállal végződhetik s nem akarja, hogy ifjú szép neje hozzá mint élőhalotthoz legyen kötve. Az atya örvend, de Valeria lelkesülve kiált föl: «Visszatérek hozzá!... Én hitvese vagyok s most helyem beteg férjem ágyánál van!» «Nagylelkű gyermekem, hidd el, ezt az istenek följegyzik», sóhajt föl az atya s leányának erénye enyhíti fájdalmát.

Ezután nemsoká Galerius meghal. Temetésére megjelen Maximin, Augustus társa is, ki a szép özvegybe szenvedélyesen beleszeret s még a temetés előtt szerelmet vall neki. Azonban Valeria, ki csak kötelességének és első szerelme emlékének él, visszautasítja ajánlatát. Maximin boszut esküszik s a főeunuch által Valeriát mint hűtlen nőt vádoltatja be, ki mostoha fiával, Caudidiánnal titkos viszonyban élt. Diocletión felindulva Maximinra ront és számat kér tőle. Maximin sértőn felel, Diocletión kitör s vissza akarja venni az eldobott hatalmat, de senki sem engedelmeskedik neki. «Temessetek el engem is, én már halott vagyok!» - kiált föl egészen megalázva. A halálra ítélt Valeria nyugodtan várja halálát, de Maximin oly szenvedélyesen szereti őt, hogy nincs ereje megöletni. «Nem foglak letörni - mond neki - de megtöröm büszkeségedet», legyetek száműzve. Ha majd az éhség, nyomor, magány megtör, magad fogsz kegyelmet kérni.» «Bízzatok a sorsban, még meglátjuk egymást», kiált távozó családjá után Diocletión. «Igen atyám, még él Licinius» - felel Valeria.

A száműzött Valeria anyjával Syria pusztáin bolyong, mindenütt őrizve, zaklatva Maximin katonáitól. Diocletión, hogy találkozhassék családjával, kénytelen koldus ruhába öltözni. Míg az atya, nő és leány a viszontlátás örömeit élvezik, azalatt a trón miatt véres harc

foly Maximin és Licinius közt. Maximin megveretve és üldözve épen Valeria kunyhójába téved s az általa annyira sujtott család előtt megöli magát, hogy ne juthasson Licinius híveinek kezei közé. Valeria öröme gyulad s így kiált Licinius híveinek: «Vigyétek Liciniushoz, ő értem harcolt, ő szeret engem!» «Hah, nem halok meg boszu nélkül» — kiált föl-emelkedve a haldokló Maximin — ne örvendj büszke nő, Licinius győzött, de Constantin volt frigyártarsa s hogy e frigy tartós legyen, Licinius nőül veszi Constantin nővérét, a bájos Constantiát.» Vigy uradhoz — mond Valéria remény és kétség között Licinius egyik vezérének — gyors légy, fejeddel játszol. Meg kell előznünk a nászt, vagy a halál előz meg».

Maximinnak igaza volt; Licinius épen nászát ünnepelte Nikomédiában, midőn Valeria oda megérkezik. Licinius megdöbben, míg Constantin és Constantia színleg örömmel fogadják a szerencsétlen családöt. Azonban Constantin ez eseményt fölhasználja Licinius ellen, kitől a győzelem után különben is meg akart szabadulni, követeli tőle, hogy hajtassa végre Valerián a bírák által hozott verítéletet, melyet Maximin száműzetésre enyhített mert az ellenkező esetben sértett nővére miatt kész boszura fegyverkezni. A sértett Constantia hasonlót követel. A nagyravágyás és féltékenység szövetkeznek Valeria ellen. Licinius

enged, de titkon meg akarja menteni hajdani kedvesét, a kit még most is szeret s a ki mellett nyilván a viszonyok kényszerűsége miatt lehetetlen állást foglalnia.

Az annyit szenvedett és annyira csalódott Valeria heves szemrehányásokat tesz Liciniusnak s legalább anyját akarja megmenteni. Ekkor lép föl Diocletían, indulatosan kérdezvén, hogy kinek parancsából hirdetik ki újra a véritéletet leánya ellen? Constantintól ugyan azt a megaláztatást szenvedi, mint azelőtt Maximintól. A felbőszült, a megalázott öreg megátkozza a hálátlanokat, kiket ő emelt ki a porból s kik őt porba alázzák. «Vigyétek az öreget, viseljétek gondját, mert elméje háborog» — szól Constantin. Azonban épen e perczben jelenti a testőrvezér, hogy Valeria és anyja megszöktek. «Megszabadultak? — kiált föl Diocletían — istenek, igazságos istenek, itt a porban imádlak».

Diocletían nejétől és leányától elszakadva, örömtelenül s tébolyszerű melancholiába süllyedve él salonai palotájában. Neje és leánya még egyszer látni óhajtják s hogy mint halálra ítélte meg ne ismerjék őket koldusruhában jelennek meg palotája előtt. Diocletían meglátva őket, így kiált föl: «Inség leányai, mi döntött titeket nyomorba? Talán jót tettetek? Talán fogadott fiaitok voltak koldusok gyermekeiből, ti nekik adtatok mindent s ők elvettek

mindent? Nemde ők fényben éltek, míg nektek nem hagytak egyebet koldusbotnál?» Aranyat szór a koldusnőknek, de azok nem mernek szólani.

Diocletían visszasűlyed sötét melancholiájába. «Oh vajha maradtam volna itt szülőföldemen — sóhajt föl — Apollo tagadta volna meg tőlem ajándékait: a tűzészt, nagyravágyó lelket, tetterőt, most itt volna nőm, keblére hajtánám ősz fejemet. Valeriám lábamnál ülne, kezemet szorítaná szívéhez, vagy arcomat csókolná. Most senkim, senkim, oh nőm, szegény nőm, gyermekem, Valeriám!» Valeria fölindul atyja szenvedélyein s e szavakban tör ki: «Szegény Diocletían!» Az atya ekkor megismeri leányát, nejét, de nem mer hozzájuk szólni, mert elárulhatná, vérpadra vihetné őket. Az udvari szolgák azt hiszik, hogy urok magánkívül van. Valóban Diocletían őrjöngeni kezd: «Én nem vagyok Diocletían, ő hatalmas volt, reszketett alatta a föld, reszkettek népei, ő a világ ura volt. Diocletían meghalt, én a rabszolga vagyok... Az ott nem Valeria-e, nem az én nőm-e? Én őket bíborban hagytam, ha ők ezek, el e ruhával, úgy én is koldus leszek. Nos Arius, jól van-e ez így?» «Vigyétek — szól a főeunuch — ő megőrült.» E szóra a nő és leány sikoltva borulnak Diocletíanra, mikor aztán a főeunuch rájok ismerve, végrehajtja rajtok a véritéle-

letet. «Az átok enyészik, ő megbocsát, most bocsát meg. Úgy-e, ki vért vetett, vért arat? — kiált őrzöngve Diocletián és össze-roskad.

Íme a mű meséje a legapróbb részletekig. Csaknem akaratlan jött tollam alá, mert többször és figyelmesen vizsgáltam át, hogy legyőzzem azt a kételyemet: vajon Diocletián drámai, tragikai egyén-e, vajon a cselekvényben van-e belső élet s ezáltal előidézett drámai egység? Most, midőn a mesét terjedelmesen leírtam s emlékemben a legapróbb részlet is felújult, még több okom van meggyőződni az ellenkezőről.

Vizsgáljuk.

Mi az a drámai hős, hiszen minden hős drámai, ha drámában szerepel? Mi az a tragikai hős, hiszen minden hős tragikai, ha szerencsétlen véget ér? Mi az a drámai egység, hiszen az egység minden költői mű föltétele s nincs szükség e külön elnevezésre?

E kérdések teszik a dráma lényegét, e pontoknál dől el: vajon valamely mű dráma-e, vagy csak dramatizált lyra, eposz, regény? Honnan mégis, hogy kritikusaink e kérdéseket érintik legritkábban s drámaköltőink mindig e pontokon szenvednek hajótörést? Nem tudom. Annyi bizonyos, hogy én nem új igazságokat hirdetek s nem eredeti eszméimet akarom elmondani. Ezek az eszmék oly régiiek,

mint maga a drámaköltészet, melynek természetén alapulnak s oly örök igazságok, mint a hogy a költészet, lényegében, egy és örök a kor és divat bármily változatai közt. S ezt egyszer s mindenkorra csak azért jegyzem meg, mert el akarom ismerni azt a hibámat, melyet úntalan szememre vetnek, hogy tudniillik bírálataimban csekély eredetiséget tanusítok. Miért ne vallanám be, hogy nem én találtam fel a költészet örök törvényeit, melyeket annyi mulandó műre alkalmazgatok? Miért titkoljam azt a gyöngeségemet, hogy semmitől sem óvakodom inkább, mint attól a nálunk annyira bálványozott eredetiségtől, mely a költészet örök törvényei fölött akar diadalmaskodni.

De a dologra.

A drámai, a tragikai hősnek, bárminő jellemű legyen, bárminő viszonyok közt szerepeljen, három sajátság nélkül nincs létjoga. E sajátságok nem a kritikusi önkény teremtményei, hanem a költészet általános s a színpad viszonyított követeléseinek felelnek meg. Először a hősnek bírnia kell teljes részvétünket, jeles vagy nagyszerű, vonzó vagy megdöbbentő tulajdonai miatt. Emelkedett jellem nélkül nincs dráma s a hitvány bűn vagy gyáva erény épen olyan kevéssé költői, mint drámai becsű, mert csak undort és sajnálkozást gerjeszt. Másodszer szükséges, hogy a hőst erős és határozott szenvedély vezesse, mely

összeütközik a jogos viszonyokkal, a hagyományos erkölcsökkel, a kegyelettel, a kötelességgel: szóval azzal, a mit társadalmi-, erkölcsi- vagy világrendnek nevezünk. Ez az összeütközés a cselekvény magva, a katastropha eleme s minél jogosítottabb egyénileg a szenvedély, mely keztyűt dobott a világrendnek, annál erősebb a drámai érdek s annál tragikaibb a katastropha. E pont a költői tehetség próbaköve, mert míg egyfelől az alkotás erejét vagy gyöngeségét tárja föl, addig másfelől bizonyosságot tesz a világnézet felületességéről vagy mélységéről. Harmadszor a hős csak cselekvő jellem lehet. Attól a pillanattól kezdve, melyben az összeütközés kezdődik, folytonosan fejlesztni kell hatnia a cselekvényre, bonyodalmakat idéznie elő s felköltenie bűneivel, tévedéseivel vagy vakmerőségével a nemesist, a bukást, a katasztrófát, mely megrázón hat reánk, mert egy kitűnő egyént látunk bukni, mely kiengeszteli szívünket, mert a bűn, tévedés vagy vakmerőség bűnhődését látjuk. De a katasztrófának nemcsak megrázónak és kiengesztelőnek kell lennie; szükséges egyszersmind, hogy jellemző, erős legyen s valami tényben mutatkozzék.

Így kívánja ezt a drámai alak, a színpadi korlát, a mely részletes és finom indokolást követel s a költőt csak tényekben engedi beszélni. E harmadik pont a kiválón drámai tehetség próbaköve, mert e nélkül nincs

drámai hatás, míg a regényíró, szenvedőleges hőssel, kiengesztelő ugyan, de nem tényben mutatkozó katastrophával a leghatásosabb regényeket írhatja. Innen van, hogy minden drámai tárgy lehet egyszersmind regény-tárgy is, de nem megfordítva s épen itt tűnnek föl a dráma és regény közti nagy különbségek, melyeknek fejtegetése messze vezetne.

Az a három sajátság, melyeket előszámláltam, minden nagy drámaíró hőisében föltalálható. Shakespeare hősei épen e sajátságok miatt válnak a drámai, a tragikai hősök példáivá. Nem nagyszerű egyén-e Coriolán, a vitéz és büszke aristokrata? Vitézsége és büszkesége nem hozza-e összeütkezésbe a néppel és Róma intézményeivel s midőn sértett büszkeségében hazája ellen fegyvert fog, nem dobott-e keztyüt a társadalmi és erkölcsi rendnek, miért lakolnia kell? — Nem vonzó, kitünő jellem-e újra Brutus, e tiszta és lelkes hazafi? Nem épen hazafisága jön-e összeütkezésbe a családiasság, a baráti kötelesség érzelmeivel és a viszonyok kényszerűségével? Ő szereti Caesart, de megöli, mert jobban szereti Rómát, meg akarja menteni Rómát, de az elaljasult Róma menthetetlen s neki buknia kell egy eljátszott élet, az elveszett szabadság romjai közé temetve. — Hamletnek, e mélyen érző és szülőit annyira szerető fiúnak, nem anyján és nagybátyján kell-e bosszút állnia atyjáért? Nem

jön-e összeütközésbe a kegyelet és kötelesség legerősebb érzelmeivel, melyeknek küzdelmében összeroskad? — A szenvedélyes, őszinte, a lovagias Othellót nem épen szenvedélyessége, őszintesége és lovagiassága teszi-e féltékeny-nyé, tévedtté, bűnössé s nem folytonosan maga idézi-e föl maga ellen a nemezist: a boldogtalanságot és halált? — Lear nem jó atya-e, ki szereti leányait s nem épen az a tévedése, hogy igen szereti őket? E szenvedélyes és szeszélyes szeretet nem teszi-e megfoghatóvá a különben majdnem megfoghatatlan gyermeki hálátlanságot, a melyet ő folyvást ingerel s a mely őt megbuktatja?

E drámai, tragikai hősök mind nagyszerű és kitűnő jellemek. Mindeniket erős szenvedély ragadja az összeütközésre, a mi folytonos cselekvőségben a tévedések és bűnök bonyodal-
mát idézi elő s erős bukásban vagy katastrophában nyugszik el. E három elem nélkül nem képzelhetünk drámát és tragédiát, mert a szembe tett szenvedélyek jogos összeütközése nélkül nem jöhet létre drámai cselekvény, mert a bűn vagy erény még magában nem drámai érdekű és a szerencsétlenség vagy halál még nem tragikai.

S most már e szempontból kiindulva, nevezhetni-e Diocletiónt drámai vagy tragikai hősnek? Hol vannak kitűnő tulajdonai, melyek felköltsek részvétünket? A történelem kitűnő

egyéniségnek festi, azonban a drámában a cselekvény folytán jellemének ilyes oldala alig tűnhetik ki. Ő csak egy igen gyöngé, bűnbánó ember, a ki sóhajt, átkozódik, rémeket lát és szereti nejét, leányát. Van-e benne erős szenvedély, mely bűnre vagy tévedésre vezesse? Volt a nagyravágyás, mely véres bűnre ösztönzé. Azonban ez nem előttünk történik, rég történt s a műnek csak meséjéhez, nem cselekvényéhez tartozik. Mikor a cselekvény kezdődik, Diocletían csak bűnbánó egyén gyanánt jelen meg, ki a sors csapásait folyvást önmegtagadással tűri s a kit csak szánnunk lehet.

De miért ne lehetne tragikai hős egy bűnös, ki bűnét akarja kiengesztelni, tisztulni, javulni, emelkedni kezd, de ellene támad a mult, bonnyodalmaiból nemezis fejlődik ki, hogy megsemmisítse. Bizonyára az ilyen hős is tragikai, mert itt is erős összeütközés állhat elő a viszonyok kényszerűségével, mely erős drámai és tragikai katastrophában lelhet kinyugvást, noha, mint Hugo Viktor *Borgia Lucretiá*-jában megmutatta, nehéz s nem épen a legtermészetesebb drámai feladat.

Azonban Diocletían nem ilyen, mert nem cselekvő, hanem csak szenvedőleges jellem. Azonkívül, hogy a trónról lemond, őt felvonáson keresztül semmit sem tesz egyebet, mint csak tűr és szenved. Mindaz, a mi őt éri, s a mi miatt bűnhődik. inkább valami történetes, mint

a szabad akarat, a szenvedély küzdelméből folyó s tőle felidézett drámai tény. Bűne s azon cselekmények közt, melyek bűnhődését okozák, oly laza a kapcsolat, hogy nem lehet drámai érdekű. Úgy, a hogy a költő hőjét felfogta, csak akkor tehetne volna drámai hőssé, ha Diocletión visszavonultságában sem talál nyugalmat s midőn tapasztalja, hogy a birodalom bomolni kezd, Galerius hálátlansággal fizet: feltámadt szívében a becsvágy és boszu, nem tűri megaláztatását, még egyszer vissza akarja vívni a koronát, de ezáltal még nagyobb csapásokat von magára, családjára s alattok összeroskad. De a történet ilyenemű alakításra oly csekély alapot nyújt, hogy miatta a történeti hűség szenvedett volna. A költő alkalmasint ezért dobta el ez alapot, de ugyanakkor egyszersmind a drámait, tragikait is eldobta, mert midőn Diocletión a trónról lelép, egyszersmind a drámai tért is oda hagyja, többé semmit sem hat, a cselekvény folyamára leánya lép előtérbe s az események akkor is megtörténhetnek, ha a hős az első szakaszban meghal, kivéve a végjelenetet, midőn leányát megismervén, vérpadra juttatja.

A drámai hős határoz mindig a dráma sorsáról s a hős közvetlen befolyásának hiánya legtöbbször maga után von még egy más ballépést is, mely egymaga képes a drámának halálos dőfést adni: a drámai egység hiányát, mert

drámai hős nélkül hiányzik a központ, hova a cselekvény egységbe olvadjon; hiányzik a fejlesztő erő, mely a legtermészetesebb, a legrövidebb úton készíti elő a kifejlődést. Mi az a drámai egység, hiszen az egység minden költői mű életföltétele s e külön elnevezés szükséges-e? Igaz, de e külön elnevezés sokat jelent, mert azt jelenti, hogy a költői egység a drámában a legerősebb; minden cselekvények közt a drámáinak kell legkerekebbnek lennie s a költői művek közt egyedül a dráma az, hol az expositio után minden jelenetnek siettetnie kell a kifejlődést.

Nem is lehet máskép. Mint a hős cselekvő-sége, úgy ez sem a kritika önkényéből foly, hanem a dráma és színpad természetéből. A dráma egy pár óra alatt foly le, még pedig a színpadon. Az idő rövidsége és a színpad korlátjai tiltják az epizódokat s mihelyt a nézőket nem köti le sebes, fokozatos és a katastrophára siető fejlődés, a lankadás és unalom kikerülhetetlen. A drámaíró nem élhet az epikus vagy regényíró szabadságával, a ki nem nézőkre, hanem olvasókra számítva s nem korlátozva a színpadtól elejtetheti a cselekvény fonalát, más, szorosán össze nem tartozó, de rokoneseményekre ragadhatja figyelmünket s a részletezés és staffage kedvéért oly epizódokra is vehet szabadságot, melyeket inkább csak az alapszeme és hangulat köt össze, mint a szigorúan

vett cselekvény. A regény még a kettős cselekvényt is megtűri, ha egy pontban össze tud olvadni, míg a dráma ezzel a hatást mindig veszélyezteti, még oly költőnél is, mint Shakspeare, ki *Lear király*-ban e hibáját hőse nagyszerűségével és tragikai költészete egész búbájával sem tudja egészen fedezni.

Diocletian-nak nincs ugyan egészen kettős cselekvénye, de annyira nélkülözi a benső életet, a fokozatos fejlődést, hogy egészen vontatottá és lazává válik. Mindjárt a második felvonásban semmi sem történik, a mi a cselekvényt előre vinné. Minden, a mi benne előfordul, csak esemény és nem drámai tény. Minddíg csak azt halljuk, mi történt előbb, vagy mi történik a színpadon kívül, mintha most kezdődnék az *expositio*. A harmadik felvonásban ugyan a cselekvény élénkülni kezd, megkezdődik a bonyodalom, hogy a negyedikben egy újabb bonyodalomnak adjon helyet. E két bonyodalom bensőleg igen kevés kapcsolatban van egymással. Maximin cselszövése és Licinius hitszegése csaknem két külön dráma alapeszméje. S az ötödik felvonás, a katastropha minő pusztán melodramai hatású! Egyébiránt az egész drámában e végjelenet az egyetlen, melyben költői és lélektani mozzanatok vannak, a mit Egressy (*Diocletian*), leszámítva pár nyelvbötlést, nagy sikerrel és művésziiesen emelt ki.

Mondjak-e még többet? Talán elég lesz, talán igen is sok volt. Legyen szabad az előadásról csak annyit jegyezmem meg, hogy az nagy fénynyel ment végbe, hogy Jókainé (Valeria) zajos tapsokkal és számos koszorúval üdvözlötetett s nagy kedvvel, a közönség teljes megelégedésére játszotta szerepét, melyben igen kevés volt a játszani való. Ha a színésznő örömet játszik gyöngé szerepet, miért ne írhatna a kritikus is örömet az ily szerep előadásáról? Nem tudom, miért ne? De nekem soha sincs kedvem színésznőink vagy színészeink fény- vagy árnyoldalait rajzolni oly szerepekben, melyeket ki nem állhatok. Nagy gyöngéség. Ez is hóbertjaimhoz tartozik, melyért még nem rótt meg se a *Magyar Sajtó*, se a *Hölgyfutár*.

DIVATHÖLGYEK.

Vigjáték 5 felvonásban. Irta ifj. Dumas Sándor, fordította Feleki Miklós. Előadatott a Nemzeti Színházban 1855 október 3-án, Feleki Miklós javára.

E mű eredeti czíme *Le Demi-Monde*, mely nyelvünkre fordítva érthetetlen, mert gúny-név, a párisi társadalom egyik különös és veszélyes osztályának gúnyneve. Ez az osztály ugyan nálunk is megvan, noha más szinezettel s nem szerepet játszva, mint Párisban, de még nincs neve talán épen ez oknál fogva. A fordító kénytelenségből használt oly címet, mely az eredetit nem fejezi ki szabatosan. De hát mi ez a *Demi-Monde*, mi az a félnagyvilág? Erre legjobban megfelel Jalin Olivér, a mű egyik főszemélye, midőn hozzá hasonló kérdést intéz egyik barátja, Nanjac Raymond, egy Afrikából hazajött katonatiszt, a ki úgy látszik annyira sem ismeri Párist, mint mi pestiek, a kik csak könyvekből ismerjük.

Jalin Olivér körülbelül így felel meg barátjának: «Oh barátom, sokáig kell buvárkodni

a párisi élet rejtekeiben, míg megismerhetjük annak minden árnyalatát s még ekkor sem könnyű e magyarázat. Minden ide tartozó nő multján van egy fekete pont, nevén egy folt, de egyik a másikat annyira takarja, hogy alig észrevehető. Származásukra, külsőjökre, előítéleteikre nézve hasonlóak a jó társaság hölgyeihez, hová nem tartoznak s alkotják azt a világot, melyet *Demi-Monde*-nak nevezünk, mely nem az aristocrata, se a bourgeoisie, de a mely mégis mint uszó sziget lebeg Páris óceánján s fölszed, magához von mindent, a mi kiválik, kiköltözik, menekül e két szárazföld valamelyikéből. E világ ki nem jelölve, de mindenütt él, azonban a párisi könnyen ráismerhet — a férjek távollétéről. Sok férjes nő van itt, ki sohasem látta férjét. Ez egy egészen új világ. Hajdan a házasságtörés, úgy, a mint most értjük, nem volt meg. A férjek engedékenyebbek voltak s azon dolog értelmezésére, melyet ma házasságtörésnek nevezünk, más szót használtak, sokkal triviálisabbat, melylyel Molière gyakran él, ki a férjeket tette inkább nevetségesekké, mint a nőket vádolta; de mióta a férjeknek törvényekkel fölfegyverkezve joguk van számüzni a kötelességéről megfélekezett nőt, a házassági viszonyok megváltoztak s egy új világ állott elő, mert hová menekülnének különben e compromittált, szétválasztott, eltaszított nők? Az első, a ki ily

sorsra jut, szégyenét könnyeibe rejti, elvonul a világ szemei elől, a második fölkeresi az elsőt és mikor már ketten vannak, szerencsétlenségnek nevezik azt, a mi hiba, tévedésnek azt, a mi bűn. Ily mentséges vigaszt gondolnak ki magoknak. Mikor hárman vannak, meghívják egymást ebédre és ha negyedik is akad, kész a kontratáncz. Körülök csoportosulnak még az ifjú leányok, a kik bukással léptek föl az életben, az álözvegyek, az álférjesnők, szóval mindazon balhelyzetű nők, a kik másoknak akarnak látszani, mint a mik. Ez az áltársaság nem szükkölködik udvarlókban, mert itt a szerelem könnyebb, mint a felső és olcsóbb, mint az alsóbb körökben. Mi lesz aztán e nőkből? Nem tudhatni. Ha az ifjúág oda, az udvarlók eltűnnek, következik a megbánás, lélekfurdalás, nyomor, elhagyottság. Némelyek közülök férfiakhoz csatlakoznak, kik elég balgák komolyan szeretni őket; mások eltűnnek, a nélkül, hogy tudatni akarnák, hova. Némelyek a magasra törekvés és leesés félelme közt küzdik át az életet, mások bánkódva a család, a gyermekek nevében férjök bocsánatáért könyörögnek. A közös barátok közbevetik magokat s néha szerencséivel. A nő már elvénült, senki sem beszél róla, a világ szemet húny s lassan és titkon egy kis ajtón beereszti azt, a ki kapun és nyilvánosan távozott el.»

Íme a *Demi-Monde*, íme az a kör, hol az

ifjú Dumas phantasiája oly örömet mulat. E fiatal költő három drámát írt, s mind a három ebben a körben játszik. Mintha itt nyert élményei volnának lelkében a legélénkebbek, mintha itt pazarolta volna el szívének kincseit s titkos bú és elkeseredés ösztönözné most menteni, majd pellengérré állítani e szerencsétlen és veszélyes nőket. A *Dame aux Camélias*, *Diane de Lys* és *Demi-monde* ugyanazon eszme különböző változatai. Ő mint drámaíró kizáróan a «femme perdue»-ek költője, kik közt Gauthier Margit a legköltőibb, Lys Diana a legbecsületesebb és d'Ange bárónő a legélethűbb. A művek mindenike nagy hatást tett. A tagadhatlan tehetségen és ügyességen kívül sokat tett a sikerre a tárgy tulajdonsága, különösége s azon boszúság és örvendezés, melyeket e rajzoknak a közönség különböző osztályai közt, könnyen érthető okokból, föl kellett költetniök. E művek csakhamar megalapították a költő hírét. A közönség tapsaihoz a kritikusok méltánylata is járult. A francia kritikusok legtekintélyesebbjei is méltánylattal szólnak tehetségéről, kiemelik ügyességét, rajzai pontosságát, élénk és elmés párbeszédeit, sőt *Demi-monde*-ját a legújabb francia drámairodalom legjobb termékei közé számítják s különösebben csak azt vetik szemére, hogy miért mozog mindíg ugyanazon körben, miért nem festi a fél nagy világ helyett az egész nagy világot,

mert az igazat megvallva a «femme perdue»-ek e csoportjában alig van valami, a mi valóban érdekelhetné az embert; ezek az özvegyek, kiknek soha sem volt férjük ezek a bárónők, kik nem tudni, honnan jönnek és gyakran igen könnyen megzavarodnának, ha atyjokat kellene megnevezniök, felköltik ugyan egyelőre a kíváncsiságot, de elvégre is unalmasak.

Vajon a méltánylat mellett ez-e a legnagyobb szemrehányás, a mit az ifjú Dumas érdemel? Kétkem. Igaz, e kör nem lehet a költészet rendes köre; igaz, e körből írni nehéz, mert az ember önkénytelenül paradoxonokba téved, ha e nőket költőileg akarja érdekesekké tenni; avagy igen természetesen feldúl minden idealismust, ha pusztán hűségre törekszik s míg tragikuma könnyen nevetségessé válhatik, komikuma mosoly helyett undort is idézhet elő; de azért nem lehetlen, s Franciaországban, hol a nők annyira nagy szerepet játszanak, talán szükséges, korszerű is.

Az ifjú Dumas nem tudta legyőzni a nehézségeket, a melyek színműben kevésbé is legyőzhetők, mint regényben. *Demi-monde*-ja elvégre is gyöngé mű akár általános költői, akár szorosan vett drámai szempontból. Hiába hat szemfényvesztően reánk az ügyes szerkezet, az elemes párbeszéd, pár szerencsés helyzet és jellemvonás, az alap egy mélyebb tekintetre ingadoz és összeomlik. A költő, úgy látszik, inkább

tud regényt, mint drámát írni s regényi conceptiókat szorít a dráma szűk korlátai közé, a mi megbénítja a compositiót; regényi motívumokkal akar elérni drámai hatást, s míg cselekvénye lassan mozgó lett, jellemei nem lehetnek egészen érthetők és valószínűek. A költő, úgy látszik, nagy erkölcsi szónok, s nem veszi észre, hogy a modor, melylyel nézeteit hirdeti, erkölcstelen, vagy ha nem is egészen az, mindenesetre olyan, hogy a szerelem- és nőisztelettel minden költészetet feldúlni igyekszik. A költő pelengérré akarja állítani a társadalom legveszélyesb nőit s mit tesz? Ellenök oly férfibálványozást állít föl, mely akkor is türhetetlen lenne, ha a férfiak a lovagiasság és emelkedett jellem oly példányképei volnának, a milyenek nem.

Kísérjünk felvonást felvonásra, jelenetet jelenetre s meg fogunk győződni, hogy ezek az állítások nem alapnélküliek.

Az első felvonásban Jalin Olivèr szállásán vagyunk. Ez egy vidor, harmincz éves fiatal ember, 30,000 franknyi földbirtokkal, ki tapasztalás végett vagy hajlamból-e: nem tudhatni, egy kis kirándulást tesz a *Demi-Monde*-ba s ez állítólagos özvegy d'Ange bárónő kedvese. Az első jelenetben épen Vernières asszony látogatja meg, egy valódi özvegy, ki a eltemette férjét, szerencsáját, becsületét és estélyeket adva, pazarolja unokahuga, Marcelle nászhozományát, a kit sze-

retne minél jobban férjhez adni. Épen nem bánná, ha Olivér venné el, de ennek ilyesmi eszeágában sincs, bár némi hajlammal viseltetik iránta. Miért? Mert azt hiszi, hogy ez ártatlan leány a *Demi-Monde* hölgyei körében egészen meg fog romlani, s erre egészen atyailag figyelmezteti is Vernières asszonyt. Ez túlságosnak tartja aggodalmát, aztán különben is se baj, ha Olivér nem is veszi el Marcellet. Érkezett Afrikából egy sokkal derekabb vőlegény, Nanjac Raymond, a ki Párisban alig ismer valakit. Vernières asszony épen ezért fölkéri Olivért, hogy ha megismerkedik Raymonddal, ne szóljon oly kiméletlenül unokahugáról, mint szokott. Egyébiránt Vernières asszony látogatásának ez csak mellékes célja volt. Tulajdonkép azért jött Olivérhez, hogy megtudja: vajon Latour és Maucroix urak, kik nála egy estélyen kártyázás közben összevesztek, kibékültek-e s megkérje őt, mint Maucroix segédjét, hogyha párbajra kerülne a dolog, hallgassák el a valódi okot, mert nem szeretne törvényszék elé állíttatni, vagy nevét hirlapokban olvasni. Olivér megnyugtatta, aztán Santis asszonyt fogadja el, ki hasonlóképp özvegy, de élő férjnek, Richard Hippolytnak özvegye, a kit megcsalt s a ki megtiltá neki, hogyn evét viselhesse. Ez okonő Santis asszony. Ez is a *Demi-Monde* egyik hölgye. Hiú és fecsegő, festi magát, vagyona fogyatékát éli és szeretne visszamenni

férjéhez. Santis asszonynak különben nincs dolga Olivérrel, csak Vernières asszony után jött, csak fecsegni akar a házigazdával, ki a leggyöngédtelenebb bókokkal és jó tanácsokkal halmozza el. Azonban Olivért nemcsak nők látogatják, oh nem, férfiak is jönnek hozzá. Íme Richard Hippolyt lép be, ki hasonlóképp a párbajról tudakozódik, mint Maucroix leendő második segédje. A magára maradt két barát nem sokat beszél a párbajról, melynek kiegyenlítését remélik, de annál többet a nőkről. Hippolyt elbeszéli neje egész élettörténetét. Ez egy nagy botrány. Olivér csinosabb botrányokat beszél Lornen grófnéről, a ki nem tartozik a *Demi-Monde*-hoz, a ki szereti őt, s a kit épen egy levélben akar kötelességére téríteni, s egy más hölgyről, ki a *Demi-Monde*-hoz tartozik, kit nem nevez meg s kit épen nincs szándoka kötelességére téríteni. E hölgy d'Ange báróné, tulajdonképp Susanne, ki a párbeszéd végével épen a mellékajtón kopogtat. Hippolyt távozik s Susanne megjelen. Ez már a harmadik özvegy, a ki Olivér látogatására jó s bizonyára a legkedvesb. Susanne hajdan Thonnerius marquis kedvese volt s 300,000 frank tőkéje van. Jónak látta szép butoraihoz illő czimet venni föl s bárónénak hivatja magát. Szép, elmés, üres szívű, a cselszövények által megromlott lelkű, a ki mindenképp férjhez akar menni. Ifjú, szép, előkelő és derék férjre

vadász. Bádénből érkezett meg s kedvesét, ki- nek már két hét óta nem írt, először is azzal a kérdéssel lepi meg: akarja-e nőül venni? Olivér vonakodik. Susanne nem haragszik meg érte, s most már házasság helyett csak barátságot követel, okos, hallgatag és védelmező barátságot. Olivér sejti, hogy kedvese, a ki férj- hez akar menni, már talált egy jó bolondot. Valóban Raymond jó fiú, előkelő, fiatal, gaz- dag, derék. Egyéb hibája nincs, minthogy tíz évig szolgált Afrikában s csak annyit tud a világról, mint egy tizenöt éves gyermek s azon szerencsétlenség érte, hogy sebet kapjon, Bá- denben töltse a fürdői évszakot és szenvedé- lyesen beleszeressen Susanneba. Susanne meg- döbben Nanjac Raymond nevét hallva s láttat- lanul akar távozni. «Ah, ön fel van indulva — mondja Olivér — tehát ez a Nanjac...» «Ön álmodik, bocsáttassa be, előtte akarok távozni, mond az őszinteség cselszövényében bízó Su- sanne s a belépő Raymondot üdvözölve távo- zik. Raymond, mint Latour segéde, kiegyenlíti Olivérrel a párbajt s mielőtt távoznék, e kér- déseket intézi barátjához: hogy hívják e nőt, a ki az elébbtávozott, előkelő hölgy-e, özvegy-e, mi oknál fogva volt itt s minő viszonyban van vele? Olivér mindezen kérdésekre kielégítőleg felel, mint illik Susanne okos, hallgatag és védelmező barátjához. «De mi érdekből jött e nő önhöz, csak a barátság színe alatt — foly-

tatja kérdéseit Raymond: «Erre csak azt mondom — felel Olivér — hogy ha d'Ange bárónő más érdekből jó könnyen távozhatott volna e mellékajton úgy, hogy ön vagy más valaki meg ne lássa.» Raymond föltárja titkát, elmondja, hogy azért kérdezte mindezt, mert d'Ange bárónét nőül akarja venni.

A második felvonásban Vernières asszony szalonjában vagyunk és estélyen. Ez a számítások estélye. Vernières asszony arra számít, hogy Marcelle meg fogja hódítani Raymondot, Santis asszony pedig arra, hogy visszahódítja férjét. És Susanne? Neki van legtöbb elintézendője és számítása. Először is Thonnerins marquissal jó tisztába, kit gyámjának nevez, ki kedvese volt s ki róla atyailag gondoskodik. Felvilágosítást kér vagyoni állapotjáról. Háromszázezer frank — felel a marquis — egy szó a jegyzőmnek és a szükséges iratok a kezei közt lesznek.» Susanne elmondja, hogy férjhez szándékozik menni s meg akarja nevezni kedvesét. «Ne nevezze meg, mert talán ismerem s ekkor kénytelen leszek vagy egy becsületes embert megcsalni vagy önt elárulni.» Susannenak valóban jobb titokban tartani kedvese nevét, titokban menni férjhez és elutazni. Ő mindezt igen jól tudja, tudja azt is, hogy Raymond nővére járatos a marquis családjához, hogy Olivér, mint Raymond barátja, könnyen házassága megrontásán fog dolgozni.

Ő előrelátó, túljár mindenik eszén és ért és a cselszövényhez; ráveszi Raymondot, hogy szerelméről ne szóljon se nővérének, se Olivérnek.

Ez finomul rajzolt jelenet. Susanne őszinteséget, mély érzést és szeretetreméltó szeszélyt tettet. Raymondnak hinnie kell, hogy mindez nem egyéb, mint az igaz szerelem gyöngéd tartózkodása. Vernières és Santis aszszony számításai távolról sem sikerültek ily jól. Marcelle mindent elrontott. Óh ez az ártatlan kis leány! Ő a *Demi-Monde*-ban növekedett föl és oly romlott modorra nézve, a mily romlatlan szívben. Félre hívja Raymondot s őszintén tudtára adja, hogy nejévé szánták, de neki semmi kedve a házassághoz. Santis asszony épen pórul jár. Férje, Hippolyt e szavakkal utasítja vissza: «Bizonyára most utolszor látjuk egymást.»

Hát Olivérnek mi szerep jutott ez estélyen? Az, hogy jobbra balra szórja elmésségeit, melyek gorombaságoknak is beillenek. Különösen Marcelle sértegetésében telik kedve; szemére veti, hogy mint kis leány oly dolgokról beszél, mik nem illenek korához. «Én nem vagyok kis leány, én nő vagyok — mond Marcelle.» «Ezt mondották nekem is, de ön ránti tiszteletből nem hittem el» — felelt Olivér. Marcellet mélyen sérti e gorombaság, de egyszersmind érzi, hogy érdemes reá. E percz

óta javulni kezd és szenvedélyesen Olivérbe szeret, a kit titkon föl is kér, hogy mentse meg nagynénjétől, ragadja ki a *Demi-Monde*-ból, ha mindjárt vissza viszi is a nevelőintézetbe.

Olivérnek, ki Lornan grófnét visszautasította, Susannétól elesett, épen ideje van szeretni a javuló leányt, kit megmenteni szándékozik. Azonban ő Raymondot is megakarja menteni. Hogyan mentse meg? Nagy és nehéz kérdés. Nem mondhatja neki; ne vedd el e nőt, mert szeretőm volt. Ily lovagiatlanságra nem sülyedhet. Azért csak úgy távolról akarja értésére adni, hogy őrizkedjék e nőtől. Elmondja, hogy mily veszélyes e kör, megmagyarázza, hogy mi az a *Demi-Monde*. Mind hiába. Raymond épen nem ütődik meg, hisz Susanne már mind ezt elmondta neki épen így. «De hát ha a bárónő így ismeri a kört, miért él benne?» — kérdi a csodálkozó Olivér. «Én is azt kértem tőle — felel Raymond — s azt monda, hogy régibb barátságos összeköttetései sodorták e körbe, aztán különösen érdeklő Marcelle, a kit meg akar menteni. Egyébiránt közelebbről szakítani akar e társasággal.» «Mikép»? — kérdi Olivér. «Az titok — felel Raymond — de nyolcz nap mulva nagy ujságot fog hallani ön.»

Íme Susanne mily jól számított, mily jól ismerte Olivért s mily jól eleve kijátszotta cselszövényét. Azonban az okos nő tudja, hogy még sok mindennel kell megküzdenie

és felszólítja Olivért, küldje vissza szerelmes leveleit. Vajon miért e kívánat? Talán fél, hogy e levelek még Raymond kezeibe kerülhetnek? Oh nem; Susanne akarja, hogy a leveleket elolvassa Raymond. — Meglátjuk, miért.

A harmadik felvonásban Susanne szalonjában vagyunk. A szép özvegyet Marcelle látogatja meg. A javuló leány elpanaszolja barátnejának, hogy menekülni akar nagynénjétől Thonnerins marquishoz, a ki azelőtt négy évvel leánya mellé akarta venni társul. Vajon ígéretét teljesítené még most is a marquis, vajon lenne Susanne közbenjáró? Susanne följánlja magát, levelet írat vele a marquis-hoz, melyet elvinni ígér. Míg Susanne a marquisnál mulat, megérkezik Olivér és a visszakívánt leveleket az asztalra helyezi. Távozásakor Raymond-dal találkozik. A jó afrikai már beadta a hadügyminiszterhez lemondását, házasodni akar s mindezt Susannenak tett ígéretének, ellnére is föltárja Olivér előtt. Olivér kötelességének tartja megmenteni barátját és világosabban beszél. De Raymond sokkal inkább szereti Susannet, mintsem fölvilágosodni bírjon. Végre Olivér ki meri mondani, hogy Susannenak sohasem volt férje, s ha Raymond bővebben akar hallani e nőről, kérdezősködjék Thonnerins marquistól, kinek házához nővére úgy is járatos. A jó afrikait mindez megzavarja és

meglátván a leveleket, valóságos gyanú és féltékenység ébred szívében. Azt hiszi rólok, hogy szerelmes levelek, melyeket Susanne Olivérnek írt. Olvasni akarja. «Egy nő levelei szentek, bárki legyen az» — kiált föl Olivér. Elvégre is Olivér ott hagyja a leveleket, miután Raymond becsületére fogadja, hogy azokat el nem olvassa. Ezalatt hazajő Susanne s tudtára adja Raymondnak, hogy a jegyzőnél járt; elolvassa keresztlevelét, megholt férjével kötött házassági szerződését s a férje haláláról szóló bizonyítványt. Raymond hívón magához veszi e hamis iratokat. Susanne azt is elbeszéli, hogy Thonnerins marquisnál járt Marcelle ügyében, kit tüstént tudósítania kell ügye állásáról. «Írjon hát neki levelet» — kiált föl Raymond. Susanne némi tettetett vonakodás után irni kezd. Ekkor Raymond átadja neki az Olivér által hozott leveleket és engedelmet kér tőle, hogy azokat elolvashassa. Susanne megengedi. Raymond fölbontja a leveleket s összehasonlítja a kézírást Susannenak Marcellehez írt levelével. Az irás nem ugyanaz. «Itt valaki játékot űz velünk — szól Raymond. Susanne elkéri s átfutja a leveleket. «Ezek szerelmes levelek, s nem épen leggyöngédek — szól gúnyosan. «S ön nem tudja, ki írta e leveleket?» «Hogy tudnám, midőn nincsenek aláírva.» «S nem ön írta volna e leveleket?» «Ön örvöng; hasonlít-e az én irásom

ehhez» — valóban szeretném, ha hasonlítana, e nő szépen ír.» E párbeszéd után a jó afrikai elmondja, hogy Olivér olyasmit sejtetett vele, mintha Susanne Olivér szeretője lett volna. «Ön megbánta házassági ajánlatát s most e csel-szövényes ürügy alatt akar visszavonulni,» — kiált Susanne fölindulva. Összezördülnek. «Mindennek vége köztünk» — mond Susanne s a faképnél hagyja bánkódó kedvesét. Raymond távozik, hogy később visszajövén lábaihoz boruljon méltatlanul gyanúsított kedvesének. Ezt Susanne igen jól tudja s épen ezért egész diadalérzettel veti szemére Olivérnek lovagiatlanságát, mely egyébiránt házassági tervét eddig még épen nem dönthette meg. Olivér nem tud a dolgról fölvilágosodni. Susanne elmondja, hogy Raymond olvasta a szerelmes leveleket összehasonlította a kéziratot Marcellehez írt levelével s meggyőződött, hogy a két kézirat egészen különböző. «Önnek hát kétféle kézírata van» — mond a csodálkozó Olivér. «Nem, csak egy, ez is elég» — felel Susanne s elbeszéli, hogy Olivérhez írt szerelmes leveleit mind Santis asszonynyal iratta volt, mert számított ily esetekre. Az így kijátszott Olivér kénytelen Raymond előtt minden vádat visszavonni, a ki ekkép újra Susanne hatalmába esik.

A negyedik felvonásban Susannenak újabb gátakat kell legyőznie. Ő igen jól sejtí, hogy Raymond, Olivér árulása következtében, tuda-

kozódott felőle Thonnerins marquisnál, s a marquis, ha eleinte nem is, de később föl fogja előtte fedezni multját. Ezért bánatost tetetve elpanaszolja a marquisnak, hogy férjhez meneteléből már nem lesz semmi. Olivér elrontotta az egészet s ő bosszúságában utazni szándékozik. A marquis örvend. «Lássa ön — szól hozzá bizalmasan — Raymond nálam járt ön felől tudakozódni. Én nem szólottam semmit, hívén, hogy e házasságból úgy sem lesz semmi. De eljöttem önhöz, még egyszer ismételnem, mit már mondtam volt egyszer, hogy abban a komoly pillanatban, melyben megismerem azt a férfit, a ki önt csakugyan el akarja venni, meg fogom neki mondani a tiszta igazságot. Vártam néhány napot és jól tevém, miután ön más okokból is meggyőződött, hogy e házassági lehetlen.» A marquis azon hitben távozik, hogy Susanne csakugyan lemondott házassági terveiről. Susannenak épen erre van szüksége, mert a marquis jóhiszemében hallgatván, Raymond dal könnyen elbánhatik s ha egyszer nejévé lesz s elutazik, nincs oka többé semmitől tartani. De Susanne egyszersmind boszút is akar állam Olivéren. Erre az Olivér és Lornan grófnő közti viszonyt akarja fölhasználni. Megkéri Santis asszonyt, hogy eszközöljön ki egy titkos légyottot közte és Lornan grófnő közt, mintha ezt Olivér érdeke kívánná, a ki elég oktanul Marcellet akarja elvenni és

ezt mindenkép meg kell akadályozniok. Santis asszony jól elintézi a megbizást, Lornan grófnő még ma meglátogatja Susannet, Susanne még ma meg fogja alázni Olivért, mert egy jó hírű nő fog látogatást tenni nála, mert rossz hírbe fog keverni egy nőt, kit Olivér becsül és talán szeret is. Susanne diadalérettel fogadja a nála összegyülekező társaságot: Vernières asszonyt, ki boszankodik, hogy Olivér unokahugát elrontotta s rábirta egy társalgói állomás elfogadására; Raymondot, a ki boldog szerelmes és a nász napjáról beszél; Olivért, a ki Hippolyt barátjával lép be és sejt valamit Susanne cselszövénye felől. A szolga Lornan grófnőt jelenti be. Olivér jó és kirohan, hogy megakadályozza Lornan grófnő belépését. «Mit tett ön? — kérdi Raymond a visszatért Olivértől. «Megmondtam Lornan grófnőnek, hogy nem akarom, hogy ide belépjen.» «Mi oknál fogva?» «Azon oknál fogva, mely szerint a becsületes ember tartozik ballépésektől megőrizni a becsületes nőt.» «Különösen, midőn e becsületes nő kedvese azon becsületes embernek — vág közbe Susanne. «Ön hazudik, asszonyom!» — kiált föl Olivér. Ekkor Raymond föllép védeni leendő nejét és párbajra hívja Olivért. Susanne diadalt ül, de egy közbejött körülmény ismét fenyegetni kezdi házassági tervét. Thommerins marquis levelet küld hozzá, melyben ez áll: «Ön megcsalt engem, ön el-

bolondítá Raymondot s a tőlem lehetlennék nyilatkoztatott házasságot végre akarja hajtani. Egy órát adok önnek annak szétszakítására. Ha ön erre egy óra alatt nem talál módot, mindent fel fogok fedezni Raymondnak.» Susanne megdöbben. «Magam vallok meg mindent — kiált föl — nem, küzdeni fogok mindvégig; nyerjünk időt, ez a fődolog.» Ezzel leül és ír. Raymond meglepi s tudni akarja, mit ír, mi van abban a levélben, melyet úgy rejteget. Susanne vonakodik. A felizgatott Raymond erővel facsarja ki kezéből a levelet és elolvassa. A levél Thonnerins marquishoz szól, melyben Susanne felkéri a marquist, hogy hallgasson, hiszen az nem bűn, hogy őt szereti Raymond s ő viszont szereti; legyen kegyelmes, ha Raymond megtudja az igazat, ő meg fog halni szégyenében. Ekkor Susanne mindent felföd Raymond előtt. Elmondja, hogy egy nagy ifjúsági tévedése van, hogy nem báróné, hogy férje sohasem volt s hogy egész vagyona Thonnerins marquis ajándéka s kéri Raymondot, hogy hagyja és feledje el örökre. Raymond tovább vallatja. Susannenak nincs több vallandója s megesküszik, hogy Olivérrel soha sem volt szerelmi viszonyban. S a jó afrikai mit tesz? Szereti, még most is szereti Susannet s csak azon áldozatot kéri tőle, hogy Thonnerins marquisnak küldjön vissza mindent. Susanne megteszi. «Ah Susanne — kiált

föl Raymond — magam sem tudom, mennyire szeretem önt!»

Az ötödik felvonásban Olivér párbajra készül. Hippolyt barátja hiába erősíti, hogy e párbaj lehetlen. «Csak azt kell bevallanod Raymondnak — így szól — hogy Susanne kedvese voltál s el van intézve minden, mert Raymond kinyilatkoztatta, hogy ha ezt szemébe mondod, kezet szorít veled és sohasem fogja többet látni Susannet.» Azonban Olivér szerint meg kell történnie a párbajnak, mert itt többé nem Susanneról van a kérdés. A készüllet foly és karddal fognak vívni. Midőn Olivér épen távozni akar, megjelen előtte Marcelle, hogy búcsút vegyen tőle, mielőtt elhagyná Párist. Olivér titkolja előtte a párbajt, de megvallja, hogy szereti. Olivér távozása után Susanne lép be és fölfedezi Marcellenek, hogy Olivér párbajt ment vívni. A megrémült Marcelle imádkozik, Susanne pedig cselszövénnyen töri fejét. Ha Olivér meghal, semmi baj, de ha Raymond halna meg, miért ne lehetne ő tovább is Olivér kedvese s talán neje is, hátha Olivér csak féltékenységből tett mindent? Ezért Marcellenek azt a ajánlatot teszi, hogy várják be Olivért, ki mindkettőjüknek szerelmet vallott s kinek valódi hajlamáról meggyőződnieök most a legjobb alkalom nyílik. Ezért vonuljon egyikök a mellékszobába s hallgassa ki a másik beszélgetését. Az egyiknek szerepét természetesen

Susanne vállalja el. Künn kocsirobogás. Olivér lép be és megsebesítve. «Mi történt Raymond-dal — kérdi Susanne. «Meghalt — felel Olivér, s egyszersmind megvallja neki, hogy mindazt, a mit tett, féltékenységből tette, mert őt szereti. «Utazzunk el — kiált karjaiba dőlve Susanne. Az ajtó megnyílik s épen, egészségesen Raymond lép be, ki mindent hallott s ki végre meggyőződik arról, hogy Susanne hitvány nő. Susanne oda van. Raymond azzal vigasztalja, hogy a Thonnerins marquisnak visszaadott vagyonát kárpótolni fogja. «Én nem vagyonára vágytam, hanem nevére — kiált föl Susanne, egy óra mulva ide hagyom Párist, holnap túl leszek Franciaországon.» «De önnek semmije sincs, mindent visszaadott a marquisnak» — mond Olivér. «Nem tudom, mikép történt, de a vagyonomat illető iratok egy része asztalomon maradt.» Tehát a szép nő mégis elég óvatos volt nem tenni kockára mindent. Olivér mindent megnyert és Marcellet nőül veszi. A jó afrikai is mindent megnyert, csak Susannet nem, de nő helyett talált egy jó baráttra, ki érte megsebesíttette magát s kit a világ legbecsületesebb emberének tart.

Ennyi a mű tartalma inkább az eredeti, mint a fordítás szerint, mely se nem hű, se nem szabatos s telve oly közbeszurásokkal, melyeket a fordítónak ifj. Dumas aligha köszönne meg.

A tartalom ily terjedelmes közlését talán unják is olvasóim. Valóban, író nem tehet rosszabbat, mint a midőn untatja olvasóit, kivált ha még a mellett el is késik, mint én, ki nem egészen önhibám miatt nem először követtem el e legnagyobb journalistikai bűnt. De tehetek-e róla, ha szükség kényszerít ily részletesen elbeszélni a tartalmát, mert csak így lehet érthetően kimagyaráznom azt az eszmét, mit e mű bennem felköltött. S miféle eszme az? Nem új, sem eredeti. Kemény e lapok hasábjain *Színművészetünk* című czikkeiben már régebben érintette ezt, midőn kimondta, hogy a drámairodalom mindenütt hanyatlik s ennek egyik oka a regény, mely elnyelte az eposzt s fenyegeti a drámát.

A legújabb francia drámai iskola minden esetre igazolja e nézetet. A ki ez iskola termékeinek tartalmát és alakját részletesen vizsgálja, meggyőződhetik arról, hogy a Hugo Victortól alapított iskola kiment a divatból. A francia kritikusok azt már többször megjegyezték. Úntalan ismétlik, hogy a közelebbi harmincz év alatt a francia dráma két nagy változáson ment át. 1825—1835-ig, az irodalmi ujjászületés e nagy mozgalmában, mely néhány jeles művet hozott létre, a színpadot, a történelem és a phantasia foglalta le. A költő a hatás és meglepetés minden eszközét igénybe véve, a mult vagy jelen eseményeit akarta a tömeg

előtt megeleveníteni. Az idők megváltoztak. A mostani drámaköltők kevésbé találékonnyak, de annál többet elmélkednek s álmok hüvelyezése helyett mindent összegyűjtenek, mi a szalonban, utcán vagy bárhol található. A színpad többé nem követeli, hogy a társadalom az ő képére teremtsen magát; megelégszik, ha a társadalom hű képe lehet.

Ez mind igaz, de a régibb és újabb francia drámai iskola közt a különbség nem csak ennyi. Mitt tett Hugo Victor, midőn megújította a francia drámát? Azt mondta, hogy a classikus dráma inkább egy pogány, mint keresztényen társadalom kifejezése. Ezért nem a görög és római történetből vette tárgyait, hanem a középkorból. E mellett széttépte a francia classikusok merev drámai szabályait, az idő és hely egységét, a mit az angol irodalomban Shakspeare már rég megtett. Nem említve az ellentétek elméletét s más részleteket, melyek Hugo egyéni költészetéből folynak, ez a lényege a francia romantikának. De mindezen újítások mellett is igyekezett megtartani a szoros drámai formát, cselekvényt és jellemzést.

S mit tesz az újabb francia dráma? Tartalmára nézve csaknem kizáróan a jelenre vonatkozik s itt is oly tárgyakat választ, melyek az úgynevezett modern regények tárgyai s ez utóbbinál fogva kénytelen feldulni a valódi drámai formát, cselekvényt, jellemzést. A fran-

czia dráma tulajdonkép nem egyéb, mint dialogban írt regény, vagy jobban mondva regénykivonat dialogban. A színpadon színtelen regényeket látunk, melyek drámáknak hazudják magokat és se drámák, se regények nem lehetnek. Mit bánom én, akár regény, akár dráma, mit érdekel engem a pedáns kritika forma körüli aggodalma, ha az műélvezetet nyújt – mondhatják a nézők. Úgy van, mondhatják és mondják, de hogy sokáig fogják-e mondani, kérdés, s épen itt a bökkenő. Mert miért gyönyörködjék sokáig a közönség oly drámában, melyet regényben százszor szebben, százszor jobban olvashat? Érdekelheti-e oly tárgyak drámai feldolgozása, melyek természetöknél fogva csak regényben fejthetők ki, csak regényben érdekesek, sőt érthetők is? Fog-e elébb-utóbb az, a ki tisztán művészi élvezetet ohajt, egyébért járni színházba, mint az operáért és balletért s ha igen, fogja-e egyéb mulattatni, mint a nők szemcsövezése és társalgás szomszédjával? Midőn néhány kontár a kitünő írók öt-hat kötetes regényeit dramatizálni kezdte, sokan megütődtek s úgy tekintették e jelenséget, mint dráma hanyatlását, talán nem egészen ok nélkül, talán túlaggodalmasan. Most sokkal több ok van az aggodalomra, mert valódi költők állottak elő, kik majd mind oly tárgyakat dolgoznak fel drámává, melyek a formába nem férhetnek be, mert a közönség a korviszonyok

hangulatánál fogva kiválón oly tárgyak iránt van előszeretettel, melyeknek csak a regény lehet valódi és természetes formája. Nem egészen formai dolog hát e kérdés, vagy oly formai dolog, mely a lényeket teszi, mert ha valahol, a költészetben igaz, hogy a forma teszi a dolgot. A ki maga regényt vagy drámát írt, vagy gondolkozott róluk, érteni fogja a kérdés szövevényeit, a ki pedig nem írt s ez elvont fogalmak körül nem tudja tájékozni magát, könnyen megértheti, ha szobrokra és festményekre egy pillantást vet s utána gondol: vajon a festész teheti-e azt, a mit a szobrász, vajon az ok nem az anyagban van-e, melyből dolgoznia kell, vajon anyag és alak nem állanak-e a legszorosb összeköttetésben?

A legújabb francia drámai iskola a drámait támadja meg a drámában s kárpótlásul semmi olyast nyújt, a mit a regény százszor jobban ne nyújthatna. Széttöri a formáit az anyagért és semmivé teszi az anyagot a formáért. Ez főjellemvonása ez iskolának, mely épen ennél fogva sehogy sem rejtheti méhében az újjászületés csiráját. Példája a *Demi-monde*. Ifj. Dumas e művében egy társadalmi osztály rajzát akarta adni. De vajon adhatni-e ezt drámában? Oly kevéssé, mint valamely politikai intézmény, kor vagy népelet rajzát. Mindez a drámában csak háttér lehet, melyből kiemelkednek az egyének, vagy árnyak, mely kellő

világításukra szolgál. Mindez a regény dolga, melynek ereje és varázsa a részletezésben van Drámában a részletezés semmivé teszi a drámai hatást. Drámában fő az egyén, körüle kell megfordulnia a cselekvénynek; formája csak ennyit tűr meg s ezt is inkább nagy és kiemelkedő, mint finom vonásokban.

S mit tesz az ifjú Dumas, hogy célját, egy társadalmi osztály ismertetését elérhesse, de a melyet még sem érhet el? Műve tartalmát figyelmesen vizsgálva csakhamar észre vesszük, hogy igyekszik akarata ellen minél kevésbé drámai lenni.

Mindjárt először is feltűnő az, hogy e műben néhány oly személy szerepel, kik tulajdonkép egyszer sem lépnek föl. Ilyen a többek közt Lornan grófnő, pedig e nő elhatározó befolyással van a cselekvény fejlődésére. E mellett Hippolyt, Santis, Vernières asszony több tért foglalnak el, mint a mennyi megilletteh oly személyeket, kik a cselekvényre kevés befolyással vannak. Honnan van ez? Mert a költő egy osztályt akart megismertetni, a *Demi-monde*-ot s e személyek nélkül rajza hiányos lett volna és e személyeknek sokat kell beszélniök, hogy magokat és körüket megismerethessék.

Regényben mennyivel könnyebben és hatásosabban célzott érhetett volna a költő, mennyi más személyt léptethetett volna még föl, a

kiket most mellőznie kellett s a kik teljesebben föltárták volna előttünk e kör titkait. S ha tovább vizsgálódunk, nem tűnik-e föl különösen az is, hogy a nők úntalan látogatják a férfiakat, mintha a férfiszoba boudoir volna s immár a nők udvarolnának a férfiaknak? Igaz, e nők nem a jó társaság hölgyei, de Olivér nem úgy jellemzi-e őket, mint a kik származásukra, külsőjökre, előítéleteikre nézve hasonlók a jó társaság hölgyeihez? S ez természetes. Minél inkább annak akar tartatni valaki, a mi nem, annál jobban figyel fölvelt szerepének külsőségeire. Olivér szavai szerint az ifjú Dumas ezt jobban tudja, mint bárki. Miért vét hát mégis ellene, miért akarja valószínűlenné tenni cselekvényét? Mert kénytelen volt, mert tárgyát, a mind azt felfogta, csak így volt képes beerőszakolni a dráma korlátai közé. Regényben mint nem kellett volna küzdenie e nehézséggel; mily könnyen összehozhatta volna a nőket a férfiakkal, a nélkül, hogy mint a drámában, úntalan szobájokig fáraszsza.

A jellemzésben sem találjuk meg a drámait. A mű személyei többé-kevésbé mind olyanok, melyek csak regényben domborodhattak volna ki egészen élethű alakokká. A dráma korlátarajok nehezül és megbénítja őket; azután annyi különböző elem vegyítése van bennök, hogy kifejtésökre a drámai cselekvény, mely inkább

csak egyszerű és határozott szenvedélyeket tűr meg, nem elegendő.

Regényben a szerző könnyen elkerülhette volna azt a hibát, hogy midőn Olivért lovagiasnak akarja festeni, lovagiatlannak fesse. E lovag, ki mindvégig teljességgel nem akarja megmondani Raymondnak, hogy Susanne kedvese volt, a regényben bizonyosan nem lesz kénytelen a szerelmes levelek titkát elárulni. A költő talált volna más módot, melylyel meséjét tovább szője. Regényben Olivér bizonyosan kevesebbet okoskodik, moralizál és gorombáskodik, mert a költőnek lett volna módja, hogy mindezt önmaga tegye meg. Regényben Raymond jelleme is másképp ütött volna ki. Inkább értettük volna a jó afrikai együgyűségét és erős szenvedélyét; ott ki lehetett volna vinni, hogy se komikai, se tragikai színezettel ne birjon és mégis érdekes legyen. A drámában e miatt oda a hatás. Nem tudjuk; ne vessünk-e a jó bolondon vagy szánjuk? Midőn mindent megtud Susanne multját illetőleg és épen Susannétól és mégis szereti őt, itt drámailag vagy erős komikumnak, vagy erős tragikumnak kellene kifejlődnie. Nem fejlődik, mert a költő sem akarja. Mindezt regényben kár nélkül teheti vala. Itt kárral teszi s elvégre is Raymond előttünk érthetetlen marad. Még a legsikerültebben rajzolt alak, Susanne is szenved a drámai nyűg miatt. Regényben részletesen festve

mennyivel természetesebben tűntek volna föl a nő cselszövényei, melyekben a subtilitás miatt kevés a drámai s a drámaivá lenni akará s miatt kevés a valószínű. A mű végén mennyire kénytelen a szerző néhány szóval megrontani a legtöbb előszeretettel rajzolt jellemét. Susanne bevallja, hogy Thonnerins marquisnak nem küldötte vissza mind a vagyonát illető iratokat. Ezt azon Susanne vallja be, a ki még kijátszatásakor is azt mondja Raymond-nak, hogy nevéért és nem vagyonáért szerette s még megaláztatásakor is a becsület némi maradványaival takarózik. Miért teszi ezt a költő? Mert nem tudja máskép tudtára adni a közönségnek Susanne csalfaságát. Regényben egy tollvonással segíthetett volna a bajon.

S vajon a véghatás, melyet ez a mű reánk tesz, miért annyira határozatlan, miért hogy a kedélyt sem tragikailag, sem komikailag nem érdekli. Egyéb okok mellett bizonyosan a forma miatt. E tárgy drámai alakban alig idézhet elő más hatást. Regényben egészen máskép ütött volna ki. A költő oda állíthatta volna saját egyéniségét; humorával vagy iróniájával kibékíthette volna mindazt, a mi máskép könnyen sértheti az æsthetikai érzést; a viszonyok és egyének részletes és lélektani rajzával érdeket gerjeszthetett volna fel s úgy festhette volna *Demi-monde*-ját, hogy az valószínűbbnek s mégis költőibbnek tűnjék föl. Így kedvetlenül

fordulunk el a rájztól. Nem találjuk se hűnek, se költőinek, s e nőket, kik iránt a költő ellenszenvet akart bennünk felköltetni, csaknem szánjuk, mert a férfiak mindig alázzák bennök nemcsak az egyént, hanem magát a nőiséget is; mert e férfiak épen nem érdemlik becsülésünket. Mi joga van a goromba Olivérnek leczkézni a *Demi-monde* hölgyeit, midőn ő maga is köztök él és velök szoros viszonyban? Miért érdekeljen bennünket az együgyű Raymond, ki elég ostoba szeretni Susannet s elég rideg csalódását épen nem venni komolyan? S miért érezzünk a költő iránt rokonszenvet, ki a nőkről minden eszményi zománczot letörül s nem annyira romlottságukat akarja felmutatni, mint azon tisztelet és lovagiasság ellen küzd, mely a férfiak a nő iránt bárminő viszonyok közt kötelessége.

Épen azért méltánylandó volt Bulyovszkyné, ki Susanne jellemét némi költői fénynyel igyekezett bevonni, épen azért hibáztatható Feleki, ki Olivér jellemét durvábban fogta föl, mint a hogy a költő festi.

Ez előadás egyébiránt Bulyovszkynénak valószínű diadala volt. Alig játszott valaha oly művészi egyöntetűséggel, mint ma. Minden jelenete sikerült. Csak azt sajnálom, hogy a mű hosszas fejtegetése után nincs terem játéka fényoldalait kiemelhetnem, csak azon

örülök, hogy mégis alkalmam van, — habár csak néhány sorban is — gáncs nélkül mutatnom be hódolatomat oly tehetség és szorgalom iránt, kit a mi «demi-critique»-ánk egyik közlönye annyira ledorongolni igyekszik.

SIGNORA RISTORI.

Berlin, 1855 november 26-án.

A porosz fővárosban közelebből három egyén nyújtott rendkívüli élvezetet a művészet és irodalom barátainak: Joachim, hegedüvirtuoz, ki egy pár nap előtt adta utolsó hangversenyét; Philarète Chasles, híres kritikus, a Collège de France egyik tanára, ki az énekakadémia nagytermében nem rég kezdte meg felolvasásait az angol és francia regényirodalomról; Ristori, a turini királyi színház tagja, ki hazatérő útjában Berlint is meglátogatta s a királyi dal-színházban kétszer lépett föl.

Mint magyarnak, talán Joachim hazánkfia iránt kellene leginkább érdeklődnöm; mint olyan, ki néha kritikával foglalkozom, talán Philarète Chasles eszméit tartoznám fejtegetni; de őszintén szólva, engem csak Ristori érdekelt, csak róla tudok írni, vagy jobban mondva elragadtatásomról.

E kis hazafiatlanságot, e kis közönyt a tudo-

mány iránt meg tudom magamnak bocsátani. Miért is ne? Joachim nem tud hegedűjén annyi édes, annyi fájó hangot kicsalni, a mennyit Ristori egyetlen sóhaja magába zár; Philarète Chasles nem magyarázza oly mélyen és hűn az angol és francia regény-irodalom hőseit, mint Ristori Alfierit és Schillert s elvégre elragadtatásom örömei közé hazai művészetünk gondjai vegyültek: a mi árva tragédiánk sebeit kötözgetém.

Meglehet, hogy egész Berlinben talán csak én voltam ennyire elragadtatva, én szegény ábrándozó, a ki évek óta esengem a tragédiát és évek óta nélkülözöm. De tehetek-e róla, hogy én néha a színházban a fölindulást, a megilletődést keresem: vágynám visszaidézni tünedező álmaidat, elpazarolt könyeidet s egy felemelkedett érzésben feledni az élet apró nyomorúságait? De tehetek-e róla, hogy nem láthatom Rachelt, hogy a mi színésznőink a tragédiákban sohasem tudtak eléggé megadni, hogy a német színésznők között csak Seebachot s csak Gretchen szerepében bámulhattam, hogy a berlini királyi színház nőszemélyzetében egyetlen kitünőbb színésznő sincs? De tehetek-e róla, hogy Ristori nagy színésznő s hogy engemet, bár előadásaira egy francia fordításból csak nagy bajjal készülhettem el, elragadott, megrázott s visszaadta hitemet a tragédiában.

Ristori több, mint a hogy a hír beszélte. Az

valótlan, hogy a párisi journalistika csak azért emelte, mert Rachelre ingerült volt s hírét inkább a műtárlatra Párisba tódult idegenek állapították meg, mint a kritika és műértő közönség. Ő alkalmasint van annyi, ha nem több, mint Rachel s jelenleg Európában a tragikai múzsa egyetlen gyermeke. A német közönség és kritika is meghajolt előtte. Berlinben rendkívüli hatást idézett elő. Közönség és kritika egyformán el volt ragadtatva. Csak egy pár kritikus észak-német hidegvére tiltakozott a déli szenvedélyesség ellen, vetette szemére az olasz-francia páthoszt, a túlzott arcjátékot s látszott mintegy óhajtani, hogy kissé szelidebben, kissé jobban játszszen, mint talán a szép Fuhr Lina, vagy a jó Birch-Pfeiffer asszony. Szegény Lessing, ha tudta volna, hogy midőn hazád irodalmát a francia irodalom jármától megmented, mennyi nevetéses jelenetre adsz egyszersmind alkalmat! Hány jámbor földid fejét zavarta meg a te nagyszerű polémiád! Azóta a legrosszabb német drámaíró is megvetően tekint Corneille- és Racinera, a legeggyűbb német színész is fitymálva emlegeti Talma vagy Rachel páthoszáat s még a legderekabb német kritikus is hazafias kötelességet hisz teljesíteni, ha legalább életében egyszer neki ronthat a francia vagy általában a román művészetnek.

Azonban Ristori legkevésbé szorult az én

védelmekre. Benne minden megvan, a mi színésznőt nagygyá tehet. A természet semmit sem tagadott meg tőle s ő maga mindent megszerzett. Az ő érdemei nem pusztán a francia-olasz színészeti iskola kitünő sajátosságain alapulnak, melyeket annyira hűn képvisel. Neki megvan az a sajátossága, a mi minden művészetben csak a lángészé: az egészben keresni a hatást, az egyöntetőségben szabatossgot, a természetesben az eredetit és újat. Ő egyetlen saspillantással s a legtermészetesb oldalról fogja föl szerepét s egyszersmind e szellemben emeli érvényre. Talán a részletek apróbb árnyalataiban ejt hibát, de ott soha sem, hol az egész körrajzzá alakul. A részleteknek az a lelkiismeretes kidolgozása, túlpontos érvényesítése, melynek az egész legtöbbször áldozatul esik, a természetesnek az az aggályos keresése, melyből oly természetesen foly a mesterkéltség; az a szenvedélyes előszeretet a nagy mozzanatok iránt, mely szüntelen a nekikészülés és ellankadás hangulatait szüli, egyiránt távol vannak tőle s mennyi élet, hűség, összhang ez egészben felfogott, természetesen visszaadott, egyöntetűen érvényesített szerepekben, több, mint a mennyit a költő beléjük lehelt, mert Ristori egyszersmind teremt: jóvá tesz, vagy eltakarja a költő hibáját.

E genális nő többé már nem fiatal. Túl lehet harminczadik évén. Nem ingerlően bájos, ha-

nem szabályosan szép s inkább magához vonz, mint meghat, mint csodálatra ragad, vagy megdöbbsent. A tiszta nőiség az, mi egész lényén előmlik. Termete szoborszerű, melyen a ruha festői redőzetben hullámszik. Mozdulatai nyugodtak s nemességöket a szenvedély legkitörőbb perceiben sem veszti el. Taglejtésében semmi habozás vagy erőltetés. A taglejtés nála együtt születik az érzéssel, a szóval s ez utóbbit mindig önkénytelenül pótolja. Midőn meghajlik és összerogy, avagy rohan és karjait tárja ki, mind a legplasztikaibb és még sem az, mert hol a szobrász, ki az idomokba élő és folytonos szenvedélyt tudjon lehelni: a kétségbeesés, az öröm, az elfojtott bánat, a kitörő düh emelkedő és szálló árnyalatait? Arcza bámulatosan mozgékony és kifejező. E finoman metszett ajkak és szemek s ezek a jelzett arczvonalak beszélnek; kimondják, a mit a szív titkolni akar, de a mit többé nem titkolhat, a mit e szó képtelen kifejezni a sejtelem leggyöngébb, az akarat legönkénytelenebb mozzanatától kezdve a küzdelem és tett viharos kitöréséig s a küzdelem és kétségbeesés perceiben mily erős és mély fájdalom nyilatkozik ez arczon, e szemekben. Kedved volna elfordulni a szinpadtól, de oda vagy bővölve, mert a szenvedélyek e hű rajza sohasem hágja át a művészet határait s borzadály helyett csak a legmélyebb tragikai hatást érzed.

S mit mondjak szavatatáról? Hangjának változatossága annyira végtelen, hogy még oly finom árnyalatokat is ki tud emelni, melyet az értelem alig jelölhetne ki; oly tisztán beszél, mintha csak a levegő csendülne meg s olyan mély érzéssel, mintha szívében volna ajka s a bensőség e mély kifejezése bizonyos déli lágyságban olvadoz. Talán épen ezért a megvetés, gúny, harag, gyűlölet kevésbé sikerülnek neki. Hagyján. E hiányt gazdagon kárpótolja, mert mosolyogni és sírni, szeretni és meghalni csak ő tud a világon. Mennyi érzést, mennyi gondolatot leplezhet föl egyetlen sóhaj, egyetlen zokogás! Mennyi költészet rejlik egyetlen hangban, egyetlen szóban! Mennyire vetekedhetik a szavalat az ének hatásával. Ristori bírja a tragikai szavalat legnagyobb titkát: igen érezhetőn, mégis úgy emeli ki a rhythmust, hogy az értelmesség semmit sem szenved; megköti bizonyos emelkedettség, mégis oly szabadon rezgetteti az érzések árnyalatait, mintha csak akkor gondolta volna ki a verssorokat.

Még ez nem minden. Úgy látszik, mintha e nőben valamely rejtélyes varázs volna. Mintha nem is volna színésznő, mintha nem is játszának, hanem élne, valóban érezné, a mit játszik; mintha nem is tudná, hogy tapsoló közönség gyönyörködik kínjain, csak magával volna elfoglalva s nem annyira művészetével, mint

egyéniségével hatna. Csalódás! Annyira megszoktuk mesterségnek nézni a művészetet, hogy többé nem ismerünk rá, annyira kizártuk a lelkesülést a művészetből, hogy mintegy megbotránkozunk benne. E rejtélyes varázs titka egyszerű: Ristori lelkesülve játszik, Ristorit lelkesíti a tragikai költészet. E deli termet, e mozgékony arcz, e szép hang a természet adománya; e mély belátás a szerepekbe az értelem műve; e készség a kivitelen a gyakorlatból foly; de az erő, mely mindebből teremt, a bűbáj, mely mindezt átjárja, a szívben rejlik. Hathatna-e oly mélyen reánk, ha maga is nem volna mélyen meghatva, ha nem értené a tragikai költészet nagy eszméit, ha nem visszhangzanának kedélyén azok az érzések és szenvedélyek, melyeknek örömét és kínját, tévedését és bukását rajzolnia kell? Csoda-e tehát, ha felindul, ha szenved, ha sír, ha neki e festett ház, e szűk szinpad az élet tágas világa? E nélkül megszűnnék művésznő lenni, mert csak a lelkesülés tud előidézni lelkesülést, mert csak a lelkesülés a művészet forrása. Ez az, a mi élessé és áthatóvá teszi az észet; ez az, a mi hitet és kitaratást önt a szívbe; ez az, a mi mindkettőt a teremtés ereje és örömével áldja meg. Ez tulajdonképen a lángész, a tanulmány, a dicsőség: minden.

Mindamellettt Ristori szerepléseinek sikere

egyelőre igen kétségesnek látszik. Csak kétszer léphetett föl: először Alfieri *Mirrá*-jában; másodszor: Schiller *Stuart Mária*-jában.

Alfieri iránt kevés rokonszenvvel viseltetnek a németek, már csak azért is, mert sok tekintetben Corneille és Racine tanítványa. Költészetének egyszerű férfiasága szerintök merev zordonság. Nem méltányolják eléggé azt a körülményt, hogy Alfieri, midőn megújította az olasz drámát, az érzelgő lágyság és czifra üresség ellen indított visszahatást s a visszahatásnak mindig természetében van, hogy tovább menjen, mint kellene. Azt is feledik, hogy Alfieri, bárminő drámai iskolához tartozott is, valódi költő volt, oly drámaköltő, kihez hasonlót a németek Goethén és Schilleren kívül nem tudnak felmutatni.

Annyi igaz, hogy *Mirra* legkevésbé oly mű, mely az Alfieri iránti elfogultságot el tudná oszlatni. E mű alapeszméje tudniillik, hogy egy leány szereti tulajdon édesatyját, a legkétségesebb becsű tragikum. Tartani lehetett, hogy a legművészibb játék sem győzheti le azt az ellenszenvet, melyet e mű bizarrsága okvetlen felkölt.

A másik műre nézve sem voltak kedvező kilátások. Egy híres német, úgyszólva nemzeti dráma, az imádott Schiller műve nem igen pontos s e mellett rövidített fordításban. Fölfoghatja-e egy olasz nő Schillert, vagy ha

fölfogja is, eltörölheti-e azon sok jeles Stuart Mária emlékét, kiket a német közönség és kritika mint fölülmulhatatlanokat ünnepelt? Mindezek ellenére is a diadal tökéletes volt. A német közönség el volt ragadtatva, feledte Alfierit, feledte Schillert és meghódolt Ristorinak.

Mirra királyleány és boldogtalan; fiatal, szép, e mellett menyasszony és halni akar, senki sem tudja bánata okát, szülői sem, kik jók, gyöngédek hozzá; vőlegényesem, a kit maga választott; dajkája sem, a ki anyja, testvérje, barátnéja egy személyben. Mirra atyját, tulajdon édesatyját szereti. E bős és bűnös szenvedély egész ifjúságát elhervasztotta. Anyját, ki vetélytársnéja, gyűlöli; atya elől, kit bírni óhajt, menekül; vőlegényét, kit becsül, sajnálja; dajkája, ki vigasztalni igyekszik, terhére van. Önmagát megveti s átkozza s még panaszkodnia, imádkoznia sem lehet. Szenvedélyét sívár lelkierővel igyekszik titkolni és szüntelen elárulja magát.

Mindez feltűnt Ristorin már első jeleneteiben. Lassan és méltósággal lépett elő, de mintegy meghajolva az önvád és fájdalom súlya alatt; szemérmes, de megtört fényű szemei, melyek hol lángba, hol könnybe olvadnak; nyugodt arcza, de a melyet remegő ajkai meghazudtolnak, a kisértetiest és megindítót különös vegyületben játszták. Atyja épen

akkor vőlegényével, Pereóval hagyta őt. Midőn megpillantja atyját, összerebben; aztán erőt vesz magán, Pereóhoz közeledik, az elfojtott kín sziszegő hangján suttogva magában:

*Ei con Pereo mi lascia . . . ? Oh rio cemento!
Viepiù il cor mi si squarcia.**

Pereo tudakolja bánata okát s le akar mondani kezéről. Mirra ezalatt mind nyugodtabb lesz, de ez a vőlegényt inkább elszomorítja, mint vigasztalja. Ekkor azzal menti magát, hogy csak azért bús, mert el kell válnia szüleitől. Aztán mintha fájna, hogy tettet, hogy nem tud eléggé tettetni, némi izgatottsággal esküszik szerelmet vőlegényének, ki hinni kezd neki s el van ragadtatva. Azonban lassan-lassan önfeledtté, búskomolylyá válik, noha még mindig biztató hangon mondja e szavakat:

*No; questo è il giorno; ed oggi
Sarò tua sposa. — Ma, doman le vele
Daremo ai venti, e lascerem per sempre
Dietro noi queste rive.***

* Ő Pereóval hagy engem? Szörnyű találkozás! Emésztő kínomat kétszerezve érzem.

** Nem; íme a nap, melyen nőd leszek. Holnap kida-gasztja a szél vitorláinkat s e partokat örökre magunk után hagyjuk.

Pereo bámul és kérdi: hogyan lehet az, hogy szülőiért búsul s mégis örökre akarja őket elhagyni. Mirra arcza búskomorabb kifejezést ölt, egészen elméláz s a lemondás mély bánatával sóhajtja:

*Il vo'; per sempre
Abbandonarli; e morir di dolore.**

Pereo azon fölkiáltására, hogy arcza s beszéde kétségbeesést árul el, újra erőt vesz magán. Nem tagadja szörnyű fájdalmát, de legyőzni igéri és gyöngéden susogja:

*Sollievo in te...! ***

Pereót e mosoly kétségbeejti s a szülőkhöz siet, hogy felbontsa a házasságot. Ekkor Mirra kevés mozdulatot tesz, Pereo vissza akarja tartóztatni és egyedül marad. Kétségbeesése egy bőszi kiáltásban tör ki. Megijed önmagától, fél egyedül maradni s gyermekesen örvend, hogy dajkája belép, kinek kérdezősködése, vigasza azonban még inkább felindítják. Mélyen elkeseredik, halni akar. Kéri dajkáját, hogy ölje meg, mire ez sírni kezd. Ekkor ő is könnyekre fakad, zokog, megenyhül. Jól esik hitetni magával, hogy még van ereje legyőzni szenvedélyét és Pereoóhoz menni férjhez. Arcza

* Úgy akarom, örökre elhagyni s meghalni fájdalmamban

** Te megvigasztalsz.

nyugodt lesz, bár szemeiben még könnyek csillognak; fölegyenesedik, bár tagjai még remegnek s az elhatározás öröme és büszkeségének egy futó sugara villan meg szomorú alakján.

E jelenetekben Ristori folyton két hangulat közt hánykódott s midőn átment a harmadikba, ezt amazokban olvasztá föl. Legyőzni, titkolni akarta kétségbeesését, de küzdelmével mindig elárulta, pillanatokra eltitkolta, legyőzte, de mindig kifáradván, álmadozásba sülyedt, a mi ismét ugyanoda vezette vissza. Végre panaszolnia, sírnia lehetett s ettől enyhülni, erősödni látszott. Csak látszott. Ez enyhület inkább a kifáradt kétségbeesés volt s ez erőben a még folyvást tartó küzdelem nyilatkozott.

A következő felvonásban már e lélekállapot legszélsőbb végleteit tünteti föl. Némi könnyelmű derültséggel lép be, de a mint együtt látja atyját, az ő kedvesét, anyjával, ki neki vetélytársnője, elsötétül és reszketni kezd. De anyjának gyöngédsége s atyjának aggodalma bűnét és gyalázatát még mélyebben éreztetik vele, mint valaha. Szemei vad lángban égnek, ajkai rángatódznak, szívéhez kap és tüzes arcz kifejezéssel suttogja fogai közt:

*O Mirra, è questo
L'ultimo sforzo. — Alma, corraggio.**

* O Mirra, ez a te utolsó erőlködésed. Bátorság . . .

Mindhiába, Mirra az elhatározás erejével sohasem tudja legyőzni kétségbeesését. Neki sírnia, panaszkodnia kell, hogy erőt és enyhülést nyerhessen. Most is csak, miután panaszkodott, menthette magát; sírt, de ki meri mondani, hogy kedélye már gyógyul, hogy Pereo neje akar lenni, csak ekkor tud mosolyogni, csak ekkor suttoghatja gyöngéden e szavakat:

Or mi ritraggo

A mie stanze, per poco : asciutto affatto

Recar vo'il ciglio all'ara; e al degno sposo

*Venir gradita con serena fronte.**

Azonban a mint a menyegző órája közeledik, mind nyugtalanabb lesz, az elfojtott kín újra ránehezül s a végküzdelemre egész erejét lát-szik összeszedni. Már lobog az oltár, össze-gyült a násznép. Mirra dajkájára támaszkodva jelen meg. Halvány és mozdulatlan, mint egy márványszobor, nyugodt és hallgatag, mint egy halálra vált. Mintha vasakarata összezúzta volna szívét, mintha semmi fájdalom nem volna már. A vallás szolgája imádkozik s a megzendülő kar a szerelem testvérét, Hyment dicsőíti. Mirra lelkét ringatni látszik az ének, egy önfeledt pillantást vet atyjára és össze-

* Pillanatra visszavonulok szobámba, az oltárhoz száraz szemeket és derült homlokot akarok vinni, hogy tessen az én méltó vőlegényemnek.

rendül. Dajkája fülébe susogja, hogy reszket. *Taci: deh! taci,** válaszol egy haldokló sóhajával. *Non, non è ver, non tremo,*** ismétli erős hangon. A karének újra megzendül s a szerelem és Hymen anyját, Venust dicsőíti. Mirra egy heves mozdulatot tesz, mintha végerejét akarná összeszedni. Hasztalan! Keze nehezülő fejen simul el, szeme káprázik, térdei inganak. A karének újra megzendül s az alvilág, a fúriák ellen kér segílyt az istenektől. Ekkor Mirra, mintha keblében érezné a fúriákat, vadul kitépi magát dajkája s szülői karjai közül s eltorzult arczczal, görcsös vonaglások közt tántorog az oltárhoz. Szemei egy pontra merednek, bösz hangon kiáltoz és szülői karjaiba roskad.

Ez a jelenet hasonlíthatatlan. A kétségbeesés ily hű s annyi művészi hatással kivitt rajza minden várakozást fölülmúl. Az ájulásnál csak felocsudása meghatóbb. Néhány pillanatig mozdulatlanul, életjel nélkül fekszik. Arczán a megfagyott kín, a kínok közt kiszenvedett halott kifejezése. Üvegesedett szemei csak lassan és bágyadtan élénkülnek, merevült teste meg-megmozdul, ajkairól egy sóhaj lebben el, és föltekint, atyja haragos pillantásával találkozik, atyja szigorú szavait hallja. Mintegy

* Hallgass, oh hallgass.

** Nem, valóban nem reszketek.

örülni látszik, hogy atyja ingerült ellene, féltérdre emelkedik és halált kér tőle. Atyja megtagadja és távozik. Ekkor Mirra hirtelen feláll, anyjához rohan, ki hasonlóképen megtagadja tőle a tört. Ezért mintegy oka lévén anyja ellen felindulni, egyszersmind mintegy vetélytársát támadja meg benne. Vádlón emeli föl szemeit s megrendítő zokogással kiáltja:

*Tu prima, tu sola,
Tu sempiterna cagione funesta
D'ogni miseria mia.**

De midőn anyja e megfoghatatlan felindulásán összeborzad és sírva tárja ki karjait, mintha álomból ébredne, rábámul, megszégyenülve süti le szemeit, a félelem, engesztelés, a tehetetlen fájdalom hangján mondja el e mentő és kétségbeesett szavakat:

*Tu, sì, de' mali miei cagione
Fosti, nel dar vita ad un' empia; e il sei,
S'or di tormela nieghi; or, ch'io ferventi
Prieghi ten porgo.***

Atyjával szemben hasonló finom lélektani árnyalatokat tüntet föl. Ez a katastropha az utolsó

* Te vagy első, egyedüli és örök oka az én kínaimnak.

** Igen, te vagy oka az én kínaimnak, te adtál életet nekem — istentelennek, te vagy istentelen, hogy annyi kéresemre sem adtál halált.

felvonás. Az atya szigorú szemrehányásokban tör ki. Mirra felindul, de nem a szemrehányásokon, hanem mert atyjával egyedül van. Tekintete mind atyján csüng s mintha növekedni érezné szenvedélyét, hevesen felkiált:

*Deh! perchè allor . . . non mi uccidevi?*¹

Atyja elmondja, hogy Pereo meghalt s érte ölte meg magát. — Mirra sötéten néz maga elé, elméláz és önkénytelen lebben el ajkairól:

*Io sola, io degna sono
Di morte . . . E ancor respiro?*²

Ez az öngyilkos mélézása. E perctől fogva féltjük őt. Hangjában nemcsak az önvád csendült meg, hanem egy sivár szándék visszhangja is: a halál vágya és sejtelme. S ekkor atyja ráriad, tudni akarja titkát; felszólítja, hogy nevezze meg kedvesét, mert ily kétségbeesésnek csak szerelem lehet oka. Mirra egész testében megreszket és majd félénken, majd dühösen, de atyjától elfordulva ejti ki e szaggatott szavakat:

*Io? . . . d'amor? . . . Deh! nol credere . . .*³

¹ Oh hát akkor miért nem öltél meg?

² Egyedül én vagyok méltó a halálra. És mégis lélekzem?

³ Én? . . . szeretni? . . . Oh ne hidd . . .

A mint tovább foly a párbeszéd, az atya majd szigorún, majd gyöngéden szól. Mirrát valamely tébolyszerű hangulat fogja el. Mintegy jól esik titkától menekülni, melyet nem mer kimondani, csak távolról czéloz rá; mintegy örül, hogy közeledik halála, noha nincs ereje öngyilkossá lenni. Végre atyja elutasítja magától. Mirra az elfojtott szerelem egész szenvedélyét, az elválás egész fájdalmát egy mosolyba olvasztva, remegő hangon kiált föl:

Da te morire io lungi ?

Oh madre mia felice! almen concesso

*A lei sarà . . . di morire . . . al tuo fianco.**

A titkot arcza, hangja, beszéde egyaránt föl-lebbenté. Mindent feled és édes odaadással csügg atyján, de midőn ez összeborzad s istentelennek nevezi, bőszerűen riad föl s rohan végig a szinpadon, mintha el akarná rejteni magát; magán kívül ragadja ki atyja kardját s döfi keblébe. Mindez egy percz műve volt. A mihez nem volt ereje, de a mit óhajtott, megtörtént. Atyja lábánál halhat meg s végperczében, midőn szeretnie szabad, egyszersmind bűnhődhetik. Gyöngéden tekint fel és boldog. Pillanatra árny vonul el arczán. Anyja

* Tőled távol halni meg? Mily boldog édes anyám, legalább neki meg van engedve, hogy oldaladnál haljon meg.

jut eszébe s kéri atyját, hogy anyjának ne szóljon titkáról. Szemei még mindig boldog mámorban égnek, de midőn anyja belép s megtudván titkát, atyjával együtt odahagyja, arcza sötét, sivár kifejezést ölt, csak ápolására siető dajkájának megjelenésére vonul el egy fájdalmas mosoly ajkain, rendül meg szemében egy könny — a kétségbeesés utolsó enyhülete.

Mindezt Ristori megrázó hatással érvényesítette. Nem tudja az ember, mi benne bámulatosabb: a tehetség-e, vagy a tanulmány, melyeket az ugynevezett genális színészek nem tudnak együtt gondolni; a lelkesülés-e, vagy a számítás, melyeket a kritikuskok az úgynevezett tárgyilagosság nevében külön választanak? Ristori megmutatta, hogy e négy dolog tulajdonképen egy. Mirra természetellenes és egyhangú szerepe ily hihetőn, ennyire változatosan csak a lángész megfeszített szorgalmának, csak a lelkesülés egész életre kiható erejének sikerülhet. Hátha még *Stuart Máriát* is ide gondoljuk.

Mi mindent teremtett Ristori *Stuart Mária* szerepéből? E szép és szerencsétlen, e büszke és megalázott, könnyelmű és nemes szívű, bűnös és jogtalanul lefejezett királynő, talán most talált először méltó képviselőre. Ristori mind kiemelte e vonásokat. E mellett a költői és történeti *Máriát* összeolvasztani igyekezett; a katolikus királynőt is személyesítte,

ki hiteért szenved és hitéből merít vigaszt és erőt.

Az első jeleneten méltóságot és gyászt önt el. Ez udvarhölgyeihez intézett szavait:

*Un ornamento la reina non forma.**

nemcsak ajkai ejtik ki, hanem egyszersmind arcza, mozdulatai is. E méltóság oly vonzó, mert bájai aranyozzák és bánata szenteli meg. S nemcsak börtönőrével szemben királynő, hanem udvarhölgye irányában is. Csak midőn vádolja magát hajdani bűneiért és bőszejű látomásait kezdi elbeszélni, szakadoz le róla a láthatlan királyi bíbor s lesz szerencsétlen nő, a ki barátnét, testvért keres. Ez önvád alatt melyet inkább hevesen, mint bensőséggel, inkább az izgatott képzelődés, mint az összezúzott szív hangján mond el, a könnyelmű és ideges nőt tünteti fel. Innen foly az a hirtelen átmenet is az öröm és remény hangulatába a Mortimerrel való jelenetben. Egy mosoly, mely a Leicester neve említésekor Mortimer kétkedésére fölsugárzik arczán, a szerelmes nőt állítja elénk, egész Máriát elénk állítja, mert e mosoly több, mint a szerelem mosolya, egyszersmind a boszúé is, az Erzsébeten veendő boszúé. Ristoriban az arczjáték a legbámula-

* Az ékszer nem teszi a királynőt.

tosabb. Ezzel a parkjelenetben is mesés hatást idéz elő. Midőn belép, mintegy virradni látszik bánatos arczán az öröm, de csak egy pár perczig tart. A szabad lég, a virágok illata, az egész természet inkább csendes bánatra, búskomoly ábrándra hangolják, mint kitörő lelkesedésre vagy édes álmadozásra. Inkább magába szállva, mintegy imádkozva szavalja el azt a szép magánbeszédet, mint örülve és élvezve. Néhol hangja sóhajban hal el. Csak midőn Franciaországot említi, fogja el a gyermekkori emlék édes mámora; csak midőn Erzsébetre czéloz, rezdül meg hangjában a keserűség és indulat s ez egyszersmind átmenet arra az iszonyra, melyet Erzsébet közeledésének híre költ fel benne. Mint reszket és sápadoz Paulet beszéde alatt, mennyi belküzdelmet fejez ki a Talbottal való jelenetben s midőn e jó öreg, megnyugtatósára, azt mondja neki, hogy Leicestertől nincs mit tartania, mert Erzsébet udvarában ez azon egyetlen, a ki nem óhajtja vesztét, minő mosolylyal ejti ki e szavakat: *Ben lo sapea*.* E mosoly ugyanaz, a mit fentebb láttunk, de most a boszúvágy kifejezése erősebb benne, mint a szerelemé. A boszúvágy mindinkább erőt vesz rajta. Imádkozva kulcsolja át olvasóját, mert vallásos érzéseibe akar menekülni a szívében uralkodó daemonok elől — s ím belép Erzsébet.

* Azt jól tudom.

Mária ott áll egész testében reszketve s nem akar Erzsébetre tekinteni, hogy inkább erőt vehessen magán, de mintegy a kíváncsiságtól ösztönözve, föltekint és összeborzad, mert Erzsébet arczán nem olvas jó indulatot. Ekkor elfordul tőle, majd újra rátekint, megpillantja Leicestert is, és némi hiú önérzet, finom gúny villan meg ajkai körül, mert Erzsébet nem szép, ő sokkal szebb. Úgy látszik, mintha az elfojtott félelem, büszkeség és düh tehetetlenné tennék. Azonban győznek jobb érzései. Áhíttattal emeli szemeit égre, lassan s mind nyugodtabban közeledik Erzsébethez, csak a térdeléskor remeg vissza egy perczig s inkább kifáradva, mint akaratból omlik lábaihoz. Ez az alázát, melyet vallásos érzés emel; ez a fájdalom, melyet nem leplez többé büszkeség, oly széppé, meghatóvá, fonségessé tesz. Ez az arcz, ez a hang csak egy könnyelmű és nemes szívű, csak egy bűnös és vallásos hölgyé lehet s minő lélektanilag megy át a fölindulásba. Erzsébet gögös szavaira nem indul fel mindjárt, inkább a bámulat hangját hallatja, mintha nem hinne önmagának, mintha lehetetlen volna, hogy Erzsébet ily gögös és hideg legyen. Még egyszer könyörög és sír, de hangján már érzik a keserűség, a helyzet örvénye mindinkább sodorja és előttünk áll a büszke királynő és szenvedélyes asszony. Ki mondja meg: mikor fejtett ki Ristori több művészetet, akkor-e, midőn

inkább királynő volt, mint asszony és megalázta Erzsébetet, vagy midőn egészen asszony volt és a boszu és szerelem lihegésével kiáltotta Annának:

*Anna! quanto son lieta. Io l'abbassai
Agli occhi di Roberto.**

Mindezt semmi sem fejezhette volna be méltóbban, mint az utolsó jelenet. A közönség oly mélyen fel volt indulva, mintha a nőt valóban a vérpadra kísérné. Nem csoda. Ristori szomorú és fönséges alakja egész tragikai dicsfényben ragyogott. Beléptekor némi dacz, némi lemondás ült egyébiránt sápadt és szenvedő arcán. Azonban, midőn hagyakozik, búcsut vesz cselédeitől, mindinkább csendes fájdalomba olvad. Se ki nem tör, se el nem lágyul: meg akarja kimélni cselédeit. Csak egy pillanatig nem bír magával, az utolsó Istenhözad elsóhajtásakor. Épen azért tüstént int kezével cselédinek, hogy távozzanak, de ebben a kézmozdulatban van valami, mi azt látszik kifejezni: oh maradjatok! Távozásuk után nyugodtabb lesz s midőn gyónni és imádkozni kezd, egy térdelő szentté változik át. Fájdalom, alázat, remény olvadnak össze vonásain s végre a túlvilági boldogság azon rejtélyes

* Anna! mily boldog vagyok. Megaláztam őt Róbert szemel előtt.

derűje sugárzik fel rajtok, melyet a nagy mesterek haldokló szentjein bámulunk. Cecil beléptével a derűre futó felhő vet árnyat: az elhatározó percz, a halál közeledése. De azért nyugodtan beszél Cecillel és csendes felindulással törli le Anna könyeit, kinek Cecil a siránkozás miatt megtiltja, hogy asszonyát a vérpadra kísérje: *Oh no, non piangera*,* kiáltja a nőiesség leggyengébb hangján, kezével fődve el udvarhölgye arczát. A sheriff már megjelent, a dob tompán pereg. Ekkor erőt vesz rajta a borzadás, inkább idegein, mint lelkén, csaknem összerogy, de egy felpillantás az égre s a kebléhez szorított feszület visszadják erejét. Vallásos fönséggel fordul a kapunak, mely a vérpadra vezet s megpillantja Leicestert. Még egyszer s utolszor felindul, megragadja a Leicester karját, még egyszer kitör egész szenvedélye, de a pap által eléje tartott feszületre nézvén, csendesülni kezd. Szemei merően függenek a feszületen, ajkai imát susognak, a hit erején megtörik szenvedélyének e végső küzdelme is; egészen szakít a világgal s arczán újra felsugárzik ama túlvilágias derű. Megindul. A legfensőbb lépcsőről még egyszer visszatekint, inkább megáldva cselédeit, mint búcsuzva tőlök s eltűnik, mint égbe emelkedő vértanú.

* Oh ne, már nem sír.

Ilyen Ristori, kit nem annyira bírálni, mint rajzolni akartam. Miért is bírálnám? Eléggé megbírálta őt némely német lap, a többek közt a Gutzkowé is; elég bölcsen kifejezték, hogy művészetében nincs semmi eredeti, egészen Rachel, csak szebb és jobb kiadásban; elég pontosan kijelölték, hogy mennyiben engedhető el neki olasz származása s mennyiben nem; elég alaposan bebizonyították, hogy játéka oly kimért, mint a classikai dráma s oly korlátlan, mint a romantikai. Egész halmaz bírálat áll előttem, melyet nem tudok végigolvasni. Hát vajon az enyémet fogja-e valaki végigolvasni, ha nem is Debreczenben, legalább Pesten? Hát vajon lesz-e oly magyar színésznő, ki a Ristorira szórt magasztalásaimért meg nem haragszik reám? Mi jut eszembe? Elmélkedés helyett álmodozom. Lelkem elvándorolt e hazából, hol a nagy kritikusok mellett oly kicsinyek a színészek és költők s ott mulat az én édes hazámban, hol nincsenek kritikusok, csak nagy színészek és nagy költők; ott balagok a Nemzeti Színház csarnokában a nagy költők közt, ott ülök régi helyemen s nézem a nagy színészeket, kik épen tragédiát adnak. Oh miért kell nekem végigvárnom mind az öt felvonást? Oh én édes magyar tragédiám, miért kell nekem ily hosszan néznem a te sebeidet és be nem kötözhetnem?

De mit akarok én? Ristori játékát követe-

lem-e színésznőinktől? Oh nem. Egész Európában csak egy Ristori van. Külföld színészeivel akarom-e összehasonlítani színészeinket? Miért ne? Nekünk egy pár igen jó színészünk és színésznőnk van s nem egy vígjáték s nem egy színmű fordul meg sikerülten szinpadunkon. Mit kívánok hát többet? Úgy félek a gúnymosolytól, hogy alig merem kimondani: tragédiát. Hiába büszkélkedünk aranyozott és koszoruzott színműveinkkel: Nekünk nincs tragédiánk, hiába ámítjuk magunkat: színészeinkből a tragikai szellem, a pathosz egészen kihalni készül. De talán csak én látok ily sötéten, egyedül én, ki a nélkül, hogy gazdagítottam volna valamivel irodalmunkat, túlköveletek; kit a kritikában nem annyira komoly szándék és érett megfontolás vezet, mint önkínzó ábránd és faggató gúny; ki még mielőtt külföldnek egyetlen göröndjét tapodtam volna, már egész külföldieskedő lettem s elvesztém a hazai művészet becsülése iránti érzésemet. Meglehet. Valami olyat érzek, mi a lelkiismeret furdalásához hasonlít. Oh csak én, egyedül én vagyok a hibás!

Miért is volnának a színészek hibásak? Hogyan alapítsák meg ők a magyar hang ezer báját, midőn drámaíróink oly nyelven írnak, minővel hírlapczikket sem kellene; midőn a rhythmosos nyelv végkép száműzve van tragédiánkából s a párbeszéd oly élethű, mint

a hogy az utcán beszélnek? Miért ne kiméljék ők idegeiket, miért ne legyenek hidegek, szenvedélytelenek, midőn drámaíróink ugyanezt teszik s talán nevetve írják számukra azt a sok érzelő és rémes tréfát? Honnan meríthetnének ők tragikai lelkesülést, midőn drámaíróink tragikai alakjai oly szánandók s tragikumuk alig több, mint tör és méreg. Nem, nem, a színészekben nincs hiba. De miért volnának a drámaírók hibásak? Miért írjanak ők emelkedett tragédiai nyelven, miért kínlódjanak hónapokig a rhythmuson, miért igyekezzenek nyelvünk egész erejét, szellemét kifejteni, midőn színészeink prózába szedik a jambust, aztán így sem tanulják meg? Miért írjanak ők valódi tragédiát, miért fessenek erős szenvedélyt, emelkedett jellemet, határozott egyént, miért helyezzenek súlyt a lélektani mozzanatok finom árnyalataira, midőn színészeink restelnek gondolkozni s mindent az ő tipikus rámaikba öntenek? Ők sokkal jobban értik a tragikai költészetet, mint bárki. Hiszen ők színészek és Shakespeare is az volt. Nekik megvannak az ő jelmezeik, melyek együtt járnak a szenvedélyekkel; nekik megvannak az ő fogásaik, melyek soha sem tévesztik hatásukat. Hiszen ők találták fel a szinpadi hatás híres elméletét, hiszen tulajdonkép csak ők tudnak drámát írni.

Nem, nem, a drámaírókban nincs hiba! Azu-

tán elvégre is, miért igyekeznének a színészek és drámaírók vállvetve fölemelni tragédiánkat? Ki nézi, ki hallja? Közönségünk ugyan szorgalmasan járja a színházat, — e tekintetben nem lehet ellene panasz — de a tragédiát inkább dicséri és únja, mint nézi és élvezi. Nincs-e igaza? Nem alapos-e mentsége, midőn azt mondja, hogy a közelebbi években elég valódi tragédiát látott, azután eleget búsul ott-hon, miért búsuljon a színházban is? Közönségünk megúnta a declamatiót; többé nem táblabíró; kifáradt a nagy szenvedélyekben: philister akar lenni, feled és vigad.

Oh, se a közönségben, se a drámaírókban, se a színészekben nincs hiba. Egyedül én vagyok a hibás, az én túlkövetelő, ingerült és külföldieskedő egyéniségem oka mindennek. Valóban büntetést érdemlek; megérdemlem, hogy irodalmi száműzöttként bolyongjak külföldön s évekig ne lépjem át színházunk küszöbét. Pedig érzem, hogy én is magyar vagyok, ha nem is oly tősgyökeres, mint Vas Gereben; hogy én is hazafi vagyok, ha nem is oly nagy, mint Vahot Imre. Miért ne kérkedjem én is hazafisággommal legalább egyszer életemben. Miért ne valljam be, hogy bennem is megvan az az erény, melyet honvágynak neveznek. Ha tudnátok, hogy mint vágyom néha haza! Mily örömet odaadnék minden olasz és német drámát egyetlen estéért a magyar színházban, habár

meg kellene is siketülnöm a *Magyar Sajtó* szerkesztőjének tapsai miatt, mint annyiszor! Mily örömet odaadnám az egész berlini hangverseny-saisont, egyetlen magyar népdalért, habár Lisznyai palóczdala volna is az és Bratka énekelné is! Mily örömet fölcserélném az egész *Unter den Linden*-t Nagy Frigyes szobrával együtt, egyetlen szűk utczáért Pesten, habár találkoznom kellene is ott valamennyi szerkesztővel, habár mindnyájan zaklatnának is azokért a kéziratokért, melyeket nem tudom, mikor írok meg!

Mennyi bohóságot fecsegek össze! Elég, elég, igen is sok.

1856

MÉG EGYSZER RISTORI.

I.*

Berlin, 1855 deczember 28.

Épen karácsony első napján kaptam meg a *Vasárnapi Ujság* 51-ik számát. Alig bontottam ki, tüstént szemembe tünt egy ily czimű cikk: *Egy kis vitatkozás*. Jelszó: «Amicus Plato, amicus Aristoteles, sed maxime amica veritas.» Magyarul: «Barátom Kemény Zsigmond, barátom Gyulai Pál, de még inkább barátom az igazság.»

Tehát karácsonyi ajándéku az igazságot kapom és épen öntől, ki eddig igen kevésre látszék becsülni az irodalmi igazságokról szóló vitákat, gondolám és mohó vágygyal olvasám végig cikkét. Azonban az ön igazságával sem jártam máskép, mint azon jó öreg uréval, ki minden héten meglátogatott bennünket, azaz engemet és szegény barátomat, Pákh Albertet, midőn még együtt laktunk az Uri-utczában. Ugy hiszem, ön is találkozott hébe-korba ná-

* Vita Jókai Mórral.

lunk ezzel a jó öreg urral. Emlékezhetik, hogy épen oly fájdalmas felindulással beszélt, mint ön, ha nem is hajhászta annyira a hatást, épen azt mondotta, a mit ön, hogy feltalálta az igazságot, ő kért bennünket, írónk le, bocsátanók világ elé eszméit, mert ő már nagyon öreg, reszketnek kezei, nem dolgozhatik. Elátogatások mindig és egyaránt lehangoltak bennünket és az öregurat. Az öreg ur megharagudott ránk, mert nem hittünk igazságában, mi pedig megharagudtunk magunkra, mert az öreg urnak kellemetlen órákat okoztunk. Egyszer kértem Pákhót, engedné meg, hogy irjam meg a *Vasárnap* *Ujság*-ba az öreg ur igazságát, hadd teljék szegénynek kedve, hadd vitázzon aztán fölötté a világ. Pákh mindig ellenállott az én gyerekes kérelmemnek. Ön sokkal szerencsésebb, önnek megengedte Pákh, hogy a *Vasárnap* *Ujság*-ban fölfedezze az igazságot. Én megint a régi szerencsétlen vagyok, lehangolva érzem magamat, mint azon látogatások alkalmával, mert épen úgy nem tudok hinni az ön igazságában, mint az öreg uréban. Vajon az ön kedélye edzettebb-e? Vajon megfogja-e bocsátani nekem, ha netalán egy pár kellemetlen perczet okoznék önnek?

Azonban lehangoltságom mellett is némi örömet érzek. Ön félretéve minden magán tekintetet, nem rettegve a gyanúsítástól, nyíltan és szabadon mondotta ki ellenemben vé-

leményét. Ez ritka jelenet journalistikánkban, hol a tisztán irodalmi szempontok rendesen másodrangú szerepet játszanak s a legtöbben inkább félnek a gyanusítástól, mintsem megvethetnék a képmutatást s az olcsó dicsőséget többre becsülik a való érdem utáni törekvésnél. Ez az örömem még más öröm reményével is kecsegtetett. Reméltem, hogy ön más tekintetben sem követi az új uralkodó divatot s nem fog úgy polemizálni velem, mint Erdélyi Jánost kivéve mindazok, kik valaha csak ellenem írtak. Csalódtam s őszintén megvallom, rosszul esik, hogy ön Török Jánost utánozza, nagy hűhót csap s tulajdonkép még vitázni sem akar, az igazságot játsza, mégis oly állításokat tulajdonit nekem, melyeket nem mondtam, ez az a mit legjobban gyűlölök irodalmi vitáinkban, ez az mit öntől legkevésbbé vártam. Aztán az is rosszul esik, hogy ön az én rágalmazóim közé áll, sőt tovább megy, mint ezek s engem a legrosszabb indulatu embernek és hűtelen magyarnak szidalmaz. Mily megalázó szerep ez önhöz. De ez az ön dolga, nem az enyém. Az én dolgom védeni magam, ha ugyan rágalmak ellen védheti magát az ember, összetörni az ön cikkét, mi egyéb-iránt nem nagy mesterség, s mindenek fölött óltalmazni a szabad irodalmi vélemény jogát, melyet ön terrorizálni merészel. Eljárásomban igyekszem lovagias lenni. Egyetlen betűt sem

fogok irni, mi önre, mint színésznő férjére és drámairóra vonatkozhatnék. Egyedül csak Jókaiával, a journalistával, az idézet egyik írójával akarok számolni, nem használva más fegyvert, mint azt, melyet ön kezembe adott.

Ön az e lapokban megjelent *Signora Ristori* cikkem miatt indult el keresni az igazságot s fődözte föl, hogy a legrosszabb indultu ember vagyok, míg ön önmegtágadó lélek, hogy hűtelen magyar lettem, míg ön napról-napra nagyobb hazafi. Ön egyébiránt engem méltányolni is tud, s cikkemben mindazt, a mit Ristoriról irtam. fölöttébb magasztalja. Ettől megkimélhetett volna. Ön mint journalista annyi gyöngé művet dicsért, hogy ítéletére igen keveset lehet adnom. E gyöngé műveket bizonyosan nem azért dicséri, mintha nem volna izlése, hanem mert jó embernek akar látszani, ki mindenkinek csak használni tud. Kétkednem kell, vajon most nem azért dicsér-e engem, hogy igazságosnak látszassék, vajon nem azért magasztalja-e eszemet, hogy szivemet annál nyomorultabbnak mutathassa be? S mit tettem én, hogy ön a legnépszerűbb magyar író, a legelterjedtebb néplapban, mely hasábjait eddig irodalmi vitáknak nem nyitotta meg, a nyomorult és hazafiatlan sziv gyalázatának bélyegét süsse reám? Először azt, hogy cikkem vége felé így szólok: «Vajon lesz-e oly ma-

gyar színésznő, ki Ristorira szórt magasztalásaimért meg nem haragszik reám?» Ön azt mondja, hogy ez «jellemstörő gúny, mert a ki pályatársai dicséretéért haragszik, nem becületes ember.» Én oly szigorú erkölcsbíró nem vagyok, hogy önnek e véleményében osztozzam. Szerintem az amolyan harag nem becstelenség, csak emberi, csak művészi gyöngeség, melyet nem tartozunk kimélni. De álljon akár az ön véleménye, akár az enyém, az mitsem változtat a dolgon. Nekem jogom volt azt mondani, a mit mondtam, mert adatok és élmények jogosítottak föl reá, melyeket ugyan, nyilvánosan átallok elmondani, de önnek — ha kívánja — magánlevélben megírhatok. Épen azért e pontot illetőleg a közönség előtt vesztett perem van ön ellenében; épen ezért teljesítem az ön kívánságát s ezennel ünnepélyesen megkövetek minden magyar színésznőt s kinyilatkoztatom, hogy ők nem haragudhattak meg reám, csak legfőlebb mosolyoghattak rajtam, mint hóbortos enthusiastán.

Menjünk tovább; lássuk, miféle bünt követtem még el. Ön azt állítja, miszerint én nem kevesebbet mondok, mint hogy a magyar művészek és a külföldiek közt még összehasonlítást sem lehet tenni. Én ezt nem mondtam. Cikkekben szóról-szóra ez áll: «De mit akarok én? Ristori játékát követelem a színésznőinktől? Oh nem! Egész Európában csak

egy Ristori van. Külföld színészeivel akarom összehasonlítani színészeinket? Miért ne? Nekünk egy pár igen jó színészünk és színésznők van, s nem egy vigjáték, nem egy színmű fordul meg igen sikerülten színpadunkon. Mit kívánok hát többet? Ugy félek a gunymosolytól, hogy alig merem kimondani: tragédiát. Hiába büszkélkedünk aranyzott és koszoruzott színműveinkkel, nekünk nincs tragédiánk; hiába ámitjuk magunkat, színészetünkől a tragikai szellem, a pathos kihalni készül. » Azt teszi-e ez, mint a mit ön reám fog? Nem éppen ellenkezőleg azt teszi-e, hogy a magyar és külföldi színészek közt lehet összehasonlítást tenni, ez kedvezően üt ki, mert nekünk pár igen jó színészünk és színésznők van s nem egy vigjáték, színmű fordul meg igen sikerülten színpadunkon. Nem azt mondtam-e, hogy csak tragédiánk nincs, hogy színészeink csak a tragédiákban gyöngék és színészetünkől ez a tragikai szellem, pathosz is, mely eddig megvolt, kihalni készül? Vajon a berlini királyi színház színésznőiről kedvezőbben nyilatkoztam-e, mint a mieinkről? A tragédia Európa legtöbb fővárosában többé-kevésbé rossz lábon áll. Ez elismert dolog. Vajon nemzeti bűn-e az, ha valaki azt rólunk is kimondani meri, hívén, hogy mindezen segíteni lehetne, ha az illetőkben több volna az úgyszeretet és komoly szándék. Most már kérдем öntől,

ki az igazság barátjának hirdeti magát, igazságos-e irányomban? Most már kérдем öntől, hogy az indulatok ama legrosszabbikából, a legbűnösebb hiúságból, melyet nekem tulajdonít, nincs-e önben is legalább egy szemernyi, midőn, hogy ékes beszédet tarthasson, olcsó tapsokat nyerhessen, nagy hazafinak mutatassa magát, nem pirul a más szavait elferdíteni? Nem követelem öntől, hogy visszavonja rám fogott állításait. Megelégszem azon elégtétellel, hogy mindezt szemébe mondhattam, hogy ön saját maga előtt kénytelen elismerni, hogy méltatlanul bánt velem. És most, mielőtt tovább czáfolnám cikkét legyen szabad megmagyaráznom Ristori-féle cikket, melyet ön nem értett meg, vagy nem akart érteni. Én Ristorit jellemezve és játékát bonczolva némi eszményképet akartam festeni színészeink és színésznőink elé szemben azon szerintem tévfogalmakkal, melyek köztük a genialitást és tanulmányt, a tárgyilagosságot és felindulást, s mindennekfölött a tragikai stílt illetőleg divatoznak. Mindezt igyekeztem az aesthetikai fejtegetés hangján tartani, a mennyire tőlem telt. A mit a cikk végén drámairóink, színészeink és közönségünkről irtam, az nem aesthetikai fejtegetés, hanem humorféle akart lenni. Erőt vett rajtam bizonyos humorhoz hasonló hangulat, melyet nem igyekeztem elnyomni. Reméltem,

hogy humorban olvasva könnyebben elhihetők lesznek eszméim, mint másképp hittem, hogy ha sötét szeszélyeskedésnek bélyegzem meggyőződésemet, több joggal és kevesebb ártalommal tehetem nevetségessé azon vádakat, melyeket drámairó, színész és közönség egymás és a kritika ellen szoktak emelni. Hittem, hogy a külföldieskedés vádja alól valahogy kimenekülök, ha azt magam mondom ki; ha tréfás megjegyzések közt sejtetni engedem, hogy a hazaszeretet nem dőre bámulása annak, a mink van és a mink nincs s nem is az irodalmi és művészeti dicsőségtől függ. Hittem, hogy cikkemet mindenki csak legfeljebb hóbortnak fogja tartani s nem egyszersmind rossz akarátunak s így kevesebb tévedéssel érezhet ki belőle némi igazságot és fájdalmat. Meglehet, hogy humorom nem sikerült. Meglehet, hogy a humorból irónia, az iróniából sarcasmus lett. Mindez könnyen megeshetett. Hiszen én szerkesztettem lapot, voltam drámabíráló-választmányi tag, irtam színbírálatot, sokat vitáztam a drámairókkal és színészekkel, sőt még a színésznőkkel is, kiknek talán jobb lesz vala udvarolnom. Tudom, hogy minő nézetek uralkodnak e körökben. Tapasztalataim és élményeim nem valami derültek s mindig kedélyemre nehezülnek, ha valami ide vonatkozót írok. Hogy mindezt nem tudom elnyomni,

nem tehetek róla. Ez nem bűn, csak emberi, csak kritikusi gyöngeség, mely nem érdemel ugyan kiméletet, de oly nagy büntetést sem, mint a minőt ön reám ró.

Öntől, kit a legnagyobb magyar humoristának tartanak, mindenesetre megvártam volna, hogy ha nem méltányolja is humoros kísérletemet, de legalább nem érti félre. Ha ön így szól, hozzám: az ön humora rosszul sikerült, aztán ily kényes kérdésben nem szabad humorizálni, önnek alapos fejtegetésbe kellett volna bocsátkoznia: talán hosszú fejtegető czikkkel álllok elő. Ha ön azt mondja nekem: ön, a mint nem eléggé határozott beszédéből sejthető, a tragédiában az úgynevezett nagy stil hive s a classicismus felé látszik hajlani, míg én s a színészek a romanticismust pártoljuk: talán eszmecserebe bocsátkozhatunk s kölcsönösen fölvilágosíthatjuk egymást. Ön mindezt nem teszi. Mit tesz? Nagyön szánandó dolgot.

Eleinte nem kétkedik jóakaratomban, azt hiszi, hogy öntudatlan tesztek rosszat s jó utra akar téríteni, később mégis megtagadja tőlem jóakaratomat, rossz szívűnek és hazafiatlannak nevez. Ha ön oly következetesen viszi ki legutjabb regényében jellemeit, mint e rövid czikkében azon szerepet, mit eljátszani jónak vélt: akkor ön aligha derekabb regényíró, mint polemikus. Legyen ön eziránt mindig figyelemmel, mert akadnak oly olvasók is,

kik az ilyesmit észreveszik, a nélkül, hogy rossz szívűek és hazafiatlanok akarnának lenni. Ezután neki fog ön s erős színekkel festi azon borzasztó jövendőt, mit czikkem színészetünkre nézve okvetlen elő fog idézni, mi sem több, sem kevesebb, mint hogy a színészek és színésznők odahagyják a színházat, a czirkuszba szegődnek, vagy a színháznál maradnak s nem fognak igyekezni, a közönség is circusba megy, vagy az is otthon marad, a drámaírók pedig nem irnak [több tragediát, hanem csinálnak kalendáriumot. Ön, mint egyik beszédéből kitetszik, hisz a mozgóasztal jóslatában, bizonyos titkos hatalomban, melyet asztal- vagy asztrálszellemnek nevez. Alkalmassint ez sughatta önnek ezt a borzasztó jóslatot. Az én költőietlen, elfásult lelkem nem tud hinni sem az asztrálszellemben, sem jóslatában. Hígye meg ön, hogy nem vagyok oly népszerű író, sem annyira tekintély, hogy ennyi katastrophát idézhetnék elő. Nekem sokan mondták már, hogy ne irjak birálatokat, mert azokat senki sem olvassa. Az írók és színészek közül a legtöbben hol nyiltan, hol elburkolva, nem egyszer adták tudtomra, hogy feljebb érzik magokat, mintsem pedáns és epés czikkeimet csak olvasásra is méltatnák. Oly czikk, melyet kevesen olvasnak, nem lehet nagy hatása. De ha mégis az ön asztrálszellemének igaza volna, ha csakugyan mind

beteljesednék az, a mit mond, ha a színészek vagy a színésznők közül valamelyik, kiket ön martyrokként jellemez, megunná a martyrságot s az elég tisztességes fizetést, és kötél-tánczosnak állana be; ha a közönség, mely ön szerint tudja hazafi kötelességét, kezdene kimaradozni a drámai előadásokból: akkor tüstént haza megyek, beállok színésznek, minden szerepet eljátszom, még a nőieket is, miután leggeniálisabb költőink egyike, Lisznyay egyik tankölteményében bebizonyította kis-asszonyyságomat; akkor kiállok a színház csarnokába s megengedem a *Magyar Sajtó* szerkesztőjének, hogy azzal a nagy bottal, a melylyel a *Tenger és Szerelem hullámai* adatásakor oly viharosan szokott dörömbölni, halálra verjen. A drámaíróknak nem tudom, miként adjunk elégtételt; ők cikkem előtt is csináltak kalendáriumot s talán nem kevesebb, fáradtsággal, mint drámát. Hadd ne panaszhassanak ezek is reám. Ha valamelyik közülök miattam mond le a tragédiáról, én fogom pótolni helyét. Előveszem a francia drámákat, innen is kivágok egy jelenést, amonnan is; tanulmányozom az avar és csuvasz mythológiát s magam is toldok hozzá valamit; történeteinkből kikeresem a nagy neveket és személyeimre aggatom, irok tragédiát minden héten egyet. Merjen aztán valaki engem megbírálni, akár mint színészt, akár mint dráma-

író! Tudom, hogy kiáltani fogom, ne bántsatok ti hazaárulók, mert én vagyok a nemzet, a haza.

De én csak gyermekeskedem, mondhatja ön, míg ön komoly és elkeseredett, mint az utolsó ítélet. Miért nem egyszeremind oly igazságos is? Ön néhány vonással színészetünk és drámánk fejlődését rajzolva, érinti azon balkörülmenyeket, melyeken csak a legkitartóbb lelkesülés tudott győzedelmeskedni, a mi elvégre is egy előre haladó intézetet alapított, melynek most vannak művészei, költői és közönsége, kik úgy, a hogy meg vannak elégedve egymással. Senki sem hirdeti jobban nálamnál a hazai művészet és irodalom iránti lelkesülést s épen az esik rosszul nekem, hogy azt a színészek és drámairók többet hordozzák ajkukon, mint szivükben. Én nem vagyok megelégedve se a drámairókkal, se a színészekkel, se a közönséggel, mert ők nagyon is meg vannak elégedve önmagokkal; mert szeretném, hogy jobban meg lehetnének elégedve egymással. Elismerem, hogy Nemzeti Színházunk sok tekintetben előre halad, de az előhaladást tragédiáinkra nézve tagadom. Ne higye ön, hogy azon elfogultak közé tartozom, kik az újabb irodalomban csak hanyatlást látnak. Én voltam az, ki az újabb irodalomért nem rég lándsát törtem, kikelve Toldy ellen, ki erről csaknem megvetőleg nyilatkozott; senkinek nincs több hite irodalmunk jövőjében, mint

nekem, ha nem bámulom is multját és jelenét annyira, mint sokan. Szerintem irodalmunk a közelebbi hat év alatt is nagy haladást tett a történetírás mezején éppen úgy, mint a regény, eposz, ballada terén, sőt még a kritikában és stílben is. A tragédiáról mindezt nem mondhatom. Vessen ön egy vizsgáló pillantást tragédiánkra 1830-tól mostanig, s igazat fog nekem adni.

Minő képet tár elénk tragédiánk 1830—40-ig? Ez években minden költő tömegestül tódult e térre, s az akadémia jutalmakkal élesztette a lelkesülést. E költők tiszteletet érdemelnek, ők legalább akartak tragédiát írni s hitték, hogy a tragédiának is költői műnek kell lennie. A verselésre, dictionra, nyelvre nagy gondot fordítottak, de közülök senki sem volt sok drámai tehetséggel megáldva. Nyelvök inkább volt lyrai, mint drámai; kevésbé értették a drámai cselekvény szerkezetét; nem bírtak jellemeket alkotni s alapeszméjükből hiányzott e valóban tragikai elem. Műveik napjaikban csaknem elfeledvék. Azonban kísérleteikben nem voltak nyomnélküliek. Utat törtek s a drámai nyelv kifejlődésének első stádiumát küzdötték át. Katona *Bánk Bán*-ja az egyetlen magyar tragédia, melynek, fájdalom, le kellett tünni színpadunkról, s melyet még sokáig nem nevezhetünk egészen magunkénak, nem e korból való. Ez azon korból maradt

reánk, melyről ön elég gondatlanul a többek közt azt is írja, hogy nyelvünk a néptől el volt rontva s a tragédiára nem kínálkozott méltó tárgy. Katona elszigetelten áll színirodalmunkban elődök és utódok nélkül. Egyedül ő az tragédiaköltőink közt, ki mély pillantást vetett történeteinkbe, ki jellemeket s mi több, magyar jellemeket tudott alkotni s compositiójában a tragikum magasságáig emelkedett. Művének viszontagságaiban tanulság és szigor rejlik. Ha van hazánkban valódi költő, ki ezért elkeseredni tud, mert a közönség és kritika előtt nem bir népszerűsége vergődni s hűtelen akar lenni önmagához, gondoljon Katonára, kinek művét a kritikusok számba sem vették, a közönség hidegen fogadta, mégis harmincz év alatt lassan-lassan egyetlen művével az egyetlen és ünnepeelt magyar tragédia költőjévé lőn — gondoljon mondom Katonára és dolgozzék tovább.

S mit látunk 1840—1848-ig? A lyrai, epikai költők és regényírók visszavonulnak a tragédiától, hol nem termett számukra babér. Mások foglalják el a tért, kik már azelőtt is tettek kísérleteket e téren és több sikerrel. Ez évek nevezetesebb tragédiáit majd mind színészek írták, kik kevesebb gondot fordítottak ugyan a dictióra és nyelvre, de felhasználván szinpadi tapasztalataikat, annál jobban értették a cselekvény szerkezetét; nem alkot-

tak ugyan jellemeiket. de ismervén a színészek egyéniségét, tudtak szerepet írni; nem hatottak ugyan a tragikai összeütközések erejével, de kitanulván a közönség gyöngéit, a szin-padi csinyekben nagy ügyességet fejtettek ki. E művek sem tragédiák a szó valódi értelmében, de tiszteletet érdemelnek, mert tragédiánkat tovább vitték s a fejlődés ez újabb stadiumát küzdötték át. A Szigligeti és Czákó műveit értem; Szigligetinek természetesen csak tragédiáit, mert népszinművei, vigjátékai, boházatai egészen más szempont alá esnek.

Ez évek törekvése és küzdelme után mutatkozik-e most egy újabb, mely akár aesthetikai, akár irodalomtörténeti tekintetben annyira tiszteletreméltó volna, mint emezek? Haladt-e azóta tragédiánk! Nyert-e újabb lendületet bármely oldalról? Tesznek-e azóta költőink mélyebb történeti tanulmányokat? Kísérik-e a tragikait a szabad akarat és szenvedély amaz összeütközésébe az erkölcsi világrénddel, mi nélkül nincs tragœdia? Nem elődeink szin-padi csinyeit használgatják-e? Lehet-e verseknek nevezni úgynevezett gyönyörű jambusaikat, szavalatosabb és drámaibb-e prózájuk? E kérdésekre feleljen ön s mielőtt felelne, tudja meg, hogy én nem a lángeszek remekműveit követelem tragédia-költőinktől, csak a komoly törekvést, csak a hitet a tragédiában. Ez az, a mivel

czikkemben vádoltam őket; ez az, a mivel most is vádoló.

Lássuk most színészetünk tragikai oldalát; mert én cikkemben csak erről szóltam. Mellőzve azon tiszteletreméltó törekvéseket, melyeket jobb színészeink, különösen a Nemzeti Színház megnyitása óta e tekintetben kifejezettek; mellőzve kritikánknak azt a különös eljárását, hogy a szinfalszagatással együtt a pathost is üldözte és művészi nyugodtság örve alatt a hidegséget tette uralkodóvá tragédiánkban, egyedül csak a jelenre szorítkozom. Még egyszer mondom, hogy színészeinkről, csak mint tragikai színészekről akarok szólni, mert különösebben csak e tekintetben ismerem el őket olyanoknak, minőknek magokat hiszik, mert csak e tekintetben látok előrehaladás helyett hanyatlást. Mindezt azért ismétlem annyiszor, hogy még az se érthessen félre, ki elfogultsággal olvassa soraimat. Aztán azt sem szeretném, ha már az egész színész és drámairóvilág haragját magamra vontam, hogy az öreg Szentpétery is megharagudjék reám. Neki sok hálával tartozom. Nem tudom, fogok-e látni valaha oly Falstaffot s nagybácsikat, mint ő; nem is említve a régi jó táblabirákat, kiknek ő talán utolsó képviselője színpadunkon. Én őt jelenleg a legnagyobb magyar színésznek tartom, de gyöngé tragikusnak. Nem hiszem, hogy e nyilatkoza-

tomat ő is nemzeti bűnnek tartsa. De Istenem! miféle nemzeti bűn van abban, ha tovább megyek s azt mondom, hogy Jókainé jeles színésznő, de igen szép tragikai tehetsége kifejezésére sokat elmulasztott s az újabb időben nem annyira lelkesül szerepeiért, mint elhanyagolja azokat; hogy Egressy Gábor, a mennyit használt igen dicsérendő fáradozásaival tragédiánkknak, épen annyit ártott ferdeségeivel, melyeket mint genialitásokat utánoznak pályatársai, különösen hetykén pattogó, különczködve megszaggatott s a tragédiához oly méltatlan szavalatával, melyet a tragikai szavalat példányául tüzött ki kritikánk; hogy Komlóssy Ida, bármennyire méltánylandó némely vigjátékban és színműben, a tragédiában a fájdalmat kinlódással fejezi ki és szavalatában valami kellemetlen éneklést érzésnek hisz; hogy Bulyovszkyné, kinek érdemeit és erélyét én ismertem el leginkább, bármennyire jeles a vigjátékban és színműben, a tragédiában még csak most tesz némi sikerültebb kísérleteket; hogy az újabb színészek közt, bár némely szerepben sok élvezhetőt nyujtanak, nincs tragikai tehetség, sőt hiányzik bennök a komolyabb idetörekvés is. S mondtam-e többet abban a bűnös cikkben, mint ezt, midőn azt mondtam, hogy színészetünkben a tragikai szellem és pathosz kihalni készül? Nincs-e igazam? Jobb tragikai színészeink egy része nem

halt-e meg, vagy nem lépett-e le a színpadról, míg a másik rész babárain nyugszik, vagy ferdeségeiben tesz előhaladást? S van-e az újabb színészi nemzedékben törekvés: emelni a tragédiát? A természetesség és művészi nyugaltság nevében nem józanon, jámborul és hidegen rajzolják-e a viharos szenvedélyeket? Igyekeznek-e a szavalatban megállapítani némi emelkedettséget, némi tragikai stilt? Ne értsen ön félre. Nem kívánom, hogy színészeink az olasz, francia, angol, német színészeket utánozzák; ne utánózzanak senkit, de tanuljanak mindeniktől, de gondolkozzanak és lássák át, hogy tragédiánk szánandó állapotban van. Először is győződjenek meg arról, hogy ha a költő kothurnust huz, a színésznek is azt kell huznia; hogy ha a költő rhythmusos nyelven ír, a szavalat sem lehet társalgás. Aztán felhasználván elődeik tévedéseit és vivmányait, igyekezzenek nyelvünk és nemzeti jellemünkhöz képest némi tragikai stilt megalapítani, a mennyire azt tragédiánk s nagyrészt gyöngé fordításaink engedik. Ugyanezt mondom a kritikusoknak is; ugyanezt mondom magamnak is, s ha körülményeim engedik, bizonyosan nem mulasztom el egy pár gondolattal járulni ide. Ezt az aggodalmat, ezt a vágyat akartam én humorba olvasztva Ristori-féle cikkemben kifejezni. Mondja meg ön, igaz lelkére, nemzeti bün-e ez? Meglehet,

hogy humorom csak guny volt. Nem busulok rajta. Az a szertelen és üres fenhéjázás, mely e pontot illetőleg színészeink és drámairóink közt uralkodik, nem érdemel egyebet. Azonban a guny mellett volt még czikkemben egyéb is. Ha ön az egyebet nem értette: akkor vagy eszében vagy szívében kételkednem kell, Tessék választani.

Ime büneim egy része. Lássuk még mivel vádol ön? Valami olyasmit mond, hogy nem szégyellem világfájdalommal mentegetőzni. Én sohasem mondtam, mint kritikus, hogy világfájdalmas vagyok. Abban a czikkemben csak ennyit mondtam: «de talán csak én látok ily sötéten» s ez némi humoros gyöngédség akart lenni színészeink és drámairóink irányában. Török János egyik kritikusa fogta reám a világfájdalmat, mert aestetikai elveket és irodalmi izlést kívántam tőlük, a mi máig is hiányzik belőlük; mert pártosságaikat és következetlenségeiket hánytam szemökre, mire a mai napig sem feleltek. A mint ön Török Jánost utánozza, bizonyosan önt is fogja utánozni más; azért jelen és jövődöbeli vádlóimat utasítom a legujabb lyrai költőinkről irt czikkemre, hol a világfájdalom ellen irtam, s annyiban a legnyomósabban, a mennyiben a zeszmet felbonczolni és értelmezni is törekvém, a mit magyar irodalomban előttem senki sem tett.

A mit ön szerencsémről, boldogságomról, a

világ iránti hálátlanságomról mond, mint magán dolgokat mellőzöm, de cikkének végét szóról-szóra ide igtatom, hogy olvassák, kik még nem olvasták, minő eszközökkel vadászsa a népszerűséget oly író, ki különben is elég népszerű.

«Honnét hát az a nagy világgyűlölet — mondá ön — melynek egy királyságot kell megenni, hogy étvágyát elverje? Azt is megmondom én. Nem világgyűlölet, nem önmeghasonlás az, a mi az én tisztelt barátomat aludni nem hagyja, hanem az «önteltség.» Kicsinynek találja ön azt a szerepet, a mire egy magyar költő hivatva van (a mint hogy kicsiny is az): morzsát-morzására hordani egy nagy hangyabolyhoz, melynek nemzeti irodalom a neve s nevezetesebb szerepet lát abban, hogy e hangyabolyt széjjelrugja. Mint nagyon fárasztó és dicstelen pálya áll előtte az, a melyen mi járunk, szerény irodalmi napszámosok, a kik gyenge szóval két-három embernek dalolgatunk nemzeti nagyságról, önérzetről, balga reményekről és sokkal messzehangzóbb szónak találja azt a gunykacszajt, mely ezt a jámbor működést a külföld magasából lecsufolja. A minden emberi indulatok legrosszabbika az, tisztelt barátom: a gonosz hiuság, mely «világfájdalom» álnév alatt fészkelte be magát egy gyanutalan becsületes ifju szívébe.

Mi is régen megjöttünk onnan — Berlinig

sem voltunk érte — a hol megtanultuk, hogy a magyar nemzet kicsiny nemzet, hogy a magyar nemzet költői és művészei bizony kicsiny költők és művészek; hogy a magyar nemzet költőinek és művészeinek dicsősége bizony kicsiny dicsőség; de mi azért szeretünk parányi nép apró költői lenni, s meg vagyunk elégedve azzal a kis szereppel, melyre hivatva voltunk, ha azt be tudtuk tölteni, s kérünk titeket is, nagyon tisztelt barátaim, hogy ha egyszer visszajöttök közénk azért, hogy írói asztaloknál jobban is éltetek, ne szégyeneljetekek ismét közénk ülni s ne piruljatok a mi szegénységünk miatt.»

Minő beszéd az, hogy én megvetem a magyar író szerepét, midőn én is magyar író lennék, ha volnék; midőn minden évben én is írogatok valamit, s egy év óta kizáróan irodalmunk egyik elhagyottabb ágát, a kritikát művelgetem, ha nem is sikerrrel, de nem minden kellemetlenség nélkül? Hogy a magyar nemzet kicsiny nemzet, a magyar dicsőség nem méltó a fáradságra: én ilyen értelem nélküli és sületlen dolgot soha sem mondtam. Hogy íróink némelyikéről minő véleménynyel vagyok: megmutattam Petőfi, Arany, Kemény, Tompáról írván, kiknek teljesebb igazságot akartam szolgáltatni, mint előttem mások, s hol önt is, kinek műveit egyébiránt tüzetesen sohasem bíráltam, védelmezém egyik

méltatlan megtámadója ellen. Hogy a nemzeti önérzet szentséges alkatrésze volna a színeszek és drámairók bámulása, azt kereken és minden indokolás nélkül tagadom. Hogy a legrosszabb indulatu ember és hazafiatlan szivü vagyok: erre önérzetem, mit ön büszkeségnek is nevezhet, tilt többet felelnem annál, mint a mennyit eszméim védelmére mondtam. Hígye ön s ön után bárki rólam azt, a mi tetszik, azzal én se jobb, se rosszabb ember nem leszek, mint a minő azelőtt voltam. Hogy ön a magyar közönséget egy-két embernek mondja, megvallom, nem értem. Egy-két ember csekély szám, hát azon tiztizenkétezer ember, kik a *Vasárnapi Ujság*-ra előfizetnek, melynek ön fődolgozótársa? Hát azon olvasók, kik az ön regényeit két csekély kiadásban is elkapkodják? Ne gondolja, hogy hizelegni akarok a közönségnek, soha sem tettem, s ezután sem fogom. Én épen olyan nevetségesnek találom, midőn közönségünk azzal, hogy egy kis élénkebb részvétet mutat művészetünk és irodalmunk iránt, ha félig teljesíti annyiszor elmulasztott kötelességét, fennen dicsekszik: mint a midőn iróink némelyike nagy képpel kiáll s untalan részvétlenségről panaszkodik, nem is kételkedve, vajon megérdemli-e az annyira követelt részvétet? Nem önre czélzok, ön valóban megérdemli mind kitünő tehetségénél, mind nagy munkás-

ságánál fogva, hanem azon nem épen jogos sápitozókra, kiknek czikornyáit ön is eltanulta. Egyébiránt ön ezt nem először teszi. Emlékszem, midőn még egyszer így kiáltott föl a *Vasárnapi Ujság*-ban: «Nem tudom menjek-e ez uton (tudniillik az iróin) vagy megforduljak, felkeressem az ősi barázdákat és szántsak és vessek?» És mégis ön leczkéz engem, miért vádolom részvétlenséggel a közönséget, holott én sem többet, sem kevesebbet nem mondtam közönségünkéről, mint azt, hogy a tragédiát inkább dicséri és unja, mint nézi és élvezi, s ezt mint nem épen dicsérendő tulajdonságát újra bátor vagyok érinteni.

Minő hosszan, pedáns módon és unalmasan polemizálok — mondhatja ön — pedig tulajdonkép csak most akarok szólni arról, a mi fontos, pedig tulajdonkép most akarok még pedáns és unalmas lenni. Ön polemiájában ellenem oly eljárást követ, mely ellen a legerélyesebben tiltakoznom kell. Ön eljárása lehetlenné akarja tenni a kritikát, terrorizálni a szabad vélemény jogát az által, hogy mindazokra, kik önnel művészi és irodalmi dolgokban nem egy véleményen vannak, vita és czáfolat fejében a hazafiatlanság bélyegét süti. Nem égeti homlokomat e bélyeg, de itt benn fáj valami, hiszen nekem is van szivem, vagy legalább volt azelőtt hat-hét évvel.

Oh irodalom, hazám irodalma, mire való

vagy te? Arra-e, hogy egy pár forintot juttass nekünk, egy pár nő vagy kisasszonyka kegyébe segíts, arczképeinkkel ajándékozz meg s fenhéjázó életrajzokkal, sületlen magasztalásokkal, örvendeztess bennünket? Akkor én hátat fordítok neked örökre és benned senki üzletét, multságát nem háborgatom.

De ha te a nemzeti miveltség zászlaját lobogtatod, akkor engedjék meg nekem a te istened és vezéreid, hogy én is küzdjem e szent zászló alatt a magam módja szerint, bármily ügyetlenül, akkor engedjék meg, hogy én is elmondhassam a haditanácsban nézeteimet, aggodalmaimat, fájdalomaimat, ha mindjárt ostobák és nevetségesek is azok, bármily bizarr és durva nyelven, a mint nekem az Isten adta. De hová tévedtem? Hiszen nekem ellágyulás és könyörgés helyett a legerélyesebben tiltakoznom kell. Tehát ezennel tiltakozom az ellen, hogy a hazában bárkinek joga volna engem rossz hazafinak nevezni azért, mert az irodalmi és művészi dolgokban más-kép gondolkozom, mint ő; hogy bárkinek több joga lehetne irányomban e tekintetben, mint véleményemet megczáfolni, összetörni, nevetségessé tenni, úgy, a mint neki tetszik. Jól tudom, hogy tiltakozásomnak csak annyi eredménye lesz, mint a régi jó táblabirákénak, kik mindig tiltakoztak és jegyzőkönyvbe tették jogaik sérelmét. De annak is megvolt,

ennek is meg van az a haszna, hogy az ember kibeszéli magát. Egyébiránt tudja meg öns mindenkire, akit illet, hogy ha milliószor hirdetik is hazafiatlanságomat, ha minden jogtalan utat elkövetnek is irói függetlenségem csökkentésére: az nem fog engem visszatartóztatni attól soha, hogy véleményemet, meggyőződésemet az irodalmi dolgokban szabadon és függetlenül ki ne mondjam. És ide nem kell valami nagy lelki erő, csak egy kis kötelességérzet, a mennyi az utczaseprőnek is van, ha hivatásáról tart valamit.

II.*

Berlin, 1856 január 30-án.

Későre kaptam meg a *Magyar Sajtó* 149-ik számát, melyben ön *Signora Ristori* című cikkemet megtámadja. Ez az oka, hogy felelettemel csaknem elkéstem. Nem baj. Néhány cikkére teendő megjegyzésem most se fölösleges, s fölhívásom, a melyet önhöz intézek, még most is teljesíthető.

Az ön cikke, pár indokolatlan állítás s néhány alkalmasint szerepeiből emlékében maradt dagályos phrásison kívül, nem foglal magában egyebet, mint a már mástól reám kimondott hazafiatlanság vádját. E kényelmes és népszerű vád mindenütt divatos, de sehol se annyira, mint nálunk, a minek, fájdalom, megvan a maga igen természetes oka. Angolországban nem egy journalista vádolja Dickenst és Thackerayt hazafiatlansággal. Miért? Mert

* Vita Egressy Gáborral.

kiméletlenül leplezgetik föl az angol társadalom sebeit. Én végtelenül kevesebbet tettem, csak színészeink hanyagsága, tragédiaköltőink könnyelműsége s közönségünk philister hajlamai fölött humorizáltam s önök mégis oly érdemet tulajdonítanak nekem, a minővel e két nagy regényíró bír.

Ezután nem fogok többé vitatkozni e vád ellen, sőt úgy fogom venni, mint bókot. Valóban kezdek büszke lenni az önöktől reám ruházott hazafiatlan címre, ha elgondolom, hogy kit neveznek önök hazafias kritikusnak. Önök szerint — legalább beszédeik és tapasztalataim után azt kell sejtenem — az a hazafi kritikus, a ki fejtegetés és bírálat helyett üres phrásisokat farag; leplezi fogyatkozásainkat, mégis előhaladásunkban remél, kérkedőn hirdeti dicsősségünket s a tehetséget a nem tehetséggel, az érdemet a nyegleséggel egy sorba helyezi; rosszakaratnak hirdeti az elvek jogos szenvedélyét s a magánérdekek szenvedélyének hódol, tekintélyt követel, épen oly pártos, mint következetlen, untalan a haza nevét koptatja s azt hiszi, hogy ezáltal már szolgálta is. Idézzek-e adatokat? Ezelőtt egy évvel idéztem eleget, noha csak egyetlen lapból, ha kívánják, idézni fogok többet és tízannyit. Én ennek a kritikának határozott és kérlelhetetlen ellensége vagyok, mert nevetéssé tesz bennünket az idegenek előtt; mert

nem termékenyíti az irodalmat; mert eszmézavart idéz elő; mert lehangolja a becsvágyat; mert hizeleg a hiúság szeszélyeinek; mert fölbátorítja a könnyelműséget és hanyagságot.

Van-e szükség kritikusra vagy nincs? ez oly kérdés, mely irodalmunkban újra föllátszik merülni. Elég szégyen, hogy e kérdésről még most is vitáznunk kell, miután oly kritikusaink voltak, mint Kazinczy, Kölcsey, Bajza, Erdélyi, s munkálkodásaik oly jótékony hatását mutatják föl irodalmi évkönyveink. Részemről nem vitázok s utasítok minden író s olvasót irodalmunk multjára. Vigasztalásul mégis mondhatók mindenkinek annyit, hogy a kritikus nagy költőt és művészt épen úgy nem teremtett soha, mint nem tudott elnyomni. A nagy költő és művész, azon a nagy befolyáson kívül, melyet kora gyakorol reá, mindig maga teremti magát, ha van elég tehetsége s ha nem restel mindent megtenni tehetségének kifejtésére. A kritika csak az utat egyengeti számukra, csak az ízlés érdekeit védi, csak gyönyörködik és haragszik; csak tapasztal, észlel, fejteget s hátrahagyja tanulmányai és küzdelmei tanulságát, melynek a legnagyobb költő is hasznát veheti, ha a legtöbb esetben nem is föltétlenül. Szigorú legyen-e a kritika vagy nem, az másodrangú kérdés, a fődolog az, hogy legyen elve, jelleme és mértéke. Én a szigorú kritika híve vagyok, mert visszahat

kedélyemre azon csaknem a nevetségességig ment üres engedékenység és pártosság, a mi irodalmi közlönyeinknek majdnem mindegyikében divatos, mert meg vagyok győződve, hogy irodalmunk e válságos korszakában szükség van őszinte, szigorú szóra, sőt éles gúnyos hangra is, mind az írók, mind a közönség irányában.

Miért magasztaljam én a mi közönségünket, midőn kötelességét csak félig teljesíti azzal, hogy bizonyos irányban némi élénkítő részvétet mutat irodalmunk és művészetünk iránt? Ez a közönség untatlan ajkain hordja a nyelv és nemzeti műveltség ügyét és érdekében sokkal kevesebbet tesz, mint a mennyit tehetne.

Nem szégyen-e, hogy egyetlen tudományos folyóiratunk a részvétlenség miatt nem felelhet meg hivatásának? Nem szégyen-e, hogy közönségünkben nem találkoznak annyian, a kik részvények útján, mi másutt is szokás, egy irodalmunkhoz méltó tudományos folyóiratot alapítsanak, mely a tudományok európai fejlődését figyelemmel kísérhesse és hazai tudományosságunkal is előmozdítsa? Ezelőtt húsz évvel az akkori szükségekhez képest volt ilyen folyóiratunk. Most alig van. Ezelőtt tízhúsz évvel volt kritikai folyóiratunk, sőt voltak különféle szakfolyóiratunk is. Most alig van egy-kettő. Nem szégyen-e, hogy oly művekből, melyek fordításban idegen nemzeteknél is figyelmet gerjesztettek, nálunk alig két

el néhány példány? Nem szégyen-e, hogy kevés kivétellel azoknak az íróknak van legtöbb közönségük, a kiknek a legtöbb ismerősük vagy oly jóbarátjuk van, kik elég fáradhatatlanok összehajhászni az előfizetőket. Valóban, ha szavaim hatását remélhetném, a gúny és fájdalom legélesebb fegyvereit használnám közönségünk ellen, mely kegyúrnak, maecenásnak hiszi magát s még kötelességét sem teljesíti egészen.

Miért ne legyen szigorú a kritika az írók irányában is? Csecsemő korát éli e irodalmunk, nincs-e, ha nem is nagy, de elég díszes multja? Nem voltak-e, nincsenek-e oly íróink is, kik akármily irodalomban becsülettel megállhatnának? Miért ne legyen önérzetünk, melylyel a mult emléke s a jövő reménye egyaránt emeljenek? Miért ne követeljünk egymástól többet, mint a mennyit adunk; annyit, a mennyit adhatnánk. Miért álljunk össze egymás dicsőítésére azért, hogy ellenségeinknek jogos szatirákra, sikerült torzképekre adjunk alkalmat? Aztán elvgre is a művészetet és irodalmat soha sem tarthatja fön, csak emelheti a pusztán nemzeties részvét; szükségeseké kell magukat tenniök, különben elvesznek, haszontalanokká válnak. Nekem kevés hitem van oly irodalomba, mely csak a nemzeti érzésre támaszkodik s nem egyszersmind a tudománynak és műveltségnek a viszonyokból követelt szükségeire. Sötét világfájdalmas nézet —

mondhatják sokan. E vád ellen sem fogom többé védeni magam; úgy veendem, mint bókot, szánakozván azon derült méretű boldogokon, kiknek oly jó kedvök van. Még egyszer mondom, hogy az irodalomnak és művészetnek szükségesekké kell magukat tenniök s ezért tartozik az ítéset magasabb szempontokból kiindulva. Ezt próbáltam én meg néhány cikkben a szépirodalmat illetőleg, melyben némi jártasságom van, s nem vádol a lelkiismeret, hogy rosszat tettem. Bár kísértenék meg mások is ugyanezt irodalmunk más ágaiban s többi készültséggel és kitartással, mint én. A mozgalom élet jele, a nyugalom lassú halál. Előbbre kell vinnünk szükségesebbé kell tennünk irodalmunkat s minden lehető megtennünk érdekében, a mit még nem tettünk meg. Ez legyen az irodalmi kritika és közönség jelszava. Ez eszme nem ábránd, álmodozás, sőt nagyon is rideg, fájó és gúnyos igazság. De miért beszéltem én mindezt — mondhatja ön — hiszen önt csak a színház és tapsok, csak a dráma és jó szerepek, csak költői, azaz magasztaló bírálatok érdeklik. Igaza van. Hadd szóljak hát ezekről.

A fővárosi közönség tiszteletet érdemel, hogy kötelességét híven teljesíti és színházán annyi részvét és szeretettel csügg. De vajon minden tiszteletünk mellett nem lehet-e megrónunk azon tulajdonságát, hogy a magasabb,

a valódi drámai költészet iránt nem viseltetik elég érdekekkel? Én voltam tanuja színházunkban oly jelenetnek, melyben a közönség fölfedezte, hogy Shakspeare nem nagy költő. Tapasztaltam, hogy a páholyok legtöbbször társalogni szoktak, midőn az úgynevezett szavalati drámák kerülnek színpadra. Az sem kerülte el figyelmemet, hogy a színésznő szép öltözékével néha nagyobb hatást idézett elő, mint játékaival; hogy némely színész modoros fogásait inkább megtapsolják, mind szerepének valóban művészien csinált részeit. Ezt önön is tapasztaltam. A színészek jól tudják mindezt, valamint a költők is s nincs annyi büszkeségük, hogy a közönséget, alázó hódolat helyett, meghódítani igyekezzenek, közönségünk igen sokszor nem annyira a költők és színészek becsvágyát táplálja, mint inkább hiúságaiknak hizeleg; nem annyira azon igyekszik, hogy színházunkban a költészet és magyar szó bájai tartsanak ünnepet, mint inkább, hogy látványa és pusztá időtöltése legyen. Aztán a koszorú is oly olcsó lett már, hogy maholnap ingyen adják, míg a sok kihívás miatt utoljára éjfél fog tartani az előadás. Miért ne legyen a szellemi jutalomnak becse? Miért váljék a taps és koszorú költészete a legridegebb prózává? Mindezt, sőt ennél többet is tartozik elmondani a kritika s ha a közönség sértve érzi magát, szabadságában áll pedansnak nevezni

a kritikust, ki aztán ismét azzal vigasztalhatja magát; bizony ez többé kevésbé másutt is úgy van azon különbséggel, hogy másutt a színház ügye nem oly jelentékeny, mint nálunk.

S vajon a színészet irányában mért ne legyen szigorú a kritika? Mai szülött-e színészetünk s félszázados multja nem elég díszes-e? Igaz, színházi viszonyaink nem állanak a legjobban, de színészeink állása eléggé biztosítva van arra, hogy művészetöknek élhessenek. Miért ne kívánjunk tőlük igyekezettel, előhaladását, tanulmányt. Miféle eredményt idéztek elő engedékeny bírálataink? Ösztönzés és önértet helyett oly főnhéjazást, melyet ha valaki illetni mer, csaknem a gonosztevő hírébe jő, oly önelégültséget, mely csak nevetéséges lenne, ha nem volna egyszersmind számandó is. De a szigorú bírálat csak elkeseredést, csak daczot szül — mondhatja ön, állítását saját példájával igazolva mind a multból mind a jelenből. Meglehet. De a kritika nem tartozik számba venni az egyéni szeszélyeket, s ha helyes eszméket fejteget, mindenesetre szélesbíti az ízlési látkört, gondolatokat ébreszt s elébb utóbb némi jó eredményt szül, ha nem is épen annyit, mennyit az ítész jóhizmeme remél. S miért legyen az ítész engedékeny a drámaírók iránt? Annyira kevés önértetük legyen-e, hogy oly gyöngé műveket is magasztaljunk, minöknél már jobbakat birunk? Miért

ne követelhetnök drámairodalmunk továbbfejlődését? Miért ne mondjuk drámaíróinknak, hogy ha szeretik a dicsőséget, szeretniök kell az utat is, mely oda vezet? Igaz, drámaíróink nincsenek oly jól díjazva, de a díj és jutalom még sohasem teremtett jó drámát. Franciaországban elég jól vannak díjazva a drámaírók mégis elég haszontalan művet írnak. Schiller negyedrészt annyit se kapott drámáiból, mint amennyit a sok mostani rossz német drámaíró kap, mégis a német drámairodalom egyik alapítója lett. Katona nem, hogy kapott volna valamit «Bánkban»-jáért; sőt belé vesztett, mégis oly művet írt, melyre akármely nemzet csaknem oly büszke lehetne, mint mi.

A díj igen szükséges, igen jó, de nem minden. Tekintsünk vissza irodalmunk multjára, s tanuljunk meg onnan valamit, mit, úgy látszik feledni akarunk. Kifizette meg Kazinczy-nak azt, hogy egész életét nyelvünk megújításának s irodalmunk emelkedésének szentelte? Senki; de azért ő nem csüggedt el, hatás-e Vörösmartynak eleinte egyenként többet azon művekért, melyekkel költészetünkben korszakot alkotott, mint a mennyit mi kapunk néhány jelentéktelen hirlapi cikkünkért? Nem, s ő mégis tudott dolgozni. Eszményies, ábrándos fölfogás, fogják mondani sokan, de én tényekről, személyekről szólok, kiknek oly sokat köszönhet irodalmunk, nem-

zetiségünk, becsületünk. Ne vénüljünk meg, mielőtt még ifjak lettünk volna, ne engedjük kialudni szívünkben a lelkesedést, ha mindjárt többet kellene is szenvednünk érte, mint elődeink!

Most áttérek az ön cikkének azon két indokolatlan állítására, melyekről föntebb emlékeztem.

Ön így szól: «Miként fogja föl e fohász (tudniillik az én cikkem) a tragédiát, vagy általában fölfogja-e? . . . abba most nem ereszkedem, csak azt jegyzem meg, hogy ez a sopánkodás, egyéb gyarlóságai mellett, még csak nem is eredeti, hanem utánczása és visszhangja azon híres francia classikai párt sápitózásainak, mely azért vált leginkább bohózatossá, mert a francia classicitást állította föl, mint legmagasabb eszmény képét az újkori tragédiának». Mi módon juthatott ön e gondolathoz, nem tudom elképzelni. Alkalmasint ez is olyanemű geniálitás és szívbensőség, a mit az én prózai és szívtelen gyengeségem föl nem foghat. Ristori-cikkem távolról sem fejtegette a tragédia alapelveit; a francia drámai iskolának pedig se classikai, se romantikai elméletét nem állította föl eszményképül. E mellett régibb cikkeimben annyira nem hirdetem soha a francia classikai iskola idő és hely egységét s más sajátságait, hogy ezekkel épen homlokegyenest ellenkező nézeteket fejtegettem, mindig Shakespearere hivatkozva. Leg-

feljebb Alfierival állhatna ön elő. De mit mondoztam én? Azt, hogy Alfieri bárminő iskolához tartozott is, valódi költő, oly dráma-költő volt, kihez hasonlót a németek Goethén és Schilleren kívül nem tudnak fölmutatni. Vajon iskoláját védtem-e? Vajon nem költői, tehetsége mellett szolaltam-e föl a német kritikuskok ellenében, kik iránta igazságtalanok? Vajon Racine és Corneille költői tehetségét nem ismerték-e el a francia romantikai iskola vezérei s legelhatározottabb hívei is, noha iskolájokat a leghevesebben támadták meg? Aztán *Mirrá*-ját nem mondotta-e a legkétesebb becsű tragédiának, a mit ön jónak látott elhallgatni, hogy erkölestelennek mutathasson be, mint a ki egy lánynak atyja iránti szerelmébe gyönyörködöm? Vajon nem azzal vádoltam e mindig tragédiaíróinkat, hogy az erkölcsi világrend törvényeit nem értik eléggé, s épen azért nem képesek előidézni se erős tragikai összeütközést, se költői igazságszolgáltatást? Hogy ön mindezt nem akarja tudni. Nem csodálkozom, mert tudom, hogy nálunk az a legdivatosabb polemia, mely az eszméket nem támadja meg, hanem elfacsarja és haszontalankodik, de azon megint ön csodálkozhatnék, ha én az ily eljárás iránt a legkisebb tisztelettel is viseltetem. A mi egyébiránt az önök erkölcsi és aesthetikai elveit illeti, azokat épen nincs kedvem magamévá tennem.

Ha ön föntebb idézett soraiban nem a tragédia elméletére czéloz, hanem arra, mit azok nem jelenthetnek; a tragédia elvállására s azt hiszi, hogy én azon tragikai stil és hagyományok iránt, mit a classikai dráma a francia és olasz színészetben hátrahagyott, rokonszenvvel viseltetem, akkor mond valami olyant, a mit Ristori czikkemből kiolvashatni. A francia classikai dráma igen természetes okoknál fogva nagy mértékben kifejté a francia színészetben a pathoszt, az emelkedett szavalatot. Mint mindennek, úgy ennek is megvan a maga árnyoldala, de fényoldala oly nagy, hogy a francia színészet dicsőségét alkotja. Corneille és Racine nem hijába írták oly szépen, mindig találkoztak színészek és színésznők egész Rachelig, kik verseikkel elbájolják a félvilágot. Bármennyit gunyolódjanak a németek a francia színészet pathoszával, ők a szavalatban soha sem tudtak annyi bájfajtene ki, annyi hatást idézni elő s hijába hivatkoznak az angolokra, kik hasonlókép nagyra becsülik a pathoszt, a minek mi is tanúi lehettünk Aldriage vendégszerepléseikor.

A francia classikai dráma másfelől nagyban elősegíté a színészeti plastika kifejlődését is. A költők tárgyaikat nagyrészt a görög vagy római mythologiából és történetekből vévén, már maga az öltözék kényszeríté a színészeket némi plastikára, a mit a régi classikai iro-

dalom és művészet iránti rokonszenv még inkább elősegített. Teljességgel nem szándékozom a francia classikai dráma elméletét akkor védeni, midőn azt már az idők és kritikusok egyaránt megbuktatták, csak azon hagyományait érintem röviden, melyeket a francia színészetben hátrahagyott. A francia classikai dráma sok tekintetben szembe tette magát a keresztyén világnézettel s így nélkülöznie kellett korunk legerősebb tragikai elemeit; továbbá az idő és hely egységével tűrhetlen békót fűzött a költőkre; míg végre a jellem alkotásban soha sem emelkedett az egyéniségig, csak typosokat teremtett, a szenvedélyeknek csak általánosított képviselőit festette. Azonban az általánosított szenvedélyeket a költészet és ékesszólás nagy erejével állítá elő s hozzá szoktatta a színészeket a szenvedélyek élénk festéséhez, a mit ezek már csak azért is kénytelenek voltak megtenni, hogy az egyéniség hiányát valami egyébvel pótolják. Az élénk és pathetikus francia nép oly előszeretettel csüggött a classikai dráma e színészeti hagyományain, hogy midőn a romantikai iskola győzelemre jutott is, ezek csak módosultak de nem vesztették el jogaikat. Mindez miért ne érdemelné meg a magyar itészek és színészek figyelmét. Miért ne mondhatná valaki közülünk, hogy a német színészet befolyása nem volt reánk mindig jótékony s nem árt más-

felé is tekintgetnünk? Miért ne mernök sejtteni, hogy nyelvünk hangzatosbb mint a német és több és másnemű pathoszt kíván? Miért ne higyjük, hogy szónoki nép vagyunk, s nem ártana, ha e művészetet színészeink is művelnék, midőn más úgysem művelheti? Miért ne erősíthetnők, hogy az egyénítés, mi az újabb színészet legnagyobb hódítmánya, s miben az angolok és németek annyira kitünők, nem hogy kizárnák pathoszt, de a szükséges módosítások mellett épen megkívánja? Miért ne kívánhatnók meg, hogy a magasabb tragédiákban bizonyos tragikai stylünk alakuljon meg, annyival inkább, hogy e tekintetben már birunk némi hagyományokkal is? — Miért ne bölcselkedhetnék valaki e kérdésekről egy francia vagy olasz előadás erős benyomásai után? Én ugyan Ristori cikkemben mindezt nem tettem, csak a közönség, tragédiaírók és színészek kölcsönös vádjai fölött humorizáltam; csak a szavalat és pathosz mellőzése, csak azon nyugodtság és hidegség ellen keltem ki, mi tragédiáink előadásaiban uralkodóvá vált, de ha tettem volna is, követék-e valami nagy bűnt? Mindebből láthatja ön, hogy nem vagyok épen a legrosszabb akaratú ember, sőt az ön kedvéért fölveszem egy pillanatra a jó ember szerepét is. Ezennel kinyilatkoztatom, hogy én meg nem bocsájtva semminemű hanyagságot, nem bámulva semmi-

nemű és bármennyire bámult ferdeséget, az ön és más jelesb színészeink és színésznőink tehetségeit, őszintén becsülöm s ha a tragödiákban igen sokkal kevésbé méltánylom önöket, mint más ítész, annak oka az én polemi-
kus ítészetem, mely szépirodálmunk és színészetünk néhány vezérelvét ostromolja s nem annyira a tehetségek fényoldalait tünteti föl, mindinkább iskoláik *árnyoldalaira mutat*. Nem tudom, érti-e ön e mondatot, de magyarul van mondva s épen nem új eszme.

Lássuk most már azon második indokolatlan állítást. Ön azt mondja, hogy e mondatomnak: «Az ő (Ristori) érdemei nem pusztán a francia, olasz színészeti iskola kitünő sajátosságain alapulnak, melyeket annyira *hün képvisel*» — nincs értelme. Hogy miért, azt természetesen nem mondja meg. Ennek így is megvan a maga értelme, de még inkább meglesz, ha ön a rá közvetlenül következő mondatot is elolvassná, mely ez: «*Neki* meg van az a sajátossága, mi minden művészetben csak a *lángészi* stb.» Ebben se logikus, se æsthetikai ellenmondas nincs, s azt teszi, hogy a Ristori érdem, nem pusztán a francia-olasz színészeti iskola kitünő sajátosságaié, melyek már magokban is nagy hatásnak, hanem egyszersmind a lángészé.

Ennyit nem annyira feleletül az ön cikkére, melyben egyetlen a dologra vonatkozó gondo-

lat sincs, hanem inkább rövid ítészi pályán némi igazolással, melyről ha nem is örökre, de legalább egy időre lelépni szándékozom. De mielőtt lelépnék, még végig akarok önnel vinni egy harczot a tragödia fölött, ha mindjárt tragikomikailag ütne is ki. Ön azt mondja: miként fogom én föl e tragédiát, vagy egyáltalában fölfogom-e, abba most nem ereszkedik. De kérem, én fölhívom, hogy ereszkedjék bele és fejtse ki nézeteit szemben az *enyéimmel*. Azonban nézeteimet a tragédiáról nem fogja megtalálhatni Ristori-cikkemben, melyben majd semmi sincs, mi határozottan ide vonatkozhatnék. Elméletem a tragédiáról leginkább fellelhető *Diocletian*-ról írt bírálatomban, mely a *Pesti Napló* mult évi folyamának valamelyik szeptemberi számában jelent meg. Ez épen nem kimerítő czik, csak könyved hirlapi dolgozat, mint minden czikkem, de elég arra, hogy kimerítő vitatkozást alapjául szolgáljon. Kíváncsi vagyok hallani az ön nézeteit, mert őszintén megvallom, hogy azokat eddigi czikkeiből sehogy sem tudtam kivenni, s azt hiszem ezzel más sincs különben.

Aztán a tragédia elméletéről vitatkoznunk épen nem fölösleges, mert irodalmunk e tekintetben igen szegény. Tehát harcz és háború! Hadd kürtöljön a várkapus, nyiljanak meg a sorompók, csattogjon a fegyver, s a közönség készüljön egy mérges párviadal

szemléletére, mely ha nem is fog oly nagy-szerűen kiütni, mint a Toldié, de talán méltó lesz arra, hogy Toldy irodalomtörténetébe följegyezze. Akár én essem el, akár ön, küzdelmünk az irodalomra nézve nem lesz minden haszon nélküli. Azonban előre figyelmeztetem, hogy a dologhoz kell szólania, különben ott hagyom önt is, mint Török Jánost s ön is kénytelen lesz maga önmagát sebezni össze. Egyébiránt lehet ön szenvedélyes, eszmékért szabad szenvedélyesen küzdeni; lehet gúnyos is, e fegyvert nagy írók is használják, csak azokat a czifra phrasisokat kerülje, melyeket úgy látszik, költészetnek képzel, de én prózának is kevesellek s a polemia legtöredékenyebb fegyvereinek tartok.

Ön bizonyosan engedni fog fölhívásomnak, különben azt a jogos gyanút kelti föl, hogy inkább szeret kötekedni, mind irodalmilag polemizálni s több bátorsága van vádakkal állani elő, mint eszmékkel. Tegyen ön bármit, én mindenkép ki leszek elégitve, s ha kritikai pályám fölött pálczát tört is a közönség, azt a mivel bevégzem, alkalmasint méltányolni fogja; mert vagy az eszmét polémiájára adok alkalmat, vagy leálarcozok egy főnhéjózó és eszme nélküli polemikust.

III.*

Berlin, április 26-án.

Ön a mult év végén megtámadván Ristori-ról írt cikkemet, a többek közt azt mondtam, hogy a tragédiát nem értem. Erre bátor valék fölhívni önt, hogy állítását indokolja és fejtse ki nézeteit szemben az enyéimmel, s minthogy Ristori-cikkemben semmi sincs, a mi szorosan a tragédia elméletére vonatkoznék, utasítám önt oly cikkemre, a Szigligeti *Diocletian*-járól írt bírálatomra, mely épen ezt fejtegeti. Ez által nem egyebet akartam elérni, mint azt, hogy az ellenem megindult hazafiuskodó polemiát az æsthetikai térre vigyem, a hova tulajdonkép tartozik s ott vagy az eszmék polemiájára adjak alkalmat, vagy leálarcozzam önt, mint fenhéjázó és eszme nélküli polemikust.

S miként fogadta ön fölhívásomat? Egszerűen visszautasítá, azt mondván rólam,

* Vita Egressy Gáborral.

hogy velem vitába nem bocsátkozhatik, mert ahhoz nekem se «szellemi erőm» se «szakértelmem» se «tapasztalatom» se «érettségem» se «érzésem» nincs. Jól van. De ha ön engemet, mint író t ennyire megvet, nem kellett volna annyira figyelmére méltatnia, hogy megtámadjon; vagy ha kegyeskedett leereszteni hozzám s azt mondani rólam, hogy a tragédiát nem értem, méltóztatott volna egyszersmind állítását indokolni is, össze meg összetörvén a tragédiáról írt elméletemet. Mibe került volna ez önnek? Óriási ereje mily könnyen semmivé tehet vala oly törpét, a minő én vagyok. Ugyan miért nem tett semmivé? Mennyi dicsőség háromlot volna önre! Azok a lyrai költők, a kikkel én oly igazságtalanul bántam, fönséges-ódákban halhatatlantották volna önt; a színésznők és színészek, kiket én néha megróni mertem, a közügyért félre téve minden személyes rangkört, lakomát rendeztek volna az ön tiszteletére s Török János, ez idő szerint legnagyobb hazafi, kit én elég rossz szívű valék rágalmazni, elérzékenyülve nyújtotta volna önnek a hazafikoszorút s mindig compact betűkkel szedette volna az ön nevét vezérczikkeiben újdonságaiban is, mint a Széchenyiét és Komlóssy Idáét. Mennyire elvakhaitta önt a büszkeség, hogy mind ezt nem gondolta meg.

Hagyján! Csakhogy igazán meg tudott volna

vetni engem. De ön nem képes elég büszke lenni, sőt még elég gőgös sem. Végetlenül jobban játszik a színpadon, mint a tárczában. E tárczai vendégszereplése sehogy sem sikerült. Mennyit nem beszél ön az egyenítésről s mennyire nem tudja önmagát, mint büszke művészt egyeníteni. Higyje meg, e szerepet nagyon rosszul játsza. Mindjárt az első jelenetben nagy hibát ejt. A büszke művész, a ki engem oly mélyen megvet, nem átalja oda alázni magát, hogy velem három hónapig foglalkozzék. Ez oly ellenmondás, melyet még Török János sem tudna összeegyeztetni, pedig ő az effélékben figyelemre méltó furfangosságot fejt ki. Úgy van: ön büszkén visszautasítja ugyan fölhívásomat, de ugyanakkor egyszersmind cikkeket kezd meg ellenem, melyekből ötöt három hónap alatt szerencsésen be is végezett. S mit foglalnak magukban e nagy erőlködések közt írt cikkeket? Vajon bonczolat alá veszik-e az én tragédiáról írt elméletemet? Nem, hiszen ön engemet megvet, nem akar vitázni velem, legkevésbbé oly dologról, mi megérdemli a fáradtságot. Mit tesz hát ön? Birálni törekszik azon cikkemet, melyben önt vitára hívtam föl. Azonban e cikkemben újra semmi sincs, mi szorosán a tragédia elméletére vonatkoznék, mert az nem akart egyéb lenni, mint felhívás, itészi eljárásom igazolása s felvilágosítása azon két ráfo-

gásnak, melyek ön első cikkének egész tartalmát tették. E szerint önnek úgynevezett bírálatában, igen természetesen, e pontok védveit kellett volna ostromolnia. S mit tesz ön? Megtámadja nézeteimet a tragédiáról, vagy jobban mondva holmi összetépett, elfacsart mondataimból, oly mesterséggel, melyet a legutolsó zugprókátor is megvetne, oly szép-tani nézeteket következtet és fog reám, melyeket soha nem vallottam. Hova sülyed az ön büszkesége? Csaknem Fallstaff mesterségéig. Valóban Fallstaff nem mond annyi valótlanságot, mint a mennyi ráfogást ön használ ellenem cikkeiben. Sajnálom egész vitánkat. Nem kellett volna alkalmat adnom arra, hogy a legelső magyar színész s annyira kitűnő æsthetikus magát ennyire compromittálja, ha ugyan journalistikánk némely pontokban nem kezdene oda jutni, hol többé semmi se compromissio.

Most már mit csináljak önnel, miután az eszmék polemiája lehetetlenné vált köztünk? Leálarcozzam-e mint fenhéjázó és eszme nélküli polemikust? Nem teszem, mert ha teném, négy nagy tárczát kellene tele írnom s öt-hat napig untatnom a közönséget azzal, hogy én ezt meg ezt mondtam, s nem azt, a mit ön reám fog; nogy állításaimnak értelme ez meg ez, s nem az, a mit ön mond; hogy innen is amonnan is kikapott

mondataimat így meg így ferdíti el; hogy itt meg itt nem ellenem beszél s tulajdonkép mindent, helyest és helytelent, összeviszza zavar s egyetlen gondolatot sem fejt ki végig. Nem lehet visszaélnem e lapok szerkesztője és olvasói türelmével, kik különben is már megunták az én hosszadalmas Ristoriperemet. Aztán azt hiszem, hogy ön az én segítségem nélkül is eléggé leálarcozta magát. Minthogy azonban ezt se ön, se mindenik olvasó nem tartozik elhinni, ezennel győzöttnek nyilatkoztatom magamat; önnek engedek minden diadalt, leteszem fegyvereimet, föltétlenül meghódolok s eltűröm, hogy valamikép Török János magát nem rég (*«Magyar Sajtó»* 97. sz.) Megváltónkhoz hasonlította, kiről a gonosz és irástudó farizeusok kétélű fegyverei visszapattantak: úgy ön Hunyady dicsőségével kérkedhessék, kin Cilley ármányai megtörttek s az egész színházi személyzet elénekelhesse fölöttem: «Meghalt a cselszövő, nincsen többé vizály!»... Úgy hiszem e nyilatkozatommal megelégszik ön s épen nem fogja rossz néven venni, ha daczára föltétlen meghódolásomnak, polemiája egyetlen pontjára pár megjegyzést teszek. Nem cáfolni akarok, isten mentsen, sőt ellenkezőleg ön legsúlyosb vádját szándékozom igazolni, bevallván bűnömet. Utolsó cikkének végén ön ezt mondja: «A költőről jut eszembe, hogy Vörösmarty

utolsó költeményére, a «Vén cigány»-ra ez a berlini polemikus oly értelemben fejezte ki kritikáját, hogy e költeménynek csupán a feje (első verse) emberi: a többi része se nem hús, se nem hal, mint Fallstaff jegyzi meg a csaplárosnéról. Tanulságos példa ismét arra, mikép szokott a hivatlan itészkedő saját magára irni legkegyetlenebb birálatot. Ime ez a polemikus itészkedő világosan kimondja magáról, hogy neki sem a költői mélységhez érzéke, sem a művészi nagyságról fogalma nincs.»

Ön geniális ember lévén, ki gondolkodás nélkül, öntudatlan szokott irni, alkalmasint nem tudja, hogy e sorokban tulajdonkép mit fejezett ki. Azért megmagyarázom. Ön sem többet, sem kevesebbet nem fejezett ki, mint ezt: lássátok ez ember nemcsak Egressy Gáborról szólott tiszteletlenül, hanem Vörösmartyról is, ime e törpe a nemzet mindenik nagy fiát megtámadja. E fogás bizonyosan megtette a maga hatását. Ha sikerül Török Jánosnak handabandáit Széchenyi nevével takargatni, miért ne sikerülne Egressy Gábornak fenhéjázó és eszme nélküli polemiáját a Vörösmarty nevének aegise alá helyezni? Miért, ugyan miért ne? Egyébiránt azon tény, mit ön ellenem végsoraimban fölhoz, igaz csak kissé van elferdítve. A dolog így áll: Vörösmarty «Vén cigányát» nyilvánosan, lap-

ban soha se bíráltam ugyan, hanem a «Magyar szép könyve» egyik szerkesztőjének szál-lásán, hol több író volt jelen, midőn véle-ményemet kérdezték körülbelül így nyilatkoztam felőle: e költemény első versszaka kitünő szép, a másodikban már kiesik a költő az alaphangulatból, több helyt dagályba csap, míg forma tekintetében nem mindenütt ismer-hetni meg benne a régi Vörösmartyt. Nem vitatom: vajon magántársaságban mondott szavaiért felelős-e az ember a közönség előtt s vajon volt-e önnek joga az úgynevezett bírálatomat nyilvánossá tenni? Mindegy. A mit mondok, soha sem szégyeltem és tudom min-dig indokolni s ha a kérdéses költemény ke-zemnél volna, avagy itt helye lehetne, hogy azt bíráljam, nem mulasztanám el bővebben kifejtteni véleményemet. Azonban, ha én Vörös-marty e költeményét nem tartom valami kitünőnek s legkevésbbé oly remeknek, mint ön, következik-e ebből az, hogy én Vörös-martyt nem tisztellem s nem tartom egyik legnagyobb magyar költőnek? Bizonyára nem. Igaz, én Vörösmartynak még több ily s ezek-nél gyöngébb költeményét is tudnám elő-számlálni; igaz, se eposzait, se drámáit nem bírtam annyira magasztalni mint mások, de ha azon költeményeiről van szó, melyekben ő valóban nagy ha azon hatás jó kérdés alá, melyet ő nyelvünkre s nemzeti érzésünk fel-

költésére tett, ha szóval egész költői pályájáról kell szólani, alkalmasint inkább és nyomósabban tudnám azt méltányolni, mint ön, a minthogy ezt tettem is. Meglehet, hogy ön e szavaimat, kissé elferdített kiadásban, mint kegyetlenséget, vérárulást, nemzeti bűnt fogja hirdetni. Nem botránkoznám meg benne. Van irodalmunkban egy nem annyira párt, mint csoport, — ide tartozik ön is, — mely brutali-tással akar terrorisálni minden neki nem tetsző irodalomtörténeti vagy széptani véleményt. E párt kegyelete otromba dicsőítés, nemzeti önérzete émelyítő kérkedés s hazafisága a sértett hiúság vagy üzérkedés nyeglesége. De elég. Oly ponthoz értem, mely mindig indulatossá tesz. Jobb hallgatnom, különben is elég rossz hirem van.

1857

A SZINHÁZI NAPTÁR ÜGYÉBEN.

I.

A *Magyar Sajtó* és *Hölgyfutár* közti polemikába akarok beleszólani, nem mint érdekelt fél, hanem mint olyan, kire kellemetlenül hatott a vita folytán kifejtett botrány s ki sajnálja, hogy elvkérdés személyeskedésnek lőn föláldozva. Egy pár év előtt nyíltan és névtelenül sokkal többször irtam mind a *Hölgyfutár*, mind a *Magyar Sajtó* ellen, mintsem ez egyetlen oknál fogva is ne hihetném magamat ez ügyben pártatlanabbnak másoknál.

A múlt évben gróf Bethlen Miklós, Dobsa Lajos és Tóth Kálmán urak *Színházi Naptár* című vállalatot indítottak meg oly ígéret mellett, hogy a tiszta jövedelmet *részen* a nemzeti színház nyugdíjintézetének adják s így vállalatuk minden pártolója ezuttal e kegyelt intézetnek is áldozik. A vállalat szerencsésen sikerült s a szerkesztők ígéreteiket megtartva, a nyugdíjintézetnek 100 darab aranyat adtak át

s mint naptárjuk boritékján megjegyzik, ígéretükön fölül Fánecsy Lajos elhunyt jeles művésznök leányát buzditásképp külön negyven aranyban részesítették. E szerint a közönség nem volt kijátszva, mert tudta, mennyiben áldozik a nyugdíjintézetnek, amennyiben a szerkesztők nem voltak szószegők, mert nem csak ígéretöket teljesíték, hanem annál valamivel többet. Ez nem lehet kérdés tárgya, ez bevégzett tény, melyet mindenkinek el kell ismerni.

Egészen más és egészen nyílt kérdés az: vajon helyes-e jótékony cél czége alatt adni ki könyvet s mégis a jótékony célra a tiszta jövedelemből csak bizonyos részt — harmadát vagy felét, az mindegy — ajánlani oda. Azt hiszem nem helyes, mert árt az irodalom erkölcsi tekintélyének, veszélyezteti a jótékonyosság e szép módjának sikerét, s oly kellemtelen helyzeteket szülhet, melybe a legbecsületesebb ember is belekeveredhetik, ha jó hiszemben, de gondolatlanul hódol e divatnak, melyet hírlapjaink inkább dicsérve, mint megróva, csaknem kétség alá sem jöhető elvvé emeltek.

A jótékony cél czége az egész tiszta jövedelem oda ajánlása nélkül, oly kérdéseket ébreszt a közönségben, melyek rosszul eshetnek az embernek, nem mintha kényesebbnek tartaná a reá ruházott írói czímet más czimek-

nél, hanem mert szíven fekszik az irodalom erkölcsi tekintélye, melyet elvégre a szerkesztők is képviselnek, s a jótékonyság ügye, mely e miatt majd mindig szenvedni szokott. Hová lesz a tiszta jövedelmek másik része? Nem elég-e a kiadó szerkesztőnek és íróinak fáradságuk jutalmául bizonyos méltányos tiszteletdíj? Illő-e nyereségre is számítaniok akkor, midőn philanthropok akarnak lenni? Hogyan lehet kockáztatásról beszélni, hiszen szabadságában áll a szerkesztőnek nem indítani meg vállalatát, ha előfizetői gyéren mutatkoznak, vagy ha szó lehet kockáztatásról, nem kockáztat-e a közönség is, előfizetve s nem tudva: vajjon azt, mit *részben* jótékony célra adott nem emésztik-e föl *egészen* a kiadási és díjazási költségek? Nincs-e okunk, ha nem is gyanús szemmel nézni, de nagyon hibáztatni e félkegyelmű cégeket? E kérdések igen természetesek és jogosak, de ha nem volnának is azok, az eredmény ugyanaz lenne. A magánkörben elmondott kérdések nyílt támadásokká válhatnak a lapok hasábjain s mint szokás, nem elv, hanem személy ellen intézve. Valaki a méltányosság szempontjából azt vitathatja, hogy ennyi meg ennyi tiszta jövedelemhez képest csekély volt ez vagy amaz jótékony célra adott összeg. Mennyi félreértés és kellemetlen helyzet merülhet föl. Az önérdek, irigység elkeseríthetik a vitát, a rágalom megteheti a

magáét s az ügy különös természeténél fogva az egészből nem származhatik egyéb, mint vagy nagy botrány vagy nagy igazságtalanság vagy mindakettő egyszerre. A különben is elégedetlen közönség még elégedetlenebb lesz, gyanús szemmel néz nemcsak ily hanem más-nemű irodalmi vállalatokat is, s mindinkább elhül a jótékonyság e szép módja iránt, melyet aztán majd a legnagyobb szükség esetében sem lehet sikerrel igénybe venni.

Mindezt rég el kellett volna mondani a lapoknak s illő kimélettel, de nagy erélylyel elvvé emelni, hogy minden jótékony cél cége alatt megindult vállalat tartozik cégének áldozni egész tiszta jövedelmét. Azonban a lapok ezt mindig elmulasztották. Ezért természetes volt, hogy a divatnak nemcsak gróf Bethlen Miklós, Tóth Kálmán és Dobsa urak hódoltak folytatva naptárukat, hanem jónak látta Szigeti úr is új színházi naptárt indítani meg, a nyugdíjintézeti választmány pártfogása mellett a tiszta jövedelemnek felét ígérve. Végre a *Magyar Sajtó*-ban felszólalt valaki Szathmár-ból, azon helyes elvet fejtegetve, hogy a *Színházi Naptár*-nak egész jövedelme legyen a nyugdíjintézeté, mert különben a cég csak üres hang, s az előfizetők célja nem lesz elérve. Mindenki azt várta, hogy a *Magyar Sajtó* pártolni fogja e helyes elvet s mind a két naptár szerkesztőit felhívja az egész tiszta jövedelem

odaajánlására. A *Magyar Sajtó* mást tett: csak Szigeti úr naptára mellett izgatott s gróf Bethlen Miklós, Dobsa Lajos és Tóth Kálmán urakat felhívta naptárunk megszüntetésére. E logikátlanságot élesen lobbantá szemére a *Hölgyfutár*, de az irodalmi polémia határai közt. Erre a *Magyar Sajtó*, vagy a mint később kiderült, Török János úr egy sokkép *rágalmazó* cikkel felelt, mit aztán a *Hölgyfutár* oly módon viszonzott, mely csak azok előtt menthető, kik ismerik a magán-körülményeket s tudják, hogy a *Hölgyfutár* e lépésre kényszerülve volt. Török János úr folytatta rágalmait s csak akkor hallgatott el, midőn Dobsa Lajos és Tóth Kálmán urak több igen méltánylandó ok miatt megszüntették naptárukat s előfizetőiket Szigeti úrnak küldötték.

Ime röviden az egész polémia, mely nem szül hasznót, csak botrányt. Pedig az elvkérdést ki kell vívnunk mind az irodalom, mind a közönség iránti tekintetekből. Ez elv sokkal természeteseb, jogosabb, mintsem a mondotakon kívül még bővebb fejtegetésre is szorulna. Ezért bátor vagyok felszólítani lapjaink szerkesztőit, hogy támadjanak meg minden jótékony cél cége alatt megindult vállalatot, mely nem egész tiszta jövedelmet ajánl jótékony célra s ezt kezdjék a Szigeti úr vállalatát, hol különben is holmi koczkáztatásról legkevésbé lehet szó. Felszólítom továbbá

irótársaimat is, hogy közremunkálásukkal oly vállalatot ne támogassanak, mely nem hódol ez elvnek s így a Szigeti úrét sem mindaddig, míg a nyugdíjintézetnek csak bizonyos részt ígér, részemről nem támogatom, mivel ugyan a vállalat keveset vagy épen semmit sem vesz, de az elv nyer valamit, talán egy két hivat az írók közül s erkölcsi súlyt a közön-ség részéről.

II.

A *Magyar Sajtó* 83-ik számának nyiltterében a *Színházi naptár* ügyében írt cikkemre egy hosszú cikk jelent meg Török János úrtól, melyet nem hagyhatok egészen szó nélkül.

A cikk nagyrészt felszólalásom indokát gyanúsítja. Ez indok szerinte nem egyéb, mint moralis alakba burkolt bosszú, melyre magamat láthatlan rugók által ingereltetém. A ki elfogulatlanul olvasta cikkemet, észrevehette, hogy elv mellett és visszaélések ellen küzdöttem, a személyek közt nem téve különbséget. Nekem Szigeti úr ez ügyben épen annyi volt, mint Tóth Kálmán és Dobsa Lajos urak, már csak azért is, mert mindegyikre egykép alkalmaztam azt a helyesnek ismert elvet, tudniillik, hogy minden jótékonyági czég alatt megindult vállalat tartozik czégének áldozni egész tiszta jövedelmét. Minden czikkből csak annyit szabad kiolvasni, a mennyi benne van s valamely tett láthatlan indokait bosszúnak nevezni nem kevesebb, mint logika nélküli rágalom.

Ez értelem nélküli rágalmon kívül van még Török úr cikkében egy pár fenyegetőzés, melynek eredményét nyugodtan várom s egy csoport ferdítés, melyekre nézve cikkemre utalom az olvasót.

A dolog érdekébe, a felállított elv megvitatásába nem bocsátkozik Török úr. Most is csak azt ismétli, a mit már többször elmondott. Újra elmondja, hogy a nyugdíjintézeti választmány nem ereszkedhetik vállalkozási kísérletekbe, hogy Szigeti úr a maga kockázatára adja ki a naptárt s minthogy veszthet, tehát illő nyernie is s több effélét. A választmány ellen senki sem beszél. A választmány igen helyesen teszi, hogy nem ereszkedik vállalkozási kísérletekbe; valamint azt is helyesen tette, hogy nem a Tóth Kálmán és Dobsa Lajos urak vállalatát ajánlá a közönség pártfogásába, hanem Szigeti úrét, mint olyant, mely amazoknál többet, fele jövedelmet ígér. Azonban ez semmit sem bizonyít a mellett, hogy vajon Szigeti úr helyesen tesz akkor, midőn félkegyelmű céget használ s így a méltányos díjon kívül, mely már magába is ellensúlyozza azt a sokszor emlegetett kockázatot, még nyereségre is számít. A kockázat kikerülhetlen mind a közönség, mind a szerkesztő részéről, az egész tiszta jövedelem odaigérése esetében épen úgy, mintha csak bizonyos részt ígérünk. Ez a dolog természetében fekszik, min egyi-

künk sem segíthet. De azon nem csak segíthetünk, de tartozunk is segíteni, hogy a jótékony cél varázsát ne gyöngítse az üzérkedés jogos gyanúja, s az irodalom ne legyen kitéve megaláztatásoknak. Csak másfél év óta kezdenek divatozni irodalmunkban e félkegyelmű jótékonyági czégek. Ezelőtt mindenki cynismusnak tartotta volna ilyesmivel előállani, kivétel nélkül mindenki egész tiszta jövedelmet ajánlott, például br. Eötvös, Császár Vahot és mások. Ez elvkérdés, itt személyes tekintetek nem határozhatnak. Épen azért újra felszólítom a szerkesztőket és irótársaimat az elv kivívására. A sikeretlenség nem a mi hibánk lesz, de ha meg nem bélyegezzük e botrányos visszaélést, kötelességet mulasztunk.

III.

A *Magyar Sajtó* 84 és 85-ik számaiban újra cikkek jelentek meg a *Színházi Naptár* ügyében. E cikkek jelleme is ugyanaz, mi az eddigieké volt: egy kis cynismus, jó adag korlátolt felfogás s némi ferdítés. Csak a rágalom hiányzik belőlük, mi mindenesetre érdem, s miért a nem mindig felelős szerkesztő köszönetet érdemel.

Egyik cikk a szerkesztő tollából foly s korlátoltabb felfogású mindeniknél. A szerkesztő jó tanácsot ad a nyugdíjintézeti választmánynak s ezt lapja változatlan elvének nevezi. Szerinte a választmány még ez évben intézkedni tartozik és akép, hogy az egész vállalatot vegye át saját koczájára valamely nyomdatulajdonos, a szerkesztő húzzon kellő dijt és procentáatiot, a tiszta jövedelem pedig jusson minden levonás nélkül a nyugdíjintézetnek. Miért a választmánynak beszélni és nem Szigeti úrnak? A választmány nem használhatja e jó tanácsot, mert olyasmit

cselekednék, mi körén kívül esik. Az ő tiszte e tekintetben nem lehet több, mint elfogadni és megköszönni az adományokat és támogatni pártfogásával minden oly vállalatot, melyből az intézet némi személyes biztosíték mellett hasznot remélhet. A többi a vállalkozó dolga, tehát a jelen esetben Szigeti úré, ki tetszése szerint egyezkedhetik a nyomdatulajdonossal, de ha kiadási költségeken, szerkesztői és írói díjakon kívül még procentuatiót is akar húzni, ismét csak nyereszkes lesz, s megint ott vagyunk, ahol voltunk.

Azonban a szerkesztő úr korlátolt felfogása itt meg nem állapodik. Neki nem csak a választmány köréről nincs fogalma, hanem a journalistika természetét sem ismeri. Ugyanis cikke végén oda nyilatkozik, hogy kész megelégedni a dolog mostani rendével s így megváltoztatja változatlan elvét, ha azt a választmány nem veszi foganatba. A hirlapok nem azért szoktak tenni valamely indítványt, melynek helyessége és kivihetőségéről meg vannak győződve, hogy aztán lemondjanak róla csak azért, mert az illetőknek nem tetszik. Ily körülmény még erélyesebb küzdelmet tesz kötelességökké. Az úgy van a világon mindennütt s e nélkül elvesztené a journalistika egyik létezési jogát. Ma egyet, holnap mást beszélni, s mások szeszélye vagy önérdékének áldozni föl a meggyőződést, lehet korlátolt felfogás,

de mindenesetre a legnagyobb journalistikai bűn.

Szigeti úr korlátolt felfogásán már kevésbbé csodálkozom. Ő színész s csak szerepeit tartoznék tudni. Azért nem vehetem rossz néven tőle, hogy hivatlan és illetéktelen erőszakoskodásnak nevezte felszólalásomat, de tartozom neki megmagyarázni, amit nem tud s minek megértésére még csak gondolkozás sem szükséges. Arra, hogy valaki hirlapi cikket vagy könyvet merjen írni, nem kell sem oklevél, sem kinevezés, még csak pártfogói ajánlat sem. Ide mindenki hivatalos, itt mindenki illetékes s bele szabad szólnia bármily ügybe. Egészen más kérdés: okosan szól-e valaki? Hanem Szigeti úr nem ez értelemben nevez engem hivatlan és illetéktelen erőszakoskodónak. Ő úgy látszik, épen úgy tagadja felszólalási jogomat, mint kicsinyli egyéniségemet. Ily fontos ügybe csak nagy érdemű és megpróbált jellemű egyén avatkozhatik, szóval: aki szereti a félkegyelmű czégeket. Más felől azt hiszi, hogy felszólalásommal olyasmit követtem el, mi rablás. Megtámadtam tulajdonjogát, néhány képzelt száz forintot akartam kivenni zsebéből s tenni nem ugyan a magaméba, hanem a nyugdíjintézet pénztárába. Mindegy. Az erőszak erőszaknak marad akár magunk, akár más számára rablunk. Börtönt érdemelnék s kegyelemben részesülök. Szigeti

úr megkegyelmez nekem mint Rómának, midőn Attila szerepét játssza. Megelégszik egyszerű óvással, melyben kijelenti, hogy erőszaknak nem enged s törvényes és határozott jogáról nem mond le.

Mi az a törvényes és határozott jog? Szigeti úr azt is megmondja egy másik, a közönséghez intézett cikkében. E cikk egyébiránt nem annyira jogi okadatolás, mint történeti elbeszélés. Megtudjuk belőle mindazt, amit már mások is elmondottak, mit mindnyájan tudunk. A választmány nem adhat ki naptárt, mert az intézet pénzét, mint alapítványi tőkét, nem szabad bárminemű üzletbe fektetnie. Ezt tudta a választmány, azért nem lett kiadó, tudta Szigeti úr s ezért lépett elő azon ajánlattal, hogy saját rovására és felelősségére ad ki naptárt s a tiszta jövedelem felében a nyugdíjintézetet részelteti. A választmány elismeréssel fogadta az ajánlatot s minden kitelhető módon pártfogolni ígérte. Ennek következtében áll a programmon az intézeti elnök és színházi igazgató pártfogói ajánlata. Így nyert a vállalat «Nemzeti Színházi nyugdíjintézeti» jelleget. Ezért nem tarthat a választmány igényt a tiszta jövedelemhez, ezért illeti Szigeti urat törvényesen és határozott joggal a felelő rész. Mindez egy betüig igaz és senki sem kételkedett benne. Senki sem mondá, hogy a választmány nem fogadta el Szigeti

úr ajánlatát vagy hogy helytelenül cselekedett. Én s e lapok szerkesztője csak magát az ajánlatot róttuk meg, mint irodalmi cynismust.

Senki sem vitatta, hogy a választmány egész jövedelemhez tartigényt és Szigeti úr fele résznél többet tartozik beszolgáltatni. Mi csak azt vitattuk, hogy az ily eljárás nyereszkedés, mely nem fér össze a jótékonysági czéggel, elidegeníti a közönséget, árt az irodalom erkölcsi tekintélyének, ezért az írók részéről nem támogatni, hanem megbélyegezni való. Szigeti úr mind ezt mellőzi. Pedig erről vártam hosszú, szép beszédet, illően hangsúlyozva. Mennyire meglehetett volna bizonyítani ez eljárás tiszteletre méltóságát. Mily könnyü védeni egy író, ki philanthrop akar lenni, az emberiség ügyében intéz felhívást a közönséghez s a munkadíjon kívül még nyereséget is kíván! Mily dicsérendő egy színész, ki elaggott pályatársai érdekében lép föl, s a maga érdekét a túlon túl egész a nyereségig szeme előtt tartja! Ily szónoklatot vártam Szigeti úrtól. Csak ekkor végezhetette volna be cikkét méltón ama büszke felkiáltással: Ennek folytán vállalatomat a közönség kegyes pártfogásába felemelt homlokkal ajánlom.

Fényes úr cikkére is csak ilyesmit felelhetek. Ő is mellőzi az eljárás erkölcsi oldalát, melyre én főszólyt helyeztem. Ő is pusztán

mellékeszmékkal bajlódik, csak hogy más oldalról. Először is azon botránkozik meg, hogy még soha föl nem talált elvet állítok föl, t. i. minden jótékonysági czég alatt megindult vállalat tartozik czégének áldozni egész tiszta jövedelmét. Fényes úr, ki sok féle tudományt mível tudhatná, hogy vannak dolgok, melyeket nem szükség feltalálni és hirdetni, mert léteznek, szemünk előtt és szivünkben. Irodalmunkban a közelebbi időig hallatlan volt a félkegyelmű jótékonysági czég, mert az írók cynismusnak tartották volna. Ezért nem volt szükség hirdetni az elvet, most szükség, mivel találkoznak írók, kik az ellenkezőt felemelt homlokkal hirdetik. Szigeti úr az elv czáfolatában sem szerencsésebb, nem csak azért, mert oly alapföltételeket czáfol, melyekből teljesen nem indultam ki. Épen nem mondám, hogy a jótékonysági czég alatt megindult vállalatoknál a vállalkozó koczkáztatásáról és veszteségéről szó sem lehet.

Közönség, szerkesztő egykép koczkáztat az egész tiszta jövedelem átengedése esetében épen úgy, mintha csak bizonyos rész van ígérve. Ezen nem lehet segíteni, ez a dolog természetében fekszik. Legfeljebb Szigeti úr koczkáztat kevesebbet másoknál, minthogy a nyugdíjintézet iránti részvét élénk és általános. Mindez ki van fejezve czikkeimben. Én csak azt állítám, hogy jótékonysági czég alatt nyeresz-

kedni, árt az irodalom erkölcsi tekintélyének s a jótékony czélnak sincs hasznára. Ezt most állítom, ha még egyszer oly fájón hat is Fényes úr érzékeny szívére. Azt sem mondom, hogy valamely irodalmi vállalat sikerére elég a jótékony czég s a szerkesztő anyagi és szellemi munkásságának nincs reá befolyása. Annyira van, hogy érte méltányos díjt érdemel, mi mindenesetre oly valami, mit a legjelesb szerkesztők és írók is megköszönhetnek s mi megérdemli a kockáztatást is. Csak a nyereség erkölcsi jogát tagadtam s ezt tagadom most is, mert ha valamely ügyért az emberek philanthropiáját vesszük igénybe, magunk sem lehetünk szatócsok vagy uzsorások.

Fényes úr cikkének többi része nem érdemel figyelmet. Meghagyom azon hitében, hogy a félkegyelmű jótékonyági cégek előmozdítják a jótékonyági ügyet, nem idegenítik el a közönséget. Hadd támogasson ő minden ily vállalatot s higgye azt hazafiai kötelességnek. Azt sem magyarázom meg, hogy ha valaki ártott a nyugdíjintézetnek, az egyedül Szigeti úr és jóakarói, kimélem mély philanthropiai fájaldalmát is, melyet neki felszólalásom okozott. Csak sajnálatomat fejezem ki azon, hogy találkoznak írók, kik ez eljárásban nem látják azt, mit látniok kellene, az irodalom erkölcsi tekintélyének aláz-

tatását és szépirodalmi és néplapjaink anynyirai gnorálják az egész dolgot, mintha még annyiban sem tartoznék reájok, mint mondani valójukban elménczséget gyártani a beküldött kéziratokra.

A NEMZETI SZINHÁZ ÉS DRÁMAIRODALMUNK.

Ezelőtt harmincz évvel írta Kölcsey azt az el nem mondott híres beszédét, mely kihatott később az egész országra. E percz óta a színész büszkébben merte magát a nemzeti nyelv és műveltség apostolának nevezni, mert a haza egyik első rangú írója mondá a színházról: «Itt leszen nyelvünk egyik bátorságos révpartja; itt leszen a haza, hol mostani számkivetése után megnyugszik; itt leszen a tűzpont, melyből valahára teljes erejében lobbanhat ki, hogy a maga bámulást érdemlő tulajdonainak tartozott rangját a többi európai nyelvek mellett elfoglalja». A megyékben inkább kezdék hinni, hogy a nemzeti színház csakugyan oly közügy, mely figyelmet érdemel, mert egy híres író, egy komoly és önmérséklő férfiú, a szenvedély hangján írta a részvétlenekhez: «Ez-e az a hazafiúság, melyre Pestvármegyének rendei számot tartottak, mikor elvégezték, hogy minket is meg-

hívjanak-e szép szándék elősegelésére? Ez-e a buzgóság, melyet tőlünk a nemzeti nyelvnek közügye vár? Ez-e az a fennérvés, melylyel magunkat magyaroknak nevezni büszkélkedünk?» A szigorú erkölcsbírák és a léha képmutatók, kik megtanulták Rousseauból, hogy a színház erkölcsi romlást okoz, nem mertek többé szólani, mert egy feddhetlen jellem fakadt e szemrehányásokra: «Ront a játékszin! Miért mégis az idegentől vissza nem irtózni? Oh jól értem én, hogy mi az úgynevezett romlás eszközei nélkül ei nem lehetünk. Mi szeretünk romlani, mi akarunk romlani, de romlásunkon is idegen színt akarunk láttatni.» Az áldozni habozóknak — akarva nem akarva — meg kellett nyitni erszényöket, mert egy ritkán gunyos ajak kifogyhatlan gúnynyal kérdé tőlök: «A haza kíván nem vért, nem határtalan feláldozást, csak bővségünkből kíván valamit, csak felesleg valóknak egy részét kívánja, s mi, kik a vendégfogadás törvényeit gyakran érdemetlenek iránt is nem minden vesztegetés nélkül gyakoroljuk; mi, kik bizonyos alkalmakkal csillogás által kiismerszeni annyira szeretünk, hogy a kimélést alacsonyásznak fogónók tekinteni: mi vonjuk-e be markainkat a nemzetiség közoltára előtt, mi ne tartsuk-e alacsonyásznak a kislelkű kimélést?» Az ellenmondás elnémult, vagy lelkesedéssé vált, mert a felindulásban kifáradt szónok e megbélyegző

fordulattal végezte szónoklat formájába öntött cikkét: «Ha van köztünk, ki a gyalázatos nevét hordozni nem irtózik, keljen fel és czáfoljon meg.» Ez elébb csak kéziratban keringő, később nyomtatásban is megjelent cikk mindenütt újabb és erősebb lendületet adott a részvétnak; néhány év múlva már emelkedtek a Nemzeti Színház falai; nem sokára országgyűlésen is szőnyegre került az ügy s a Feltség hozzájárultával megajánltatott a dotatio.

Miért újítani meg e napok emlékét, miért résztvenni e cikkekre? Talán a közönyt és részvétlenséget kell újra ostromolni? Oh nem. Hála Istennek, ezen túl vagyunk! A mit akkor Kölcsey csak néhányad magával érzett, most mindnyájan érezzük, s bár színházunk még most sincs annyira biztosítva, a mennyire körülményeink közt is lehetséges, a hiány pótlása bizonyosan nem a részvétlenségen fog mulni. Azonban Kölcsey nem csak izgatott, ortromolt, lelkesített — hanem hitt, remélt és álmodozott is. Előtte oly színház lebegett, melynek jelleme nem csak a falakra festett országos czímer, hanem egyszersmind az az önérzés, melylyel belép küszöbén a közönség; az a lelkesedés, mely felülemeli az önbecsérző színészt a mindennapi élet körén; az a nemes hazafiúság, mely által a költő tulajdon érzéseit a nemzetével olvasztja össze. Ő hitte, hogy a színház a közönséget, a közönség a

színházat kölcsönösen fogják nemesíteni; remélt színészetünk és drámánk jövőjében; színészekről álmodozott, kik többé nem az idegen ízlés rabszolgái; költőkről, kik új pályát törve, saját életünk multját és jelenét varázsolják elénk halhatlan új műveikben.

Az óta sok év tölt el; Kölcsey rég a sírban nyugszik; de szent fájdalommal s hő lelkesedéssel folyvást él közöttünk; s most, e harmadik évtized fordulását, mintegy számot kérve kérdi tőlünk: Vajon beteltek-e azok a szép remények, melyekben oly mélyen hittünk; vajon haladunk-e azon eszmény felé, melyről oly jól esett álmodoznunk? Kérdések, melyekre felindul a szív, s az ajk nem mondhat határozottan se igent, se nemet. Mégis e néma felindulásban több van, a mi vigasztal, mint a mi fáj. Nincs okunk pirulni a multért, mert fontos eredményeket vívtunk ki; reménynyel tekinthetünk a jövőbe, mert elégületlenek vagyunk a jelennel, s nem hiszünk abban a hazug dicsőségben, melyet az együgyű jóakarát, vagy az önmagának hizelgő hiúság igyekszik ránk vitatni. Ez elégületlenséget öntudatra emelni és eszmékre visszagyümölcsözővé tenni: oly feladat, mely megérdemli a fáradságot. Kölcsey szelleme hív, int és biztat. Az ő álmait kell hüvelyezni, az ő reményeit táplálnunk, az ő hitében erősödnünk. Tovább kell fűznünk az eszmék láncolatát is, ott, a hol ő elejté. Akkor a szín-

ház anyagi érdekeiről kellett gondoskodni, most ieginkább a szellemiek igénylik részvétünket; akkor arról volt szó, legyen-e színházunk, most azért kell küzdenünk, hogy kitűzött célja felé haladjon; akkor szónoklatra és pártfogásra volt szükség, most elmélkedésre és kritikára, s ez utóbbi nem tehet jobbat, mintha összehasonlítván a multat és jelent, saját viszonyaink szempontjából vizsgálja bajainkat, s ez úgyszólva történeti alapon izgat azon eszmék mellett, melyekben a jövő küzdelme s talán dicsősége is rejlik.

Minő különbség régi s mostani színészeink állása közt! Kölcsey élénken festi a nyomort és megvetést, mely a legjelesebbnek is egyetlen jutalma volt. Kötéltánczosokként barangoltak városról-városra többször ébresztve szánalmat, mint fogékonyságot a művészet iránt. Az utasok jól ismerték őket; tudták, kiket visznek azok a megterhelt és mégis könnyű kocsik, melyekről festett vásznak és aranyozott papirdarabok csüggenek alá s tetejében télen is nyári ruhában fütyörész néhány beesett arcú úr és didereg egy pár fátyolos ifjasszony. A városok vendégfogadásai hónapok múlva is emlékeztek reájok a sok fúrás-faragásról, melylyel megrongálták a nagy teremtet s a hosszú árjegyzékekről, melyeket nem tudtak kifizetni. A fővárosban nem hogy színházépületjük lett volna, de még a fölléphetési en-

gedélyért is perelniök kellett. Többször kísérelték meg hol Pestre, hol Budára telepedni és sikertelen küzdelmek után mindannyiszor kénytelenek voltak újra nyakukba venni a vidéket. Aristocratiánk ezereket pazarolt idegen művészekre s alig találkozott egy Wesselényi, Ráday és Vida, kik a hazaiakat vegyék pártfogás alá. A megyék ugyan tettek értök valamit, de a pillanatnyi segély csak alamizsna volt. A míveltebb körök szégyelték vagy megvetették őket, az alsóbbakban csekély volt a fogékony-ság. Nem a szellemi szükség töltötte meg olykor a színházat, hanem a kíváncsiság. A vagyonosabb nemesség külföldieskedése s a magyar polgári elem fejletlensége lehetetlenné tette az állandó közönség megalakulását. A jó polgárok csak bámulni tudtak, a büszke nemések csak gúnyolódni szerettek. A magyar nem művésznek való, mondák az idegen műveltségű ifjú urak; az ó-dívatú öregek pedig, kik dél-előtt a haza ügyét védték a megyegyűlésen, megbotránkozva szemlélték este az előfüggönyt, melyre nagy betűkkel volt felírva: éljen a nemzet, s mosolyogva mormolták fogaik közt: a nemzet megél, csak ti tudjatok megélni. Valóban kevesen voltak, kik a színészet hatását a nemzeti műveltség fejlesztésére fel tudták volna fogni. Valóban a színészek nem tehettek okosabbat, mintha megélni igyekeztek. El is követtek ezért mindent. Nem ki-

mélték a görögtüzet s a czifrábnál czifrább tableaukat. Oly műveket férczeltek össze, oly címeket gondoltak ki, hogy csodájában is begyült a közönség. A kit aztán bekaphattak, igyekeztek megtartani s kedvéért akár bajazzókká váltak. Nemcsak művészetöket, hanem magokat is készek voltak lealacsonyítani. Jutalomjátékaik alkalmával személyesen hordozták szét a színlapot s ültek ki a pénztárhoz, megköszönni a nagylelkű közönség filéireit. Se vásár, se főispáni beigtatás, sőt nagyobb szerű névnap se eshetett meg nélkülök. Sátort ütöttek az állatmutatók bódéi mellett s együtt hízelegtek a muzsikus cigánynyal. S ha mégsem volt miből fizetni az adósságot, ha kifogytak az utolsóelőtti és legeslegutolsó előadásokból is, megáldták a jó nagyságos úrfit vagy urat, ki valamelyik színésznő szép szemeiért segélyt nyújtott számukra, vagy jószágára vitette ki őket korhely pajtásokul. Szóval, néhány szerencsésebb évet kivéve, a régibb színész alig volt egyéb, mint most iparlovag vagy bohóc, majd koldus vagy élőködő.

Ily körülmények sokat árthatnak, de még magokban nem akadályozzák a művészet lassú és biztos fejlődését. Kevés különbséggel így volt az eleinte Angol-, Francia- és Németországon is. Az anyagi jóllét és külső dísz a művészetek haladásában ritkán ok, a legtöbbször kö-

vetkezmény. Fődolog némi hagyományos hajlam, fogékonyság és érdekeltség. Ennek hiánya akadályozta leginkább színészetünk fejlődését.

Másutt a színészet vallásos és nemzeti szokások földjén csirázott. A mysteriumok és utczai tréfák, a leendő tragédia és komédia elemei mindig kedvencz mulatságai voltak a népnek, s így a színháznak később mintegy szükséggélle válnia. Nálunk a mysteriumok nagyon szűk körben divatoztak, s az utczai bohócok idegenekből teltek ki. Történetíróink emlékeznek ugyan kóbor színészekről, két vagy három drámai költeményünk nyomtatásban is fenmaradt, de mindent összevetve, legrégebb színészetünk vagy majdnem egészen idegen volt, vagy nem a népszellem önkéntelen és tartós nyilatkozata.

Ezért a mult század vége felé, midőn néhány buzgó hazafi felszólalt a magyar színészet mellett, nem a meglevő elemek ápolásáról és nemesítéséről volt szó, hanem egy mezőben új és idegen valami átültetéséről. A színház nem belső szükségkép nyilatkozott, hanem mint abstractio s a nemzeti visszahatás egyik mesterséges eszköze. A szinpad magyar lőn, de a szellem idegen maradt; a német színészet halvány másolata nem elégíthette ki az elnémetesedett művelteket, a nép pedig érzéketlenül nézte és hallgatta, a mit se érteni, se érezni nem birt. A színész maga sem tudta,

mit csináljon. Hiányzott az alap, a melyre építsen, a hatás, mely lelkesítse. Nem csoda, hogy a nagy hévvel felkarolt ügy, a visszahatás gyöngültével, csak tengődni tudott. Nem csoda, hogy színészeink hiában küzdöttek a lehetetlenséggel s a legtehetségesebbek ereje is megtört. Nemzeti színészet nemzeti drámai költészet nélkül nem állhat elő; a hagyományos nemzeti szellem képző erejét még a lángész sem pótolhatja; s a színész, mint a haldokló viador, örömet hordozza sebeit, ha gyönyörítas közönség taposlja meg. Ezt nélkülözvén színészetünk mindent nélkülözött, s arra volt kárhoyztatva, hogy jól rosszul önmaga alkossa meg saját elemeit.

Most máskép van minden. Hatvan év nehéz küzdelme közönséget teremtett. A fölébredt közszellem s a fejlődő irodalom, színészetünk e hű szövetségesei, felizgatták a fogékonyságot. Az állandó és dotált színház létrejöttével egész új korszak derült föl. A vándorok menhelyre találtak, hol tisztesség és közbecsülés váltotta föl a nyomort és megvetést, pálya nyílt a művészi törekvéseknek és táplálékot nyert a becsvágy. Az ifjú és emelkedő magyar főváros s a már önbizalommal küzdő nemzeti színészet egymást gyámolíták. Segítségül jöttek a költők és kritikusok is. Elmélet és gyakorlat a nemzeti drámai költészet megalapításán fáradoztak. Némely, ha nem is épen

becses, de folyvást törekvő drámai kísérlet egy kis magyar életet varázsolt a szinpadra. Ez színészetünknek némi nemzeti színt adott s közelebb hozva az élethez, a hatás eszközeivel ruházta fel. A közönség növekedett részint érdekeltségből, részint hazafiságból, részint divatból. Ma már bizton elmondhatjuk, hogy oly közönségünk van, melynek szükségévé kezd válni a színház. Ott ül az aristocratia, s mi más ez, mint ezelőtt hatvan, sőt csak húsz évvel is! Hűn megjelen a középrend, mely naponként erősödik számban, vagyonban és műveltségben; nem hiányzik az alsóbb osztály s egész lelkéből tapsolja meg népszinműveinket. Most nyári hónapban is annyi a közönség, a mennyi hajdan a bőjti napokban sem volt. Most nem hallunk gúnyt és senki sem közönyös, sőt oly jóakarató, elnéző és részvevő, mint a minő gúnyos, követelő és érzéketlen volt egykor. E mellett a színésznek megkülönböztetett állása van. Nem magánember zsoldosa, hanem országos intézet tagja. Nem kénytelen művészetét vagy önmagát lealacsonyítani. Díja, ha nem vetekszik is a külföldiekével, fölmenti az élet gondjai alól. Megtiszteltetésekben részesül s vénségére nyugdíjat várhat. Van ideje tanulni és kipihenni magát. A főváros és a vasútak által közel hozott külföld könnyebbé tették önmívelhetését. A társaságokban nem fogadják többé előítélettel, s csak egyéniségé-

től függ, hogy szívesen látott vendég legyen. Ha vidékre rándul vendégszerepelni útja, egy kis diadalmenethez hasonló. Hányszor térnek vissza koszorúkkal és ékszerekkel, s mennyi mindent tudnak beszélni a sok ünnepélyes lakomáról és fáklyás zenéről, melyekkel megtisztelte őket az ifjúság! A vidék követi a fővárost s mintegy vetekszik vele. Nevezetesebb városainkban gyökeret kezd verni a színészet. Arad, Szabadka, Miskolcz nem rég építettek állandó színházat s már Debreczen és Nagyvárad hasonló mozgalmairól értesülünk. Maholnap a vidéki színész sorsa is jobbra fordul és művészi nemesülések hatással lesz a fővárosi színházra, melynek az eddiginél több módja lesz belőlök újonczozni. Mindez tény és örvendetes haladás. Közönségünk még soha soha sem csüggött ennyi előszeretettel a színészetben; érdekeltsége viszonyainkhoz képest oly nagy, mely a nem mindennapi becsvágy törekvéseit is megérdemli.

Mégis honnan az, hogy az ifjú színészi nemedék nem jogosít annyi reményre, mennyit a régi valósított? Mégis mi az oka, hogy a míg azelőtt harmincz évvel a nyomor és hányódás közepett a jeles és törekvő tehetségek egész csoportja állott elő, kik később a pesti színpad díszévé fejlettek, most a kedvezőbb körülmények közt, ha nem hiányzik is egy pár új tehetség, csekélyebb a törekvés és aránylag hanyatlást tapasztalunk?

Tagadhatatlan, hogy sokat háríthatni az időre. Akkor még minden előttünk állott; megifjúltunk és lelkesülésünkben visszanyerni hittük, a mit elvesztettünk s kiküzdeni, a mit nem bírtunk. Ez a szellem teremtő erővel hatott mindenüvé; a fejlődő politikai, irodalmi és társas élet magával ragadta a színészetet, mely aztán önmegalapításával igyekezett folytatni a mult század kezdeményét. A színésznek hazafiúi becsvágya támadt, mely táplálta a művészt. Kérdemelni a nemzet figyelmét, részt venni az újjászületés nagy munkájában, oly gondolat volt, mely a nyomorban is emelte a lelket s a hányódás közepett is megtermékenyíti a munkásságot. Nem ugyanezt hirdette-e Kölcsey el nem mondott, de mindenütt olvasott beszédében s mást fejezett-e ki Vörösmarty *Árpád ébredése*-ben? Íme a szónok, költő és vándorszínész hogyan találkoznak egymással a küldetési hit és lelkesült önbizalom e napjaiban.

Most sok van a hátunk megett; kimerültség és csalódás nyomják a kedélyt. Kétkedni tanultunk és hidegebbek vagyunk. Mélán tekintünk a multba s mintha félnénk, a jövőtől, meg-megrendül önbizalmunk. Érezzük, hogy az időben sok a bomlasztó, s kevés az alakító erő. Azonban mindez nem fásultság, se tehetlenség. Eltűnt előlünk sok bolygó fény, melyeket csillagoknak hittünk, de sarkcsillagunk

a homályon is átrezg hozzánk. Szívünk nem égett ki, s ha mélyen sebzett is, van erőnk önismeretre törekedve tájékozni magunkat s igyekeztvén megtartani, a mink volt, a további fejlődhetés útját egyengetni.

Társadalmunk s az irodalom ez erősbülő hangulatából többet meríthetne színészetünk; inkább érezhetné napjaink önmehtagadó hazafiasságát, mely a legnagyobb erőfeszítést kívánja. A mai színésznek nincs annyi hazafiúi becszomja, mint a mennyi a réginek volt. Talán többet és jobban tud beszélni róla, de bizonyosan nem érzi oly mélyen; inkább tudja fontosságát, mint teljesíti kötelességeit, s éber gondok helyett csalálmokba ringatja magát. Régen élénk volt a hiány és elmaradottság érzete s épen azért folytonos fejlődést vagy legalább küzdést tapasztaltunk; most nagy az önámítás és fenhéjázás s épen azért hanyatlást vagy tespedést látunk; régen a közönség kissé emelkedő hazafias részvéte ösztönül szolgált s kölcsön kép fogadtatott el, mely után kamat jár; most adóvá kezd alászállani, mely követeltetik; a régi színész rongyai közt is büszke volt arra, hogy magyarnak született, most találkozik olyan is, a ki csekélyli a magyar dicsőséget. S ezt nemcsak a kosmopolita énekes és énekesnő teszi, hanem némely drámai színész is. Nem rég egyik fiatal színészünk külföldi színpadon kísérte szerencsét s most

már egyik legjelesb és legtörekvőbb színész-nőnkéről rebesgetik ugyanazt. Amaz lehet kivételes különczség, ez pusztá hír, de mégis oly valami, mely már csak azért is, mert vita és pletyka tárgya lehet, figyelmet érdemel.

Másutt a hazafiasság csak emeli és nemesíti a művészi becsvágyat, nálunk majdnem egyedül szüli és táplálja. Ha a magyar tudós, író és művész azon beteges ábránddal kezd tépelődni, hogy miért nem született oly hazában, hol egy félvilágra hathatna dicsőségével; ha nem merít önfeláldozást a rokon és ellenszenv összeolvadt szenvedélyéből, mely nálunk anynyi mindent pótol s melyet semmi sem pótolhat; ha pénzvágy miatt vagy hiúságból feledni kezdi, hogy neki a honnak, a honért és a honnal kell élnie: a legtragikomikusabb önmeg hasonlás fog bekövetkezni s irodalmunk és művészetünk elveszti súlypontját.

Hála Istennek, még távolról sem közeledünk ez örvény felé. Se vádra, se félelemre nincs elég okunk. Színészeink csak panaszkodnak, affectálnak és szeretnek szerepet játszani a színpadon kívül is. Mióta inkább ismerik a külföldet s magasabb eszményök van a színész állásáról, mióta köztünk világhírű művészek fordultak meg, mióta nemzeti viszonyaink, vágyaink és reményeink mérsékeltségét parancsolják, megszokták a sóhajt és panaszt. Irigylük az énekes sorsát, a kinek az egész világ

nyitva van; búsulnak, hogy csak egyetlen nagyobbszerű színházunk levén, nincs hova menniök; nem fenyegetőzhetnek, ha összetűzve az igazgatósággal, díjaikat akarják fölemelni, vagy szeszélyeik érvényét kivívni; kérkednek, hogyha így meg így volna, mily óriási művészek tudnának lenni, a míg most vagy nem lehet, vagy nincs miért megerőltetni magokat.

Hiú álmadozás, üres fecsegés, melynek alig volna fontossága, ha nem koptatná az erélyt s nem szülne bizonyos fásult hangulatot! Hol az a hazafias büszkeség, mely az önérzetben is talált jutalmat, az a törhetlen elszántság, mely a részvétlenséggel is meg tudott küzdeni, az a lelkesült igyekezet, mely részben a tehetőséget is pótolja? Tünetezni kezd lassan és öntudatlanul. Gyöngülvén a hazafi becsvágy, gyöngült a művészi is, s ez utóbbi annyival inkább, mert a közönség részéről kevés táplálékot nyer. Közönségünk részvékeny, hazafias, de talán éppen azért nem akarván büntetni, jutalmazni sem tud emelők és termékenyítve. Tapsai és koszorú elámítják a hiut, elkeserítik a becsvágyót s akadályozzák mindkettő haladását. Kevés különbséget tevének, éppen úgy jutalmazza a legjelesebbet, mint a kevésbbé jelest. Elnézése fölbátorítja a hanyagságot, elszunyasztja a törekvést és táplálja az önámítást. Innen foly aztán az, hogy a színész azt is művészetének tulajdonítja, a mi a hazafiasság

vagy bátorítás szüleménye s a meg nem érdemelt kapcsokra hivatkozik a legméltányosb kritika ellenében is. Míg a hazafias részvét némi ízlési szigorral nem párosul s a koszorú és taps oly olcsó lesz, közönség és színész egymást fogják rontani.

Íme színészetünk aránylagos hanyatlásának különböző okai. De vajon igaz-e, hogy hanyatlunk, habár csak aránylagosan is? Oly kérdés, melyre legjobban megfelel egy kis visszapillantás a múltra.

Színészeink ezelőtt ötven-hatvan évvel a német színészetet utánozták, sokkal kényszerűben is német műveltség uralkodott költészetünkben, mint azelőtt a németek a francziát s a francziák az olaszt. Csak kissé művelt köreinkben a német iskola kezdte meg diadalmas küzdelmét s a Pesten már virágzó német színház mintegy mintául szolgált a leendő magyarnak.

Németországon 1791 előtt a Gottsched iskolája megbukása után, a legféktelenebb természetiességnek hódolt a színpad. Színész és költő arra törekedett, hogy a természet hangját minél inkább s minél erőteljesebben hallassa. Lessing úgynevezett polgári drámái; Goethe *Götz von Berlichingen*-e és Schiller *Haramjá-i* adták e lendületet. A vers nyűgét félredobva s a franczia conventionalis formák romjain büszkén emelkedett a próza és valóság,

most a nekivadult indulatok, majd a siránkozó ellágyulás kíséretében.

Ha a szinpad lázas hévvel igyekszik másolni az életet, nem jár rossz úton, de még csak leendő művészet s csak a fejlődés forrongását éli. Érezték ezt Goethe és Schiller és később czélul tűzték ki: megbuktatni a részint általok is előidézett természetiességet. A weimári minister és színházigazgató, a jénai tanár és drámaíró korlátlan hatalommal kezdik osztani parancsolataikat.

Ha az eddigi szinpad a valóság hű utánzása volt, a leendőnek mintegy az élet irányadójaul és mintaképeül kellett szolgálni. A természetes beszélgetés rhythmusosszavalattá vált, nem ugyan a Gottsched idejebeli alexandrin, hanem jambusok szerint. Mozdulatok és csoportozatok a plastika szabályaihoz alkalmazódtak. Most már a színésznek nem volt elég némi természetes ész és élénk kedély, hanem finom érzéssel, nemesített érzülettel és tudományos képzettséggel is kellett rendelkeznie. Az eddig mintául szolgált természetet az eszményi antik váltotta föl. Ez az irány nehezen hódított, sokfélekép módosult, de elvégre is győzött s meg volt egyengetve az út az eszményi szinpad felé, melyhez a német színészet, többször megkísérlett eltérések melis, mind a mai napig hű maradt.

Színészeink, kik a hazánkba telepedett né-

met színészeket vették példányul, e másod kézből nyert iskola növendékei voltak. Nem lévén drámai költészetünk, német fordításokból éltünk és színészeink igyekeztek úgy adni szerepeiket, a hogy azt a németektől látták. A tragédiában átvették a rhythmusos szavallást, s minthogy verset nem szavallhattak, a prózát szavallták úgy, keveset ügyelve a magyar hangsúlyra. Bizonyos éneklő modor pótolta a rhythmust és mesterkélt taglejtés a plasztikát. Most gúnyosan emlegetik mindezt s nem ok nélkül. Szigligeti méltán mondja *Drámai állapotjainkról* című cikkében régebb színészeinkről, hogy még «jó reggelt» sem tudtak egymásnak mondani a színpadon bizonyos szenvelgett páthosz nélkül.

Azonban nem kell felednünk, hogy szegények alig tehettek mást, s jól tették, hogy bizonyos formákhoz jól-rosszul ragaszkodtak, miuthogy önmagokból lehetetlen volt meríteniök. Legalább küzdöttek valamiért, fegyelmezni engedték magokat valami által, s ez elég volt arra, hogy a művészetről: bárminő, de mégis fogalmat nyerjenek.

E küzdés és fegyelem lassanként fejlődést idézett elő. Elég csak Kocsit és Kántornét említenünk, kivált ez utóbbit, ki e holt formákba annyi életet és emelkedést tudott önteni. Ő valóban a kedvezőtlen anyagi és szellemi körülmények közt is hűbben és méltób-

ban szolgálta a tragikai műzsát, mint utána bármelyik színésznőnk.

Alig telt el harmincz év s már mutatkozott a visszahatás, s a pesti színház megnyiltával új irány kezdett lábra kapni. A már megszólaló kritika semmit sem üldözött inkább, mint a páthoszt, melyet álnak nevezett a nélkül, hogy a valódit megmagyarázta volna. A nyelvészek visszakövetelték a magyar hangsúlyozást s minthogy ez az egyszerűbb, mondhatni társalgási modorban, inkább volt valósítható, öntudatlan ellenszenv fejlődött ki a rhythmusos szavalat iránt, noha most már voltak jambusban írt tragédiáink is. A néha nevetségig emelkedő mesterkélt taglejtést bizonyos mérsékelttség váltotta föl, melyet a természetesség művészi nyugalmának neveztek.

Lassanként meggyőződésé vált a természetességettartani művészetnek. Az egymást sűrűbben követő magyar drámák, különösen népszinművek, melyek jól-rosszul a hazai életet igyekeztek vázolni, hozzá szoktatták a színészt, hogy ismert a lakokat másoljon, a mit egyénítésnek neveztek el, bár a legtöbbször alig volt több photographirozásnál. Ez új műszó köpenye alá menekült aztán minden különczfogás, bizarr szeszély, sőt még a félszegség és hiba is. Az egyénit szembe állították az eszményivel nem annyira, mint külön rendszert és iskolát, hanem mint a művészet egymást kizáró elemét.

Igazán és igaztalanul, de mindig egyoldalúan Shakespeare-re történt hivatkozás, kinek művei rossz prózai fordításban többször kerültek színpadra, míg a francia romantikusok művei felettök nem diadalmaskodtak. Itt a természetesség már nem ismert határt s a kirívó ellentéteket és érzéki oldalról fölfogott szenvedélyeket könnyebb volt visszaadni, mint Shakespeare lélektani mozzanatait. A színészek kaptak rajta; most már beszélhettek szavalat nélkül s egyéníthettek masquirozás által is.

Ily gyűrűzetben hullámzott az új irány, melynek meg volt az a jó oldala, hogy szét-törte a kölcsönzött formákat, közelebb hozta a művészetet az élethez és segítette önmagából fejleni.

Az ár folyama a tehetségek egész nemzedékét hozta magával. Többé nemcsak egy-két jeles színészünk volt, hanem egy egész csoport; most már nemcsak néhány jelenést láthattunk sikerrel előadva, hanem egész művet. Elég legyen csak Megyerit, Szentpéterit, Barthát, Lendvayt, Egressyt, Lendvaynét és Laborfalvi Rózát említenünk. Úgyszólván ők alapították meg színészetünket. Vezette őket, lebegett előttük valami: ösztönszerű sejtés, mely eszmévé virradott s ezért küzdve egy fejlődési fokot vívtak ki, mely bárminő tévedések árán is mindig nagy nyereség.

Ez hiányzik s az újabb nemzedékben ez

az, a mit hanyatlásnak nevezünk. A közelebbi tíz év alatt láttunk ugyan feltűnni egy pár új jeles tehetséget, de semminemű szellemi mozgalmat, mely új hódítással akarja gazdagítani színészetünket s mintegy élesztőt vessen belé. A régi nemzedék részint sírba szállt, részint nyugalomba lépett, részint kiégett becsvágygyal halad pályája vége felé, s az új, mely elfoglalja helyét, nem hoz magával új ösztönt vagy eszmét s így fejlődési elemet. Bulyovszkyné jól pótolja és sokban felülmúlja az egykori Lendvaynét, Szerdahelyi feledtetni fogja Lászlót, Komlóssy Ida, Munkácsy Flóra, Szigeti, Feleki, Tóth sok érdemet szereztek, de ők is, mint a többi, a régi nyomokon járnak föl s alá, sem jobbra, sem balra, legkevesébbé előre.

A természetiesség ösztöne, az egyénítés halfelfogása uralkodik most is szinpadunkon, mindinkább elhasználódva s vesztve fejlesztési erejét. Még örvendetes volna, ha e rendszert végig vinnék s bár művészietlenül, de erőteljes féktelenséggel rajzonák az életet és szenvedélyeit. Ezt haladásnak tarthatnók, mely talán hamar idézne elő oly visszahatást, mely képes lehetne a megnyert nyers anyagot feldolgozni.

De eddig nem mennek, megállapodnak azon a ponton, mely nem kíván fáradságos figyelmet vagy nagy megerőltetést. Innen előszere-

tetők a melodramák és könnyed vígjátékok s közönyösségek az erős tragikum és komikum iránt. Az egyénítés és jelzés műszavait halljuk mindennap oly büszkén és mély hittel, mint költészetünkben a népies kifejezést. A nagy hűhó miatt színészeinket művészetökben legálább is a németalföldi festész-iskola nagymestereinek hihetnők, de ha megvizsgáljuk az elméletet s még inkább a gyakorlatot, kiderül: hogy ez egyénítés és jelzés alatt valami olyas fogalom rejlik, mely igen hasonlít a photographiához.

Hát nem művészet-e a photographia? Az igaz, miért ne lehetne? Hiszen visszatükrözi az egyént a legfinomabb részletekig s még egyetlen hajszálat sem hibáz el. Nem hizelegve senkinek, nem eszményítve semmit, pontos és hű másolatot nyújt egész a szolgáltságig.

De épen ez a baj, épen ezért nem művészet. A művész ecsete kevésbé hűn és pontosan, de igazabban, szebben s így művészien fest. Ismerve a vonalok titkos iratát, az arcizmok rejtélyeit, a küzdő szenvedélyek színvegyületét s azokat a kinyomatokat, melyekben az érzések, indulatok, hajlamok, rögeszmék megjelennek, a lelket is oda leheli, most válogatva és összpontosítva, majd mellőzve és kiemelve. Ez az eljárás, melyet eszményítésnek neveznek, nem sérti meg az igazságot, csak kimagyarázza; nem törli le az egyéni jegyeket.

csak czéljaira használja föl. E nélkül nincs a festészetben iskola, legyen az akár olasz, akár németalföldi, s csak az eszményítés kisebb vagy nagyobb fokáról lehet kérdés s csak akkor szabad szembe állítani az egyénit az eszményivel, mint két külön rendszer ellenséges elveit. A legeszményítőbb festész sem nélkülözheti az egyénítés bizonyos fokát s a legeszményítőbb műveiben is feltalálható némi egyénítés; mert a rideg valóság önmagával soha sincs összhangban, s ezt mindig a belévetett eszme eszközli; mert a pusztá egyéni hajhászása arra tévedésre vezet, hogy az esetleges és anyagi erőt vesz a lényesen és szellemin s minden eszmei jelentőség veszni indul.

A költészetben sincs máskép. A drámaíró, akár Sophokles, akár Shakespeare tanítványa, mindig eszményit, azaz uralkodik a természetben és szabadon alakítja a valóság által nyújtott elemeket, azon eszme szerint, melyet ki akar fejezni. Ezért az élet töredékes és elszórt eseményeit folytonosokká téve egészszé olvasztja össze, a jellem és szenvedély nyilatkozatait gyúpontba szedi, s a körvonalakat most emelve, majd arányosítva igyekszik elérni mindennél nagyobb czélját, a költői hatást.

Idézhetné-e ezt más elő, mint emez a szellem sugárain derengő élet megfejtve és ki-magyarázva, ez ég és föld összeölelkezése, ez új és mégis ismerős világ, melynek egyik fele

kivülünk, a másik pedig bennünk él. E szabadság és kötelezettség alól nem oldozhatja fel magát a színész, kinek kötelessége szolgálni, a költőt. Ha a költő az eszme ereje által teszi érthetővé a valóságot a színész nem ölheti meg az anyag által a szellemet. Ha a költő, bár földhöz van kötve, ég felé tör: a színész nem rohanhat a prózaiaság mocsárába. Ha a költő a szép formák némesítő hatása alatt mutat föl mindent: a színésznek nem lehet feladata e formákat össze törni. Ha a költőt a rhythmusos nyelv nem akadályozza, sőt elősegíti a jellem és szenvedély festéseiben: a színész nem állíthat ellenkezőt.

S vajon többé-kevésbé nem ezt teszik-e színészeink? Az eszményítés iránti érzék naponként apad, s az egyéni örve alatt a legüresebb realizmus felé közeledünk. Ez az, a mi leginkább sülyeszt s csak az eszményítés bizonyos foka felé törekvés önthet színészetünkbe új életerőt s fejlesztheti az emelkedés útján. E mellett tartozik küzdeni a kritika, ide kell törekedni drámaíróinknak, kik elvégre is legnagyobb befolyással vannak a színészet fejlesztésére.

Íme, drámaírodalmunkhoz értünk. Hát itt emelkedést látunk-e? Aligha. Itten is ugyanazt tapasztaljuk, a mit színészetünkben: hanyatlást, mert a közelebbi tíz év alatt semmi nemű új szellemi mozgalom, fejlődési elem

nem nyilatkozott. Itt is legjobban megmagyaráz mindent egy kis visszapillantás a multa.

Ezelőtt hatvan évvel nem volt drámai irodalmunk, s harmincz évig vándoroltak színészeink költők nélkül. Majdnem kizáróan a német múzsa uralkodott szinpadunkon. Azon néhány eredeti műről, melyek e korban divatoztak, inkább az irodalom történetírója tartozik emlékezni, mint a szorosan vett æsthetikus vagy még ez sem. Simai, Bessenyei, Boér, Versegly, Dugonics, Szentjóni neveit csak a kegyelet említheti. Résztint átdolgozott, résztint eredeti műveik nyom nélkül enyésztek el. A legtöbb szinművet színész írta; magyar ruhába öltöztetett egy-egy német lovagdrámát vagy bohózatot; ennyi volt minden.

Az irodalom és szinpad közt hiányzott az összeköttetés. Az írók szétszórva laktak s többnyire falun; a főváros nem volt központja se a magyar társas életnek, se irodalmi és művészeti törekvéseinknek. A költők magányaikban csak lyrában ömledezhettek, s a drámai új nem, mely minden hagyományosságot nélkülözött, inkább kíváncsiságból vonzotta őket, mint belső ösztönből. Ha mégis írtak, épen nem tartották szemök előtt a szinpadot, melyet alig ismerhettek. Becsvágyuknak nem volt semmi tápláléka. A kritika mindennel inkább foglalkozott, mint drámai és színészi ügyekkel, s a színész megvetett álla-

pota, a közönség érdekeltségének hiánya, vagy vágyat sem ébreszthetett, vagy lehangolt mindenkit. Szóval társadalmunk, nemzeti viszonyaink és irodalmunk fejletlensége épen azon szellemnek nem kedvezett, mely a drámaíró levegője.

Most minden máskép van. A német múzsa többé nem uralkodik színpadunkon, a bécsi bohózatokat pedig épen leszorították népszínműveink. Bár most is elég idegen művet kell látnunk, de ezek az összes európai irodalom jobb termékei. Műsorozatunk többé nem a külföldi s legkevésbé a hazai német színpadoké, mert közönségünkben némi önálló ízlés fejlődött ki. Nehány évtized annyi eredeti művel gazdagítá a színház könyvtárát, hogy válogathatunk is bennök. Ma már oly íróink is vannak, kik kizárólag a színpadnak szentelik erejüket s nem megvetendő díjt húzhatnak. Alig van hónap, melyben két-három új mű ne kerüljön színpadra. A közönség annyi hazafias érdekeltséggel, sőt előszeretettel viseltetik irántok, hogy néha az ízlés kivánalmait is feláldozza. A színpad, irodalom és közönség közt kölcsönös hatás fejlődött ki. Lapjaink szorgalmasan foglalkoznak a színházzal. Bár sok is a szó és haszontalankodás, kevés a gondolat és fejtegetés, de a pesti színház megnyilta óta mindig voltak kritikuskok, kik jelentékeny hatást gyakoroltak a közízlésre.

Minő haladás ez néhány évtized alatt! Ma már némi önérzettel mondhatjuk el, hogy van drámairodalmunk, mely, ha nem vetekedik is a nagy nemzetek legjobb termékeivel, de értéke van s ez érték nem csak viszonyos, hanem egyszersmind általános is. Az utóbbi jóval csekélyebb amannál, de reánk nézve ez is nagy kincs, mert benne oly alapunk van, mely lehetővé teszi a nagyobbszerű emelkedést.

Ez alap első szegletkövét Kisfaludy Károly vetette meg. Mindnyájan hallottunk arról a lelkesülről, melyet műve 1819- és 1820-ban ébresztettek. Ezt az eddig hallatlan részvétet nagy termékenység viszonzozta. Az újabb időben senki sem írt több színművet, senki sem vívott ki nagyobb tetszést nálánál.

Azonban az idő ítélt fölötte s feledékenységre süllyeszté tragédiáit. Nem történt igazságtalanság. Valóban e művek mind alapeszmére, mind a kidolgozásra nézve csekély becsűek. Elvitázhatlan jótékony hatásuk nem a műbecsben, hanem abban rejlik, hogy ő volt az első, ki színpadunkon tisztult és szabatos nyelvet tett otthonossá, némi sikerrel küzdött meg a rhythmussal s a hazai tárgyak iránt, ha nem is drámai, de legalább költői érdeket tudott gerjeszteni szónoki és lyrai hangulatai által.

Vígjátékai már sikerültebbek. Sok szerencsével járt Kotzebue nyomain, többel, mint az

ujabbak Scribe-én, s ha találékonyágát nem érte utól, erkölcstelenségét és durvaságát sem sajátította el. A magyar nemesi és népeletből vett rajzai a legjótékonyabban hatottak. A színész oly szerepet nyert, melynek eredetijét is tanulmányozhatta; a közönség a hazai élet képein gyönyörködhetett, s az írók e példa után kezdtek saját társas életünkbe merülni. Fáy, Csató, Kovács Pál, Gaál mind e hatás szülöttei.

Kisfaludy érdemeit csak az tudja méltányolni, a ki ismeri régibb drámairodalmunkat. Kölcsey méltán magasztalta őt 1827-ben. Drámai próbáink közül a komoly nemben még egy sem tűnt fel, mely a kritikusknak, mint kritikusknak figyelmét megérdemelné, a vígban pedig egyedül Kisfaludy Károly az, kire a múzsa mosolygott. Igaz, ő e nemben sem hagyott hátra remekeket, de igen olyanokat, melyek felülemelkednek a közepszerúségen s az úttörő szerencsés kezdeményei.

A vele egykorú Katona leginkább a tragédia terén mozgott, s *Bánk-bán*-ja, mely 1819-ben a Kisfaludy diadalai után volt előadandó, a censura miatt nem kerülhetett színpadra, s csak nyomtatásban jelent meg. E mű, mely mind e mai napig a legkitünőbb magyar tragédia s melyet egyedül állíthatunk szembe a külföld legjobb műveivel, korában csekély méltatásban részesült, a mi azután költőjét vég-

kép elnémitá. Nem ide tartozik vizsgálni e különös tünemény okait. Elég az, hogy Katona megelőzte korát s egyetlen tragédiája később sem volt képes iskolát teremteni s mindig kívül állott a hatás és visszahatás azon mozgalmain, melyek közt drámánk fejlődött.

Kisfaludy után Vörösmarty kezdett irányt adni. Az ő tragédiáit vette mintául az ifjabb nemzedék, s Garay, Tóth Lőrincz, Jakab, Vajda, Horvát Czirill, sőt egy pár darabjában maga Szigligeti is az ő tanítványai voltak részint hajlamaiknál fogva, részint, mert csak így hitték megnyerhetni az akadémia koszorúit. Vörösmarty a lyra és eposz segélyével lett drámaíró, mind végig ily elemekből dolgozott s nagyobb sikert érdemlő törekvés után sem tehetette magáévá a drámaíró sajátságait. Ez iránt ma már nincs kétség, sőt a meggyőződés egész az igazságtalanságig ment. Mostani drámaíróink gúnyosan emlegetik jambusait, melyek szépen hangzanak, de nem indítják meg a szívet; hőseit, kik sokat énekelnek a szenvedélyről s elfelednek szenvedélyesek lenni; kevésbé bonyolult cselekvényeit, melyek néha az első felvonásban is megoldhatók.

Mindebben sok igaz van, de az sem szeved kétséget, hogy Vörösmarty hatása oly fejlődési fok volt, melynek sokat köszönhetünk; ő buktatta meg végkép a szinpad durva és romlott nyelvét, melyet már Kisfaludy is

ostromolt. Jambusai máig is legszebbek nyelvünkön s némely újabb drámaíró jól tenné, ha nem is rhythmust, legalább egy kis szóköztést tanulna tőle. Az ő nemzeti multunkon csüggő lelkesedése s az a nemes és emelkedett kedély, mely minden művén tükröződik, mintegy megszentelték a szinpadot, s fennen hirdették, hogy a drámaírónak is költőnek kell lenni, a mit ma már feledni akarunk.

Vörösmarty valóban költő volt, de költészetéből épen a tulajdonképeni drámai elem hiányzott. A közönség hamar betelt a lyrai ömledésekkel, s bárminő, de másnemű felindulás után esengett. Az erős visszahatás előre látható volt s a kritika, mely nálunk örömezt gyárt Iméleetet a költők hibáinak igazolására, csak sietteté ezt. Lassanként a drámának két külön elmélete támadt, melyek egyike a költői, másika a szinpadi hatást tűzte ki elvül; ezt a közönség, amazt a költők védelmére, s e kettő közt egészen elpárolgott az egyetlen jogos hatás, tudniillik drámai.

A közönségnek igaza volt. A szinpad nem lyrai palaestra s mégis a helyzetek hangulatai szerint a különböző egyéni szenvedélyek hatásos kifejezésére nélkülözhetetlen bizonyos lyrai elem. Az éposz egészen más törvényeknek hódol, mint a dráma, mégis a tragédia sem gyűlöli a nagy egyéniségeket, a mondai és történeti homályt, mely a körvonalokat

nagyítani engedi. A dráma formája tágabb, mint a hogy a classikai iskola tanította, de nem oly tág, minőnek a francia romantikusok hirdetik és szigorúbban költői, mintsem annyi prózai elemmel vegyülhessen, a mennyi a regénynek úgy szólva életföltétele. A szinpad a tettek küzdelme, eleme a sebes fejlődés és folytonos cselekvény, de ha az nem oly alapeszméből csirázik, mely emelkedett világnézet s nem azon lélektani összeütközéseken sarkallik, melyeket tragikumnak és komikumnak nevezünk: minden bonyodalom, szerkezeti ügyesség és szinpadi csiny mellett is csak a kíváncsiságot fogja kielégíteni, s nem a kedélyt; s csak mulattat, mint a bűvész mutatványa, de nem hagy nyomot a lélekben.

Mindezt Szigligeti sok részben tagadni törekszik. Legalább művei arra mutatnak, sőt *Drámai állapotunkról* szóló elméletében is többet fejtegeti a dráma külsőségeit, mint lényegét, s elég őszintén vallja be mestereit is, midőn a francia romantikusokról azt mondja, hogy sok jót és rosszat tanultunk tőlök; különösen megtanultuk azt, hogy miként kell és lehet egyes előadás és rendezés mellett kevesebb talentummal könnyebb tartalommal és gyengébb színészekkel is hatni.

A francia romantikusok nyomai sokkép kimutathatók drámairódmunkban. A szinpadi hatás titka nem volt egyéb, mint az ellentét, a ki-

vételes lélekállapot, a szenvedélyek érzéki oldala, a mesterkéltség bonyodalom, a véletlen, a korlátlanúság, a látvány: szóval mindaz, mi a francia romantikából, a mi viszonyainkhoz volt alkalmazható.

Annyira eredetieknek látszó népszínműveinken is észrevehető a francia népdramák hatása. Itt is, mint ott, szüntelen meg van alázva a felsőbb társaság az alsóbb rovására, s alapja az össze nem olvadható tragikomikai elem.

Ez a rendszer öntudatlanul is kényszeríté a költőket, hogy ne az életet, hanem a színpadot tanulmányozzák, s a szív titkai helyett a színészek tehetségeit. Azok a költők, kik ez irányban leginkább kitűntek, magok is színészek voltak. Czakó és Szigligeti, bármennyire különböznek egymástól, abban tökéletesen megegyeznek, hogy leginkább szerepet igyekeztek írni s a közönség kíváncsiságát, vagy bizar hajlamait vették igénybe. A többiek is, mint Obernyik, Nagy Ignác, Vahot ezt az elvet fogadták el, megtoldva a politikai irány s a napi érdekekre való hivatkozás törekvéseivel. Teleki László és Hugo Károly némi külön csoportozatot alkottak, a mennyiben inkább törekedtek a drámai hatás felé, azonban egyik első kísérlete után végkép elhallgatott, a másik pedig sokkal kevésbé értette viszonyainkat és nyelvünket, hogysem nyomot hagyhatott volna maga után.

Így lett állandóvá a színpadi hatás elve. A költők hatni akartak minden áron, s valóban hatottak is. Azóta növekededik közönségünk, azóta vannak oly színműveink, melyek legalább kielégítik a mindennapi szükségét. E mozgalomnak jó oldalát nem lehet el nem ismernünk. Költőink megtanulták becsülni a színpadot s ha túlbecsülték is, minden esetre egy fokkal tovább vitték drámairodalmunkat. A színpadi hatás elmélete egy pár pontban sokkal közelebb érinti a dráma lényegét, mint az általános költői hatásé. Aztán erős érzéket fejtett ki, bár nem annyira a belső, mint inkább a külső, de mégis a forma iránt. Némi technikai virtuozitással dicsekedhetünk s nem estünk azon bajba, mint az új tehetségesebb német drámaírók, kik a színpadot lenéző conceptiók miatt saját színpadjokon is megveretni engedték magokat a francziák által. Szigligetit e tekintetben nem méltányolhatjuk eléggé. Húsz év óta látja el színpadunkat oly művekkel, melyek ha nem küzdenek is a halhatlanságért, de legalább élnek hónapokig, évekig. Az ő egészben vett munkássága fejlődési fokot alkot s így oly halhatatlan érdem, melyet senki sem fog tőle elvitatni.

Mind eme, mind ama korszak költői küzdöttek valamiért, kivívtak valamit s e valami mindig haladás volt. Ez az, a mi most hiányzik s a mit hanyatlásnak nevezünk. Jelen

drámairodalmunk se újabb lendületet nem vőn, se a régiebb törekvéseket nem látjuk egy vagy más tekintetben úgy kiegészítve, hogy nyereségnek tarthassuk. Drámaíróink ugyanazt teszik a mit elődeik, s ha nem rosszabbúl, bizonyosan nem jobban. Dobsa, ki egyik kedveltebb drámaíró, talán többet nyújt a szemnek, mint Czakó, de a léleknek jóval kevesebbet; Kövérnek néhány élénk vígjátékot köszönünk, de még eddig semmit se bírunk tőle olyant, a mi akár alapeszmében, akár kidolgozásban felülmulja a régieket, sőt a frivol iránti hajlama valóságos kórjel; Jókai néhány sikertelen kísérlet után *Manlius Sinister*-ével méltán ébresztett figyelmet, de aztán itt meg is állapodott s úgy látszik sokkal könnyebben rögtönöz regényt és novellát, mint drámát; Szigeti egy pár tetszéssel fogadott népszinművet írt, de a népszinmű most is ott áll, a hol azelőtt s még talán annyiban sülyedett, a mennyiben össze nem olvadt elemei forrongásából semmi sem kristályosodik.

A többi kísérletekről még ennyit sem mondhatni. Ez az ítélet igazságtalannak látszhatik, mert nem szoktuk meg az igazságot, s alkalmasint a hazafiutlanság vádját vonja maga után, mert szeretjük az olcsó hazafiaskodást. Mindegy, csak félre ne értessünk! Még egyszer ismétljük, hogy drámánk mostani állapota nem annyira azért nevezhető hanyatlás-

nak, mintha újabb műveink nem versenyez-
nének a régiekkel, hanem a mi egykor fejlő-
dési fok volt, ma már megszűnt az lenni.
A szinpadai hatás elve végkép elhasználta ma-
gát s merő abszurditássá nőtt ki. Midőn eze-
lőtt tizenegy évvel Szigligeti e szavakkal kö-
szöntött be a Kisfaludy-társaságra: «Drámát,
vigjátékot, vagy épen szinművet kellett volna
felolvasnom, de ezt önzésem ellenzé; nem akar-
tam leginkább szinpadai hatásra dolgozott mű-
veimet a pusztá felolvasás által öltözékeiktől
megfosztva meztelenül bemutatni; az ily
kivetkőztetett gyermek reám, apjára, nem sok
dísz hozandott», s a szinpadai hatás elméletét
fejtegette, nem volt szükség éles polemiára.
Akkor szerényen mutatta be magát egy diadalra
jutott rendszer s jó szolgálatára hivatkozott:
most csak bűneivel kérkedik s a drámát egé-
szen el akarja szakítani az irodalomtól.

Vajon tudjuk-e, hova kezdünk jutni? Oda,
hol a dráma végkép megszűnik költői mű lenni,
végkép száműzi a rhythmust; nyelve a hirlap-
írók rögtönzéseéhez lesz hasonló s inkább fogja
tisztelni a karzatot, mint a történetet és tár-
sadalmat.

Ehhez járul még azon a hatásvadászat által
annyira kizsákmányolt természetiesség, melyet
drámaíróink is épen úgy egyénítésnek nevez-
nek, mint színészeink. Nálok is a különös és
kirívó pótolja a jellemzetest, az esetleges a

lényegest, az anyagi a szellemit; s csak a puszta életet kívánván rajzolni — noha ez is ritkán sikerül — mind inkább veszítik érzéköket a tragikum és komikum iránt, a mi eszményítés nélkül nem képzelhető. Minő a csodálkozás, ha a kritika szomorú vagy víg történeteiket nem hajlandó tragikai vagy komikai conceptióknak elfogadni; minő a visszatetszés, ha a dráma ál- vagy korcsnemei helyett a tragédiát és komédiát sürgeti, mint egyedül fő vagy jogos nemeket. Pedig csak ez von ki bennünket a szinpadi hatás örvényéből, s tesz lehetővé egy újabb fejlődési fokot a dráhatás felé; pedig csak így olvadhat be drámánk az irodalomba, nyer eszményi tartalmat s válik a történet és társadalom fönséges magyarázójává.

Keletkezik-e közelebbről ilyes mozgalom, fog-e emelkedni drámairodalmunk? oly kérdések, melyeket fejtegetni merészség.

A dráma nemcsak a költészet legmagasb kifejlésének virága, hanem egyszersmind a legvirágzóbb nemzeti élet adománya. E kettő csak elválhatlan. Valóban, nagy drámai költők csak ott állhatnak elő, a hol egy nagy jövőre hívott nemzet nemzetiségét megalapította és terjeszteni kezdi, hol nagyszerű forrongás után az anyagi és szellemi törekvések szép egyensúlya áll be, s a hol egy súlyedő korszak romjain diadallal emelkedik

az új és megtermékenyíti a szellemeket. Ily korban éltek Shakespeare, Calderon, Racine, Corneille, s hogy Goethe és Schiller nem voltak képesek oly értelemben alkotni nemzeti drámát, mint ezek, oka leginkább a kedvezőtlen német viszonyokban keresendő.

Hát akkor mi magyarok mit mondjunk, s nem kell-e elcsüggednünk? Oh nem! A drámai aranykorig még sok oly dicsőséges fokozat van, melyeket bárminő körülmények közt elérhetünk s melyeket elérnünk ugyanazon erős érzés ösztönöz, mely nemzeti önfentartásunk forrása. Azonban ide nehéz küzdelem vezet: az önismeret fáradalma, az elégtelenség fájdalma s a lelkesülés törekvése.

DÓZSA GYÖRGY.

Történeti színmű 4 felvonásban. Irta Jókai Mór. Előadatott a Nemzeti Színházban, 1857.

I.

A mit tájékozó bevezetésünkben csak érintettünk, tartozunk kifejtetni; s ezt részint hosszabb elméleti czikkekből, részint e rövidebb bíráló szemlékben akarjuk megkísérteni. Amott a színészet és dráma legfőbb kérdései körül fogunk vizsgálni, itt a színpad nevezetes jelenségeit vesszük szemle alá.

Kitűzött szempontjaink sem az abstract tökély, sem az öntetsző szigor szempontjai, sőt ellenkezőleg viszonyaink concret felfogásából folyók. Szerintünk a magyar színészet és drámairódalom még nem ért ugyan virágzási korszakot, de azért a közelebbi évekig folytonos fejlődésben volt. Most süllyedni látszik, a mennyiben semmi újabb mozgalom nem mutatkozik, mely tovább fejlődését bizonyítaná. Midőn ezt fölfejtettük, nem az abstract tökély követelései állottunk elő, ha-

nem csak a fejlődés egy újabb fokozata mellett izgattunk, melyet bajaink bonczolata mintegy önmagától tűz ki. Színészeink csak photographizáló természetiessége ellenében némi eszményítést kívánni, nem annyi, mint a Talma és Ristori művészetét követelni tőlök; a szin-padi hatás elhasználnak nyilvánítva, a drámai hatás felé törekvést sürgetni, végetlenül kevesebb, mint csak a shakespeare-i és molière-i művek iránt bírni fogékonysággal. Értsük meg egymást. A kritika, ha nem nagyobb-szerű jelenségekkel van dolga, rendesen a körülményekhez alkalmazza magát s méltány-lata vagy hibáztatása majd mindig viszonyos. Ez elv különösen a fejlődés forrongásaiban vagy más válságos időkben bír érvénynyel, midőn a kritikus tiszte nemcsak ítélni, de egyszersmind küzdeni is. A mi bizonyos kö-rülmények között méltánylatra, sőt túlbecsü-lésre is számíthatott, mert haladás volt, később hibáztatást vagy épen megtámadást idézhet elő, mert súlyedéssé vált. Kisfaludy Károly tragédiái a magok idejében megérdemelték a méltánylatot s épen azért ma is irodalom-történeti becszel bírnak, nem azért, mert jeles művek, hanem mert elsők valának, me-lyekben a magyar Musa némi erővel szólalt meg. Vörösmarty, kivált a nyelv és dictionra nézve, tovább vitte, a mit Kisfaludy kezde-ményezett. Ők ketten nevezetes fejlődési foko-

zatot képviselnek, épen úgy, mint később Szigligeti és Czakó, kik a szinpadi hatás elvé-
nél fogva új hódítmányynyal gazdagíták a szin-
padot. Azonban megállapodhatunk-e itt? Meg-
állapodtunk s épen azért süllyedünk. E süllye-
dést nem segítheti elő a kritika is, s midőn
ellene dolgozik, nem remekekre vár, hanem csak
haladást óhajt, s legkevésbé túlszigorú, mert
csak a pusztá törekvést is képes méltányolni.

Ezt azért jegyezzük meg, mert kritikától
elszokott irodalmunkban minden túlszigornak
látszik, a mi divatlapjaink stereotyp csevegé-
seitől elüt; s mert épen egy oly műről aka-
runk szólni, mely csak ezelőtt tizenöt vagy
harmincz évvel számíthatott volna méltány-
latra. Jókai *Dózsa György* című tragédiáját
értjük, mely csodálatosan egyesíti a Kisfaludy-
Vörösmarty és Szigligeti-Czakóféle tragédiák
gyöngeségeit. A mű jambusokban van írva,
de ha e jambusok jobbak is, mint Kisfaludy
nagyon is szabad jambusai, jóval gyöngébbek
a Vörösmartyéinál s mint párbeszéddek csak
egy pár szép lyrai hangulatig, s néhány erő-
teljes rhetori dictióig emelkednek. Tehát újra
ott vagyunk, hol ezelőtt harmincz évvel, sőt
hátrább, mert azóta harmincz év telt el. A con-
ceptio nélkülöz mindennemű tragikai alapesz-
mét; a cselekvény fejlődésében kevesebb a
drámai élet, mint Szigligeti vagy Czakó jobb
műveiben, de nem hiányzik a szinpadi hatás,

ha nem is épen emezek virtuóztatásával alkalmazva. Tehát újra ott vagyunk, a honnan menekülni óhajtanánk: a szinpadi hatás elvénél s talán egy kevéssel hátrább; mert Jókai meg is akarta magát különböztetni, s oly vakmerő játékot űzött a történeti személyekkel, sőt az egész korról, minőt elődei soha sem mertek. Íme a nagyszerű tragédia, melyet Egressy, Shakespeare imádója és Schiller ócsárlója, annyi dicsérettel halmozott el; melyet Császár, Alfieri tisztelője és Petőfi szigorú bírálója, nem győz magasztalni, s melyben divatlapjaink kritikussai egy új drámai iskola hajnalát üdvözlik. Valóban könnyen érthetjük a túlszigor vádját. A szegény magyar kritika maholnap terror alá jut, ha elég gyáva lesz megijedni a zajongástól.

A drámai hatás mellett izgatván, először is a szinpadi hatás elvét kell megtámadnunk e tragoediában. A szinpadi hatás oly műszó, melyet sokkép értelmeznek, s mely alatt a többség egészen mást ért, mint a mit tulajdonkép jelent. A drámának hatni kell, és épen a szinpadon, a hová írták; ezt annyira nem lehet tagadni, hogy a drámai forma egész elmélete ez egyszerű tényen alapszik. Innen a legszorosb egység, mely nem tűr epizódot, a sebesen fejlődő cselekvény, mely egyenesen a megoldás elé siet, — mert az előadás legfeljebb csak negyedfélóráig tarthat; innen a csak

nagy vonásokban kivihető jellemzés, mint a frescoképeken; mert a finom részletezés a szinpadon nem tehet hatást; innen a *par excellence* cselekvő személyek küzdelme és az erős tényben mutatkozó katastropha; mert a költő csak személyei által szólhat s nincs eszköze a passiv személyt, a lassú fejlődést, a szembeötlőleg nem látható katastrophát érdekessé tenni, mint például a regényírónak. Azonban a hatás és hatás közt különbség van. A műben ott lehet a szoros egység, ha alapeszméje bizarr ötlet vagy tév-világnézet, mely legfeljebb csak izgatni képes; a cselekvény rohanhat, ha a véletlen vezeti vagy egész fejlődése csak kíváncsiságunkat ébreszti föl; a költő festhet nagy vonásokkal, ha csak érzékeinkre tud hatni; személyei lehetnek cselekvők, ha küzdelmeik nem érdemlik részvétünket; a katastropha mutatkozhatik erős tényben, ha csak borzasztani és ellágyítani bír, s nem egyszersmind megrázni és fölémelni. Mégis a költő hatni fog, ha elég ügyességgel bírt a drámai formának a szellemtől megvált eszközeivel meglepni és kijátszani a kevésbé művelt nézőt. Sőt, ha elég merész — s miért ne lenne az, midőn ezáltal legalább egy pár évre a népszerűséget bitorolhatja — még tovább is mehet s a hatás drasztikusabb eszközeit is megragadhatja. Hivatkozhatik a napi szenvedélyekre, igénybe veheti a közön-

ség hiúságát, szeszélyeit, korlátoltságát, erköcs-telen hajlamait. Lehet szemfényvesztő, bohóc, circusrendező. Bizonyos hatás ritkán fog elmaradni, mert a tömeget ideig-óráig épen úgy ámíthatja és ronthatja a költő, mint akármely politikai charlatan. A színészek a legtöbbször kapnak az ily hatásos darabokon; részint mert tetszik a tömegnek; részint mert — a mint Heine mondja — feltalálhatják kedvencz jelmezeiket, testszín tricoköltészeteket, megtapsolt kirohanásaikat, hagyományos grimassait, aranyfüstös phrasisaikat, s az egész affektált műczigányságot: oly nyelvet, melyet csak a szinpadon beszélnek, virágokat, melyek csak e csinált földben virulnak, gyümölcsöket, melyeket csak a szinpad lámpafénye érlel, oly természetet, hol nem isten, hanem a sugó leheletét érezzük, a szinfalrázó tombolást, szelid fájdalmat fuvolakisérettel, kendőzött ártatlanságot a bűn karjaiban, trombitaharsogást, dobpergést s több effélét.

Nem mondjuk, hogy Szigligeti és Czakó a hatás ez utóbbi nemeivel éltek volna; utánzóik ugyan lesülyedtek ide is, de szerencsére kevés szerencsével. Ők magok inkább azon eszközöket vették igénybe, melyeket a pusztá, úgy szólva önmagáért álló forma nyújt s hatottak technikai ügyességgel, tehát a bensőtől meg-megváló külsővel. Erre vetvén a fősúlyt, műveikben nagyobb a szerkezet ügyessége,

mint a compositio ereje, érdekesb a külső bonyodalom, mint a benső fejlődés, aránylag többet ér a kidolgozás, mint az alapeszme, s a tragicum hiánya vagy gyöngesége miatt, inkább tudják a nézőt szórakoztatni, vagy megdöbbenteni, mint megrázni és fölemelni. Hatottak, mert a hatás eszközeit alkalmazták, habár hiányosan vagy félszegen, nevezetes jelenségként tüntek fel irodalmunkban, mert elődeik épen a forma titkait értették legkevésbé s azért bizonyos pontig jótékony befolyást gyakorolva, haladásnak voltak eszközölői. A hiba nem a hatás eszközeiben rejlik, hanem a hiányos vagy félszeg alkalmazásban s a kórjel az, hogy túlbecsüljük a külsőt, sőt hibáink és gyöngeségeink öszvegét eszménynyé akarjuk emelni. A külső és belső öszhangja, az eszmével összeforrott forma, minden eszköz, melyeket a szinpad természete nyújt vagy parancsol a szellem jó szolgálatában és a szellemhez irányozva: ez az, a mit drámai hatásnak nevezünk, a mit elérni minden irodalomban kevésnek sikerült, de a hova törekedni mindenütt érdem s nálunk kétszerte.

Szigligeti egyik hirlapi cikkében nem rég azt jegyzé meg, hogy ő ugyanazt nevezi szinpadi hatásnak, melyet mi drámainak mondunk s így csak szavakban van köztünk különbség. Valóban azon értekezésben, melyet ezelőtt tíz évvel a Kisfaludy-társaságban olva-

sott vala föl, és melyet kijavítva a *Színházi Naptár*-ban adott ki újabban, sok olyasmiről szól, mit drámai hatásnak is lehet nevezni. De mi szükség egy jó műszót olyannal váltani föl, melyet az egész világon csak bizonyos hiány vagy félszegség megjelölésére használnak. Mégis csalódnánk, ha azt hinnők, hogy Szigligeti ok nélkül nevezi a drámai hatást szinpadinak. Értekezésében sok jó gyakorlati tanácsot ad, noha töredékesen, össze-visszahányva s ritkán kifejtve. Sokat gondolkozhatott a drámáról, többet mint a mennyit leírni képes, de vizsgálódása legörömeztőbb a külső felé irányul s elméletében is a fősúlyt a dráma mesteremberi oldalára fekteti. Például, hogy csak egyet említsünk, beszél a tragédiáról s egy árva szóval sem magyarázza meg a tragikumot. Lehet-e tragédiát tragikum nélkül írni, úgy látszik oly kérdés, melyre dramaturgiánk igenel felel. Legalább Szigligeti értekezéséből az jó ki. Jókai ez elmélet szerint írta tragédiáját s talán épen a Szigligeti tanácsa után.

Dózsa Györgyben valóban csak a tragikum hiányzik, e csekélység, a mit tragédiaköltőink elmélete és gyakorlata annyira mellőzhetőnek hisz. Ezen kívül sok olyasmit találhatni benne, a mi hatásra számíthat. Jókai nem érti ugyan annyira a bensővel meghasonlott forma titkát, mint elődei, de ebbeli hiányait tudja pótolni holmi ezzel egy értékű dolgokkal.

A műnek nincs határozott alapeszméje, a cselekvényben hiányzik a központ, de a költő oly érzületre támaszkodik, mely sokaknál sokat feledtet. A *Régi jó táblabírák* költője, ki nem rég zsákmányolta ki a hajdani kiváltságos osztály részvétét, most jónak látta a régi jó aristocraták iránti ellenszenvre hivatkozni. Költői igazság helyett, mely oly kevésbé szokta legyezni az aristocratiát, mint a democratiát, politikai éretlenségnek hódol, mi a hatásnak sokszor nagy eszköze. A cselekvény nem fejlődik folytonos erővel, de azért a költő gondoskodik a hiba kárpótlásáról is. Például a második felvonás eleje csak hátráltatja a fejlődést, de nem hatás nélküli, mert egy pár hazafias dalt hallunk elszavaltatni, s ez mindig hat a magyarra, miben egyébiránt semmi rossz nincs. A dalok elég szépek s lapjaink, melyek szép lyrai versek nagy szűkében vannak, közlésökkel csak önérdékőknek szolgáltak s nem a dráma jó hírének. A negyedik felvonás végén, hol a bonyodalomnak a katasztrópha felé sebesen kellene sietni, egy regényes episod tolja föl magát, mely a katasztróphára legkisebb befolyással sincs, de a jelenet elég érzékeny, valóságos melodramai, melyet akár fuvolával kísérhetni. Egy szegény leány áldozza föl magát kedveséért, ki őt nem szereti, egy titkos szerelmes öli meg kedvesét tévedésből. Az ember sajnálkozik és fölízgatva

érzi magát, mit minden esetre csak hatás eszközölhet. Az utolsó felvonás kissé bágyadt, de úgy hiszszük, velünk együtt mindenki kíváncsian várta, vajon meg fogják-e sütni Dózsát, a mint híre járt. E hatásos jelenettől megkímélt a költő; csak egyik személyével, Lórával nézette végig s mondatta el e hajborzasztó kegyetlenséget. Kárpótlásul ez is elég. A kegyetlenség hallva is elég borzalmas undort kelt s felizgathatja a politikai éretlenséget, mi szintén hatás s mit, ha szinpadról jó, bátran nevezhetünk szinpadinak.

Mindez megvan a műben, mindez hatás. De hol van az a hatás, melyet a tragédiától vár lelünk s a mely nélkül hijáavaló mindenemü szinpadi mesterkedés? Hol a tragikai hős, ki lebilincselje részvétünket jeles, nagyszerű vagy megdöbentő tulajdonai által? Hol a tragikai összeütközés, mely vagy a viszonyok kényszerűségén, a hagyományos erkölcsökben, a kegyelet, a társadalmi rend, az állami és családi kötelességek követelésein alapszik, vagy a hős hibáiból, tévedéseiből, büneiből foly, a szenvedély, kísértés, csáb, az ármány által kifejtve? Hol a tragikai katastropha, midőn a hős vakmerővé, tévedtté vagy bünössé válván, a nélkül, hogy eltörpülne, nemesist idéz föl maga ellen és megbukik, hogy könnyezzünk sorsán, mert megérdemelte részvétünket, hogy megnyugodjunk bukásán, mert vakmerőségeért,

tévedéseért vagy büneért lakolt? Sehol; vagy a hol mutatkoznék is, csirájában elfojtva! Dózsa vitéz férfiú, nemességet nyer s a kereszties hadak fővezérévé emelkedik; nagyra-vágyó, hűtelen lesz régi kedveséhez s egy oligarcha hölgybe szeret. Ez oly expositio, melyből válhatik tragikum. Szerelmét nagyra-vágyása idézi elő, új helyzetéből foly s a nélkül, hogy eltörpítené oly tévedés és bűn, a miben nemesis rejlik. Azonban a költő nem e viszonyra fekteti alapeszméje súlyát. Ez egészen csak mellékes dolog, miből semmi derekas nem fejlődik, egy kis szerelmes-historia, talán az asszonyok kedvéért. Jól van. A költő alapeszméje e szerint valami egyéb. Dózsa nagyra-vágyó, kinek nemes célja van; hatalmas úrrá, a haza szabadító-jává, második Hunyadi Jánossá akar válni. Talán akadályokkal küzd, talán az oligarchia a király által elvéteti tőle a fővezérséget, a mint azt évkönyveinkben olvassuk? Nem. Jókai Dózsáját senki sem akadályozza célja kivitelében. Vele csak gúnyolódik az oligarchia, különösen Zápolya; aztán meghallja anyja halála hírért, ki Zápolya börtönében arája becsületéért halt meg, s csúfondárosan temettetett el; találkozik régi kedvesével, kit Zápolya el akar tőle rabolni. Tehát a kegyelet érzéséből támadt bosszú az, a mi elvonja céljától s előidézi bukását, miből ismét származhatik tragikai érdek? Nem. Dózsa

nem igen akar anyjáért boszút állani, kedveséért még kevésbé, kit már nem is szeret; őt leginkább sértett büszkesége bőszihi föl s csak akkor tüzi ki a forradalom zászlóját s fordítja seregét nem a török, hanem az aristocratia és aristocrata intézmények ellen, midőn Zápolya a fővezérség jelvényét tépi le melléről s önépe előtt meggyalázza. Ebből is válhatik tragikai érdek. A megbukott forradalom rend szerint tragikum, főleg ha a megalapított rend, a jogosan létező ellen támadt föl s nem tudott helyébe olyat állítani, a mi megállhasson, mert nagy ballépései, túlságai, bűnei miatt eljátszotta a siker jogát. Így Dózsának azért kellene bukni, mert semmivé akarja tenni a fennálló rendet, mely a nagy visszaélések dacára is életerősb s így több létezési joggal bír, mint az ő új társadalma. Jókai másképp gondolkozik s egészen Dózsának ad igazat; szerinte a XVI-ik század hajnalán az aristocratiai alapon nyugvó társadalom egészen elhasználta magát s az 1789-ki francia elveket csak alkalmazni kellett. Legalább az egész műből ez jó ki; nem csak az aristocratiát rajzolja egészen romlottnak, hanem az általa képviselt társadalmi rendet is. Az semmit sem használ, hogy Bornemisza és Csáky Lóra némi rokonszenvet gerjesztő mázzal vannak kifestve; ők tulajdonképen nem képviselik a fennálló rendet s titkon többé kevésbé Dózsával tartanak,

sőt Lóra végszavaiban azon jobb nap fölvirradása után eseng, mikor teljesülni fog mindaz, a mit Dózsa akart. Dózsát tehát Jókai nem buktathatja meg felforgatási vakmerőségért, melyet épen ellenkezőnek fest s így ez alapon nem fejlődhetik tragicum. Jól van. De Dózsának mégis bukni kell, a mint hogy meg is bukik. Miért? Talán tévedései, túlságai, bűnei által játszodja el a siker jogát? Talán rosszul használja hatalmát vagy vágytársai irigységével, ármányaival kell küzdenie, a mi benső feloszlásra vezet? Nem. Dózsa mérsékelt, eszélyes férfiú, társai pedig az engedelmesség példányai. Talán a nép értetlensége, dühe, bőszen szenvedélyei, sőt saját boszúvágya oly lépésekre sodorják, melyek minden nyomán nemesis kel ki? Nem. Egy pár hadnagy, holmi megbukott mesterember, beszél ugyan vagyonfelosztásról s több efféléről, de a nép sokkal okosabb hadnagyainál, nem osztozik e nézetekben, sőt ha osztaná is, Dózsa nagy fegyelmet képes fentartani s így minden csak tőle függ. Dózsa maga pedig kegyes jó úr, ki nem szereti a vérontást, pusztítást, épen nem aristocrata, hogy kegyetlenkedjék, jogtalanságokat kövessen el, s legfeljebb csak fenyegetőzni képes. Talán épen lágysága, engedékenysége buktatja meg? Oh nem. Azon tettéből, hogy az elfogott főurakat, legnagyobb ellenségeit, szabadon bocsátja, nem származik semmi olyas,

noha származhatnék, a mi drámaivá válva elősegítené a katastrophát, vagy megfoghatóvá tenné. Társai nem lázasztják föl ellene a népet, csak gyanakodni kezdenek reá, s meg akarják ölni a fogoly Csáky Lórát, kit e tett indító okának hisznek. Azonban ez sem történik meg; semmi viszály nem támad a vezér és népe közt, minden marad úgy a hogy volt és Dózsa mégis megbukik. Miért? Mert meggyőzik. Ily katastrophával még a történetíró sem elégítheti ki olvasóit, nemhogy a költő. Oly hőst, ki nem követ el vakmerőséget, kinek nincsenek tévedései vagy bűnei, megbuktatni s iszonyú kinok közt végeztetni ki, a legundorítóbb eszme, a mit költő kigondolhat s a tragédiai kontárság ne továbbja.

De ne ragadjon el hevünk, legyünk lelkiismeretesek s ne hallgassunk el a műből semmit, mi még tragikai indoknak hazudhatja magát. Dózsának csakugyan van nagy bűne, tudniillik az, hogy nem hisz egy jövőmondó cigánynőnek, ki azt jósolja neki: egy ellentől félj csupán, a ki a bort meg nem iszsa — és megkegyelmez Bornemiszának, mielőtt a nevét tudná. Ezért kell szegénynek Jókai szerint lakolnia a kinok kinjával, egyébért semmiért. Ime a tragikai katastrophá a vak sors legnevetésesebb indokára alapítva. Legkevésbé sem csodálkozunk, hogy Dózsa nem hisz a cigánynő jóslatában s így szól:

Bolond nő, ám bolondabb a ki kérdez
Tőle okos szót és a legbolondabb,
Ki tartogatja azt.

Ő felvilágosodott ember s már politikai elveinél fogva ismeri a XVIII-ik század philosophusait de ha babonás volna is, mit ér, ha mi nem vagyunk azok, Dózsa bűnét nem látjuk bűnnek s bukását nem foghatjuk meg? Jókai, úgy látszik, hallott valamit a régi görög tragoeédiák fatumáról s jónak látta a *la* Kakas Márton kiparódiázni. Valóban ez a mű közepén előrántott fatumféle valami s oly költőietlenül alkalmazva, nem több paródiánál. Lehete napjainkban a görög fatumot vagy ezzel rokon elemet alapúl venni és mennyiben, még döntetlen kérdésnek nézhetik sokan, de azt mindenki elismeri, hogy azt csak a mythikus tárgyak szenvedik meg, s akkor is a mű organismusába olvadva s élő szenvedélyekre támaszkodva, a viszonyok által kimagyarázva s az ezer Scylla és Charybdis közt a phantasia rendkívüli hitetű erejével kivíve. Jókainak már tárgya sem türt meg ily alapot, feldolgozása pedig a legelhibázottabb. A jóslat még annyira sem döbbsenti meg Dózsa-t, hogy zavara valami látható tényben mutatkozzék. Ha e pillanat óta elvesztené önbizalmát, félszeg rendelkezéseket tenne és mindinkább sodortatnék tévedésről tévedésre, bűnről bűnre, még értenénk valamit s lehetne kisűtni egy

kis tragikumot. Így nem értünk semmit, a műnek nincs tragikai hatása s legfeljebb csak a politikai éretlenekre hathat, mert egy ártatlanul megbukott nagy embert bámulhatnak, kin az aristocratia iszonyú kegyetlenséget követ el s ez elég nekik.

Jókai épen oly költőitlenül fogta föl Dózsát, mint a mily hűtlenül a történethez. E két hiba a jelen esetben egymást segítette elő. A költő, ha csak kissé hübb a történethez, költőibbé válhatik. Jól tudjuk, hogy ez eset nem mindig áll. Néha a történeti hűség ellenében van a költői igazsággal, s ekkor a költő tartozik hűtlen lenni a történethez, mivel hódolnia kell a költői igazságnak, a művészi világ e gondviselésének, mi mindennél több. Mi sem tanácsolnánk mást, de egyszersmind megjegyeznők, hogy a költő szerencsétlenül választotta tárgyát, s ha eleget is tett a költői igazságszolgáltatásnak, megrontotta az illusiót, mely minden költői mű alapföltétele s így a költői igazságszolgáltatásnak is egyik része. Tudjuk, hogy nagy tekintélyek szólnak ellenünk. Lessing más nézetben van s a magyar költők, ha egyebet nem is, ezt jól megtanulták hamburgi dramaturgiájából. Valóban Lessing a legtöbbször jogosan és mindig erős dialecticával védi a költői igazságot a történeti hűség ellenében, s csak abban hibázik, hogy a kérdés egyik fontos oldalát érintetlenül

hagyja. Az ifjabb Corneille *Essex gróf* című tragédiája bírálatában így tanít: «Röviden szólva, a tragédia nem dialogizált történet; a történet a tragédiára nézve nem egyéb, mint nevek repertoriuma, melyekkel megszoktunk bizonyos jellemeket összekötni. Talál a költő a történetben sok oly körülményt, melyeket tárgya egyénítésére és kidíszítésére használhat: jól van, használja. Csak hogy ezt épen oly kevésbé lehet neki érdemül tulajdonítani, mint az ellenkezőt hibául». Ha ez azt teszi, hogy a történethez hű tragédia még nem költői érdem s a történethez hűtelen tragédia bírhat nagy költői érdemmel, tökéletesen igaz. Lessing talán csak ezt akarta kiemelni. De a kérdésnek más oldala is van tudniillik: vajon a történethez hűtelen és nagy költői érdemmel bíró tragédia nem lesz-e költőibb, ha a történethez hű marad, vajon a legjobb költői mű hatását is nem fogja-e paralyzálni szétrombolása azon illúsiónak, mely a néző kedélyében oly eleven, meleg, szent s melyet a költő oly hideg és vakmerő kezekkel érint. Erre lehetetlen igennel nem felelni, annyival inkább, mert a költő történeti hűsége nem a történetirőé. A költő éveket napokká tehet, tetszése szerint mellőzheti a nem lényeges adatokat, kiegészítheti, alakíthatja a lényegeseket, az inkább regényesen érdekes, mint történetileg fontos epizodokból csak a törté-

neti háttért tarthatja meg, a kétes és vita alatti kérdésekben saját felfogása után indulhat, sőt tovább mehet s nem követi a történetírót, hanem a hagyományt, az oklevelek dacára is ki nem írható naiv hitet. Mindezt teheti a költő s épen az *illusio végett*, de azt nem teheti, nem szabad tennie, hogy ismert és nevezetes egyéniségeket jellemeikkel épen ellenkező világításban tüntessen föl, hogy meghamisítsa a nagy tényeket, s meghazudtolja a történet szellemét, — s annál kevésbé, minél ismertebb, minél nemzetibb tárgyat dolgoz föl. Próbálja meg például valaki Hunyadi Mátyásnak III. Rikárd jellemét adni; írja meg tragédiáját oly nagy erővel, oly elragadó igazságszolgáltatással, mint Shakspeare a magáét, bizonyosan meg fog bukni, mert könnyelműn ellenkezésbe jött a köztudattal, mert vakmerően játszott a nemzeti hagyományok iránti kegyelettel s nem bír hitetni.

Ha a történeti hűtlenség még a jó tragédiában is méltán hibáztatható, mennyivel inkább meg kell rónunk azt oly műben, mely a történeti hűséget a költői igazság ellenére mellőzi. Dózsa jelleme nagy szabadságot ad a költőnek. A történet csak annyit mond róla, hogy vitéz, durva, dölyfös és kegyetlen ember volt. Jókai sok mindent csinálhatott volna belőle, csak ártatlant és kegyest nem, festhette volna nemes jelleműnek, ki fokonyként sülyed, csak

tett volna belé némi daemoni hajlamokat. A nép bősziultságét és kegyetlenségeit élénk színekkel festik történetiróink; Jókai megelégszik az aristocratia kegyetlenségei illusztrálásával. A történet sokat beszél Ulászló kormánya gyöngeségéről, mely vészbe döntötte a hazát, Jókai mindent az aristocratianak tulajdonit. Az oligarchia akkor valóban romlott volt, de nem oly nyomorult és aljas, minőnek Jókai festi, különben le sem győzhette volna a nagy Dózsát, ki Jókai szerint a tiszta democratiát képviseli, holott nem képviselt egyebet az elnyomott nép rossz szenvedélyeinél. S minő Zápolyát fest, mivé teszi Európa egyik legnagyobb oligarcháját, a kit utóbb királylyá emeltek? Impertinens léhává, szivtelen kéjencé s kérkedő kegyetlenné. Nem mondjuk Zápolyát nagy embernek; ereje nem állott arányban nagyravágyásával, több volt a hiúság benne, mint a becsszomj, ohajtá a haza veszélyét, hogy alkalma legyen megmenteni; a veszély eljött, ő nem volt képes megmenteni s csak sirni tudott érte. Azonban ez árnyoldala mellett fényoldalairól sem feledkeznek meg történetiróink. Jó hadvezér volt, igazságos bíró, jártas a közügyekben s nagy népszerűséggel birt az egész magyar birodalomban. Mint magán embernek még több tiszteletre méltó tulajdona volt. A mi a Dózsán elkövetett kegyetlenséget illeti, az tulajdon-

kép nem az ő műve. Ő Dózsának csak megbuktatója, nem bakója volt. Amaz iszonyatos kínhalált úgy akarta a kor szokása, mely Dózsa kegyetlen leleményességét hasonló leleményességgel rendelé visszatoroltatni; úgy akarta a temesvári ítélőszék, melynek tagjai a törököktől tanult s Kinizsy által adott példát kívánták követni s mennyiben a megfenyítendő büntett még iszonyatosb volt, fölülmúlni.

Mindezt tudva — s ki nem tudja, ha Magyarország történetét csak felületesen is ismeri — még akkor sem nézhetnők végig e művet zavart illusio és megbántott nemzeti érzés nélkül, ha az valódi költői mű volna. Azonban Jókai azt mondhatja, hogy épen az illusióért lett hűtelen a történethez, mert csak így hatott a politikai éretlenekre, mert csak így támaszkodhatott az aristocratia iránti ellen-szenvre. Jól van; vette tapsaikat, elégedjék meg vele, de tőlünk és azoktól — s ilyenek nagyon sokan vannak a hazában, — a kik tiszteljük nemzeti hagyományainkat, ne várjon egyebet a legélénkebb hibáztatásnál.

II.*

Válaszomat sokan fölöslegesnek tarthatják méltán. A ki birálatomat és Jókai fölszólalását figyelemmel olvasta, magyarázat nélkül is eligazodhatik s akár helyeselje, akár ne széptani nézeteimet, könnyen átláthatja, hogy Jókai nem akar engem érteni s a ráfogás, gyanúsítás és pletyka oly mellékösvényein jár, melyeket, ha nem megvetni, legalább kerülni tartoznék. Azonban némi magyarázat még sem maradhat el; részint mert lehetnek nem elég figyelmes olvasók; részint mert egy pár vádat föl kell világosítani.

Jókai polemiája igen sokban hasonlít tragédiájához. Tragédiájában a tragikum hiányzik, polemiájában az okadatolás; ott a politikai, itt az irodalmi éretlenek tapsait vadásza, sőt tragédiájának egész mellékdarabját írja meg, melyben ő maga játssza az ártatlanul elkinzott hős szerepét nagy szinpadi hatással. Nem látjátok? Ott ül koldusruhában, bekötözött tagokkal, mintha sebei volnának. Sir, ri-

* Vita Jókai Mórral.

mánkodik, könyörög, koldul. Panaszolja fünek-fának, hogy holmi nagy urak hajdui árulkodnak utána s üldözik, mint országháborítót, pedig jámbor, békés ember s a mi keveset tett, az olyan, mit báró urak is tesznek; bezzeg ezeket nem bántják, mert hatalmasak, csak őt üldözik, mert utban levő szegény ember; hijába lépett egyezsége egyik hajduval, hogy legyen iránta jó indulatu — mégis üldözi; égbekiáltó árulkodás!... ő nem lázasztó, ki a szőlődézsma, és tagosztály ellen izgat, sőt ellenkezőleg kezét-lábát csókolja a méltóságos, nagyságos és tekintetes uraknak, mégis bántják ezek a kegyetlen hajduk, kik buzgóbbak uraiknál. És jajveszékel és alamizsnáért nyújtja ki kezét. Hálás szerep, megindító jelenet, egészen Jókaias tragikum. Az ember önkénytelen szájalomra lágyul; magam is örömet vetném oda a részvét filléreit, ha nem ellenem szólna a panasz s nem kellene fölkiáltanom: ne komédiázzék kend, ne ámitsa a világot, nem bántotta kendet senki, lóduljon a dolgára!

S ez nem tréfa, hanem komoly valóság. Jókai oly méltatlanságok következtében koldulja a közönség részvétét, melyeket rajta senki sem követett el. Untalan csak arról panaszol, hogy én őt, mint országháborítót, mutattam be, ki drámája által a köznépet a szőlődézsma és tagosztály ügyében teendő egyezkedések ellen bujtogatja; bevádoltam, beárul-

tam az egész arisztokratia nevében és az aristocratiának (értse, a ki érti!), hogy drámájában megtámadta a magyar aristocratiát; művének politikai hatását fejtegetve, a magyar nép éretlenségéről beszéltem, s kardot huztam a végveszélylyel fenyegetett nemesség ügyében.

Mindebből egyetlen betű sem igaz!

Bírálatomnak idevonatkozó helyei a következők: «A *Régi jó táblabírák* költője, ki nem rég zsákmányolta ki a hajdani kiváltságos osztály részvétét, most jónak látta a régi jó aristocraták iránti ellenszenvre hivatkozni. Költői igazság helyett, mely oly kevésbé szokta legyeztetni az aristocratiát, mint a democratiát, politikai éretlenségnek hódol, mi a hatásnak sokszor nagy eszköze.» Más helyt: «A műnek nincs tragikai hatása s legföljebb csak a politikai éretlenekre hatott, mert egy ártatlanul megbukott nagy embert bámulhatnak, kin az aristocratia iszonyú kegyetlenséget követ el, s az elég nekik.» És végül, midőn a történeti hűségről van szó, mely éppen a költői illuzióért szükséges, ez áll: «Jókai azt mondhatja, hogy éppen az illuzióért lett hűtlen a történethez, mert csak így hathatott a politikai éretlenekre, mert csak így támaszkodhatott az aristocratia iránti ellenszenvre. Jól van; vette tapsaikat, elégedjék meg vele, de tőlünk és azoktól, — s ilyenek nagyon sokan vannak e hazában — kik tiszteljük nemzeti

hagyományainkat, ne várjon egyebet a leg-
élénkebb hibáztatásnál.»

Azt teszi e az, a mit Jókai rám fog? A leg-
távolabbról sem. Szavaimnak, melyet egész
bírálatom, még bővebben kimagyaráz, röviden
ez az értelme: Jókai nem szolgáltat költői igaz-
ságot, mert a néplázadást tévedések, bűnök,
minden benső kényszerűség nélkül buktatja
meg, az aristocratiát physicailag és erkölcsi-
leg lehetlenné festi, mégis győzelemre jut-
tatja s e költőietlen eljárására hihetőleg be-
folyt holmi speculatio az aristocratiára iránti
ellenszenvre, mi valóságos politikai éretlenség;
Dózsa nem tud tragikai hőssé emelkedni, épen
ártatlansága miatt, a mű egészen nélkülözi a
viszonyok vagy szenvedélyek nemeziséét, mely
nélkül nincs tragicum s legföljebb csak azok-
nak tetszhetik, kik a költészetben is politikai
éretlenségök kielégítését vadászsák. Jókai hü-
telen a történethez, mert a legcsattogóbb tap-
sok kedvéért nem akarja elrontani azon poli-
tikai éretlenség illuzióját, kik Dózsát, mert a nép
ügyéért küzdött, tévedés és bűn nélküli erény-
hősnek hiszik és Zápolyát, mert az aristocra-
tia győzelmét vivta ki, csak a leggazabb em-
bernek tudják képzelni. Látható, hogy meg-
rovásom alapja tisztán széptani volt s oly
kevésse aristocrat, mint democrat színezetű.
Ha Jókai nem Dózsáról, hanem Coriolánról ír
tragédiát s oly ártatlannak festi, oly ok nélkül

buktatja meg ezt is, mint amazt, ugyanazt irom, a mit Dózsáról irtam, tudniillik a költő politikai éretlenségre támaszkodik és költői igazságszolgáltatás helyett, az aristocratiának hizeleg. Szóval ez a tragikum kérdése, nem az aristocratia vagy democratiáé, s midőn Jókai az utóbbi térre viszi a vitát, csak irodalmi éretlenségre támaszkodik, azok tapsait hajhászsa, kiket nem érdekel a dolog lényege, de szeretik a népszerű phrasisokat s jóízűen nevetnek holmi Hovelvek-Antrum- és Bathrendféle értelem nélküli elmésségeken.

E szerint mindazt, mi Jókai művének politikai hatására vonatkozhatnék, teljesen mellőztem. Nem fejtegettem, hogy Dózsa így fölfogva jelenpolitikai viszonyaink közt nem épen jótékony hatásu, hogy behegedt sebeket téphet föl, melyeket érinteni a költőnek is csak óvatosan szabad, hogy a költő tartozik érteni korát s több ilyesmit, miből a rabulista kibetűzhette volna azon állításokat, melyeket Jókai reám fog. S mindezt nem azért mellőztem, mintha nem tartoznék a kritika körébe, a kritikának nem azok a határai, melyeket Jókai talán Vajda és Szegfii kritikai dolgozataiból ismer — hanem azért, mert meg voltam győződve, hogy Jókai nem politikai rosszakarathból irta Dózsáját úgy, a hogy irta, legföljebb költői speculatióból, hatáshajhászatból, vagy épen korlátozottságból; mert a műnek

ez oldalát fejtegetni több ok miatt kényesnek tartottam; mert elvégre megigérttem neki, hogy művének politikai hatásáról nem fogok szólni. Ez tulajdonképen nem valami ünnepestyűs ígéret volt, hanem egyszerű nyilatkozat. Jókai panaszkolt nekem, hogy a *Magyar Néplap* szőlődézszmát és tagosztályt emleget s némelyek rosszakarattal gyanusítják, mintha az aristocratia ellen ingerelné a népet. Én olyasmit feleltem reá, hogy származhatik valami jóakarattól s lehet mégis rossz hatása; a tragédiát elhibázottnak tartom, de politikai rosszakarattal nem fogom gyanusítani s több effélét.

Jókai rég igyekszik föltüntetni ígéretemet, mintha azt báró Eötvös kedvéért tettem volna, hogy ne legyen kénytelen báró Eötvös regényére hivatkozni. A dolog kissé másképp áll. Ellenkezőleg, biztattam Jókait, hogy írjon báró Eötvösről minél többet s minél erélyesebben; én szeretem, ha az írók nyíltan kimondják egymás művéről ítéleteiket, s a magam részéről senkit sem tisztelhetek és szerethetek annyira, hogy ellene, ha meggyőződésesem kívánja, ne irjak.

Jókai ígéretemet oly kevésbé akarja érteni, mint birálatomat s mint szószegőt mutat be a közönségnek. Nem botránkozom meg benne. Jókainak mániája szeretni minden könyvet, gyűlölni minden kritikát, magasztalni minden

író, gyalázní minden kritikust. Nem tesz föl róluk semmi jót s igyekezik őket erkölcstelen embereknek festeni. Alkalmasint mélyen meg van győződve, hogy a kritikus nem is lehet becsületes ember; rossz férj, hűtlen szerető, csalfa barát, kárörvendő és irigy, szivtelen, megvesztegethető és mindenek előtt hazafiatalan. Legalább minden eddigi polemiája ilyes meggyőződésre mutat. Nem szokott eszméért szállni sikra s mindig csak gyanusítani szeret. Nem nagy lélekbuvárlat kell hozzá, hogy polemiái tartalmát előre megmondja az ember. Ha megbírálnák a *Magyar nemzet története* című munkáját, melyben a tudatlanság a könnyelműséggel vetekszik, tüstént így kiáltana föl: «Az a kritikus a Szalay barátja, s haragszik, hogy az én históriám jobban kel, mint barátjáié, ahhoz a clubhoz tartozik, mely ellenem összeesküdött, ilyen a magyar kritika.» Ha regényeit bírálnák, melyeket eddig csak dicsértek s elismernők bennök az elismerni valót, megrónák a megrovandót, így írna, vagy iratna Kakas Márton által: «Ezek a rossz hazafiak megakarják rontani a magyar irodalmat, magok nem tudnak írni, csak a másén rágódnak, irigylik népszerűségemet, jövedelmemet stb.» Ha megrónák azon bárgyunál bárgyubb cikkeket, melyeket Tóth József a *Magyar Sajtó* tárczájába írt, s melyeket Jókai oly nagy hangú elbizottsággal magasztalt s aján-

lott a közönségnek, mindjárt kész volna a felelettel. A kritikusokat eszi a méreg, egy színész jobb széptani dolgozatot irt, mint ők, féltik a konczukat, s több efféle. Ha tragédiáját bírálja valaki s benne tragikum helyett politikai éretlenséget talál, uczcu neki, ráförmed: Te árulkodó, te szószegő, te ... te ... isten tudja még mi! A hiuság és önzés e nevetséges mániájából aligha kigyógyul Jókai. Egyébiránt vigasztalhatja magát azzal, hogy nálánál jelesebb írók is szenvedtek e betegségben. A kritikus e betegség rohamait, melyek rendszeresen gyanusító feleselésekben jelentkeznek, nem is veheti rossz néven. Természetesnek találja és élesen megrója. Ennyi minden, a mit tennie kell. Én e kötelességet Jókai irányában már egyszer teljesítém, most másodszer teljesítém s ha isten éltet, alkalmasint teljesíteni fogom még egynehányszor.

A mondottak után bizton befejezhetném polemiamat; a főkérdés megczáfolásával a többi magától elesik, de mégis folytatom, hogy még inkább földeríthessem Jókai szemfényvesztő fogásait és szólhassak a báró Eötvös regényéről, a melyre való hivatkozással Jókai rajtam oly mély sebet vél ejthetni.

Jókai el akarván hitetni a közönséggel, hogy én az ő tragédiáját nem a tragicum hiánya és a pusztá hatáshajhászat miatt támadtam meg, hanem mert megtámadta benne az aristocra-

tiát, a szőlődézsma és tagosztály ellen izgatott s a XVI. század kényurait festve, megsértette a mai kor önfeláldozó nemességét, szörnyen mentegetőzik s művét az oligarchia s nem az aristocratia ellen írónak vallja be. Szememre veti, hogy nem értem az oligarchia és aristocratia közti különbséget, e két fogalmat kényem-kedvem szerint cserélgetem. Csáky Lórát (egy leányt) oligarchának nevezem és legyaláz minden valaha létezett magyar oligarchiát és föltétlenül magasztalja a magyar aristokrátiát Árpád idejétől egész napjainkig.

Összezavartam-e az oligarchia és aristocratia közti különbséget, az közönyös a vita alatti kérdésre nézve. Ha már Jókai az oligarchia ellen irottnak vallja be tragédiáját, azt kellett volna bizonyítania, hogy művében az oligarchák mint oligarchák s nem mint aristocraták szerepelnek, hogy Dózsa nem az aristocratiai intézményeket, hanem az oligarcha kormányt akarta megbuktatni, s nem a nemességet szándékszott kiirtani, hanem csak az oligarchákat. Egyébiránt Jókai az oligarchia fogalmát nem a legszabatosban magyarázza meg. A philosophia és politikai műszavak rendszeren szorosb és tágasb értelemmel bírnak és ritkán szószerintivel. Oligarchia szoros értelemben azt teszi, a minek Jókai állítja, kevesek uralkodását, azon különbséggel, hogy az

oligarchia rendesen az aristocratiai intézmények kinövése, midőn néhány aristocrata bitorolja az egész aristocratia jogát, vagy még annál is többet. Azonban széles értelemben mindazokat oligarcháknak szokás nevezni, kik az aristocratiában roppant birtokaik, vagy családi összeköttetések, vagy személyes érdemeiknél fogva tulnyomó befolyást gyakorolnak a közdolgokra, különösen azon korban, midőn még a királyi hatalom nem volt a XIV. Lajos fogalmai szerint megszilárdulva.

S ez értelemben Hunyadi is csak olyan oligarcha volt, mint Zápolya; mindenik a kisebb nemesség vállain emelkedett, amannak fia lett király, ez maga, s a különbség köztük az, hogy az egyik nagy ember volt, a másik nem. Hogy az oligarchiában a nő nem szokott uralkodni, mikép az egyeduralomban, abban Jókainak igaza van. Nem is ez értelemben neveztem Csáky Lórát oligarcha leánynak, hanem csak úgy, mint oligarchának leányát, — ha herczeg leányt lehet mondani, mért ne oligarcha leányt is — oligarcha leánynak pedig nem érzülete miatt gondoltam, hiszen ő tökéletes democrata, ki egészen fölfogja és méltányolja Dózsát, hanem mert Ulászló udvarában az első palotahölgy szerepét játssza, Zápolya is kacsingat rá, ki, mint tudjuk, mindig királyleányok keze után járt s hihetően nem jelentéktelen születési hölgyeknek udvarolt oly fé-

nyes ünnepélyen, a minővel az első és második fölvonás kezdődik.

Azonban, mint fennebb is mondám, mindez keveset foly be a kérdés lényegére. A fődolog az: vajon Dózsa az aristocratia mellett fogott e fegyvert az oligarchia ellen, vagy a nép ügyében az aristocratia ellen? Ez utóbbin senki sem kételkedik; csak maga Jókai, ki polemiájában egészen mást állít, mint a mit tragédiájában festett. Zápolya és társai műve egyetlen jelenetében sem szerepelnek, mint oligarchák, azaz kevesen uralkodik, kik megszorítják a királyi hatalmat s az egész aristokratia jogait bitorolják, hanem mint aristocratát, s Jókai görög philológiája ellenére, nem épen a legjobbaként. Valóban e fölött idővesztegetés vitatkozni. Elhagyom hát. Azon paradoxont sem bonczolom, hogy Amerikának oligarchiája van aristocratia nélkül; Giskrát, Fortunatus Imrét, Fuggert sem bántom; azt is bizvást hiheti tőlem Jókai, hogy a mohácsi veszedelmet egyedül az oligarchia okozta s a kisebb nemességnek nem volt nagy része benne, hogy oligarchák nem feküdtek a csatasíkon, hogy Zápolyára csakugyan bebizonyult a készakarva elkésés, s a mohácsi veszedelem után tüstént szövetkezett a törökkel és meg sem kísérlé megmenteni az ország függetlenségét, de azon hizelgésnek is beillő bókot, melyet a magyar aristocratiáról mond, nem hagyhatom szó nél-

kül. Ugyanis azt állítja, hogy a magyar arisztokratia tartotta fön­n mindig az országot, az oligarchia vesztette el mindig. Jókai úgy lát­szik hamar feled és hamar tanul, s a hatás kedvéért most egy, majd más rokonszenvet vesz igénybe s mindig a politikai éretlenekét. Szerinte a magyar aristocratia mindig fentar­totta az országot, tehát soha sem dönté vészbe, soha sem voltak nagy bünei, mindig hazafias, bölcs, a polgári erény példányképe volt. Ilyes­mit semminemü osztályról nem lehet mon­dani, legkevésbbé egy századokon át uralkodó hatalomról. A magyar aristocratiának, mint minden aristocratiának, minden hatalomnak, minden politikai pártnak megvoltak a maga tévedései és bünei, melyek részint a hatalom természetéből folytak, részint egyes nevezetes egyéniségek által lönek előidézve, részint bizonyos korszakokban a megromlottságból állot­tak elő. A történet híven feljegyezte a fény és árnyoldalt, a hazafiság és sülyedés, a gyön­geség és erő, az erény és bün korszakait s ezt elismerni nem szükség, hogy aristocrata vagy democrata érzelmük legyenek, csak igazságos­ságnak kell lenniök s ez elismerés által még nem gyaláztuk vagy magasztaltuk a jelen nemzedéket s nem ítéltünk semminemü poli­tikai rendszer vagy elv fölött. Jókai ezáltal akar kimenekülni a politikai éretlenséggel ka­czérkodás vádjá alól, hogy más és épen ellen-

tétes politikai éretlenséggel kacérkodik s azt tevén mégis a «Budapesti Szemlét» akarja gyanusítani holmi szolgalelkű uszályhordással. Mindent föláldoz egy kis gyanusításért, néhány sor hatásáért, egész czikke szellemét, egész tragédiáját, önmagát. Valóban nem én irok Jókai ellen, nem én czáfolom meg cikkét, hanem ő maga.

Még utolsó sánczából kell kивernem Jókait, melyben annyira biztosnak érzi magát. A báró Eötvös regényére való hivatkozást értem. Lásuk, hogy áll ez a kérdés.

Jókai azt állítja, hogy ő tragédiájában azt tette, a mit báró Eötvös *Magyarország 1514-ben* című regényében, sőt sokkal kevesebbet. Nem nemzeti bűn Dozsát valamely költői mű tárgyául választani. Eötvös regényében kegyetlenebb kifakadások vannak, a democrat eszmék merészebben kifejezvék, pedig midőn e mű megjelent, sokkal válságosabb idöket éltünk, mint most. Akkor a jobbágyság még nem volt fölszabadítva, a nemzet kiváltságos osztálya pártokra szakadott, s ha valaha, csak ekkor lehetett Dózsa rémképét egy politikai irányu mű által fölidézni. Akkor miért nem róttam meg báró Eötvöst a politikai éretlenséggel való kacérkodását, miért rovom meg csak Jókait, honnan e kettős felfogása egy és ugyanazon dolognak! Hihetősen onnan, mert báró Eötvös egy hatalmas, nagy befolyásu férfi, kinek én

kegyét hajhászom, pártfogoltja, tányérnyalója vagyok s több efféle.

Először is azt jegyzem meg, hogy báró Eötvösnek sem régebb, sem újabb regényeiről soha sem irtam sem bírálatot, sem ismertetést. Jókai közelebbéről is irt és oly magasztalást, melyet én minden pontjában teljességgel nem írnék alá.

Másodszor: 1847-ben, midőn Eötvös regénye megjelent, még tanuló diák voltam s bírálatok helyett chiákat dolgoztam tanárainnak. Harmadszor: Jókait sehol nem vádoltam azzal, hogy miért választá Dózsát műve tárgyául, hogy Dózsa vagy más személyei miért fakadnak ki XVI. századbeli aristocratia ellen, hogy a népmozgalom jól rosszul democrat eszméket képvisel, hanem a következőkkel: nem tud költői igazságot szolgáltatni s a nép és aristocratia festésében politikai éretlenségre támaszkodik; nem tudja tragikailag megbuktatni Dózsát és a forradalmat, talán épen a politikai éretlenek kedvéért s több ilyesmivel, miket már elég bőven fejtegettem. A kérdés tehát csak a körül foroghat: támaszkodott e Eötvös politikai éretlenségre, úgy fogta e föl Dózsát, a forradalmat és aristocratiát, mint Jókai?

A napokban újra elolvastam báró Eötvös három kötetes regényét, de semmit sem találtam benne, a mi Jókait igazolhatná. Itt nincs helye

bírálni a regényt, föltüntetni fény és árnyoldalait; mindezt mellőzöm s csak arról szólók: támaszkodott-e a szerző politikai éretlenségre. Ezt báró Eötvös már előszava miatt sem tehette, hol a történeti regénytől oly szoros határok közt követeli meg a történeti hűséget, minőket a műbíró nem kívánhat. Mint idézeteiből s egész munkájából látszik, regényére annyi történeti tanulmányt tett, mennyi történeti tudományos műnél is számot tenne s Jókai történeti hűtlenségét semmi se világosthatja fel könnyebben a nagy közönség előtt, mintha elolvassa báró Eötvös regényét. Eötvösnél tulajdonkép nem is Dózsa képviseli a demokratiát, hanem Lőrincz, a czeplédi pap s miután a szerző a művészet határai közt egész vadságában festi a néplázadást, a katastrof felé így kiáltat föl Lőrinczczel: «Hogy szabadságért küzdjön, hittam föl a népet, s az vadságában felülmulta egykori zsarnokait. Egy jobb lét alapját akarám lerakni s csak ingoványt láték körülöttem, melyre építeni nem lehet stb. A harcz, a melyet kezdék, nagyobb, hogyseszt egy ivadék bevégezné. Az anyagi szabadság, melyért a nép fegyvert fogott, mindaddig el nem érhetik, mig szellemi szabadsága ki nem vivatott s talán századok mulnak el, mig az megtörténik.» Mond-e valaki ilyesmit Jókai tragédiájában? Van e festve a néplázadás tévedése és büne, hogy indokolva legyen a bukás?

Teljességgel nincs! S hogyan festi báró Eötvös Dózsa-t és környezetét, a katasztróf előtti jele-
netekben? Dózsa utánozza a fényűzésben és
oligarcháskodásban Zápolyát s bösz és részeg
szenvedélyeknek engedi át magát, melyeket
csak testvére iránti szeretete enyhít. Egész
táborán észrevehető, hogy az embereknek volt
okuk föltámadni, de tévedéseik és bűneikkel
megszeplősíték az eszmét és eljátszották a si-
ker jogát. Hogy báró Eötvös az aristocratiának
nem kedvezett, igen természetes, de nem fes-
tette oly nyomorultnak, mint Jókai, s jobbait
nem czimboráskodtatta a lázadókkal s ügyelt
arra, hogy úgy tüntesse föl, mint oly társa-
dalmi kényszerűség képviselőjét, melynek győ-
zelme Dózsa ellenében elkerülhetlen és benső
szükségesség. Én csak ennyit kívántam Jókaitól.
Ezt teljesítve, még nem irt volna jó tragédiát,
mert a conceptiótól még sok van a kivitelig,
de legalább politikai éretlenség helyett tra-
gicum lesz vala művében.

A mi végül Jókai azon megjegyzését illeti,
hogy mielőtt a magyar nép valamelyik osztá-
lyának politikai éretlenséget vetek szemére,
nőjnek még egy kicsit, csak mosolyognom le-
het. Én nem neveztem a magyar nép sem
egyik, sem másik osztályát politikai éretlen-
nek, csak Jókait, magasztaló bírálóit s azokat,
kiknek a tragédia Dózsa és a forradalom éret-
len fölfogásáért tetszik. Ennek kimondására

nem szükség nagyság, csak annyi értelem és izlés, mennyit birálatomban kifejtteni igyekvém. Jobb lesz, ha megjegyzi magának: bármily nagy érdemei vannak és lehetnek, oly nagy ember soha sem lesz — mert ilyenné író nem emelkedhetik — hogy gyanusításokkal terrorizálhassa a szabad véleményt, elnémíthassa a kritikát.

Mindig találkozni fog magyar kritikus, ki e vakmerőségéért büntetni fogja és megbélyegzi.

1858

EGY KIS CURIOSUM.

«Némely kritikus — mond Macaulay egyik essayjében — oly véleményben van, hogy a nő, ha merészelt könyvet bocsájtani közre, e tette által minden nemét illető előjogról lemondott s a legszigorúbb kritika alul sem igényelhet kivételt. Mi más véleményben vagyunk. Megengedjük ugyan, hogy oly országban, hol számos író találkozik, kiket tehetségök és előnyeik elég hatással ruháznak föl, hogy a közvéleményre befolyjanak, a legveszélyesebb következményekkel járna, ha valamely hibás történeti mű vagy egészségtelen bölcsélet, csak azért, mert e bűnt egy lady követte el, megrovás nélkül maradna. Azonban úgy hisszük, hogy a kritikus ily alkalommal jól cselekszik, ha azon becsületes lovagot utánozza, kit kötelessége Bradomante ellen kényszerített sorompóba lépni.'A lovag, amint a rege mondja, szerencsésen védte az ügyet, melynek bajnoka volt, de mielőtt megkezdte volna 'a viadalt balisordját kevésbbé halálos karddal cserélte

föl, aztán ennek is gondosan kitörte hegyét és élit».

Ily tompa karddal akarunk mi küzdeni Bulyovszkyné ellen, ki a *Wiener Zeitung* január 21-iki esti lapjának tárczájában, alkalmasint magyarul megjelenendő utirájából, egy figyelemre méltó töredéket bocsájtott közre. A töredék nem azért figyelemreméltó, mintha képes volna érdekes széptani vitára adni alkalmat. Oh nem! Az egész csak csinos csevegés akar lenni, mi nőnek oly jól illik s épen ezért legnagyobb hibája az, hogy kissé nehézkes és igényteljes. De ezért még nem szólalnánk föl; van más dolgunk is. A miért föl kell szólalnunk, az a bizonyos kósza vágy, hiú ábránd, vétkes becsszomj, szánandó erőpazarlás, mi egyik fiatal színészünket már semmivé tette, most egyik legjelesebb színésznőnket fenyegeti s még lassankint színészetünk divatos betegségévé válhatik. «A színművészet hazájának — mond Bulyovszkyné — kosmopolitikai természeténél fogva nem vetnek határt hegyek és folyók, mégis meg kell vallanom, hogy sehol sem találtam oly honosnak, mint a' német nemzetnél, mely művészetének eredeti tisztaságát a leglelkiismeretesb hévvel őrizte meg. Ott még nem fogyó fényben ragyog a szívet és lelket emelő Thália, míg túl a Rajnán — és sajnálattal mondom — innen a Lajthán is, a kihívó Terpsichore s a kaczer Melpomene

csillogó kíséretükkel az előtérbe léptek. Szerettem hazámat, mint magyar nőhez illik s ha valaha sikerülne a dicsőség meredek magasságára jutnom, nyert babéraitam legörömesőbb a hazai géniusz lábaihoz tenném le, de mindennek daczára a távolba tekintek keresni azt, mi itt nem található: az égalj ott nem oly boldogító, de elismerés követi a törekvést és számára szabadabb, szélesebb küzdter s kevésbbé korlátolt látkör nyilik. Azonban hova ragad képzeletem? Lelkemnek oly húrját érintettem, mely örökös rezgésben van s oly kevésbé juthat nyugalomra, mint amily kevésbé képes nyugalmat adni. Ha merészlenék a húrroknak hangot adni, az egy mélyen elrejtett szenvedélynek lenne rhapsodiája, melynek chaoszából csak a hivatott lehetne képes ki-
venni a harmoniát.»

E vallomás eléggé határozott, ha nem is eléggé világos. Megerősíti azon, a lapokban és társas körökben már többször szőnyegre került hírt, hogy Bulyovszkyné oda akarja hagyni a magyar színpadot, hol nem méltányolják eléggé, hol tehetségének kifejtésére igen szűk kör nyilik s mint német vagy francia színésznő akar szerencsét kísérteni, avagy a legjobb esetben, egy kis társaságot alakítva a la Rachel és Ristori be akarja utazni az ó és új világot. A kritika mindezt nem hagyhatja szó nélkül s nem kérve engedelmet sem Jókai, sem Szegfi

úrtól, bonczkés alá veszi a művésznő *szándékát* s amennyiben *gyanúsítja* is, amennyiben megmagyarázza neki, hogy amit ő mély s talán tiszteletre méltó szenvedélynek hisz, valami egészen egyéb, hogy túlbecsülve magát, jobb sorsot érdemlő tehetségét megrontani igyekszik, hogy elvégre nem érti művészetét, mert benne a lehetlent akarja megkísérteni. — Azon művészetek, melyeknek közlönye a nyelv, mint a költészet és színészet, soha sem válhatnak kosmopolita természetűekké, még akkor sem, ha minden nemzeti tartalmukat elvesztették.

A nyelv bizonyos földhöz, bizonyos levegőhöz, bizonyos nemzethez köti őket, még pedig a legtermészetesb s épen azért legszarnokibb kényszerűségnél fogva. Anyanyelvén kívül sok nyelvet megtanulhat az ember, kivált fiatal korában, beszélhet, írhat rajtok s valahogy még szónokolhat is, de hogy csak kettőt is — legyen bár egyik saját anyanyelve — úgy elsajátíthasson, hogy rajtok egész a költészet vagy szavalat valódi művészetéig emelkedhessen, az teljes képtelenség. Ime a kényszerűség, melyet mindenki belát, ki a művészetek mélységeibe bepillantott s melynek vasigájába a legnagyobb lángész is ellenmondás nélkül hajtja fejét. Miért? Hiszen a legbajosabb nyelvtant is meg lehet tanulni s a gyakorlat és szorgalom minden akadályt legyőz. Valóban

mindent, kivéve e lehetlenséget. A nyelvtanból sokat tanulhat a költő és színész, de a rhythmust és szavalatot, a szenvedély és hang, a gondolat és kifejezés titkait az élő és ezer változatban élő nyelvből kell ellesnie, s ide, a tehetségen és szorgalmon kívül, két nyelvhez két emberélet kellene még akkor is, ha az alkotó phantasia két formához szokhatnék s nem érezné magát csak egyben szabadon. Mi a költő nyelvét s a színész szavalatát nemzetivé teszi, az mind oly számtalan finom árnyalattól függ, melyekről az olvasó és hallgató hirtelen számot sem tud magának adni, de melyekből ha egyetlen egy is hiányzik, már a legkellemetlenebben érezhető s egyetlen egy is elég, hogy az egészet paralyzálja vagy épen nevetségessé tegye. S mindezt soha sem tanulhatjuk meg egészen, be kell szívunk, mint a levegőt, hogy vérünnké válva, táplálja phantasiánkat. E nélkül költő és színész örök meghasonlásban fog szenvedni, a gondolat és forma átkos meghasonlásában, mi kihűti lelkesedését, megbénítja alkotó erejét vagy a legjobb esetben, szűk körbe szorítja, modorba ejti.

S azon kívül hogyan szerezhető meg az a sok minden, mi, ha nagy részt nem függ is a nyelvtől, de leginkább bizonyos nemzetiség és sajátságaiból foly? Hogyan lehet egy idegen phantasiája elég fogékony, elég teremtő oly dolgokban, melyeket gyermekségünk óta

kell látnunk, hallanunk, értenünk, éreznünk, hogy a művészetben visszatükrözthessük? Hogyan hathat be az idegen valamely idegen nemzet kedélyvilágába annyira, hogy legfinomabb, legelrejtettebb, legvisszhangzóbb húrjain képes lehessen játszani?

A tapasztalat lehetlent mond s az irodalmak és művészetek története elítél mindenkétnyelvűséget. Még nem volt nagy költő, ki két nyelven egyenlő erővel és bájjal tudott volna írni. Az ő világban rendesen barbár volt az egyik nemzet a másikra nézve, s ha a római költő meg is tanult görögül, nem mert egyszersmind írni a nyelven, vagy ha mert, soha sem emelkedhetett a classicusok soraiba. A középkorban latinul írtak a költők, de épen azért kénytelenek voltak békét hagyni nemzeti nyelvöknek, vagy ha nem tartották szégyennek azon írni, latinul írtak rosszul, s ez áll még a prózaírókra nézve is. Az újabb időben, mikor a francia nyelv világhatalomra látszott jutni, sokan megkisérlék francia költőkké válni és csekély szerencsével. Nagy Fridrik, mint francia költő és stylist mind végig középszerű maradt, bár Voltaire javítgatta műveit, németül pedig rosszul írt. Goethe francia verseivel gúnyolódni szoktak a francziák. Heine verset nem, csak prózát mert írni francziául, de ez nem tette volna híressé s csak a német formában találta magát otthon.

Béranger, saját nyilatkozata szerint, annyira el volt foglalva a francia nyelv titkainak tanulásával, hogy nem maradt ideje idegen nyelveket tanulni. A költészetben a nyelv fele a gondolatnak, néha maga a gondolat s a költő vagy mélyebben szereti művészetét, vagy önzőbb, mintsem feláldozza vagy nevetségessé tegye magát. A színésznek ugyanezen helyzete van. Még soha sem hallottuk, hogy német színész francia színpadon, vagy viszont, föllépni merészelt volna. Az megtörtént, hogy némelyek idegen földön nevelkedve vagy ifjú korukban idegen nyelvre adva magukat, idegen nemzet művészeivé váltak, de aztán többé nem is kaczerkoddak nemzeti nyelvökkel, nem jutott eszökbe a két nyelvű művészet s megmaradtak pályájukon. Ristorinak Párizsban sokan tanácsolták, hogy játszék francziául, nem mert, s hajtott azon kritikusok intéseire, kik bukását jósolták.

S Bulyovszkyné, ki csak jeles tehetség, meri azt tenni, mit a lángelmék sem mernek. Még a magyar nyelv titkait sem érti a művészet kimeríthető mélyéig, s hiszi, hogy a német vagy francia nyelveket maholnap magáévá teheti! Meg van győződve, hogy kitünő német vagy francia színésznő lesz, aztán visszatér, hazájába, a nemzet géniusz lábaihoz tenni babérait! Ah, asszonyom, ön nem tudja mit csinál!

Ön soha sem tévedhet oly nagyon, mint e

wiener zeitungi cikkben tévedett. Önt sokan hibáztathatják, önön sokan mosolyoghatnak, de én szívemből szánom és sajnálom — illúsiómat: azt hittem, ön érti művészetét — s istenem! ön oly kevéssé tudja vagy akarja érteni, mintha ma lépne először színpadra, vagy még annyira sem.

Ugyan mi indíthatta önt e lépésre, e cikkekre, e tévedésre, e bohóságra? A művészet szerepene nem, mert hogyan szerethetné ön azt, mit, a mint megmagyaráztam, nem tud vagy nem akar érteni. Talán az elégedetlenség, a fájdalom, a nagyravágyás? Alkalmasint. Legalább cikkében így sóhajt föl: tekintetem a távolba száll, hol elismerés követi a törekvést és számára szabadabb küzdter és szélesb látkör nyílik. Valóban meltán mondja e sóhaj után: de hova ragad képzeletem? Ön képzelődik. A beteg képzelődés hiú ábrándja mindaz, mit ön oly mély és tiszteletreméltó szenvedélyként ápol keblében. Az ábránd mindent feledtet önnel, mi való s mindent reméltet, mi soha sem fog betelni.

Tehát az ön törekvését csakugyan nem követte volna elismerés? Vajon az-e az ön állása a színháznál, a közönség előtt, a hirlapok véleményében, mi ezelőtt nyolcz évvel volt? Én úgy tudom, hogy ön egyik elsőrangú színésznőnké emelkedett, kit a fővárosi közönség számtalan tapsokkal és koszorúkkal halmozott

el, néha olykor is — bocsánat a kifejezésért — midőn nem egészen volt érdemes rájuk. Vidéken egész diadalutat tőn s számos kitüntetésben részesült. Mindezt elismerésnek lehet ismerni el, még Németországban is, ön álmai boldog hazájában. Avagy talán a kritika ellen van panasza? Önt a kritika mindig jeles tehetségnek ismerte el s ha nem minden szerepét ítélte sikerültnek, ha némely szerepkörben nem találta oly kitünőnek, mint másban, ez a legtermészetesb valami a világon. Még nem volt oly nagy költő és művész, kinek árnyoldalai ne lettek volna s a kritikának magasabb hivatása van, mint hizelegni vagy bókokat mondani. A kritika talán igazságtalan is volt ön iránt? Elhiszem. Ez oly valami, mit a közpálya egyetlen férfia vagy asszonya sem fog elkerülni soha, s ha elkerülhetne, talán nem is volna jó, mert csak a szabad vélemény korlátozásával történhetnék meg. Jól emlékszem, hogy évekkel ezelőtt önt egy lap csaknem üldözte; de találkozott valaki, ki önt védeni igyekezett, s az a valaki épen az volt, ki ön ellen most tompa kardot forgat, noha mindinkább kedve jó azt kiélesíteni. Azt is tudom, hogy nem rég, Prielle Cornélia vendégszereplése alkalmával, sem voltak elég igazságosak önhöz, művészete és önmaga iránt. Ah, asszonyom, ön nagyon beteg, s én aligha ki fogom gyógyítani.

Talán az igazgatósággal vannak kellemetlen összeütközései, talán cselszövényyel is küzd? Meglehet, avagy nincs úgy, mit tudom én; ide elegyedni nem a kritika dolga. Azonban azt tudom, hogy akárhova menjen ön, soha sem fog kifogyhatni a vádaktól a kritika, közönség és színházi viszonyok ellen. Ön beutazta Német- és Franciaországot, de úgy látszik, csak hiú ábrándokat hozott haza és igen kevés tapasztalást. Ha még egyszer kimegy és mint német vagy francia színésznő, bizonyosan többet fog tapasztalni, még akkor is, ha sikerülne a lehetlenség, s bukása nem volna bizonyos. Ön vissza fogja óhajtani a közönséget, mely csak tapsolni tud, de nem egyszer mind fütyülni is; a szegény magyar kritikát, mely midőn a legigazságtalanabb volt is ön irányában, nem eshetett önnek oly keservesen, mint esni fog a külföldi legigazságosabb; a mi színházi viszonyainkat, melyek elvégre korlátozottságuk miatt sem adhatnak nagy tért a cselszövényeknek. Ön vissza fog térni csalódva és bűnbánóan. Már késő lesz. Eljátszott három dolgot, melyek mindenike nagy kincs; a magyar közönség részvétét; egypár kipótolhatlan szép évet, s ereje nagy részét. Az istenért, asszonyom, mit csinál! Alvajáróként mélység felé közeledik. Ébredjen, még egy lépés, és soha sem fog többé fölkelni.

Azonban talán igazságtalan vagyok önhöz

Nincs szándékában a kétnyelvű művészet, magyar színésznő akar maradni csak mint Rachel és Ristori akarja beutazni a világot, hogy felmutassa, mily magasra emelkedett önben a magyar művészet.

Meglehet. Cikkéből azt is épen úgy ki lehet olvasni, mint ama másikat. S csakugyan ez utóbbi kevésbbé absurd szándék, de szintén oly beteges ábránd és hiú erőpazarlás. Túlbecsüli magát, innen ered minden baj. Tudja e minő színész vagy színésznő látogathat meg idegen nemzetet? Csak olyan, ki a maga szerepkörében a legrendkívüliebb s egyetlen tünemény. Ön minden esetre jeles színésznő, de ilyennek legtúlzóbb tisztelője sem nevezheti, még akkor sem, ha csak bókot akar mondani. Hallott-e ön valaha, hogy Rachelen kívül, valamire való francia színésznő külföldre utazott volna, pedig vannak ott jelesnél jelesebb tehetségek. Legfeljebb egy-egy vaudville csapat vándorolja be Európát, mert a sajtóságos francia genre érdekes az idegenek előtt, kiknek jórésze egyszersmind érti a nyelvet is. A német színész már nyelve miatt sem igen mer tulmenni a Rajnán s hogy néha Londonban játszik, az csak felsőbb pártfogás következménye. S mit játszanék ön Németországon? Hihetőleg magyarra fordított német drámákat. Németországnak ez idő szerint egyetlen nagyobbserű színésznő sincs, de az az

egy-két jelesb tehetség minden esetre jobb önnél. S mit játszanék Francziaországban? Alkalmasint magyarrá fordított vígjátékokat. S ön e szerepkörben akarna mérkőzni a franczia színésznőkkel? Mintha nem is járt volna ön Párisban soha s a mult nyarat nem Francziaországban, hanem Moldovában töltötte volna. S vajjon a magyar nyelv, melyet Német- és Francziaországban senki sem ért, nem fogná-e önt még jobb viszonyok közt is megrontani. Ha mégis népszínművészesnő volna? E sajátos genre még érdekelheti az idegeneket, s hogy élvezzék, nem oly mulhatlanul szükséges nyelvünk ismerete. De a fejlődő magyar tragédiát kár az idegenek elé vinni, még akkor is kár volna, ha önnél jelesb tehetség képviselné előttük színművészetünket. Nem így használhat ön a magyar színművészetnek, hanem úgy, ha honn marad, s hiú ábrándok helyett kétszerezett igyekezettel fejti szép tehetségét, minden nap a magyar szavalat egy-egy titkát fejti meg, s új meg új diadalokkal szolgál nemzetének. Itt koszorú és taps vár önre, ott gúny és lenézés. Óh, asszonyom, kimélje meg magát, kiméljen meg bennünket!

Miért polemizáljak tovább? Miért bonczoljam ön cikkének azon állításait, melyek a német és franczia színművészetre vonatkoznak. Ön szerint a franczia színészet alul van a középszerűsége, s a német folytonos emelke-

désben. A legjelesb német kritikusok ellenkezőt állítanak, s untalan csak a német költészet és színművészet hanyatlását emlegetik. De erről nem vitázok. Még egy más hűrt sem akarok pengetni. Nem vette-e észre, asszonyom, hogy egész polemiámban kerültem a hazafiságra való hivatkozást! Nem szeretem a hazafi-phrasisokat. A hazafiságot éreznünk kell, s nem beszélnünk róla. Ha a hazafiság elhagyja a szívet, rendesen az ajkára száll. S ön is jobban tesz vala, ha nem emlegeti hazája iránti szeretetét, hanem hallgat és érzi. Mégis lehetlen, hogy végül Arany egyik versét némi változtatással ne intézzem önhöz:

A meddig ily nép fogja őt körül,
 Nép, melynek érzi keble, zengi szája
 A színésznek nyelvét — addig terül,
 Ott éri végét a színész hazája;
 Azon túl maga jövevény,
 Szava üvegházi növény,
 Legszebb illatja, színe kárba megy:
 Széles világon nincs népe, hona — csak egy
 Innen, hogy ő e népet és hazát
 Szeretni tudja kimondhatlanul.
 Nem a dijt méri, melyet tán az ád,
 Oltára nem önző lángokra gyúl;
 És, bárha szük és bárha gyér
 A jutalom és a babér:
 Ő a honért, a honnal s honnak él — . . .

1862

EGY SZINHÁZI ZSEBKÖNYVRŐL.*

Thalia Zsebkönyv, melynek Rousseauból van véve jeligéje, a ki a színház legszenvedélyesebb ellensége. S még minő jelige: «Il faut des spectacles dans les grandes villes, et des romans aux peuples corrompus.» Az ember csodálkozik rajta és sehogy sem találja ki okát. E csodálkozás még nagyobb lesz, ha olvassuk az egyik szerkesztő cikkének elején: «Még mai nap is találatnak elfogult balga emberek, kik e magasztos művészet iránt bizonyos ellenszenvvel és előítéllettel viseltetnek. «Miért hát oly íróból venni jeligét, ki, bár nagy szellem, minden esetre amaz előítéletes emberek közé tartozik? Ugy látszik, hogy a szerkesztőket a Rousseau mondatának első része hozta zavarba: nem vették észre, hogy annak más nemü értelme is lehet, mint a minőt ők óhajtanak, noha a mondat második része eléggé megmagyarázza a valódi értelmét.

* *Thalia Zsebkönyv 1862-re.* Kiadták Fésüs György és Toldy István. — A budai magyar népszínház javára s keletkezésének emlékére. — Pest, Emich, 1862.

Azonban ez minket ne zavarjon meg. E vállalat jó szándéku, ment minden nyereszkesedésből, ifju lelkesedés szüleménye, s remélni lehet, hogy a jó szándékhoz és lelkesüléshez lassanként még egyéb is fog járulni, mert fájdalom meg kell vallanunk, hogy így nagy részt gyöngé dolgozatokkal nem igen lehet valamit elérni.

A zsebkönyvet Jókai ismeretes *Prológ*-ja nyitja meg; utána Fésüs Györgynek *A budai magyar népszínház keletkezése* címü czikke következik. Népszínházunk keletkezésének történetét vesszük benne. Kár, hogy az érdekes adatokat, kevésbé szabatos, sőt néhol ferde elméletek és ötletek fűzik össze. Szerző a magyar színművészetet, vagy igen túl, vagy igen alá becsüli, sehol sem jár a rendes uton. Minő állítás például ez: «Ugyanis a többi (más) nemzeteknél a mulatság és művelődés a czélok, melyeket a színművészetnek el kell érnie. Nálunk e kettő csak mellékcziel gyanánt tűnik fel, s harmadik vagy talán inkább legeslegelső és főczél, a nemzetiség fentartása mellett.» Az igaz, hogy a színeszet is befoly a nemzetiség erősbitésére és nemesítésére, épen mint az iskolák, irodalom s több efféle, de hogy egymagára fentartja a nemzetiséget, a legalaptalanabb állítás. Aztán hogyan lehet az, hogy a színművészetnek maga a művészet csak mellékczielja? Hiszen a színmű-

vésznet csak annyiban foly be a nemzetiség erősbitésére és nemesítésére, s így fentartására, amennyiben megközelíti művészeti hivatását. A francia és angol irodalom nem azért hódít, mert az írók francziául és angolul irnak, hogyan is irnának máskép, s ezen a studiumon már mi is tul vagyunk, hanem mert jeles vagy remekműveket irtak vagy igyekeznek irni. A hamis elvek hirdetése mindig megboszulja magát. Ha a magyar színművészet főczélja pusztán a nemzetiségi érdek, akkor elégedjünk meg, ha színészeink jól beszélnek magyarul, ne várjunk tőlük semminemű műélvet, mit Fésüs úr sem óhajt.

Az is furcsa állítás e cikkben, ha a magyar nemzet az egész középkoron át egész Európának védfalát képezte a mindinkább növekedő ozmán birodalom ellenében. Az egész középkoron át nemzetünk sem lakott mostani lakhelyén, a törökkel pedig csak a középkor vége felé gyült meg a bajunk. Egyébiránt a mint már említettük is, e cikkben érdekes adatok vannak elősorolva, melyeknek egy részét olvasóinkkal is közöljük. Szerző előadván Molnár színigazgató és az ifjuság kezdeményezését, Buda város községtanácsa gyámolítását, a második bizottmány alakulását, így folytatja közleményét:

«A kiegészített bizottmány most újabb megkeresményeket s aláírási iveket bocsájtott ki,

még magához az országgyűléshez is egy írásbeli folyamodványt intézett, azt a népszínháznak országos intézetté emelésére kerve, mely kérésre az országgyűlés azonban feloszlása miatt nem válaszolhatott, s így a színház ezentuli sorsa a jövő titka.

A felhívás visszhangra talált sok buzgó hazafinál s ezek adakozásaiból amint már jelentékenyebb összeg gyűlt össze, a bizottmány telket keresett s erre nézve a lánczhidtól balra fekvő magtár a legalkalmasabbnak találtatott. Nem érdektelen e magtárról néhány szót szólnunk. Kezdetben, amint azt támoszlopai mutatják, Budavárának alsó határfalát képezte, később épületté egészítettvén ki (1470—1480.) Mátyás király istálónak használta; a törökök idejében Mustafa pasa (1566—1579.) őrtanyává változtatta át, míg a törökök kiűzetése után (1688—1848.) kincstári magtár lett belőle. Ezen épület falai között tehát, melyben a nagy király lovai, később a hitetlenek őrei tanyáztak, azután majd két századon át a kincstár gabonája tartatott, végre e prózai dolgok utóda Thalja lón.

Ezen telek a lánczhidársulaté volt, mely azt félévi felmondás kikötése mellett, évenként 1500 forintért bérbe adta, mire a bizottmány Kimnach testvérek, budai ácsmesterekkel megegyezett, kik a színházat 10,000 forintért felállítani megigérték. De a bizottmány az eké-

pen építendő színházat igen kisszerűnek tartván és Kimnach testvérek sem nyujthatván elég garantiát, az alkudozások ezekkel félbeszakítottak, s a bizottmány örömmel fogadta el Gerster és Frey építész urak ajánlatát, kik nyilváníták, miszerint képesek lesznek a színház tervét díj nélkül elkészíteni s az építészeti munkálatokat is a jó ügy iránti kegyeletből segíteni.

Az építész urak a tervet és költségvetést, mely hozzávetőleg 36,000 forintra számítottatott, elkészítvén, azt a budai városi szépitő bizottmánynak nyujták be, mely a terv ellen azt a kifogást tette, hogy az építendő színháznak a takarékpénztár újra épült házával párhumos homlokzattal kell birnia s innét a színház csarnokának mostani ferde alakja.

A terv készen lévén, s a bizottmány csekély pénzösszeg fölött rendelkezhetvén, az építésre szükséges előkészületek megtétettek és 1861. junius 15-én reggel az csakugyan meg is kezdetett.

A építés megkezdése a pesti színház építésének első napjaira emlékeztetett. Lélekemelő látvány volt látni a bizottmány, színészek, színésznök és pesti jogászok kisdud csapatát, kik durva munkához nem szokott kezeikbe, talán életökben először, ásót, kapát fogtak, azután talyigákon hordták a fövenyt félóra hosszág ki a partra.

Két hónapig tartó megfeszített munka után végre, a szép színház szept. 14-én megnyitotta, még délelőtt, sőt délután is lehetett látni a munkások sürgő csapatát, míg a kalapácsütések elhangzottak és esti hét órakor azon épületben, melyben először nagy királyunk paripáinak nyerítése, később vad tatárok lár-mája hangzott, megcsendült az első nyilvános magyar szó s a zsufolt ház lelkesen vett részt a megnyitási ünnepélyen.»

A népszínház jelen állapotára nézve a következőket vesszük:

«Mi a közönségnek a népszínház iránti részvétét illeti, az ellen panaszkodni nincs okunk, azonban egy fájdalmas érzést el nem titkolhatunk, ha a színház jövőjét vesszük tekintetbe.

Mert im a részvét, ha nem tulságos is, de mégis olyan, hogy a színház, különösen a város által évenként ajánlott 1000 forint segélyezés mellett, szépen megállhatna és szép hivatásának napról-napra inkább megfelelhette.

De mint fennebb említettük, a telek csak fél évre volt bérbe adva s így annak letelte után, ha netán a lánczhid társulat akadályokat gördítene, a nemzet közadakozásából épült színházat talán le kellene bontani, vagy legalább ennek zsarnoki önkénye alá jutna. Hogy ezen mindenesetre aggasztó körülmény elháríttassék

a bizottmány folyamodványt nyújtott be Buda város tanácsához, hogy a telket, melynek vételára 82,000 forintra rug, a lánczhidtar-sulattól a színház javára vásárolja meg.

A város elejétől kezdve nagyobb részben elég lelkesnek mutatkozott a színház ügye iránt, s így most is majdnem biztos sikernek nézett elébe a bizottmány folyamodványa, midőn egyesek ellenvetése az ügyet annyiban hátráltatta, hogy a telek a lánczhidtar-sulattól ugyan megvásároltatott, de a város nem vette fel a színházat az általa pártfogolt intézetek sorába, hanem azt az eddig még ideiglenes bizottmány további felügyelete alatt hagyván, magának az érintet összegből négy százalékot fizettek.

És így ez összegnek a napi jövedelmekből kell fedeztetnie, azonkívül az építkezési költségek sem lévén egészben fedezve, ezek is a napi pénztárt terhelik. Ez iránt a bizottmány már felhívást intézett a nemzethez, melyben a pénzállapot pontosan ki van mutatva és a nemzet újabb pártfogására van kikérve. S im bizton reméljük, hogy a nemzet, mely eddig segíté elő e színház ügyét, azt továbbra sem fogja elhagyni, hanem inkább oly állapotba helyezendi, hogy kitüzött czéljának és magasztos hivatásának egészen megfelelhessen.

Ezt mi is óhajtjuk és reméljük, s épen azért szeretjük, ha a jó ügyet oly czikkel compro-

mittálják, mint aminő e zsebkönyvben az Urváry Lajos-é *A budai népszínház jövője* cím alatt. E cikknek nem annyira némely üres phrasisai s æsthetikai balfogalmain botránkoztunk meg, mint inkább azon, hogy Urváry a nemzeti színház rovására izgat a budai népszínház mellett. «Szinművészetünk — mond a többek közt — ezelőtt egy helyen központosult: a nemzeti színpadon. Boldog-boldogtalan ide hozza eszmeszülötteit s boldog-boldogtalan csalódott. Csalódott az intézet hivatásában. Ezen legkevesebbet sem csodálkozhatni, ha meggondoljuk, hogy a nemzeti színház, egy kis korszakot kivéve, maga sem tudta, hogy miért létezik s azt a mai napig sem tudja.» Hogy a nemzeti színház mennyiben oldja meg feladatát s mennyiben nem, hogy e tekintetben minő anyagi szellemi akadályokkal küzd, ahhoz sok szó férhet. Azt sem tagadjuk, hogy a visszaélések sem hiányoztak soha az intézetnél. De hogy a Nemzeti Színház azt sem tudná, hogy miért létezik, vagy például ezt jobban tudná a Budai Népszínház, azon legyen szabad kétkednünk. Sőt a dolog ellenkezőleg áll. A budai népszínház igazgatójának épen az a baja, hogy néha téveszteni látszik színháza hivatását s versenyezni akar a nemzeti színházzal. Mi szükség a budai népszínházban tragédiákat s magasb vigjátékokat adni? A társaság sem alkalmas reá, a színház sajátos jelleme fejlődését

akadályozza. E színháznak a népszinművek, kisebb vigjátékok, melodramák színházának kell lennie, ebben kell versenyeznie a nemzeti színházzal, hogy idővel leszorítsa e térről. Csak így van értelme e két színháznak. Nagy hiba egymással szembe állítani, mert ha a kettő között kellene választani, bizonyára minden okos ember előtt nem volna nehéz a választás. Szerencsére nem az az eset; két színházunk van, mind a kettő megállhat egymás mellett, idővel egymást fogják kiegészíteni, s a közönség és irodalom egyiktől sem akarja megvonni részvétét.

A zsebkönyv többi része beszélyekből és verses költeményekből áll. Három beszélyt veszünk: *Ferike, a szép mosóné*, gr. Batthyány Juliától; *A tévedések*, Toldy Istvántól; *Rang és becsület*, Maszlaghy Ferencztől. Ehhez járul még Balázs Frigyesnek *Emlékek a közelmúltból* című nem tudni miféle prózai dolgozata, mely vázlat akar lenni angol módorban, de tulajdonkép semmi sem. Őszintén megvalljuk, hogy mind a három beszély igen kellemetlen benyomást tett reánk. Nem vártunk sokat, s talán valamit még képesek leszünk méltányolni bennök, ha némi erkölcs-telen érzület, mely többé-kevésbé mind a hármon elvonul, el nem rontja vala minden kedvünket. Eszünk ágában sincs megtámadni egy nő s két fiatal író szívét, sőt azt hisszük,

hogy a mint a meg nem állapotodott jellemeknél vagy ábrándozóknál gyakori eset, elméletek- vagy példányképökben rejlik inkább a hiba, mint érzületükben. De ily felfogása a világnak, ennyi rothadt elem együtt, még is több, mintsem élesb szó nélkül maradhatna.

A *Ferike, a szép mosóné*, czimü beszély, mint egészen rendén levő dolgot, fest oly viszonyt, mely a társadalom legelemibb felfogásával is ellenkezik, Ferike (a név Francziskának szörnyü szerencsétlen fordítása) segítőnője Sárának egy molnár-utczai derék mosónőnek és kedvese Laczinak, Sára fiának. Semmi de semminemü körülmény nem akadályozza, hogy elvegyék egymást, mégis csak aztán gondolkoznak, hogy óltár elébe lépjenek, midőn már megszületett gyermekök. A derék Sára asszony mindezt nagyon helyesnek találja, s így látszik, hogy ő is csak a kritikusra bizta a megbotránkozást.

A Maszlaghy beszélyében Arándy báró fogadást tesz, hogy elcsábitja Marit, egy árva leányt, Elek testvérét. Fogadását meg is nyeri; Elek dühöng és átkai megrepezstik testvére szivét. Elek a csábitón is bosszut kíván állani, csellel a bálból magához csalja s Mari koporsójánál meg akarja ölni, azonban Arándy báró azt igéri Eleknek, hogy testvérét Irént, kit szeret s kitől vizontszerettetik, nőül szerzi

neki, ha megkegyelmez. Elek természetesen megjuhászodik s elveszi Irént. A tanulság belőle az, hogy ha az ember leányt csábit, legyen nővére, kivel kiengesztelhesse a felbőszült testvért, sőt csábíttassa el a nővérét, ha főrangu leányt akar nőül nyerni.

A Toldy István novellettája még legszelidebb. Itt a játszóság még valamennyire enyhíti a dolgot. Azonban ebben is elég van, a mi visszatetszhetik a finomabb izlésű olvasónak. Jól nevelt s a költő által szeretetreméltónak rajzolt lánykák csak amugy iriák s hányják ki az ablakon a szerelmes levélkéket az alig ismerős jogászoknak s mennek ki késő este hozzájuk légyottra az új téri ligetbe. Boldog jogászok, szerencsétlen lánykák, még szerencsétlenebb kritikus, kinek mindezt végig kell olvasni.

A versekkel is hamar végezhetünk. Jókai prológján, Vörösmarty három és Petőfi egy költeményén kívül, van az Albumban Dalmadytól egy, Thalytól kettő (fordítás), Malvinától kettő, Wohl Jankától egy, Berecz Károlytól egy, Berczik Árpádtól három (egyik Schiller Glocke-jának fordítása), Hilóczy Bélától kettő, Szél Farkastól egy, Rác Miklóstól egy, Csukássy Józseftől egy. Valóban nem lehetett volna ellentétesb összeállítás, mint egyfelől Vörösmarty és Petőfi erő- és pathoszteljes határozott lyrája, vagy Jókainak, bár az alkalmi-

ság némi hátrányától nem ment, de azért teljes hangu prologja; másfelől amaz érzelmi sekélyesség, határozatlanság, mely a többi eredeti költeményen, alig némi kivétellel, uralkodik. Amott mindenik dal, úgy szólva, egyéni, határozott, élesen jellemzett vonásokkal, képe az olvasónak erővel is képzeletébe nyomul, s egyszer olvasva mindig rá fog emlékezni; emitt a képzelet erőlteti meg magát, hogy a költő álláspontjára helyezkedjék, hogy felfogjon valamit érzéseiből, hogy megkülönböztesse azt, ami neki új gyanánt nyújtatik, attól, ami közhelyül lézeng benne, isten tudja mióta. Az érzelem rendesen oly félszerü, oly muló, oly határozatlan mozzanatra szorítkozik, — azért aztán a kifejezés is oly halvány, bizonytalan, hogy könnyebb rostával vizet meríteni, mint ebből az olvasónak valami határozottat és kiválót fogni fel.

Az érzés egy buborék, a dal pillanatnyi játéka annak: eltűnő nyom nélkül. Ilyen e könyvben Dalmady kis verse is. Huga menyasszony, bucsuzik; sir vele a ház. Ő arra gondol, kedvese és így fog-e majd sirni a menyekzői napon. Egy percznyi felhő e gondolat mert elosztatja mindjárt előre képzelt mosolya boldog menyasszonyának. Elég-e ennyi a költői meghatottságból egy dalra? És különösen egy magyar dal jellemzetessége, Petőfi után? Mi nem szeretnők, hogy a magyar dal keresve

az érzések árnyalatait, ily érzelemparányokat röpke és halvány benyomásokat szedjen föl. Ilyen a Rácz Miklósé: *Fényes sugár . . .* Hilóczy Béláé pedig: *Gyermekévek* oly határozatlan érzésben olvad fel végül, hogy nem tudni hányadán vagyunk vele. Gyermekkorában, ugymond, a dajka dalán, mennybe álmodta magát. Most ifju, «újra mennyben él szerelme» — tehát a szerelem boldogságát élvezi, de «tudja isten» — így végzi — most is inkább szeretne boldog gyermek lenni.» Hát igaz szerelem-e az ilyen, vagy határozott-e ily érzés? Nem százzszorta igazabb a népdal:

Mikor én kis gyermek voltam,
A dióért majd megholtam,
De már mivel nagyobb vagyok
A leányért majd meghalok.

S nyerne-e vele a dal, ha már most azt mondaná: «tudja isten, mégis nem mondanék-e le a leányról egy — dióért!» Hilóczy másik verse *Egy színésznőhöz* az érzelmi és értelmi határozatlanságot a nyelvre is átviszi, így:

(A sors) Szivet alkot, angyalarczczal (szivnek arcza!)
Husdarabba éltet ad,
S benne, annyi szenvedélyt, mint
Holdvilág a jégre hat

Berczik Árpád elég jól mondja el azt a kis eszmét, hogy szeretné sorsát, mint a mágusok

a csillagokból, kedvese szép szemeiből kiolvasni, és találóan teszi a nem új gondolathoz, hogy a csillag az égen, a kedves szemei orcáján ragyognak — s az arcz az ő mennyországá; de másik költeménye, melyben szívét a naphoz hasonlitja, meg ellentétbe teszi ezzel, álképpel játszik. A nap nem azért borul el s hideg, mert tél van, hanem azért van tél, mert a nap hideg. Különben a fiatal önzéstelen szívet jól festik a végsorok, hogy csalódás után sem szün meg szeretni,

Hanem újra s újra bizom
S újra-újra szeretek.

Csukássy *Ábránd*-ja külformában jó, a hangulat egy refrainban volna: «Künn az eső esik csendesen» — s e mellett foly az *ábránd*, de a hangulat Petőfi négy ökrös szekerét juttatja eszünkbe, s a szív regénye nem oly eredeti mint ott. A boldogság tetőpontját nem mint Petőfi «csillagválasztással», — hanem e léha kifejezéssel festi: «irigyelve néztek ránk az angyalok». E határozatlanságból, melyet ifjú költőink kedvelni látszanak, még leginkább emelkedik valami pozitív érzéshez Berecz Károly költeménye: *Ne huzd cigány . . .* Legalább tisztában vagyunk vele, mely idők benyomása alatt iratott. — *Malvina Oszkár és Fatime*-ja, az ő gyanusításaival igen prózai, de a *Kedveshez* jobban ir, egy

pár képet helyesen alkalmaz, egy lélekállapotot elég szabatosan fejez ki. Wohl Janka a többiekkel ellenkező tulságban jár, vagy inkább «áll az örvény szélén -- tekintetében az örület jele» — ő nagy szenvedélyekkel akar játszani, de nem igen bír velök, utoljára is allegorikai személyesítésben fárad ki páthosza. Szél Farkas balladája (a férj megöli gyanuból nejét, nyomban rá megnősül s a nászéjen megőrül) lehetne ballada, de erősebb lélektani indokolással. Szaggatott beszéd nem elég arra.

A VIGJÁTÉKRÓL.*

E munka néhány felolvasásból van összeállítva, melyeket a szerző Baselben tartott. Nem nagy igényű könyv, mélyebb analysis sincs benne, de nem is akar ilyen lenni. A szerző egy lehetőleg összevont, de élénk és vonzó rajzát akarta adni a vigjáték történelmének. Célját el is érte. E mellett szempontjai és ítéletei nagyrészt helyesek; kellemes olvasmány, s nem ártana átdolgozni vagy lefordítani magyarra. A nagyközönség is élvezhetné, ugyis irodalmunk talán a vigjátékkal foglalkozott legkevesebbet. Kószolóban rövid ismertetését adjuk egy német lap után.

A vigjáték eredetét általában véve, a mint mindenki tudja, a görögöknél kell keresni. A tragédia a Bachus-ünnep játéka- és énekeinek köszöni lételet, a komédia a különböző népünnepek rögtönzött bohózataiból állott elő. Azonban míg a tragédia a mythológiából meri-

* Wesen und Geschichte des Lustspiels. Irta Mähly I. Lipcse, 1862. Weber kiadása.

tette tárgyait, a komédia tisztán csak a satira körében mozgott s célja nem volt egyéb, mint kigunyolni a még élő s meg is nevezett személyek cselekedeteit és elveit. E divat egész Aristophanesig tartott, ki régibb műveiben még élő és megnevezett személyeket gunyolt ki. Athénnek a lacedaemoniak általi bevételével mindezt tilalom szüntette meg s az ugynevezett régi komédia a középbe ment át, hova Aristophanes szintén tartozik s mely a valódi életet rajzolta ugyan, hanem már költött nevek alatt.

Aristophanes az első híres név a vigjáték történetében, kivált műveinek formája bámulatos Versei a legfinomabb attikai bájt lehelik, mond Mähly; nem vehetni észre rajtok, hogy egy művészi kéz kimért uton vezet és szabályoz mindent; a rohanó árnak könnyed, de biztos gátat vet, s a természetes szépségre a szabályosság bélyegét üti. Igaz ugyan, hogy e folyam nem a tragédi mélységes nyugalmaival s meg nem zavart egyenmértékében áradoz, mind egyrefodros hullámocskákat vet, melyek fölül-emelkedve a víz színén, a partokat jobbra-balra érintgetik, de ez élénk mozgás, e játszói ringás mindig bizonyos szabályozott körben ismétlődik. A mi a tartalmat illeti, természetesen, szemben a tragédiával, a motívumoknak tulajdonképeni fejlődése, a cselekvény, nem szabályos, s benne a költő korlátban önkénye uralkodik. Aristophanes az egyenes vonalt gondo-

san kerüli, gyakran szilajon átvágja, elágaztatja, a legkülönösb és furcsább alakzatokra használja föl, vagy pedig épen a phantasia végtelenébe veszteti. Egy motívumot elejt s a közben már egy mást ragadott meg; az ember a valóság földjéről mindjárt-mindjárt a phantastikus világ légi jelenetei közé van emelve, a hol a rend, a szerves fejlődés elmélete föl van forgatva, sőt a nehézség physikai törvénye is elvesztette erejét. Minden egy nagy tűzbe van sodorva, melyet csak villámok világítanak, a lángész villámai.

A mint tudjuk, a görög komédiában három korszakot különböztetnek meg a régi közép- és új komédiát. Ez utóbbiban már a tárgy is költött volt. Nagy veszteség, hogy e korszakból egyetlen mű sem maradt reánk; kitünő költők művelték e genret s köztük Menander, kit oly nagy magasztalással emlegetnek. Mindazon, bár gyöngé másolatok, melyeket az őt utánzó római vígjátékairók hagytak reánk, mind az összes műértő régi világ véleménye úgy tüntetik föl Menandert, mint nagy költőt, kinek műveiben az általános humanitás lehe a legfinomabb műveltség virágillatával egyesül s a ki igen jól ért ahhoz, hogyan kell a selejtest; köznapit és esetlegest közértékü jellemrajzzá olvasztani s tipikai példánnyá emelni.

Menaderrel kezdődik az újabb vígjáték is, mert a drámai oekonomia, a cselekvény terv-

szerű keresztülvitele, a bog megkötése és kioldása tekintetében is remek műveket írt, mit annyival inkább bámulhatni, mivel a vigjátékban használható motívumok akkor nem voltak oly bőségben, mint most. A mi számos és apró árnyalatokba vesző viszonyaink, osztályaink, életmódunk, nem állottak a görög vigjátékíró rendelkezésére. A szerelem érzése is, mely az élet és vigjáték oly változatos anyaga, akkor sokkal egyszerűbb volt s hiányzott erkölcsi alapja, a menyinyiben leginkább a határakkal való viszonyokra vonatkozott. De ha a házasság a görögöknél nemesebb és szentebb lesz vala is, a nő még sem foglalhat kitünőbb állást a vigjátékban, mivel ez nem benn a házban folyt le, hanem künn az utcán, a ház előtt, hol a görög nőnek tulajdonkép nem volt mit keresni. E szokást ugyan a chorus eltüntével könnyen meg lehetett volna változtatni, a menyinyiben az előbbi korszakokban, chorus kívánta a cselekvény ily nyilvánosságát, azonban nem érezték szükségét, a házasságra alapított családéletnek még nem volt nagy hatása a kedélyekre.

A rómaiak egészen a görögöket utánozták. Leghíresebb vigjátékíróik, Plautus és Trentius, anyagot és formát tőlök kölcsönöztek. Plantusnak sok az elnézése, szeszélye, kombináló tehetsége s érzéke a komikai iránt. Mind születésére mind műveltségére nézve a nép gyermeke

lévén, jól tudja rajzolni az alsóbb osztályokat s még nyelvsajátságaikat is feltünteti. Az anyagot illetőleg, minden esetre a görögök utánzója, de néha eredeti feldolgozó. Rabszolgái és parasitái soha sem fogynak ki a humoros ötletből, találó élezből; szójátékai gyakran szerencsések s akaratlan is megnevettetik az embert; a mi a cynismust illeti, sem több, sem kevesebb nincs benne, mint a mennyit egy szolid római baj nélkül eltűrhet; mindenütt friss szín, hegyke vonások, nyers humor és sehol unalom. Terentius szelidebb, lágyabb természet s a tulajdonképeni komikai erőt illetőleg sokkal szegényebb is Plautusnál, de a diadalok művészetében s a társalgás finom sima nyelvére nagyon fölötte áll. A ki a hibátlan latin stílusban akarja képezni magát, nem mellőzheti Terentius iskoláját; a ki mulatni kíván, Plautushoz kell fordulnia. Terentius az anyag feldolgozásában mindig ugyanaz, nem kicsapongó, kimért; az alaprajz csinos, a jellemzés gondos, majd mindenik művében, de sokkal inkább görög, mint Plautus.

Róma sem a drámának, sem a komédiának nem volt valódi termőföldje. A barbárság idejében híret sem hallhatni e művészetnek, csak mikor a mysteriumok és moralitások már rég divatban voltak, állott elő ismét egy vigjátéki genre az utczai és farsangi bohózatokból. Az olaszok az elsők, a kik ujjonnan valódi komédiákat kezdettek írni. A későbbi időből különösen

két nevet kell kiemelnünk : Gozzit és Goldonit. Goldoni, nem alap nélkül, azt hitte, hogy a vigjátékirónak a valódi élet képét kell adni művében ; aggályos hűséggel is másolta azt s e közben csaknem megfélekedett a költészetről, Az élet száraz részleteit gazdagon föltalálhatni vigjátékaiban, de a költői felfogásnak, a lángész sugarainak, melyek e tömeget megvilágítanak semmi nyom sincs bennök. Vele összehasonlítva Gozzi phantasta, de phantastikája életet fejez ki s legkalandosabb cselekvényei sem siklanak ki egészen az élet uralma alól. A szabályok szinmű mértéket egyébiránt nem lehet műveire alkalmazni alkalmazni. Gozzit nem hasonlíthatni ugyan Shakespearehez, kinek mélységétől nagyon távol van, de azon költői nemre nézve, a melyben dolgozott, mindent megtett, a mit lehetett, sem többet, sem kevesebbet ; mindenesetre költő volt.

Az olaszokat a spanyolok követték, kik a vigjátékban még kitünőbb hely elfoglalására látszottak, hivatva. Mindenesetre Cervantes nagysága nem a vigjáték tervén emelkedik ; de a ki a komikai regény oly remekét tudta megteremteni, természetesen tehetségeinek kellett lennie az ezzel oly rokon vigjátéokra is. Fájdalom, korábban irt vigjátékai elvesztek, pedig alkalmasint ezek voltak a jobbak, mert a későbbieket, úgy látszik, inkább lázas sietségben írta, mint költői nyugalomban ; nem homályo-

síthatta el Lope de Vega emelkedő csillagát, műveiben nem volt elég fény s a világon egyetlen költő sem versenyezhetett a termékenység e csodagyermekével. Ha Cervantes a vigjátékban sokkal nagyobb költő is, még sem lehetett volna rossz néven venni a spanyoloktól, sőt az egész világtól, hogy bámulatteljes tiszteletökkel egyedül azon férfiu csüngöttek, ki a költészet kertét, mintegy varázslóként, a legpazarabb bőségben ültette be a legszebb, a legillatosb, bár néha csak különös és bizarr, virágokkal. Lope de Vega hihetlen sokat írása mellett is tetőtől talpig költő volt, tevékeny és termékeny majd minden nemben, de a drámaiban még is legkitünőbb. S nem csak írt drámákat, élete egy szerelmi és harczi kalandokkal teljes dráma. Később a papi pályára lépett, hogy nyugalomban egészen a költészetnek szentelje magát. Nem tudja az ember művei számát bámulja-e, vagy azt a könnyüséget, melylyel írt, vagy azt a költőiséget, mely a pazarlás mellett is, bőven áradt szelleméből. Egy pár száz műről nem bizonyos, vajon ő írta-e, maga 1500-at vallott be, alkalmasint kevés, mert néha reggeli előtt fárdság nélkül megírt egy-egy szinművet. Kivált a találékonyságban nagy, azaz cselekvényt fejleszteni, személyei egymáshoz való viszonyaiból, a külső körülményekből a legkülönbözőbb helyzeteket, fordulatokat és katasztróphákat állítani elő. E mellett szelleme moz-

gékony, mélyen lát a természetbe és életbe, érzesei hevesek, phantasiája és gondolatja emelkedett, s éles érzéke van a szenvedélyek felfogására. Mindenesetre árnyoldalai is vannak. Az ellentétekkel igen kirivón játszik, képeit tulhamozza, csak versei dallamosságának összhangját nem zavarja semmi. Stilusa nemes, elragadó, tele röpönő élczzel és áradó szenvedélyességgel. A mi jellemrajzát illeti, bár kevés ecsetvonással rajzol, de kellőn tud kiemelni, s különösen erős a nők rajzában. Komikai személyei parodiakép állanak szembe hőseivel s a reflectáló elem képviselői. Különös előszeretettel viseltetik a vigjátékhöz, ez legkedvesb gyermeke.

A spanyoloktól a francziák sokat tanultak. A franczia vigjáték legbevégzetteb alakja Molièreben tűnik föl. E férfiura méltán büszke nemzete, s ha a csodálók tulzása mértéken felül emelkedik is, mint La Harpenál, ki azt mondja, hogy Molière s a vigjáték ugyanegy fogalom, azt csak ellensulynak vehetni a németek irányában, kik őt nagyon kicsinyitni törekednek, például Schlegel, ki szerint Molière csak XIV. Lajos udvari bohócza. Molière lángész, ki mindig megtalálja a helyest s az élet teljét lelke tükörében tisztán felfogván, még tisztábban s szebben sugározttatja vissza. Igaz, nem Shakespeare, se minden tekintetben remek vigjátékot nem írt, de megtett mindent, mi korá-

ban és körülményei közt csak tehető volt. Ha Molièret helyesen akarjuk megítélni, tekintetbe kell vennünk, hogy maga előtt nem talált példányt s neki magának kellett utat törni az ugynevezett jellemvigjátékhoz. Ő alkotta meg először az újabb komédiának modern tartalommal megtelt formáját, szilárd alapot adva neki és gondos jellemrajzzal gazdagítva. Mindez halhatatlan érdeme a művészet történelmében. Hogy Molière nem mindig eredeti, azért épen úgy nem lehet hibáztatni, mint Shakspeare-t; Terentius és Plautus szorgalmas tanulmányától nem is lehetett egyebet várni. Alakjai egész a velőig nem egyének ugyan, de az ember szolgai másolata s az általánosító typus közt mégis középet tartanak. Műveitől épen nem lehet elvitatni az erkölcsi hatást csak azért mert nem tüntet fel czélzatosan ilyes irányt. Inkább azért lehet hibáztatni, hogy néhol igen sok benne a philosophiai elmélkedés. Molière vigjátékai mellett a Beaumarchaiséi a legjelentékenyebbek. Szinei kissé kirivók, de élethűk, az erkölcsi elvetemültség örvényeit festik. *Figaró*-ja elősegítette a francia forradalom kitörését. A nép a főhősben, a ravasz, de életvidor s erkölcsileg még el nem gyöngült komornyikban, saját képét látta, valamint urának vakmerő erőszakoskodásaiban a fensőbb körökét. Ily hatású mű nem lehet kitünő tulajdonok nélkül. Valóban Beaumarchaistól nem

lehet eltagadni az elmés és élénk dialogot, a mozgékony cselekvényt, a drámai hatást, a kirívó, de erős ellentétet, a színpadi jártasságot. Az újabb francia vigjátékirók nagyon meghajlanak Scribe előtt, a ki királyként uralkodik felettök. Scribe csakugyan mind termékenységre, mind tehetségre nézve ritka tünemény. Néhány vigjátéka valódi példái a technikai bevégeztségnek, de a költészet gyöngéd lehetete nem érzik rajtok, s a röpke szellemdússág enyvelése sehogy sem pótolja e nagy hiányt. A jellem lelkiismeretes rajzával nem sokat gondol, ereje inkább a technikai mechanismuson nyugszik, az élő organismushoz nem annyira érzéke hiányzik, mint inspirációja. Előtte az intrigue, a helyzet a fő, s ezt oly módon hajtja is végre, hogy e tekintetben mint példányt tanulhatni.

Az angolok közt először is Shakespearet kell említenünk, de egyszersmind előre kimondanunk, hogy Shakespeare vigjátéka nem nyújthatja tökéletes képét költészetének. Tragédiáinak némely komikai alakjai, mint Fallstaff s a bohócok majdnem jobban bizonyítják komikai erejét, mint tulajdonképi vigjátékai. Ő nem érzi szükségét a tragikum és comikum éles elválasztásának, mindkét elemet összeolvasztja, épen mint az élet. Mai izlésünk nem kedveli ez összeolvasztást, ezért Shakespeare ma már e tekintetben nem szabhat törvényt a vigjáték-

nak. Aztán másfelől Shakespeáre vigjátékai nagy részt olasz novellákból vétetvén, nagyon távol állanak a mai élettől és felfogástól. Legtöbb vigjátékát, mostani osztályozásunk szerint, az úgynevezett nézőjátékok közé sorozhatni. Nála a vígjátékot leginkább a kibékülő, derült bevégzés jellemzi, ugyanis vigjátékai fejlődése gyakran aggodalom, rémület és szánakozás közt hánykodtatja a nézőt. A spanyol és francia vígjátékoktól a Shakespearéit kiváltkép a jellemek éles rajza különbözteti meg, melyben Shakespeare felülmulhatlan. Aztán Shakespeare felülmulhatlan. Aztán Shakespeare költészetének megvan az az előnye, hogy mindig még akkor is, midőn a burleszket érinti, mélyen erkölcsös, noha soha sem tűz ki czélzatosan erkölcsi irányt. Ő, mint Gervinus megjegyzi, az életet, mint egészet fogja fel, s maga is egész ember. Hát ha még ide vesszük azt a derék, ős, egészséges realismust, mely minden tulzást kizár mind fel, mind lefelé! — Sheridánnak kitünő tehetsége volt a vigjátékra; művei közt a *Rágalom iskolája* és a *Velélytársak* legjelesbek. Majd minden megvan bennök, mi egy valódi vígjátékíró tulajdona. A jellemrajz részletezése oly teljes, hogy alig találhatni benne általánosító vonást, a színezés oly hű, hogy túl gondosnak tűnhetnék föl, ha, mint főtörvény, nem urlaná a világitás leghelyesb elosztása. Valódi angol humor s azon egészséges elmés-

ség nyilatkozik műveiben, mely önkénytelen e helyzethez simul. Jól választott tárgyain szigorú erkölcsi komolyság s csaknem polemikus irány ömlik el.

A vigjátéki irodalom terén a dánok is oly nevet tudnak felmutatni, mely a maga idejében, nemcsak hazájában, hanem Németországon is nagyon híres és népszerű volt. E név: Holberg. Születésére nézve nem volt dán, hanem norvég. — Bergenben született — azonban lakás és hivatal dánná tették. Németországon sokáig kedvence vala a közönségnek, büszkesége e színészeknek és példánya a vigjátékirónak. Lassanként egészen leszorult a német színpadról, ma már alig adják műveit. Mintegy harminczkét vigjátékot írt melyeknek tárgyai a dán nemzeti életből vannak merítve. A polgár- és földmivesosztályt rajzolja kiváló előszeretettel. Az elmésség, gunyor, komikai erő, őszinte érzés, mély értelem oly összeolvadása tünteti ki a dán irodalom ez első kísérleteit a vigjáték terén, hogy aránylag csak kevés nemzet mutat hat föl hozzájuk hasonlókat.

A német vigjáték történelmét Mähly mintegy tizenkét lapon tárgyalja. Igaz, a német vigjátéki irodalom távolról sem vetekedik a francia vagy angollal, de egy némettől mégis megvárta volna az ember, hogy saját nemzete költészetéről többet szóljon, ha mindjárt csak a jelenre hatás szempontjából is. Ismertetésünk-

ben mellőzzük e részt, azonban Kneschke után, ki újabban a német vigjáték történelméről egy egész könyvet írt, ismertetni fogjuk a német vigjátékot is e lapok újalakú folyamában, annyival inkább, mert az újabb időkig, mikor Scribe jött divatba, a magyar vigjáték majdnem egészen a német után indult.

1863

A PAJTÁSKODÁS.

Vígjáték 5 fölvonásban. Írta Scribe, fordította Feleki Miklós.
Előadatott a Nemzeti Színházban 1863 január 2-án.

A politikai és divatlapok tárczaírói meglehetősen rosszul fogadták e művet, mely, ha jól emlékszünk, ezelőtt húsz évvel a Nagy Ignác *Színműtár*-ában is megjelent Erdélyi Jánostól fordítva, sőt elő is adatott nemzeti színpadunkon, noha már kevesen emlékeznek rája. Őszintén megvalljuk, hogy mi a közönséggel együtt, ha nem is a legjobban, de meglehetősen mulatunk, s egy kissé komikai hatást tett reánk, midőn annyira megtámadva láttuk Sribet, mintha ő volna legrosszabb vígjátékíró s e műve legkevésbé sikerült. Azt értjük, ha egyik politikai nagy lapunk szigorú kritikusa, ki jó ízlésének annyi jelét adta, ki Molière-nek oly őszinte bámulója, nem örömet lel benne, sőt azt is megbocsátjuk neki, ha politikai irányműnek nézi, miben épen nincs igaza, de ezek a többi tárczaírók, kik dicsérik Sardout, bámulják Feuillet-t, nagyon gyöngé művekben gyö-

nyörködnek, ez már mulatságos, vagy legalább is mulatsághoz hasonló.

Nem becsüljük túl Scribet; nem tartjuk első rangú költőnek, de a másodrangot bajosan lehet elvitatni tőle. Nem írjuk alá Villemainenek dicséreteit, melyeket reá halmozott azon ünnepélyes és udvarias órában, midőn 1835-ben a francia akadémiába bevezette, de azt el kell ismernünk, hogy az újabb kor legtehetségesb vígjáték-írója. Látjuk nagy hibáit, melyek rossz hatással voltak majd minden nemzet vígjátékára, a miénkre is, de élismerjük jó tulajdonságait is, melyekből nem árt tanulnunk, okosabban mint eddig. Több van benne, mint csak drámai technika, miben példány; van neki phantasiája is, s leleményessége nem pusztán mechanikai combinatio, úgy hogy bátran elfogadhatjuk egy nálunknál szigorubb kritikus e következő ítéletét: «Scribetől még legnagyobb ellenségei sem vitathatnak el egy nagy előnyt: tisztán lát, czélzatait láthatólag és szabatosan kiemeli s helyesen ítélő szeme van. Scribenek tökéletesen birtokában van e másodrangú leleményesség, mely hirtelen fölfedezi tárgyának minden segédforrását. A hosszas gyakorlatnak köszöni azt a titkot, hogy miként kell a várakozást a világos expositio által fölkelteni s azt a bonyodalom változatosságával folyvást ébren tartani. A nézőnek nem kell megerőltetni magát; Scribenél a cselekvény

mindig oly jól van előkészítve, hogy még a lusta néző is követheti a fejlődést. Személyei, ha nem mindig igazak is, de folyvást érdekesek, néhány éles vonás kitünteti őket, legalább szemünket foglalkoztatják s tetszetős csoportozattá alakulnak. Az ember ritkán érez heves fölindulást, azonban kíváncsisága folyvást igénybe van véve s mi több, bizonyos kellemes feszültség kíséri egész a mű végeig.»

Átalában a francia drámairodalomnak a restauratio és a juliusi dynastia alatti lázas mozgalmát mi sokkal többre becsüljük a mostani nyugalmasb, de erőtlén korszaknál, Hugo Victor és Scribe végtelenül följobb állanak, mint az ifjú Dumas, Augier, Sardou stb. Hugo Victornak már nagy érdeme az is, hogy szét-törte a classicismus békóit, s habár az ellentétre alapított rendszere, a szenvedélyek materialisticus festése, a kivételes dolgok iránti előszeretete s erőszakos, korlátlan phantasiája sokat ártnak még jobb műveinek is, de legalább kiváló érzéke volt a drámaihoz s nagy összeütközéseket, erős szenvedélyeket igyekezett rajzolni. Az újabb francia drámaírók épen a drámait akarják számúzni a színpadról s kerülik a nagy fölindulást. Scribeben a legjobb akarattal se fedezhetjük föl a mélyebb komikumot, a jellemrajzban se nagy, de tud alkotni drámai és egész cselekvényt, s ha nincs is eszményi magasb emelkedés, soha sem hiány-

zik belőle a józan ész moralja. A mostani francia vígjátékírók nagy részt, cselekvény helyett, egyes jelenetet, genreképeket adnak és hideg moralizálással vagy épen cynismussal untatják az embert. Épen azért mi nem bánjuk, ha Scribe gyakrabban fordul még színpadunkon Neki még sok oly műve van, melyek színpadunkon nem adtak. — Csak azt nem óhajtjuk, ha Scribe vagy más régibb költő művei közül olyakat fordítanak le, melyek már jól le vannak fordítva, s így a mit ingyen kaphatna meg a színház, azt pénzen veszi meg, minő a jelen eset is.

E vígjáték nem tartozik Scribe legjobb művei közé, de nem is a rosszabbak közül való. Egy csoport embert rajzol a társadalom különböző köreiből, kik kölcsönösen emelik, pártolják egymást, hogy elhiresedhessenek, pénzre tegyenek szert, hivatalra juthassanak, rangot vagy jó parthiet nyerhessenek. Egy követválasztás körül forog ugyan a cselekvény, de azért nincs benne politikai irány. Scribe nem a parlamentarizmus visszaéléseit akarta kigunyolni, sem valamely politikai párt ellen lődözni nyilait. Ő általában csak azt az industrialismust, szédelgést ostorozza, mely a francia irodalomban, köz- és magánéletben annyira fölütötte fejét. E rajz Párisra még jobban illik most, mint 1837-ben, midőn e mű először adatott, s oly általánosan van tartva, hogy

kicsinyben más fővárosokra is illik, ezért tapasztolt meg közönségünk néhány oly helyet, melyekben vonatkozást érzett a mi viszonyainkra is.

A pajtáskodók feje Césarine, egy pair neje, ki szerelem nélkül ment férjhez egy vén emberhez, s unalmában politikát űz, cselt sző, s uralkodik környezetén. Szeret egy fiatal ügyvédet, Edmundot, ki őt kerüli, de nagyon szerelmes mostoha leányába, Agathába, s ez viszont belé. Césarine minderről semmit sem tud. Agatha azt hiszi, hogy ha kedvese képviselővé választatnék, atyja nem tagadná meg tőle kezét, legalább egyszer így nyilatkozott. Bátorításul ezt el is mondja Edmundnak, ki most életre-halálra képviselő akar lenni. Azonban a pajtáskodóknak más jelöltjük van, s befolyások nagy az illető választó kerületben. Edmund nem szövetezik, sőt összevész velök. Minden reménye füstbe ment, kétségbe van esve: szerencsére akad neki is egy pártfogója, Zoe, Montlucar tudós neje, ki nagy rokonszenvel viseltetik iránta. Ez nyomára jövéen, Césarine Edmund iránti hajlamának, elhitei vele, hogy Edmund szereti őt, titkon, reménytelenül s épen azért kerüli, mert nem akarja fokozni szenvedélyét. Ekkor Césarine mindent elkövet Edmund képviselővé választatása ügyében. A mit eddig tett, meg kell semmisíteni. A pajtások új parancsot vesznek, s mindenik hévvel dolgozik

az új irányban, mert mindenik vár valamit a miniszternél annyira befolyásos Césarinetől, kivált az orvos, ki általa már egyetemi tanár lett s most Agathe kezét reméli elnyerhetni.

A szerelmes Césarine nagy erélyt fejt ki. Edmundot csakugyan megválasztják képviselőnek, megnyeri Agatha kezét, Césarine és társai porul járnak s a függöny legördül.

A mű főszemélye tulajdonkép Césarine, e büszke, ravasz és számító nő, kit szerelmi szenvedélyénél fogva rászed egy általa lenézett egyszerűen csintalan nőcske. Az erkölcsi tartalom nélküli éles számítást és erélyes akaratot kijátszodja a sokkal gyöngébb erő, egy részvétteljes szív, mely boldogítani kívánja az ifjú párt; az önző pajtáskodók, kik mindig csak a magok érdekét tartják szem előtt, egész erővel dolgoznak magok ellen s épen ellenségek érdekében. Ez jó fölfogás, valódi komikai alap. Egészen más kérdés, vajon a fejlesztés, a jellemek sikerültek-e? Césarine különben érdekes alakjára nagyon kevés gond van fordítva. Nagyon árt neki, hogy pajtásai s egész környezete csak bábok. Ily bábok mozgatója nem kíván sem nagy ész, sem erős akaratot. Aztán a tulzások sok helyt rontják a hatást s a valószínűtlenségek az ilusiót. Oly hirlap, mely ma egyet, holnap mást beszél, keveset tehet akárki érdekében, mert lehetlen, hogy valami hatása le-

gyen a közvéleményre ; oly férjet, kín oly könnyen lehet uralkodni, mint Césarine férjén, még az utolsó perczen is rávehetni, hogy ne adja oda Edmundnak leányát. A pajtások is igen durván vannak rajzolva, bár egypár jellemző vonással. Az egészben Rigaut Oszkár, a pajtáskodók követjelöltje s Zoe a szabatosban kidolgozott jellemek. A párbeszéd élénk, a szerkezet kitünő, s a cselekvény folyvást föntartja az emberben azt a nem mély, de kellemes érdekeltséget, melynek Scribe valóságos mestere.

A mi az előadást illeti, bár nem épen udvariasság, de mégis kimondjuk, hogy a férfiak jobban játsztak, mint a nők. Prielle Kornélia kissé lágyan fogta föl Césarine büszke, celszövő és szenvedélyes jellemét. Ha e vonásokat kitünteti, a mű komikuma is élesebben emelkedik ki. Szigligeti Anna Zoe szerepében épen azt a jószívű csintalanságot nem találta el, mely a jellem alapját képezi. A férfiak közt legjobb volt Szerdahelyi, mint Rigaut Oszkár. Tóth, ki a pair szerepét adta, igen ki akart emelni holmit és túlozott. Egyébiránt nem csodáljuk, hogy sokszor beleesik e hibába, ma is megtapsolták érte.

A fordításról nem mondhatunk még csak fölületes itéletet sem. A jövő-menők sokszor felköltöttek helyünkről, s a szomszéd páholyban folytatott elég hangos párbeszéd mind-

egyre megzavarta figyelmünket. Csak annyit jegyeztünk meg, hogy Prielle Kornélia többször emlegette a követté kinevezést, választás helyett. Nem tudjuk: vajon a fordító hibája-e vagy a játszóé?

AZ ELADÓ LÁNYOK.

Vigjáték 3 felvonásban. Irta Szigligeti Ede. Előadatott a Nemzeti Színházban 1863 január 16-án.

Nem nagy tetszésben részesült új mű, hanem sok helyen mulattató s az egészset elég érdekeltséggel nézte végig a közönség. A magasb szempontu kritika előtt is gyengének találtatnék; de több jó inventiója, párbeszédeinek természetessége, gyakran találó kifejezései s az érdeklő fordulatok sok enyhítő körülményt mutatnak fel a műnek menthetőségére nézve. Ismertetésére elmondjuk meséjét.

Gondosi (Szigeti) gazdag földbirtokos, özvegy ember, s gondjainak főtárgya Piroska férjhezadása, ki egyetlen gyermeke. Számos kérő jelent meg a háznál; de vagy a lánynak, vagy az apának nem tetszett egyik is; már pedig, ugymond, csak oly kérő lenne elfogadható, ki mindkettőjöknek tetszik, mert ha a lány szereti, s később rossz férjnek bizonyul be, a lányt furdalná a lelkiismeret, hogy szót nem fogadott apjának, ha ellenben a lány nem

szereti, az apa tehetne magának szemrehányásokat.

A vigjáték kezdetén egyszerre három új kérő jelen meg a falusi háznál. Gondosi lelkiismeretes próbára akarja tenni mindeniket, s e próbák foglalják el a vigjáték nagy részét. Gondosi főképen kártyásnak vagy iszákosnak nem szeretné adni leányát. A három kérőt szépszerével próbára teszi e két fegyvernemben, tudniillik a poharazásban és a kártyajátékban. A pohárkedvelő oly kevésbé tagadhatja meg hajlamát bizalmas társaságban és jó bor mellett, mint a kártyás, ha egyszer belekerül a játékba. Két kérő ily módon csakhamar elárulja magát, midőn Gondosi mindháromnak mintegy pályázatot nyit, igen kedvező alkalmakat adván nekik. Egyikre kétségtelenül bebizonyul, hogy kártyás, másik nagy hajlamot mutat a kedélyes iszogatásra — s mint Gombosi megjegyzi, ez könnyen vezet észrevétlenül az iszákosságra. A harmadik kérő se nem iszik, se nem kártyázik. Takarékos, sőt fősvény — talán uzsorás? — Bebizonyul, hogy e gyanu alapos volt. Mindezen furfangos tűzpróbák fölöslegeseek; mert Gondosi Piroska (Szigligeti Jolán) különben sem volt legkisebb hajlammal a három kérő egyikéhez is s míg atyja ama kísértésekben fáradozik, azalatt ő nagy lélektani tapintattal elidegeníti magától kérőit s ugyszólván kikoszarazza apja háta mögött.

Gondosi csak most kezdi gyanítani, hogy az ő furfangos leánya alkalmasint a maga fejétől oszt kosarakat; de hogy mi okból, föl nem bírja fogni.

Piroska pedig egészen tisztában van magával. Ő szereti Gondosi fogadott fiát, a háznál lakó Illeit (Szerdahelyi). A családapa annyival inkább észrevehette volna ezt, mivel a fiatalok magok sem lévén meggyőződve egymás szerelméről, aggodalmak s kölcsönös gyötrődések közt élnek. De Gondosi az ily symptomákban oly avatatlan, hogy teljesen meg van győződve, miképp tanulmánya-végzett fogadott fia elégedett és boldog fogna lenni Piroska nevelőnőjével, Lenke kisaszonynyal (Prielle Cornelia), e minden tekintetben derék s még eléggé fiatal hölgygyel. Gondosi tökéletesen boldog, míg kedvencz terveit táplálhatja. Piroskának egy elfogadható kérőt előbb-utóbb találni fog s Lenkét Illelhez adja: ők megérdemlik egymást.

De csakhamar felzavarodik a boldogság oly oldalról, a honnan legkévésbbé várta volna. Egy látogatóba hozzá ment özvegy szomszédné elmondja neki, mit beszél a rossz világ, hogy tudniillik ő, Gondosi, a magát korosnak hívő családapa, nőül akarja venni Lenkét, a társalkodónőt. S miért ne? Hiszen akár korát nézze, mi csak harmincznyolcz év, akár tükrét, mely ilősbnek nem mutatja, akár végre saját szívébe tekintsen, melyben a Lenke iránti vonzalom

több valamivel a tiszteletnél és hálánál — ez eszme nem látszik se oly képtelennek, se oly nevetségesnek, mint első tekintetre hívé. Az özvegy ember e tünődésének köszönhetjük e mű legsikerültebb jeleneteit. Szigligeti jól játszta, kivéve, hogy, mint egy bennünket megelőző bíráló megjegyzé, tán fiatalabbnak kell vala e személyt feltüntetnie. Nem osztozunk egy másik bíráló azon ellenvetésében, mintha a lehetetlenséggel határos lenne, érdeklővé tenni e vén, e bárgyu vén szerelmest. Nagy szigor a *Független* tárczairójától ily lesujtó anathemát mondani a negyvendik évöket be nem töltött férfiakra.

Gondosi viszonya és ennek kimenetele emlékezetet a *Lowoodi árva* Rochesterére és Eyre Jane-ére. Eyre Jane Lenke, e kényes becsület-érzetü nő, azonnal ott akarja hagyni a Gondosi házát, mihelyt ez szerelmet vall neki. Azonban, bár kevesebb bensőséggel, küzdelemmel és lélektani erejü motivummal Lenke is eláll szándékától és Gondosinévá lesz.

Ezalatt Piroska viszonya is szerencsés kifejléshez jut. Illeít, kit különben is folyvást busit Gondosi édesapai jósága, mit meg nem bir hálálni, most kétségbeejtő lelkiismeretfurdalások bántják, hogy jóltevője egyetlen lányával ő, a szegény és magáról nem sokat tartó ifju, szerelmi viszonyba keveredni elég vakmerő és hálátlan volt. Hogy a reménytelen és

hibáztatandó viszonynak véget vessen, elhatározza, hogy kibujdosik Amerikába. El is indul, csak a kapufélfától véve bucsut. De Piroska észreveszi távozását s látja is már, mint halad messze kedvese a sikon. Szerencsére épen egy rablókat kutató lovas pandur megy el a palánkon kívül, midőn Piroska szemével kíséri Illeit. A szerelem találékony s Piroska elhitéti a pandurral, hogy a ki most oly sietve halad, a keresett rablók közé tartozik. A pandur visszahozza Illeit és kis podgyászát, épen mikor Gondosi és Lenke között az egyezés létrejött. Az ifjak bevallják most szerelmüket s Gondosi rendkívül örül neki. Megdorgálja őket, mért nem vallották be vonzalmunkat; mert Illeinél szive szerint valóbb kérőt nem találhatott volna Piroskának.

Ez röviden a mese, ez a cselekvény kivonata, mi még nem igazolja, miért hívjuk e vigjátékot *Eladó lányok*-nak. Van azonban egy epizód, melyben mind e czim jobban van igazolva, mind a mű tulajdonképeni erkölcsi intentiója jobban kitűnik, habár a mese általános irányával nincs eléggé összhangzásban. A fent említett szomszéd özvegyasszonynak (Szatmáriné) két eladó lánya van, kiknek számára minden áron vőlegényt szeretne találni s maga e nő is óhajtaná elvételni magát Gondosival. Az özvegyasszony özvegyen marad; de Piroska kérői közül kettő az ő két leányához pártol átal. Az

özvegyasszony csak annyiban foly be a főszemélyre Gondosira, hogy ő figyelmezteti a vigjáték elején a társalkodónőre. A kifejlésben semmi más része nincs se neki, se lányainak.

A műben kétféle komikum elemei vannak meg kisebb-nagyobb mértékben. Egyik a minden áron férjhez menni és férjhez adni akarók komikuma, mely azonban csak epizód marad. Másik a főszemély, Gondosi komikuma, kiből éppen nem az a nevetségesség, mintha vén létére is szerelmesdit akarna játszani, hanem ellenkezőleg, hogy korosabbnak véli magát, mint a minő, s ugyszolván méltósága alattinak vallja szíve hajlamát. A kétféle komikus irány rontja a mű egységét, s vagy egyiket, vagy a másikat kell vala jobban kiemelni — így mindkető hiányosan van kivive.

A mi pedig a nevezett komikaibb epizódokról illeti, abban a főszemély, tudniillik az özvegy nő, bár sok jellemző és hatásos vonással van előállítva. megszűnik komikai hatásává lenni tulajdonképpen kirívó magaviselete által. Ha e nőt több észszel áldotta volna meg a szerző, csak okosságából sem lenne olyan kihívó. Egy másik alak hatásából is sokat von le, hogy igen együgyűnek van előállítva. Ez a három kérő egyike, ki ivásra árul el hajlamot. A mi parlagi embereink járatlanok lehetnek a szaloni társalgásban, de éppen elfogulatlanságuknál fogva több józan ész mutatnak, mint Szolnoki,

kit Feleki különben jól személyesített. Azután szeles jókedvének tulcsapásai oly kifejezéseket adnak szájába, melyek a mai közönségre rossz hatást tesznek.

Minden fogyatkozása ellenére korántsem tartjuk némely laptársainkkal oly gyenge, oly értéknélküli műnek, melynek elfogadásáért a drámabíráló választmány megrovást érdemelne. Mindenesetre az előadható művek közé tartozott jelen viszonyaink között s kerültek már színpadunkra ennél gyengébb művek, a nélkül, hogy lapjaink oly szigorral léptek volna fel ellene, mint most e vigjáték ellen. Az *Eladó lányok* nem valami jeles mű; de annyi értéke van, hogy bátran kérjen szigorú igazságtételt s követelje, hogy iránta is legyenek annyi elnézéssel, amennyivel még teljesen megbukott drámákat is ítéltek, melyben legalább a tehetség jeleit kétségtelenül felfedezték.

XI-IK LAJOS.

Dráma 5 felvonásban. Irta Delavigne Kázmér. Előadatott a Nemzeti Színházban 1863 február 23-án.

Delavigne e művét már többször adták színpadunkon és mindig elég hatással. Egy drámai cselekvény és hős nélküli mű, és mégis ennyi hatás! Nem épen mindennapi jelenség, épen azért megérdemel egy pár szót. XI-ik Lajosban nagyon kevés vagy épen semmi sincs, mi őt drámai hőssé emelhetné. Ő csak egy beteg, haldokló zsarnok, ki fél a haláltól, de halálkinjai közt is folyvást uralkodik, lefejezteti ellenségeit, megcsalja frigyesét, mindenben célzott ér s végre meghal, lélekben oly kevésbé megtörve, hogy utolsó perczében is lefejeztetheti Nemours herceget s egész pathoszszal megáldhatja Franciaországot, melynek javára annyit áldozott. Hol itt drámai erős érdek és tragikai hatás? Tudjuk, hogy a nagy bűnök tragikuma más, mint a nagy tévedéseké, s a szörnyek, egy Richard, Caligula másként válnak érdekesekké, mint a Coriolanusok és Bru-

tusok. Azonban épen az a baj, hogy Delavigne sem egy sem más módon nem tudott XI-ik Lajosból tragikai személyt alkotni. Például, minő nagyszerű és megdöbbenő alak Shakespeare Richardja. Zsarnok, kegyetlen ő is, de egyszersmind hős és nagyeszű ember; merész-ségének, ravaszságának minden sikerül, de minden újabb siker közelebb viszi a bukáshoz. A siker tetőpontján, diadalának mámorában, föltámad ellene minden nemü megsértett érdek, az egész világ, s ő a romok között küzdve esik el. Hugo Victor Borgia Lucretiája is szörny, de szenvedélyesen szereti fiát s az anyai szerelem tisztító befolyása alatt javulni, emelkedni kezd, azonban már késő, föltámad ellene multja és saját fiának kardja alatt kell elvérzenie. Ime hogyan lehet drámai, tragikai személyekké emelni a szörnyeket és nyomorultakat. XI-ik Lajosban majdnem semmi ilyes. Egyetlen érdekes vonás benne csak az, hogy betegen is uralkodni akar, hogy nehezen válhatik meg az élettől, hogy örökké uralkodni szeretne. De vajon vezeti-e ez valami katasztróf felé? Nem. Minden épen úgy történik, mintha egészséges volna és senki se várná halálát.

Delavigne tulajdonkép nem drámát irt, hanem csak történelmi, lélektani és pathologiai tanulmányt, mely ez érdekességénél fogva sokkép igénybe veszi figyelmünket és kíváncsiságunkat. Ime a hatásnak, ha nem is épen a

drámáinak, egyik oka. Hogy Párisban a maga idejében még nagyobb hatással adatott, az igen természetes. Delavigne e művet 1832-ben írta, tehát a juliusi forradalom után. A népnek nagy tapssal kellett fogadnia, mert az idősb Bourbon-ág egyik hőse, a régi királyság egyik képviselője volt benne gyűlöletessé téve. Ime a hatás másik oka, mely többé-kevésbé most is, másutt is sokat tesz e mű sikerére.

A cselekvény szintén igen szegény. XI-ik Lajos az utolsó felvonásban ugyanaz, a mi az elsőben volt, jellemében nincs semmi fejlődés és drámai érdek. Az egész cselekvény a körül forog, hogy Nemours herczeg, ki bösztut akar állani atyjáért, hogyan menekülhessen meg a zsarnok dühétől, s utoljára sem menekülhet meg. Ha XI. Lajos egypár perczczel később hal meg, Nemours nem fog a vérpadra lépni, azonban ez egypár percz miatt szegénynek meg kell halnia. Ily külsőség, történetesség határozza el a végkifejődést. A jelenetekben nincs belső szükségesség, lazul kapcsolódnak össze s csak arra szolgálnak, hogy XI. Lajos jellemét kellő világitásba helyezték. Mintha nem is drámáról volna szó, csak történelmi rajzról. Azonban, meg kell vallani, hogy e célra jól vannak választva és szerkesztve a jelenetek és felhasználva a francia romantika minden hatásos eszköze. Delavigne, ki eleinte a francia dráma klaszikai iskolájához tartozott, e drá-

májával egészen átment a másik táborba. XI. Lajos jelleme is egészen a francia romantika módja szerint van alkotva. Nagy szerepet játszik benne az ellentét egész a groteszkig; kár, hogy a színek igen kiáltók, s a jellem különböző alkatrészeinek összeolvasztása nem mindenütt sikerült. Mindemellett e jellem, a mint mondani szokás, jó szerep s igen háládatos tért nyújt a színész virtuozitásnak, mi a mű hatásának harmadik főoka.

Ma is Tóth adta a czimszerepet és a közönség tapsai közt. Ugy látszik, kedvencz szerepei közé tartozik s nagy gondot fordít rá, mit teljesen méltánylunk a közönséggel együtt. Azonban a taps mellé kénytelenek vagyunk egypár megjegyzést is csatolni. Tóth rendszeren inkább a részeket tanulja át és dolgozza ki, mint az egészet, s innen, hogy egy-egy jelenet tőle majd mindig hatásosb, mint az egész jellem. Ma is az ő XI-ik Lajosából teljesen hiányzott a hatalomvágy zord erélye, s ama politikai rögeszme láza, hogy minden bünt az állam jólétéért követ el, melyekre a költő meglehetősen súlyt helyez. Ő a jellemnek leginkább csak ravaszságát, képmutatását, s halálfélelmét emelte ki, melyek sikerültek is. Az átmeneteket sem igen tudta összeolvasztani, kivált ott, hol némi komikai árnyalat van. Delavigne nem azért tett e jellembe bizonyos komikai adagot, hogy nevetséget gerjeszzen, hanem, hogy ár-

nyalja a daemonit, mely e jellemnek egyik alkatrésze. Az igaz, hogy ez néhol a költőnek sem sikerül, de a színész sokszor enyhitheti s enyhíteni is tartozik a költő hibáját. Tóth épen kitüntette, és ott is, hol a költő nem volt hibás.

AZ AUTOMIMIKÁRÓL.

Hugo Károly automimikai előadása az Európa teremében
1863 február 26-án.

Mi az automimika? Egy új művészet, Hugó Károly ur találmánya, mely sem színészet, sem művészi felolvasás, hanem mindenikből valami; szóval az midőn valaki kiáll jelmezben és játszik egyszerre öt-hat személyt, egész drámát. Mi nem hiszünk ez új művészet jogosultságában. Mi szükség oly művészetre, mely a színészet hatását igyekszik elérni, de nincs hozzá elég eszköze s épen ezért nem idézhet elő illúziót, legyen bármily nagy tehetség az előadó? Mi szükség a művészi felolvasás határait mind kijebb terjeszteni, egészen a színészetbe olvasztani, s veszélyeztetve azt a hatást, melyet ez eszközénél fogva elérhet, kapkodni olyan után, a mi elérhetetlen.

A színészet több ember szenvedélye által előidézett cselekvényt ábrázol, s úgy, mintha minden ép előttünk történnék meg. A legtökéletesebb illúziót igyekszik felkelteni, s erre nézve

felhasznál mindent, egész a diszitmények- és jelmezekig. Most előáll az automimikus egy ember jelmezében s azt kívánja tőlünk, nézzük őt többembernek, ebben a pillanatban öregnek, a másikban ifjunak, most férfinak, majd nőnek, holott ez illusio előidézésére csak egyetlen eszközzel rendelkezik, a hanggal. A művészi felolvasás, a mint azt Tieck gyakorolta és Boz Dickens újra divatba hozta, sem előttünk történő cselekvényt, sem élő személyt nem kíván ábrázolni. A mint a neve mutatja, csak felolvasás. De abban különbözik másnemű felolvasástól, hogy a hang és szavakat által némi mérsékelt s épen nem színészi tag- és arczjáték kíséretében, jellemzetesen igyekszik kiemelni a személyek helyzeteit és szenvedélyeit, mi sokkal hatásosbba teszi a művet, mintha magunk magunkban olvasnók. Az automimikus megveti a felolvasó egyszerű polgári ruháját, eldobja a könyvet, jelmezbe öltözik, azonban képtelen lévén a színészszel versenyezni, egyszerűs mind megrontja a felolvasó egyszerű hatását is, a nélkül, hogy valami egyébvel bírná pótolni.

Ez ugyszólva előleges nézetünket az automimikáról csak megerősíti Hugó ur előadása. Az a két rész volt benne legsikerültebb, melyek tulajdonkép színészeti monológok: Nostradamus jelenése a *Pokoli színjáték*-ból s Apolló segélyül hívása. A valóban automimikus rész: né-

hány jelenet *Brutus és Lucretia* című tragédiából csekély hatást tett, bár Hugó ur szépen és jellemzetesen igyekezett szavalni. Őszinte tanácsunk az: vagy csak monológokat játszik Hugó ur jelmezben s így küzdjön a színen koszorujáért, vagy pedig polgári ruhában üljön az asztalhoz s igyekezzék felülmulni Tiecket és Dickenst. Az automimika számára nem teremhet koszoru, legfeljebb csak akkor, ha Thespis korába esnék vissza a drámai művészet, de ekkor is mihamar előállana Aischilos és Sophocles reformja.

EGY UJ SZINMÜTÁR.*

Ez ujonnan megindult szinműtár, épen mint a régi, eredeti és fordított szinműveket közöl. Szigligeti *Béldi Pál* czimű szomorujátéka nyitja meg a gyűjteményt, melyet Sardou *Jó barátok* szinműve követ, fordítva Szerdahelyitől. Örvendünk e vállalatnak már csak azért is, mert kezdett kimenni divatból a szinművek kinyomatása s a dráma mintegy megválni látszott az irodalomtól. Talán e körülmény volt egyik oka annak, hogy tiz-tizenöt év óta az irodalom egyik ágában sem lehetett oly kevés gondot és csint tapasztalni, a nyelvre nézve, mint épen a drámákban. Némelyik szinműirő nem is irt, csak beszélt, mintha az utcán fecsegne s majdnem mindegyik csak a szinpadon kívánt babért aratni s nem egyszersmind az irodalomban is. Régebbi költőink csak az olvasóknak irtak, az újabbak nagyrészt csak a nézőket tartják szem előtt. Mindkettő veszélyes

* Kiadja Toldy István. Nemzeti Színház. I-II. kötet. Pest 1863.

egyoldalúság. Az úgynevezett költői hatás éppen oly keveset ér, mint a színpadi; a drámai hatás a valódi, a mely olvasót és nézőt egyaránt elragad. A rhetori pathosz vagy éppen dagály hanyatlásán nincs mit örvidenünk, ha helyette drámáinkban az utczák nyelve és köznapiság akarnak uralkodni. Reméljük, hogy e színműtár is segíni foja a drámának közelebb hozását az irodalomhoz, kivált ha a szerkesztő egy kissé szigoru lesz nemesak az eredeti, hanem a fordított munkák megválogatásában is.

TARTUFFE.

Vigjáték 5 felvonásban. Irta Molière. Előadatott a Nemzeti Színházban 1863 márczius 9-én.

E művet csak úgy hirtelenében rántotta elő az igazgatóság Kövér *Kiadó szállása* helyett, melynek ez este kellett volna először színre kerülni. Talán ez volt oka, hogy az előadás sokkal kevésbé sikerült, mint rendesen. Csak Kövérné és Tóth tettek kivételt. Az első Elmirát játszotta nagyon jó kedvvel. Különösen örültünk, hogy alig lehetett észrevenni szavalatán azt a vontatott, éneklő hanghordozást, mely e jeles színésznőknek annyira árnyoldala. Tóth a címszerepet adta. Kár, hogy ő a jellemet inkább csak külső, mint belső kép fogja föl s itt is némi túlzott fogásokra fekteti a fősúlyt. Örömet eszkeznénk e jellem, valamint Tóth játéka fejtegetéseibe s ezt a legközelebbi alkalommal, midőn több időnk és terünk lesz reá, meg is teszszük, most hadd bíráljunk egy más színészt, *Magyar Sajtó* című bohózat egyik komikus alakját.

Nem azon vádakra és éleczekre akarunk fe-

lelni, melyeket a *Magyar Sajtó* ujdonságírója és kritikusa kivált egy hét óta a *Koszoru* ellen szór. Nincs okunk óhajtani, hogy a *Magyar Sajtó* jó véleménynyel legyen rólunk. Hadd higgye, hogy a *Koszoru* a nyegle irodalmi vállalatokat pártolja, hogy csak oly írókat dicsér, a kikre féltékeny nem lehet, s a valódi tehetőséget elnyomni igyekszik, például Vajda Jánost, kinek handabandás röpiratait még *Figyelő* korában nem méltányolta. Zilahy Károlyt, a kit nem tartott oly nagy kritikusként, mint a boldogult *Csarnok* és Bajza Jenőt, kiről nem mondott se jót, se rosszat, csak az ő érdekében sajnálta, hogy színre kerülendő drámáját pajtásai oly nagyon magasztalják s így túlkövetelődve teszik irányában a kritikát és közönséget egyaránt. Hadd higgye ő mindezt. Ilyesmit örömet szó nélkül hagyunk, nyugodtan eltűrünk, de Molière egyik remekműve felett valaki oly könnyedén és tudatlanul pálczát törjön, azt már nem tűrhetjük el még a *Magyar Sajtó*-tól sem.

A *Magyar Sajtó* kritikusa nem tartja szerencsés választásnak *Tartuffe* színrehozatalát s e művet épen nem számítja a Molière sikerültebb darabjai közé. Még eddig Molièrenek mind bámulói, mind ócsárlói e következő öt művét tartották legfőbb műveinek: *L'École des Femmes*, *Tartuffe*, *Le Misanthrope*, *L'Avare*, *Les Femmes savantes*.

A ki *Tartuffe*-öt gyöngé műnek tartja, Molière-nek minden nevezetesebb művét gyöngének kell tartania; nagyjában mindeniken ugyanazon szellem vonul át s jellem, mese, szerkezet tekintetében is édes testvérek. Nem érthetni hát, hogy a *Magyar Sajtó* miért nevezi Molièret nagy költőnek. Ha *Tartuffe* gyöngé darab, Molière sem valami derék költő. S miért gyöngé mű *Tartuffe*? Azért, mondja a *Magyar Sajtó* kritikusa, mert az akkori viszonyokra illet, azon légkörnél fogva, melyet XIV. Lajos és Maintenon asszony szenteskedése az akkori társadalomnak teremtett, minden vonása az életből volt véve, életbe vágott, semmi sem volt túlozva, de most *Tartuffe* torznak és az undorítóig kétesnek tetszik előttünk. Mi úgy tudjuk, hogy Molière e művet 1667-ben írta, midőn se XIV. Lajos, se Maintenon asszony még nem voltak oly szenteskedők, mint később. Furcsa is lett volna, hogy a király és kedvese kigunyoltatni engedjék magokat épen Molière-től, a ki kegyöktől függött.

A darab adatását épen a király rendelte el némely udvaroncza ellenére. Molière 1673-ban halt meg, XIV. Lajos 1715-ben, így több mint harmincz év után s leginkább csak utolsó éveiben volt szenteskedő, sőt a francia kritikusok épen azt jegyzik meg, hogy Molière mintegy ösztönszerűleg, a lángész jós tehetségénél fogva, előre érezte azt a vést, mely a király

uralkodásának végét megrontja. A mi azt illeti, hogy *Tartuffe* a mostani korra nem illik, ezen az állításon mindenki nevetni fog, ki csak felületesen ismeri is Franciaország és Európa viszonyait. Hisz a mai francia vígjátékköltők is meg-megkísérlik az ily alakok rajzolását, habár sokkal kevesebb szerencsével mint a *Magyar Sajtó*-nak a *Corpus-juris*-sal együtt elavult Molièreje. Igaz, hogy a korviszonyok változtával a képmutatásnak és szenteskedésnek más, s a napi események szempontjából érdekesebb formái is vannak, de hogy a Molière alakja örökké élő marad, mert az emberi szív mély tanulmányán s a művészet varázsán alapszik. Csak az tagadhatja, ki nem ismeri az emberi szívet s nincs elég érzéke a művészet magasabb elveihez. Így elavult Macbeth, Othello, Falstaff is, mert a mai társadalomban más módosulással nyilatkoznak azok az emberi örök szenvedélyek, melyeket Shakespeare bennök kifejezett. De ily szempontból is megállja a sarat. Ma is közelebb áll az élethez, mint sok más halhatatlan költő halhatatlan alakja.

«Azonban — folytatja a *Magyar Sajtó* kritikus — épen mivel a mű iránya és alapgondolata az élettől oly közel érintkezésben állott, a költő nem lehetett képes a komikum szemlélődő színvonalára emelkedni, a szatira támadó álláspontján maradt; továbbá ugyanazon okból a

széptani helyett szükségeskép és mindenekelőtt erkölcsi tanulságra kellett törekednie. Ezzel műve hatását és sokáig tartó kapósságát biztosította, de belbecsét megfélelegesítette.»

Ebből először is az a tanulság, hogy a vígjátékköltő oly tárgyat ne válaszson, mely az étellel közel érintkezésben áll, mert szükségkép gyöngé vígjátékot fog írni. Ez épen olyan új tan, melyet teljességgel nem értünk, valamint a komikum szemlélődő színvonalát sem. Még azt sem foghatjuk meg, hogy idézhet elő valaki hatást csupán erkölcsi tanulsággal. Azt tudjuk, hogy a drámaíró ideig-óráig pótolhatja a drámai hatást holmi szinpadai fogásokkal, szemfényvesztő bonyolódással, a közönség szenvedélyeinek való hízelgessel, de hogy egy dráma két századig fenntartsa magát pusztán erkölcsi prédikációval, ez új tény az irodalmak történetében. Továbbá az is furcsának tetszik előttünk, hogy a *Magyar Sajtó* kritikusa Tartuffe alakját undorítónak nevezi, megtagad tőle minden komikumot, mégis alább a címszerep parodikus vonásairól beszél, holott a parodia az alsóbbnemű komikumhoz tartozik. E zagyvalékkal tulajdonkép nem egyebet akart mondani, csak nem volt reá képes, mint azt, a mit a németek már untig elcsépeltek, hogy tudniillik Molièreben néha a szatirai elem túlsúlyra kap s inkább philosoph és moralista, mintsem kellene. Azonban

a *Magyar Sajtó* szerencsétlenségére a philoszophálás és moralizálás vádja legkevésbé illik a *Tartuffe*-re, a mi pedig a szatirai elemet illeti, a jó németek még eddig nem tudták megmérni, hány nehezebb szatirai elemet bír el a komikum, melyet ily elem nélkül képzelni éppen oly bajos, mint a humort.

Annyi bizonyos, hogy Molière tudott a burleszkhez, a könnyedebb vígjátékhoz is, de itt nem állapodott meg, egy magasb genret igyekezett megteremteni. A fensőbb vígjátékot, melyben őt eddig még senki felül nem multa. Az tehát a kérdés, jogos-e e genre, sajátképen a Molière vígjáték?

A világ és a legnagyobb kritikusok elismerték, éppen azért nem volna bajos igazolnunk. Azonban igen hosszas lenne, inkább világhírű kritikusokhoz utasítjuk a *Magyar Sajtó* kritikusat, kiktől jobban megtanulhatja mint tőlünk. A *Magyar Sajtó* kritikusai mindezzel még nem elégszik meg, mindent le akar húzni szegény Molière *Tartuffe*-jéről. «Különben a tárgy — folytatja — a szerző tolla felett annyira uralkodott, hogy még a hatás szokásosabb eszközeit sem kívánta fölhasználni. *Tartuffe*-nek meséje alig van, szerkezete pedig nem állja ki a bírálatot. Minden bonyolulat és megoldás a hallgatóság simplex eszméjére van építve.»

Ugyan mi van hát jó e darabban? Úgy lát-

szik semmi, csak morál. Egy oly műről mondani, hogy nem állja ki a bírálatot, midőn Molière főműveit a forma és szerkezet tekintetében még ellenségei is mintaszerűeknek ismerik el! Hát még az, hogy minden bonyolulat és megoldás a hallgatódzás simplex eszméjére van építve! Az tehát nem tartozik a doléhoz, hogy Tartuffe szerelmes Elmirába, hogy a férj vakon hisz Tartuffe-ben, hogy Elmira cselt vet Tartuffenek és elbujtatja férjét, ki aztán kihallgat mindent? Ez mind semmi, csak simplex hallgatózás. O beata simplicitas! Ha már a *Magyar Sajtó* Molière ellen akart írni, miért nem támadta meg azért, hogy inkább típusokat rajzol, mint egyéneket; legalább valami olyast mondott volna, a mi igaz, bár magában még nem dönti meg Molière nagyságát. Ha épen *Tartuffe*-t akarta megtámadni, miért nem támadta meg az utolsó jeleneteket, a végkifejlést, mely legalább vitás pont. Vagy végre, miért nem nyitotta föl Schlegelt, ki azt hitte, hogy második Lessing lesz, ha sárba tiporja Molièret; ő legalább a sok nem igaz közt mond igazat is, legalább nem lógikátlan és ki tudja fejezni magát. Ha *Magyar Sajtó* kritikusa egy pár könyvet forgat, még egyebet is elkerül, nem fogja czikke végén a romanticismus vígjátékírójának nevezni Molièret, a mi nagy tudatlanság.

Molière és romanticismus!

Úgy látszik, a *Magyar Sajtó* azt hiszi, hogy a görög és latin költészetén kívül a többi mind romantikus; úgy látszik, hogy semmit sem hallott a francia költészet classikai iskolájáról, melynek Molière épen oly hőse, mint Racine és Corneille. És egy ily kritikus mer pálczát törni Molière *Tartuffe*-jé fölött, egy ily tudós nevezi a Kisfaludy Társaságot tudatlannak! De legyünk csendesen. A *Magyar Sajtó* szerkesztője kimondta, hogy a politikában nincs szükség tudományra, tapasztalatra, elég a vak ösztön. Csoda-e, ha dolgozó társai mesterök bölcs mondását az irodalomban is követik?

KIADÓ SZÁLLÁS.

Vígjáték 3 felvonásban. Irta Kövér Lajos. Előadatott a Nemzeti Színházban 1863 márczius 11-én.

Sajnáljuk, hogy Kövérnek ez az új vígjátéka teljességgel nem jelöl haladási pontot pályáján, sőt meg kell vallanunk: a *Kiadó szállás*-ból még az is hiányzik, a mit eddigi jobb vígjátékaitól legszigorúbb bírálói sem tagadtak meg. Értjük az elevenséget élénk menetet s a technikai jártasságot.

E művében is van ugyan egy pár élénk jelenet, jó ötlet, de csak úgy melleleg, az egész nagyon vontatott, lassú menetű s oly epizódokkal terhelt, melyek legfeljebb regényben lehetnek helyökön, de nem drámai műben. Ilyen például a Stahlmajerné titkára és cselédei közötti jelenet, mely egy lépést sem viszi a cselekvényt előre, sőt még csak nem is világosítja. A szobaleány és Gombási is szükségtelen személyek, s bohózkodásuk, mely a cselekvényre semmi befolyással nincs, igen sok tért foglal el. Magában a főcselekvényben

is sok a szószaporítás, nyújtás; a nagybátya első átöltözködése elmaradhatott volna, elég lett volna a második is, természetesen ahhoz idomított változtatással. Szóval abból, a mit e műben valódi cselekvénynek lehet nevezni, legfeljebb egy egyfelvonásos vígjáték telt volna ki.

Kövér régebbi műveiben sok színpadi jártasságot tanusított, a jellemzés soha sem volt ugyan erős oldala, a mélyebb komikum felé sem törekedett, de értett a mulatságos helyzetek föltalálásához, tudta a jeleneteket arányosan felosztani, s a cselekvényt sebes folyamiban peregtette le, ha mindjárt nem erős lélektani alapon is. E vígjátékából mindez hiányzik; e mellett úgy tetszik nekünk, mintha régibb hibái megnagyobbodtak volna. A *Kiadó szállás* jellemrajzáról alig lehet szólni. A költő egy csoport egyént kapott föl az életből, de még nagyjában sem tudta átalakítani s félig-meddig sem lehelt beléjük benső életet. Attól a hordártól, kit a rendezőség az utczáról hívott be, hogy a színpadon a nagybácsi után vigye holmiját, a költő személyei csak annyiban különböznek, a mennyiben némelyik jó vastagon egy kis regényes vagy bohózatos mázzal van bevonva. Néha azt hittük, hogy az utcán vagyunk, csak holmi *Veszedelmes nagynéne*-féle átöltözködések s némi torzképes tréfák juttatták eszünkbe a színházat.

Azonban mindez sokkal megbocsáthatóbb,

mint az, hogy a szerző Rejteit urat, a szerel-
mest, az író, a kit oly szép színben kíván fel-
mutatni, meglehetősen hitvány fráternek festi.
Ez az ifju Stahlmajernétől, a kivel viszonya volt,
Csillagné javára, kit el akar venni, kiero-
szakolja azt a százezzer forintot, mely Stahlmajer
szinlett csődje miatt fizetetlen maradt, még
pedig azzal a fenyegetéssel, hogy különben
hozzá írt szerelmes levelét közölni fogja férjé-
vel. Szóval Rejteit lovagiassága nagyon gyanús
vagy már egyáltalán nem is gyanús, hanem
ellenkező színben tűnik fel.

Az író legkedveltebb alakjának jellemzé-
sével nem azt éri el, a mit akar, hanem épen
az ellenkezőt. Így vígjátéka sem igazi vígjá-
ték, csak néhány mulatságos jelenetnek soro-
zata.

A KÁRTYAVETŐNŐ.

Dráma 5 felvonásban, előjátékkal. Irta Sějour Victor, fordította Feleki Miklós. Előadatott a Nemzeti Színházban 1863 márczius 23-án.

Holmi alsóbb rendű színpadok számára való francia színmű, melyet szerzője alkalmasint akkor írt, midőn a Mortara-féle eset foglakoztatt a közfigyelmet s így kedvező alkalom nyílt a közönség kíváncsisága kizsákmányolására. Hosszú és unalmas mű, melyben van ugyan elég mesterkedés, de annál kevesebb valódi költészet.

Géméa, zsidónő férjével együtt örökségi ügy miatt elutazván, még csecsszopó lánykáját Márthánál hagyja, kinek férje a tengerészetnél szolgál. A lányka megbetegszik; Mártha gondosan ápolja, sőt gyógyulásáért Istenhez könyörögvén, fogadást tesz, hogyha a gyermek megél, megkeresztelteti. A gyermek felgyógyul. Mártha teljesíti, a mit fogadott, végrehajtatja a keresztelést az *Annunciatla* kolostorban, hon-

nan egy magasrangú hölgy magával viszi a gyermeket és sajátjának fogadja. Az anya haza jó s nem találja gyermekét. Mártha csak annyit vall meg, hogy megkereszteltette, de arról, hogy a ki az a hölgy, ki sajátjának fogadta, mélyen hallgat. Az apa is megjő, mindketten reá támadnak. Mártha ijedtében szörnyet hal és titkát sírba viszi. A zsidónő elindul a világba keresni gyermekét.

Ennyi az előjáték, mely meglehetősen szükségtelen rész ugyan, mert magába a darabba, mint mutat, bele lehetett szőni, de mindamelllett legjobb az egészben. Legtöbb benne a drámai fejlődés és költői igazságszolgáltatás. Mártha fogadalmából, mely jól van motiválva, önként foly az egész bonyodalom. A zsidónőt, ki nyereségvágyból utazik el, mintegy nemezisként éri leányának elveszte, míg Mártha halála a meg-rablott anya elégtételeként tűnik föl, noha nagyon materialistikus eszközzel van raj-zolva, mert ha jól vettük ki, Mártha nem annyira a belküzdalem és ijedtség szorongatásai között hal meg, mint inkább azért, hogy mint szoptató nőnek, a tej a fejébe megy. A többi részben, a tulajdonképi drámában, ennyi sincs, az egész egy csoport drastikus esemény gyuradáka, melylyel a szerző nem egyebet céloz, mint kínozni a kedélyt, ha ugyan a nézők elég együgyűek kínoztatni magokat.

A dráma mintegy tizenhét-tizennyolcz évvel

kezdődik később. Genuában vagyunk. Mártha fia Ottavió, kit anyja a Géméa bosszuja elől atyjához a hajóra küldött volt, már házasulandó fiatal ember, Doriani gróf, atyja érdemei következtében, ki egyszerű tengerészből admiral lett. A zsidó lány, keresztyén néven Paula, Lomellini hercegné leánya és Ottavio arája. Géméa kártyavetőnő lett, nem szükségből, mert gazdag, hisz egyik rokonától milliókat örökölt, hanem mert azt hiszi, hogy úgy sikeresebben felkutathatja elveszett lányát. Egy csoport részint szükségtelen, részint hosszúra nyújtott jelenet után Géméa megismeri a hercegnében, ki hozzá kártyavettetés ürügye alatt pénzkölcsönért jött, azt a nőt, kinek uti kocsiában, mindjárt a Mártha halála után, reá ismert volt lánykájára, kit megtámadván, meg is sebzett körmével, de a ki aztán sebesen elhajatott, s azóta egész mostanig szeme elébe nem került. Géméa szobájába zárja a hercegnét, leányához rohan a hercegi palotába, elmondja, hogy ő az anya, mit azonban Paula nem hihet. Ezalatt Ottavio egy becsületes gazemberrel, Rucchionival, ki az egész darabban sokat lábatlankodik, kiszabadítja a hercegnét. Géméa felszólítja őt, hogy esküdjék meg Paulára, mint saját gyermekére; a hercegné kész a hamis esüre, de minél inkább közeledik a térdplő szent képéhez, annál inkább elhagyja ereje, nem tud hamisan esküdni s Paula meg-

győződik, hogy ő csakugyan a kártyavetőnő leánya. Gémea magával viszi megtalált gyermekét, Génua legszebb palotáját veszi meg számára, mindennel elhalmozza, a mit csak pénzen szerezhetni, de Paula nem boldog. Anyja azt kívánja, hogy azt a nőt, kit eddig anyjaként szeretett, gyűlölje vele együtt. Paula nem gyűlölheti, de ami több, valódi anyját sem szeretheti úgy, a mint ez kívánná. A hercegné látogatása heves összeütközésre ad alkalmat. Mindkét nő magának követeli a lányka szívét; egyik szülési fájdalmait hozza fel, a másik nevelési gondjait; amaz Izrael istenére hivatkozik, ez keresztyén vallására emlékezteti. A két anya küzdelmei közt a szegény leány ereje megtörik és megőrül. Az orvosok nem birnak segíteni a bajon, azonban segít ő maga magán, a mennyiben látomásai vannak és fölfedezi az egyedüli orvosszert, mely őt meggyógyíthatja, a mi nem egyéb mint az, hogy két anya béküljön ki és szeresse egymást. Az anyák kibékülnek, Paula meggyógyul és végre valahára mintegy féltizenegy óra felé, a függöny legördül.

Az ember azt hitte, hogy a gyermekét nem találó anya Mártha fián, Ottavión igyekszik boszút állani, s az ez által földézett nemezis alatt vész el, mind maga, mind leánya, mind a hercegné. Így kellett volna fejleszteni az eseményeket, azonban a szerző másnemű hatást

vadászott. Tudta, hogy közönsége előtt kedvesb a kalandos és érzékeny, mint valószínű és költői. Neki kinezni kellett az ártatlan leányt, mert ez megható; rajzolni egy hercegnét, a ki nagyon affectálja az anyai szeretetet, melyet oly mértékben teljességgel nem érezhet, mert ez curiosum, és végre kibékíteni a bosszút lihegő zsidónőt, mert a sok köny után jól esik egy kis vidámság. Egyébiránt az egész daraból csak az a tanulság, hogy az ember ne igyekezzék zsidóhölgynek születni, mert könnyen két anyára tehet szert, kik szeretetökkel megőrizhetik, s nem mindenki lehet oly szerencsés, mint Paula, hogy belőle hamar kigyógyuljon.

Néhány jelenést kiválón megtapsolt a közönség, de ez nem a költőt illette, hanem Jókainét, ki Géméa szerepét kitűnően játszotta. Hogy a közönség nem igen kedveli e darabot, onnan is kitetszik, hogy másnap ismétlésére kevesebben jelentek meg. Nem búsulunk érte; a Nemzeti Színház közönségének jó, ha van egy kis önérzete, s többre becsüli magát a Porte-Saint-Martin közönségénél.

GRITTI.

Tragédia 5 felvonásban. Irta Szigligeti Ede. Előadatott a Nemzeti Színházban 1863 április 1-én.

Bartók Klementina kisasszony az anya szerepében lépett fel, mint olyan, ki első kísérletét teszi. Megvalljuk őszintén, hogy első kísérletet nagy szerepben épen oly kevéssé kedvelünk, mint tanácsolunk. Még ott is, hol színészi conservatorium van, nagyon rendkívüli és sebesen fejlődő tehetség legyen az, ki egyszerre a legnagyobbszerű szerepekben lép föl. Hát nálunk, hol a leggondosabb előkészület is csak nagyon hiányos és egyoldalú lehet! Mi jobbnak tartjuk, ha a kezdő színész vagy színésznő némi tájékozó előkészület után kis szerepekben teszi első kísérleteit, s fokozatos gyakorlat mellett folytatja tanulmányait. E módszert, kivált nálunk, számos ok és körülmény támogatja. A szinpadi és közönség előtti gyakorlat többet ér mindennél, ha a kezdő folyvást figyelemmel kíséri a közönséget, önmagát s fejteni igyekszik tehetségét. Egy pár

kis szerepben, ha jól megtanul mozogni vagy csak állani is, már nagy tanulmányt tett. A kisebb szerepeket könnyebben és teljesebben feldolgozhatja s ha némi sikert vív ki, mintegy magától fejlődik tehetsége, fokozatos örömben és haladásban ; ez mind az ő kedélyére, mind a közönségre a legjobb hatással van. A nagy szerep nagytehetségű kezdőnek is ritkán sikerül, nem is említve, hogy vannak lassan fejlődő tehetségek. A sikertelenség vagy félsiker hamar lehangolja a kezdő színészt, s ami annyira veszélyes, könnyen elégtelenné teszi — nem magával, a mi nem volna nagy baj, hanem az egész világgal. Az ilyen mindjárt a félreismeret lángész szerepét játszsza, s azt hiszi, hogy a nagy dícsvágy annyi, mint kifejtett nagy tehetség, kész művészet, a mi pedig, legalább egyelőre, nagy hátrányára van tehetsége fejlődésének. Még nagytehetségű kezdő színész is könnyen csalódik azon szerepkörben, melyet magának választott s csak sikertelen küzdelmek után fedezi föl valódi hivatását. Bármily tehetségű színész, kisebb szerepekben kezdve pályáját, e veszélyeknek és csalódásoknak sokkal kevésbé van kitéve ; semmit sem kockáztat vagy játszik el. Ha nagy jövője van, biztosabban közeledik feléje, ha a sors szerényebb kört mutatott ki számára, könnyebben beléje találja magát, jobban megfelel neki. S vajon van-e művészet,

melyen másod- és harmadrangú művészekre nagyobb szükség legyen, mint épen a színészin?

Ezek az általános nézetek semmire sem ille- nek inkább, mint Bartók kisasszony első föllép- tére. Nem mondhatni, hogy őt a természet pazarul áldotta meg, bár nem volt hozzá épen mostoha. Jó színpadi alak, hangja nem igen kellemes vagy nagyterjedelmű, arcza sem ki- válóan kifejező, de mindkettő olyan, mely nem teszi alkalmatlanná a színésznői pályára. Mint halljuk, már egy év óta tanul, s íme, alig tu- dott többre menni, mint fennakadás nélkül elmondani szerepét. Az érzések és indulatok árnyalatairól nála még szó se lehet; az öröm és fájdalom egypár stereotyp kifejezése mindaz, mit művészetkép nyújtani képes. Szavaiata a hangnak egyhangú felemelése és leeresztésé- ből áll; állásában, mozdulataiban semmi kife- jezés és biztosság. Ha ezelőtt néhány hónap- pal egy pár jelentéktelen szerepben lépett volna föl, s úgy próbálkozott volna meg némi jelentékenyebbel, de akkor sem ily nagygyal, inkább ítélnénk tehetségéről. Most, ha e nagy szerepből ítélnők meg őt, könnyen igazságtal- anná válhatnánk, mert meg kellene tagad- nunk tőle a tehetséget s legföljebb csak szor- galmát dicsérhetnők meg. Neki lehet tehetsége s talán jó színésznő is válhatik belőle, de ha folyvást ily nagy szerepeket játszik, bajosan fog boldogulni.

COUQUI CLAUDINA VENDÉG- SZEREPLÉSE.

1863 április 10-én.

I.

E kitünő művésznőt nem előzvéen meg épen világhír, némi elfogultsággal kelle megküzdnie. Azonban mindjárt első fölléptével meghódította a sziveket. Azóta mind emelkedőben a tetszés s úgy látszik, hogy sokkal mélyebb hatást tett közönségünkre, mint a hogy rendszeren a tánczosnők szoktak. Mind ezzel nem akarunk valami hallatlant mondani. Megengedjük, hogy azok a híres művésznők, kik tiz-tizenöt év alatt nemzeti színpadunkon szerepeltek egy s más tekintetben felülmulták Couquit, de nem hiszszük, hogy közülök bármelyik jobban értett volna nálánál ahhoz, hogyan kell eszméket, érzéseket, szóval egy egész drámai cselekvényt kifejezni tánczmozdulat és arcjáték által.

Talán némelyek mosolyogni fognak, hogy mi a balletben is drámai felindulást keresünk s tánczosnőt színésznői oldalról méltánylunk. Tulajdonkép nekünk volna okunk mosolyogni

azokon, kik a balletet nem tartják egyébnek, mint jelentekre osztott bálnak vagy pusztán a legnehezebb tánczképletek mutatványainak. A balletnek is drámai cselekvényt kell kifejezni; a különbség a dráma és ballet közt leginkább csak az, hogy ez utóbbi szó helyett zene kíséretében táncz, arcz- és tagjáték által fejezi ki az emberi szenvedélyeket.

A balletszerző oly mesét keres s oly jelenetekből alkotja össze a cselekvényt, melyeket táncz, tag- és arczjáték által könnyen megértethetni. A zene, táncz, arcz- és tagjáték öszhangzata a cselekvénnyel alkotja a valódi balletet, minél fogva a ballettánczosnő művészetét egy jó részben az határozza meg, vajon képes-e a lélekállapotokat bájjal és jellemzőn kifejezni. A legszebb táncz, a legbájosabb mozdulat csak fél értékű a balletben, ha nem a kívánt eszme és érzés kifejezése. Innen magyarázhatni meg, hogy Elsler soha sem volt képes egészen felülmúlni az első Taglionit, ki a balletben az arcz- és a tagjátékra, szóval a drámai kifejezésre, annyi súlyt fektetett.

E szempontból kiváló méltánylatot érdemel vendégművésznőnk. Mozcékony izmú arczával az érzések legfinomabb árnyalatait is kifejezi. Mozdulata, táncza mindig öszhangzik a helyzet lélekállapotával, jellemző bájjal fejezi ki a különböző érzéseket, a mi csak akkor romlik meg egy kissé, midőn nyaktörő képleteket

rajzol előnkbe, a mi az újabb időben annyira divatos lett s árt a jó balletnek. Természetesen ilyenkor a testi megerőltetés erőt vesz az arczon, a lélek kifejezésén. Azonban dicséretére mondhatjuk, hogy az ilyesmi sokkal ritkább nála, mint más tánczosnőknél.

Már négyszer lépett föl, *Gizella* és *Szerelmes ördög* című balletekben, mindkettőben kétszer. E balletek, melyek a jobbak közé tartoznak, eddig is adattak szinpadunkon, de senki sem tudott adni akik annyi plastikai érthetőséget, a megszólalásig hű kifejezést, mint Couqui. Mi szépen halt meg, mint *Gizella*, híven a természethez, de a szép formák határai közt, semminemű materialistikus eszközt nem használva, s midőn villivé változva, tánczolta körül kedvesét s tőle búcsúzva szállt vissza sírjába, mily jellemző bájjal fejezte ki a szerelmet, mely a sírban sem hamvadhat el.

A *Szerelmes ördög*-ben még jelesebb volt. Élénken éreztette velünk a dæmonit újabb meg újabb változatban, a cselekvény fejlődése szerint. A pajkosság és ellágyulás, a féltékenység és boszu, a csáb és harag számos árnyalatban elevenedtek meg arczán, tánczán, mozdulataiban. A végjelenetet pedig, midőn leküzdve magát, egész kedélyében átváltozik s dæmonból angyallá lesz, annyi erővel adta, hogy játéka kitünő színésznők játékával is versenyzett.

Sajnáljuk, hogy negyedik előadása nem volt oly látogatott, mint a három első. A kevesebb közönség nem hangolta le a művésznőt; *Gizella* most még inkább sikerült neki, mint először s a közönség nem szűnt meg tapsolni. Méltánylatunkkal nem izgatni akarunk a ballet mellett színházunknál; a Nemzeti Színház főcéljának nincs köze a ballettel, pénzünk sincs elég, hogy megbírhassuk, de mindig jól esik méltányolnunk a kitünő művésznőket, kivált oly oldalról, melyet nálunk nem vesznek eléggé figyelembe.

II.

Couqui kisasszony háromszor lépett föl a *Farsangi kalandok* című három szakaszos balletben, melyet tulajdonkép nem tudja az ember, minek nevezzen. Ha ez is ballet, akkor minden ballet, melyben tánczolnak az emberek, a redoutebáltól egész a csárdabeli mulatságig. Semmi cselekvénye, semmi értelme az egésznek. A *Színházi Látcső* közli ugyan cselekvényét, de a színpadon alig látunk valamit belőle. Úgy látszik, hogy csak egy pár jelenetet vettek fel belőle, a többit kihúzták; bele toldottak sokat, a mi nem tartozik hozzá, s bevégezni épen nem tartották czélszerűnek. Lett belőle aztán egy izléstelen egyveleg, melyet balletnek nevezni nem volna szabad egy Nemzeti Színház színlapján. Nem az a baj, hogy rossz ballet, hanem hogy nem ballet. Couqui kisasszonyt is meg kell rónunk, hogy ily semmiségben lép fel, midőn oly jól tudja kifejezni a ballet drámai oldalát. A *Farsangi kalandok*ban semmi tere nem volt, hogy e tehetségé-

vel ragadja el nézőit; csak tánczolt, kellemmel ugyan, de minden drámai kifejezés nélkül. Mit is fejezett volna ki, hiszen nem volt mit. Jobb lett volna, ha ez úgynevezett ballet helyett egy izléssel szerkesztett egyvelegben lép fel. Itt is megmaradhatott volna a carnevali jelenet, mely az egészben legjobb, s inkább helyén lett volna a magyar táncz is. Hogy magyar tánczát megtapsolták, mondanunk se kell. Nem hibáztatjuk, hanem az a sok virág-bokréta meg koszorú sokkal inkább megillette volna a derék művésznőt a *Szerelmes Ördög*-ben vagy *Gizellá*-ban, melyben művészetének fénypontját láttuk, mint most, midőn csak egy koszorúról levette a nemzeti szalagot és oldalára tűzte, szép volt tőle, de nem olyas, a mi művészi enthusiasmust érdemeljen.

A SZINHÁZI KIHIVÁSOKRÓL.

1863 május 3-án.

Némelyek felettébb dicsérik a németországi főbb színházak közönségének magaviseletét: nem oly enthusiasta, kitörő, zajos, mint a francia, csöndesen mulat s bizonyos kritikai komolysággal tapsol; s óhajtják, hogy a mi Nemzeti Színházunk közönsége is így viselje magát. Mi magában még nem tartjuk nagy bajnak sem az enthusiasmust, se a zajt, ha maga helyén történik s azt hiszszük, hogy bajos a nemzeteknek vérmérsékét octroyálni. De lehetnek és vannak is visszaélések, melyek sem a nemzeti szellem, sem a vérmérsék kifeolyásai, s melyeket épen azért nem árt ostromolni. Ilyennek tartottuk mi mindig, kivált a drámai előadásoknál, azt a sok kihívást, melylyel közönségünk hol jelenet, hol felvonás közt, mindjárt-mindjárt kiharancsolja a színészt, négyszer-ötször, sőt hatszor is egymásután. A színész a felvonás végén meghal, a közönségnek kedve kerekedik föltámasztani, s íme

a szegény halott a jövő perczen már mosolyog és hajlong előtte; a színésznő egyik jelenetben örökre elbúcsuzik kedvesétől, de a közönség nem engedi, visszaparancsolja s megkivánja tőle, hogy a sok sírás után már mosolyogjon is egyet; a színésznek át kell öltözni vagy szerepét kívánná még egyszer átfutni; van rá idő azután is, gondolja a közönség, elébb hajtsa meg magát; a színésznő a fárasztó jelenetek után kissé pihenni óhajtana, hogy is ne, gyönyörködni akarunk mosolyában, csak jöjjön ki, mosolyogjon, s hálálja meg tapsainkat. Szóval e nálunk annyira divatozó kihívás rontja az illusiót, vontatottá teszi az előadást, s legtöbbször nem is a közönség véleményének kifejezése, hanem csak egy pár ember zajoskodása. Föl is akartunk már szólalni egy párszor ez ügyben, azonban megvalljuk gyöngeségünket, kissé átallottuk. Azt hittük, hogy majd a színészek így fognak felkiáltani: ezek a kritikusok már a kihívást is irigylik tőlünk, azt is el akarják vitatni, a mire ellenökben eddig oly bátran hivatkozhattunk. Annyiban hagytuk hát az egész kérdést, melyet különben sem tartottunk nagyon fontosnak, de minthogy magok a színészek kezdenek felszólalni a kihívás ellen, többé nem hallgathatunk, s örömet pártoljuk őket.

Ime Egressy Gábornak a *Színházi Látszó*-ben közrebocsátott felszólalása egész terjedelmében:

«A kihívások legyenek megszüntetve mindenkorra, akként, hogy a Nemzeti Színházi rendes tagjainak legyen megtiltva a kihívásra megjeleneni a színpadon. Országos színház méltóságával alig lehet megegyeztetni azon kihívási jeleneteket, melyekre némely, különben talán igen buzgó pártfogói intézetünknek, engedik magokat ragadtatni, gyakran a közönség nagy részének nem kis boszuságára. Egész általánosságban szólunk e dologról, midőn mondjuk, hogy a hol a kihívások régen kimentek a divatból vagy divatban sem voltak soha, a *Théâtre Français*-ben és a bécsi *Burgtheater*-ben a közönség részéről a legnagyobb elragadtatásnak sincs más kifejezése, mint a taps, az illető felkiáltások kíséretében. E kifejezésben találja legszebb koszoruját ama színpadokon a művész is. A taps oly régi szokás, mint a színművészet. A kihívás nem annyira fokozata e kitüntetésnek, mint korcs kinövése, mely midőn a művészt meg akarja tisztelni, annak személyét egyszersmind lealázza, szolgájává téve szeszélyének. A színházi kitüntetésnek neme, kétértelműsége mellett, még ártalmas is, a mennyiben a mű benyomását zavarván, rontja az illusiót; továbbá késlelteti az előadást, hátráltatván a színpad átváltoztatását, s az illető tagok átöltözködését.

Egressynek igaza van, azonban mi nem reméljük, hogy e visszalépéstől egyszerre el

lehesse szokatni a közönséget. Azért tanácsunk az, hogy az igazgatóság csak a jelene-
tek és felvonások közti kihívásokra való meg-
jelenést tiltsa meg a drámai színészeknek, de
a játék végén történni szokott kihívásokra ne
terjeszsze ki tilalmát.

A MENEKÜLTEK.

Dráma 5 felvonásban. Irták Sand György és Meurice Pál.
Fordította Feleki Miklós. Előadatott a Nemzeti Színházban
1863 április 27-én.

E színmű Sandnak *Les beaux Messieurs de Bois-Doré* című regényéből van véve, mely 1858-ban jelent meg. Nem tudjuk: vajon Sand részt vett-e az átdolgozásban vagy csak felajánlotta regényét e célra; annyi bizonyos, hogy egyetlen drámája sincs annyi technikai készséggel kidolgozva, mint ez.

A regény minden részletére nem emlékezünk már, csak annyit tudunk, hogy a színmű cselekvénye egy pár pontban különbözik a regénytől s az átdolgozók lényeges változtatásoktól sem riadtak vissza. Ezt a világot sem úgy említjük föl, mint hibát. A regényből készült drámák rendszeren épen abban a bajban szenvednek, hogy nagyon is a regény befolyása alatt állanak; az átdolgozók ritkán emelkednek független költőkké, kik újra teremtenek, hanem csak másolók maradnak, kik megalégszenek a re-

gény scenirozásával. Azonban, midőn a *Menekültek* íróinak elvbeli függetlenségét méltányoljuk, csodálkoznunk kell, hogy az gyakorlatilag oly keveset eredményezett. E dráma sem több jól rendezett tableau összegénél s hatása inkább melodramaszerű, mint drámai; többet veszi igénybe kíváncsiságunkat, mint kedélyünket s nem annyira szenvedélyeket rajzol, mint eseményeket csoportosít. Azonban vannak jó tulajdonai, melyek előnyösen különböztetik meg más hozzá hasonló francia drámáktól. Nincs benne hóbortos philosophia, erkölcstelen erkölcs, nem kap a rémjeleneteken, megveti a testi és erkölcsi szörnyüségeket: szóval, ha mélyebben nem indítja is meg az embert, bizonyos kellemes felületességgel mulattatja, s ez elég arra nézve, hogy a repertoiren egy darabig fen maradjon. Már kétszer adták s nem mondhatni, hogy közönségünknek ne tetszett volna.

A színmű 1616-ban játszik s hátterét a hugenották küzdelmei képezik. A cselekmény jó része nem egyéb, mint egy régebben elkövetett bűn leleplezése és megboszulása. Így felvéve, már a tárgy sem eléggé drámai. A drámai cselekvénynek lehető keveset kell foglalkozni azzal, a mi azelőtt történt, avagy állani a múlt befolyása alatt. A multtal való foglalkozás leginkább az expositio dolga s nem a szorosán vett drámai cselekvényé. Mennél

többet kell beszélnünk arról, a mi azelőtt vagy künn történt, annál rosszabbul választottuk tárgyunkat. A görögök példáját itt nem hozhatni fel. Ők trilogiákat írtak s így a mult csak annyiban volt mult, a mennyiben egyik dráma után más dráma következett; mindenik bevégzett egész volt, habár tárgyuknál fogva kapcsolatban egymással. Senki sem értette jobban Shakespearenél, hogy a mi azelőtt vagy künn történt, azzal keveset kell bajlódni a drámaíróknak. Drámai cselekvényeinek gyökerei nem a multból táplálkoznak; expositiói bámulatosak, sőt még *Hamlet*-ben is, melynek tárgya egy régebben elkövetett bűn megboszulása, a leleplezés már az expositióban megtörténik, figyelmünk egészen a jelen felé fordul s a hős küzdelme és boszuja veszik igénybe teljes részvétünket. A *Menekültek*-ben a leleplezések s a multban gyökeredző felvilágosítások nagy tért foglalnak el, a legtöbbször drámai mozzanat nélküliek s a cselekvényt nem annyira bonyolítják, mint nyujtják.

A mű másik hibája az, hogy Sciarra d'Almivár, a mű egyik főhőse, a hogy itt van előállítva, a legérdektelenebb személy, a kit leálarcoznak s boszú áldozatául esik. A bűn, mint drámai alap, vagy nagyszerűsége által válik drámai alappá, nagyszerűsége által válik drámai érdekűvé, vagy mint az alapokban nemes vagy jogos szenvedélyek korlátlansága,

tévedése, mikor aztán mindig valami részvétre gerjesztő indokot rejt magában. Pusztán criminalis esetek csekély értékűek. Sciarra d' Almivár bűne ugyan nem pusztán criminalitás, de közel áll hozzá s maga oly érdektelen s indokolatlan egyéniség, hogy küzdelve és bukása legfeljebb csak erkölcsi érzésünket veszi igénybe s nem egyszersmind az æsthetikait is.

A mű harmadik hibája szintén nem csekély. A boszú nagy munkáját egy gyermek kezdi meg, de végrehajtani nem lévén képes, nemcsak hogy segítségre szorul, hanem kénytelen egészen másoknak engedni át, Jovelinnek és Bois-Doré marquisnak. A boszú tulajdonkép hármok közt oszlik meg. Innen aztán az, hogy a kifejléskor az események nem összpontosúlhatnak eléggé, a szenvedély ereje is megoszlik, a mi sokfélekép gyöngíti a drámai érdeket. Mario iránti részvétünk sem az, mit egy drámai hős ébreszt föl. Már kora is kizár ilyesmit. Csak szánjuk, s midőn szánalmunkhoz más érzés is vegyül, ő megszűnik cselekvő személy lenni; Jovelin és Bois-Doré marquis lépnek föl helyette, kiket eddig figyelembe se vettünk. Igaz, a gyermeket bajos lett volna Sciarra d'Almivárral szembeállítani; jó hogy Jovelin és a marquis vívnák a párbajt, de az is igaz, hogy a megosztott érdeket nem pótolhatja az események változatossága s a hely-

zetek regényessége. Szegény Mariót Bois-Doré marquis nagyon háttérbe tolja, aztán Jovelin is előáll az ő szerelmi históriájával. A személyek iránt nem fejlődhetik mélyebb részvét, s inkább csak az események kimenetelére vagyunk kíváncsiak.

Mindent összevéve, nekünk inkább tetszett az előadás, mint maga a dráma. Színészeink a szokottnál több gonddal és kedvvel játszottak. Különösen Egressyt kell kiemelnünk. Ő Bois-Doré marquist játszotta, e szeretetreméltó vén piperkőczöt és lovagot egyszersmind, a ki vigad, udvarol és uriasan semmiskedik, egész addig, míg feltalálja öcscsét; ekkor aztán levetkőzi hazug fiatalságát és tiszteletreméltó öreg nagybátya lesz, kit lovagi becsület és testvéri szeretet egyaránt boszura ingerelnek.

Kevésbé sikerültnek tartjuk azt a jelenetet Marióval, midőn ez elbeszéli neki életét s ő öcscsét véli föltalálhatni benne. Itt majd semmi átmenetet nem vettünk észre. A marquis levertebb, érzékenyebb volt, mint kellett volna s meghatottsága csak általánosságban, árnyalat nélkül volt játszva.

Mariót Szilágyiné sok érzéssel s a közönség tapsai közt adta, de nekünk úgy tetszik, hogy több nőiséget, mint gyermeki bájt tüntetett föl s inkább egy kora érett lyány, mint fiú állott előttünk. Feleki Jovelinban sikerülteb-

ben emelte ki a védő és boszuálló lovagot, mint a szerelmezt; Felekiné, mint Beuvée Laura, kedves jelenség volt, de mivel talán szerepe kevés hatásos mozzanatot nyújtott, nem fordított reá annyi gondot, mint a mennyit nagyobb szerepeire szokott. Színésznőinknél ezt többször tapasztaljuk, mint színészeinknél, s nekik talán könnyebben is megbocsáthatni, ha ugyan a kritika erényei közé tartozik a gyöngéd udvariasság. Komáromyról, Sciarra d'Almivar személyesítőjéről nincs kedvünk írni; e jellem oly rosszul van kigondolva és írva, hogy nem csoda, ha a színész nem tudja, mit csináljon vele. Mindamellett figyelmeztetjük őt arra, hogy a mozdulatok és állások szép és jellemző formái a színészet köréhez tartoznak. Általában erre aránylag kevés gond van színházunknál. Nem szoborszerű mesterkedéseket kívánunk, sem tipikai schemákat az egyéni rovására. Óhajtásunk csak az, hogy a kellem és erő, az öröm és fájdalom, szóval a szenvedélyek és érzések árnyalatait ne csak arczczal és szóval igyekezzünk kifejezni, hanem az állással és taglejtéssel is természetesen mindig a művészet határai közt.

A DRÁMABIRÁLÓ VÁLASZTMÁNYRÓL.

1863 május 24-én.

Mint drámabíró választmányi tag szólalok fel egyik tagtársam ellen, a ki igazságtalansággal vádolja e választmány egyik osztályát. Nem tartozom ehhez az osztályhoz, nem magamat védem, sőt tulajdonkép társaimat sem akarom védeni, mert nem tudhatom, hogy csakugyan igazuk van-e vagy nincs. Csak ez állítólag igazságtalanság orvoslatára ajánlott mód helytelenségét kívánom kimutatni s helyébe jobbat ajánlani.

Az ügy ez. Bajza Jenő *Zách Feliczián* című színműve, egy ellenében három bíráló előadásra nem ajánlván, visszautasított. Ezért nagy zajt ütött egyik politikai lapunk, azt mondván, hogy *Bánk bán*-t kivéve *Zách Feliczián*-nál nincs jobb tragédiánk, sőt Katona tragédiája körülményeit összehasonlítván a Bajzáéival, úgy mutatta fel Bajzát, mint félre-

ismert lángészt és üldözött költőt, kit irodalmi ellenségei elnyomni törekednek. Nem ütköztem meg e nyilatkozaton, de egyszersmind kevés süyt is helyeztem reá. A ki Molière egyik remekéről azt mondja, hogy sehogy sem állja ki a bírálatot, attól kitelik, hogy egy némi reményre jogosító vagy épen talán gyöngé drámát akár remekműnek hirdessen. Azután Tóth Kálmán szólalt fel a *Bolond Miská*-ban, nem mint humorista, hanem mint dramaturg és drámabíráló választmányi tag. Ő is nagy igazságtalanságnak tartja a választmány eljárását s oda nyilatkozik, hogy *Zách Felicián* a legszerencsésebb compositio, a cselekvény egysége s legtömörebb nyelve miatt, melyen valaha fiatal költő írt, megérdemlik, hogy Bajza Jenőt hozsonnával fogadják.

Őszintén megvallom, hogy némi elfogultsággal olvastam e sorokat s maig sem adok nekik hitelt, már csak azért sem, mert irodalmunkban *Bánk bán*-on kívül egyetlen drámát sem ismerek, melyre a föntebbi ítélet illelnek, sőt *Bánk bán*-ra sem illik, mert ez is legfeljebb szerencsés compositio, de nem a legszerencsésebb. Tíz év óta, mióta járom a Nemzeti Színházat s bírálom a színműveket, sokszor hallottam én már ily magasztalást s mindig csalódtam; azért nem könnyen hiszek el valamit, ha mindjárt drámaírók mondják is, kik rendesen nem igen szokták egymás

darabjait dicsérni. Azonban én nem olvasván *Zách Feliczián*-t, természetesen nem ítélnék a dolog érdemére nézve, s csak némi analógiából s a nyilatkozók irodalmi egyéniségéből indulhatok ki, a mi megőrizhet ugyan a hiszékenységtől, de nem ad jogot valódi ítéltre. Lehet, hogy *Zách Feliczián* jeles mű; lehet, hogy még jó darab sem, csak figyelemre méltó jelenség, mely érdemes az előadásra; lehet, hogy ilyen sem, s a visszautasító bírálóknak igazok van. Szóval, én mindezt lehetőnek hiszem, de a legkedvezőbb esetben is lehetetlennek tartom ez állítólagos igazságtalanságot úgy orvosolni meg, a hogy Tóth Kálmán javasolja.

Mit javasol ő? Se többet, se kevesebbet, mint azt, hogy Bajza Jenő adja be színművét még egyszer, valami más cím alatt, ezt nem akadályozhatja senki s ő biztosítja a költőt, hogy a választmány fölismeri azon életrevaló elemeket, melyek legkevésbé válók arra, hogy egy terczettel eltemettessenek. Tehát Tóth Kálmán azt akarja divatba hozni, hogy az igazgató minden visszautasított drámát más cím alatt köteles legyen elfogadni, a választmány pedig megbírálni. Tehát az igazgatónak joga van ily gyermekeskedéssel boszantani a választmányt, sőt talán épen azokat a tagokat, kik visszautasították. Vagy azt hiszi Tóth Kálmán, hogy az igazgató más bí-

rálókhöz fogja küldeni a színművet s három bíráló fölött más három bírálóval töret pályázat, mindaddig, míg találkozik három derék ember, kik elég igazságosak lesznek fölfedezni az igazságot? Az igazgató ily jogáról nem tudunk semmit s ha ilyesmit kísért meg, bizonyosan sokan ki fognak lépni oly választmányból, mely megaláztatni engedi magát. Vagy Tóth Kálmán épen magában a választmányban fog indítványt tenni, hogy ez vagy amaz visszautasított darab adassék ki más bírálóknak? De vajon a választmánynak is van-e joga három tagja felett más három taggal hozatni ítéletet? S ha van, mi fog következni? Tóth Kálmán elfogadott vagy elvetett, néhány színművet; adassanak ki új bírálóknak s így tovább, míg aztán a drámabíró választmány közneveltség tárgya lesz s önmagát fogja mindennap megalázni, ha ugyan ily rendszabályokat el tud fogadni.

Így hát a netalán történhető igazságtalanságokat sehogy se lehet orvosolni? Oh igen, csak nem a választmány compromittálásával. A választmány akármelyik tagja felett csak az egész választmány ítélhet s egyik vagy másik osztály ellenében csak az egész választmányra hivatkozhatni. E hivatkozási jogot bajos megadni a drámaíróknak, mert akkor minden visszautasított színmű új bírálat alá kerül. Hanem meg lehetne adni az igazgató-

nak. Föl lehetne szabadítani arra nézve, hogy az oly visszautasított színművet, melytől sikert remél, terjeszthesse az egész választmány elé, azaz ülést hirdetve, olvastassa föl a színművet, melyet aztán a tagok szótöbbséggel vagy újra elvetnek, vagy elfogadnak. Sőt e hivatkozási, e közülés elébe terjeszthetési jogot meg lehetne adni a választmányi tagoknak is, de nem egyeseknek, hanem például a választmány harmadrészének, azaz, ha a választmány harmadrésze meg van győződve valamely igazságtalanságról, legyen joga az igazgató által ülést hivatni össze, hol aztán a színmű sorsát az egész választmány döntené el a fennebbi módon.

Ezt a indítványt talán a választmányi ülésre kellett volna halasztanom, de minthogy Tóth Kálmán, mint valamelyik lap mondja, szép szabadelvűséggel a hírlapi térre lépett ki, nekem is követnem kellett e példát. Most nincs egyéb hátra, mint az igazgató és tagtársaim figyelmébe ajánlanom indítványomat, melyet valamelyik ülésben, vagy akár hírlapban megvitatva, bizonyosan még sokkal jobban formulázhatni.

A CSALÁD ÖRÖME.

Vígjáték 3 felvonásban Bourgeois Anicet. és Decourcelle után fordította Feleki Miklós. Előadatott a Nemzeti Színházban 1863 május 15-én.

Kissé elkéstünk birálatunkkal. Ilyenkor alig tud az ember valami olyat mondani, mit a többi lapok többé-kevésbé, félig vagy egészen már el nem mondtak volna, kivált ha a színmű gyöngé vagy jó oldalai nagyon is szembetűnők.

E vígjáték hiányait is eléggé megjelölték lapjaink s mi talán már nem is szólanánk hozzá, ha nem tapasztaltuk volna, hogy legfőbb hibáját még senki sem érinté. E hiba sem több, sem kevesebb, mint a komikai alap teljes hiánya. Soha sem volt anynyira divat vígjátékot komikum nélkül írni, mint most Franciaországban, a vígjáték e classikai földjén. Úgy látszik, sok mostani francia vígjátékíró épen úgy nem tud egész lelkéből nevetetni, mint közönsége nevetni. Talán mindenik lelkében zavartabb, homályosabb az erkölcsi eszmény, mintsem a nevet-

ségesség ellentétét eléggé érezhessék. A világ bohóságait, az emberek gyöngeségeit egyik sem tartja oly bohóságoknak és gyöngeségeknek mint kellene. Ritkán telik kedvök élesen kitüntetni és büntetni valamely tévedést, túlságot, balgaságot vagy gyöngeséget. Inkább szórakoztatni és szórakozni kívánnak. Egy-egy pikáns történetet találnak fel, melyben a meztelen botrány kiszorítja a komikumot s a bonnyodalom nem annyira komikai, mint pusztán váratlan helyzeteket fejt ki. Inkább kíváncsiságunkat veszik igénybe, legfeljebb izgatnak, de nem nyújtanak æsthetikai gyönyört. A cselekvény ritkán fejez ki valamely határozott eszmét; a fő hős ritkán jár pórul, a mi nélkül épen úgy nincs komédia, mint tragédia tragikai bukás nélkül; vagy ha pórul jár is, az ok nem szenvedélyében vagy tévedésében rejlik. Az érdek sokfelé oszlik, a mellékszemények rendesen komikaibbak, mint a fők, a párbeszédék elméssége, a jellemek erőltetett különössége, s némi stereotyp tréfák nyomulnak leginkább előtérbe, s midőn kijövünk a színházból, jó ha csak annyit mondhatunk, hogy csak szórakoztunk s nem egyszersmind boszankodtunk is.

E jellemzés a mostani franczia vígjáték nem minden csoportjára illik. Vannak más csoportzatok is, bár nagy részt ezekben sem sok a vigasztaló.

Megvalljuk, hogy mi a most jellemzett osztály iránt a legnagyobb ellenszenvvel viseltetünk.

Az ily vígjátékban, mint a *Család öröme*, nem tudja az ember mi és ki a nevetséges. Mit akarnak kifejezni a költők? Azt-e, hogy mily nevetséges az anyósnak bele avatkozni elegyedni gyermeke és veje dolgába, s elvégre könnyen pórul járhat e miatt? Nem. Az anyós itt nagyon mellékszemély s a családi összezördülés a vígjáték kezdete előtt mintegy kilencz-tíz évvel történt. Avagy azt akarják tudtára adni a világnak, hogy mily nevetséges, ha az egymást szerető házaspár kis ok miatt elválik egymástól? Nem. Egyik házaspár sincs nevetségessé téve. A költők tulajdonkép azt hirdetik, hogy ha az ember kis ok miatt oda hagyta feleségét, s kilencz-tíz évig szeretőket tartott, s végre ráunt e sivár életre, béküljön ki újra nejével, a nő pedig bocsásson meg neki. Hogy mi ebben nevetséges, nem foghatni meg, ha ugyan magán az írón nem nevetünk, kinek a szerelemről és házasi életről ilyen furcsa fogalmi vannak.

Vajon az egyik főhőst, Syllly Györgyöt, elfogadhatjuk-e komikai alaknak? Elég gyönges, sőt csaknem nyomorult ember, de a költők teljességgel nem akarják nevetségessé festeni, sőt szánalmunkat és rokonszenvünket igyekeznek iránta felköltetni. Azt hiszik, hogy

mindenki oly könnyen megbocsát neki, mint neje, mert elég bátor az ő becsületéért párbajt vívni. Syllly neje sem komikai személy, sőt rokonszenves, szenvedő alak, kit sajnálunk egész addig, míg férjével kibékül; aztán megbánjuk, hogy sajnáltuk. Cecile leányuk szintén nincs nevetségnek festve. Ez egy koraért, eszes és szeretetreméltó lyány akar lenni. Esze elég is van, de szeretetreméltóságából hiányzik valami, mit nőiségnek neveznek. Az anyós Barmont asszony, s Cecile vőlegénye, Duxornel Hector, akarnak tulajdonkép komikai alakok lenni. Sőt az anyós meg is bukik, elmegy a háztól, mikor leánya és veje kibékülnek. E szerint Barmont asszony volna a legfőbb személy a vígjátékban, az ő eltávozása teszi tulajdonkép a komikai katastrophát. Csak az a baj, hogy Barmont asszony csak multjával foly be némileg a cselekvényre és magában a műben sokkal mellékesebb személy, mintse a mcselekvény súlypontja lehetne. Aztán megvalva az igazat, Barmont asszonynak több igaza van, mint akár leányának, akár vejének. Oly férfi, ki elhagyja szeretett nejét, kilencz évig egyetlenegy gyermekét még látni sem kívánja és szeretőket tartva Párisban úgy él, mint egy fiatal roué, csakugyan nem érdemli meg a boldog házas életet. Nem azon csodálkozunk, hogy az anyós ellenzi a kibékülést, hanem inkább azon, hogy oly ke-

veset tesz akadályozására, miért aztán bukásában ez okon is kevés a komikum.

Az egész darabban a Hector jellemében van legtöbb komikum, azaz a komikumnak némi árnyalata. Vitéz katona, ki nem rég tért vissza Afrikából. Azonban, a mily vitéz a csatatéren, oly félénk a társaságban, az asszonyok körül. E komikai ellentét teszi érdekessé. Egyébiránt ezt már annyiszor használták a francia vígjáték és regényírók, hogy kezd stereotyppá válni. Mint Cecile eszköze s így mellékszemély, természetesen kevéssel járulhat a vígjáték alapeszméji kifejezéséhez s így a cselekvény menetére. Mindenesetre ő a legjobb alak; kár, hogy a költők nem rajzolták oly jól, mint talán kigondolták; félénksége és ügyetlensége néhol csaknem a bornirozottságba megy át, a mit bizonyára nem akarhattak.

E csak felületesen odavetett bonczolás is képes igazolni fentebbi jellemzésünket. Sajnáljuk, hogy színészeink ily műveket nemcsak egyszer-másszor, mintegy kivételesen, hanem nagyon is sokszor kénytelenek játszani. Ily szerepek betanulása keveset hat művészeti erejük kifejtésére. Nagy részt elcsépelet, stereotyp dolgok; mind gyöngébb kiadásban, melyek nem igen vehetik igénybe a színésznekse lelkesülését, se ambícióját. Ez nagyon hozzá szoktatja aztán a színészt a modorosághoz, mihez különben is elég a hajlam ná-

lunk. Ezt nem az előadásra kívánjuk értetni, mely nem volt gyöngébb a szokottnál. Azonban nekünk úgy tetszett, mintha ez új darab szerepeiben már legalább is hússzor láttunk volna minden szereplőt. Tudjuk, hogy ennek egyik oka maga a vígjáték, de a másik ok bizonyosan ott rejlik, hogy nagyon sokszor játszanak színészeink ily műveket s mintegy vonatnak a stereotyp játszásra, még talán akkor is, midőn maga a szerep az elégnél is több anyagot ad az ellenkezőre.

RICHELIEU.

Dráma 5 felvonásban. Irta Bulwer, fordította Tóth József.
Előadatott a Nemzeti Színházban 1863 június 8-án.

Már mintegy axioma, hogy a jó regényírók bajosan írhatnak drámát. Nem alap nélküli állítás; számos példa igazolja, sőt okát is könnyed megérthetni, ha egy pár futó pillantást vetünk a dráma és regény közti különbségekre. A regény alatt természetesen a mai regényt értjük, mely többé nem naiv elbeszélés, se phantastikus rajz, hanem a társadalomnak eléggé philosophikus bírálata. A részletezés mind a cselekmény fejlesztésében, mind a személyek jellemzésében oly tulajdona a mai regényírónak, minél semmi sincs drámaitlanabb. A szinpad természete concentrált cselekményt kíván, nem bírja meg a sok részletet, s négy-öt felvonás határai közt egy részletesen felfogott jellem épen oly kifejleszthetlen marad, mint hatástalan. A szinpad a nagy- és erős vonásokat kedveli s a legsebesebb fejlődést; a szembe tett szenvedélyek küzdelmére helyezvén a fő-

súlyt kevésbé veszi tekintetbe a viszonyok rajzát, mely a regénynek éltető eleme. S ha ide vesszük a mai regény legháládatosb tárgyait, melyek se terjedelmök, se szövevényök miatt nem valók drámai compositióra, továbbá a költői igazságkiszolgáltatása eszközeit, melyek nagyrészt drámában hatástalanok vagy épen lehetlenek, mindinkább világos lesz, hogy a mai regény a drámának csaknem teljes ellentéte, habár a hajdani naiv elbeszéléshez képest sok másodrendű dolgot kölcsönzött a drámából az előadás élénkségét illetőleg. Nagyon természetes hát, hogy a regényírók, kik conceptióban, compositióban, kidolgozásban egyaránt hozzá szoktak a drámaiatlansághoz, bajosan lehetnek drámaik még akkor is, midőn drámát írnak.

Különösen Bulwertől nem lehet sikerült drámát várni. Regényeiben legkevésbé sem hajlik a drámai compositio felé, aztán az a nagyon is reflexiós modor, melylyel a cselekvényt és személyeit kíséri, világosítja, bonczolja, már előre is igen kevés szerencsét ígér neki a drámai jellemzéshez.

Valóban nincs is sikerült drámája, bár régebben többször tett kísérletet e téren. E jelen drámája sem egyéb, mint egy összetöpörödt regény, melyet maga nem kísérhetvén szokásos reflexióival, személyei által mondat el egy csoport ilyesmit. Richelieu néha nem más, mint Bulwer, ki fel-feltárja nekünk, hogy mint

gondolkozik ő Richelieuról. Hanem ez mind semmi ahhoz képest, hogy mennyire vontatott a cselekvény s mennyire nincs a műben valódi drámai conceptio. Ha Bulwer regényt ír Richelieuról, bizonyosan érdekessé fogja vala rajzolni a nemesség küzdelmeit a királyi hatalommal s Richelieu egy nagyobbszerű történeti alakként tűnik fel a cselekvény folyamában. Így csak egyszerű cselszövő, ki sokat beszél ugyan kedves Franciaországáról, de igazában igen keveset tesz érte. Már a drámai forma miatt sem rajzolhatta a költő Franciaország viszonyait, de másfelől oly cselszövényre vetette műve fősúlyát, mely inkább egy *Pohár viz-féle vígjátéknak* szolgálhat alapul, mint egy komoly drámának. Az egész nem egyéb, mint Richelieu küzdelme a kezéből már-már kisikló főhatalomért. Ismét győz, s tovább is ministere marad XIII-ik Lajosnak. De vajon lehetünk-e iránta nagyobb részvéttel, mint a másik párt iránt, mely meg akarja buktatni? A költő e tekintetben egészen homályban hagyja a nézőt s legfeljebb a történelemre utasítja. A gyámleányához való viszonya sem olyan, mi részvétet gerjesztene iránta. Számításból adja férjhez; ezzel ugyan maga ellen idézi a király haragját, de e tette nek nem sokkal több erkölcsi becse van, mintha Juliát, szintén számításból, a király kedvesévé tette volna. Richelieu küzdelme

nem ébreszt bennünk több érdeket, mint bárminő cselszövény, melynek kifejlődése, ha nem bárgyuság, elvégre is ingerli kíváncsiságunkat. Szívünk hidegen marad s phantasiánkat semmi sem ragadja meg.

Mindamellett nem hibáztatjuk a fordítót, hogy szinpadra hozta e művet. Bulwer oly kitünő író, hogy leggyöngébb művében is van valami élvezetes. Itt sem hiányzanak szép gondolatjai, megakad egy-egy jól rajzolt alak s egy pár sikerült jelenet, s az egészen valami oly szellem ömlik el, mely megkülönbözteti őt a mindennapi dráma férzelőktől.

A czimszerepet Tóth játszotta, de nem épen sikerrel. Voltak átgondolt, s talán sikerült jelenetei is, de most is hiányzott játékaából valami, a mi sokszor hiányzik nála, midőn nem úgynevezett genreszerepet játszik, melyben kitünő.

Azonban e gáncs nemcsak őt illeti, hanem színészeink és színésznőink majd mindenikét. A mily jelesek jobb színészeink az oly jellemek visszatükrözésében, melyek nem kívánják az erősb szenvedély rajzát vagy emelkedettebb hangulatot, épen oly ritkán sikerül nekik felemelkedni a magasabb drámai stílig. Ez színésztünknek oly baja, mely nem érintést, hanem tüzetes tárgyalást érdemel, mit alkalm szerint meg is fogunk tenni. Tóthnak egyéb iránt e szerepében sok minden szolgálhat

mentségére, miért nem is kívánju szigorubban megitélni; elég lesz, ha figyelmeztetjük arra, hogy valahányszor erősebb szenvedélyt akar kifejezni, belesik bizonyos sápítózó és síránkozó hangba, a mi majdnem modorává kezd válni. Oly színésznek, mint ő, nem lesz nehéz magát mérsékelni és fegyelmezni.

GAUTHIER MARGIT.

Dráma öt felvonásban. Irta ifj. Dumas Sándor. Előadatott a Nemzeti Színházban 1863 június 10-én. Bulyovszky Lilla (jól magyarul Bulyovszkyné) asszony, a drezdai színház tagjának első fellépte az Irói Segélyegylet s a Jogász Segélyező egyesület javára.

Talán nekem nem is volna szabad szólanom, hallgatnom, elbúnom kellene, vagy ha szólok bűnbánóan felkiáltanom: tévedtem, bocsássatok meg gyarlóságomat. Íme Bulyovszkyné két nyelvű színésznő, épen oly szépen tudja szavalni Goethe és Schiller nyelvét, mint a Vörösmartyét és Petőfiét, s homlokát testvéri egyetértésben övedzik a negyven millió német s a nyolcz millió magyar nemzet koszorúja. Íme Bulyovszkyné ellenmondhatatlanul megczáfolta azt az állításomat, hogy az irodalom- és művészettörténet a költészet és színészetben elítél minden kétnyelvűséget, hogy lehetetlen költőnek és színésznek két nyelven a stíl és szavakat titkait egyenlő művészettel elsajátítani s annyira behatolnia két nemzetiség kedélyvilágába, hogy a legfinomabb, legelrejtettebb

húrjain is játszhasnék. Íme Bulyovszkynének sikerült e lehetlenség, végrehajtotta, mit nagyobb szerű színésznök megkísérteni sem mertek; legyőzött oly akadályokat is, melyek egy Ristorit is képesek voltak megbuktatni.

Íme egy hallatlan tényt kell beigtatnunk a művészet történetébe, mint a magyar szellem vívmányait.

Író társaim közül s a közönségből bizonyosan nem egy gondolkozik így, s én mégis szólni merek, sőt lényegileg most is ragaszkodom ezelőtt öt évvel a *Pesti Napló*-ban megjelent cikkemhez, melyben a Bulyovszkyné szándéklott két-három nyelvű színészkedését hiú ábrándnak, vétkes becsvágynak és szánandó erőpazarlásnak neveztem. Nem makacsságból teszem, hanem meggyőződésből. Nem ismerek kritikust, még a legnagyobbakat sem véve ki, a ki soha se tévedt volna. Az ízlés kérdései nem matematikai problémák; a mi pedig engemet illet, sokkal ifjabbán és kevesebb készülettel léptem a kritikai pályára, mintsem ne tévedtem volna, talán többször, mint a hogy magam is hiszem. Aztán lehet-e kedvezőbb alkalma egy kritikusnak a bűnbánó szerep eljátszására, mint épen nekem a jelen? Egy nő irányában vallanám be tévedésemet, s hány-szor nem tartozunk a nőknek igazat adni akkor is, midőn épen semmi igazuk sincs?

Egy tapsviharral és koszorúzáporral foga-

dott művésznő diadalkocsijába fognám be magamat s nekem is jutna valami a tapsból s koszorúból, melyekben úgy sem volt soha részem. De nem tehetem, meggyőződésesem tiltja. Hogyan is tehetném csak azért, mert ünnepeelt művésznőnk a bécsi várszínházban nem tettett, a berlini királyi színházban még nem léphetett föl; egy pár kisebb német szinpadon, mint a weimarin, münchenin sikert vívott ki ugyan, de a német kritikusok folyvást azt jegyzik meg róla, hogy szavalatán valami idegen íz érzik; a magyar kritikusok pedig s közöttük Bulyovszkyné legrajongóbb tisztelői is, azzal állanak elő, hogy hangsúlyozása itt-ott németes s észrevehetni rajta, hogy rég nem játszott magyarul. Mindez legkevésbé sem ösztönözhet állításom visszavonására. Ma is épen oly kevésbé hirdethetem, mint ezelőtt öt évvel: magyar színészek legyetek németekké, hogy jobb magyar színészek lehessetek, mert a két nyelvű művészet a tökéletesség kitűnő fokát alkotja; s ha visszahúznám is állításomat, ha elismerném is Bulyovszkynénak teljesen sikerült a két nyelvű művészet, ismernék-e el egyebet, mint kivételt a szabály alól, tarthatnám-e el egyebet vele, mint azt, hogy rendkívül könnyen tanul idegen nyelveket, a mi még magában a színészi tehetségnek sem szükségképi, sem kiváló nyilatkozása.

Öt év alatt egy pár magyar és német lap

nem egyszer emlegette és magyarázta félre Bulyovszkynéről irt czikkemet; szememre hánytak, hogy nem æsthetikai, hanem nemzetiségi és hazafiúi szempontból indultam ki. Ez nem igaz. Készakarva mellőztem a hazafiúi szempontot s inkább csak azért boszankodtam, hogy Bulyovszkyné oly sokat emlegeti hazája iránti szeretetét. Elmondották, hogy tagadtam valamely idegen nemzet művésztől a válás lehetőségét. Ez sem igaz, sőt ellenkezőleg elismertem, hogy némelyek idegen földön növekedve, vagy ifjú korukban idegen nyelvre adva magokat, idegen nemzet művészeivé váltak, de aztán többé nem is kaczerkódtak nemzeti nyelvökkel, nem jutott eszükbe a két nyelvű művészet s megmaradtak pályájukon. Tulajdonkép csak a két vagy három nyelvűséget támadtam meg költészet- és színészetben egyaránt. Elmondottam, hogy az oly művészetek, melyeknek egyik főszköze a nyelv, soha se válhatnak kosmopolita természetűekké; hogy anyanyelvén kívül sok nyelvet megtanulhatna az ember, kivált fiatal korában, beszélhet, írhat rajtok, de hogy csak kettőt is úgy elsajátíthasson, hogy rajtok a költői stíl és színészi szavalat valódi classicitásáig emelkedhessék, az képtelenség; ide két élet kellene még akkor is, ha az alkotó phantasia két formához szokhatnék, s nem érezné magát csak egyben szabadon; mi a

költő nyelvét s a színész szavalatát nemzetivé teszi, az mind oly számtalan finom árnyalattól függ, melyekről a hallgató és olvasó hirtelen számot sem tud magának adni; mindezt soha sem tanulhatjuk meg egészen, be kell szívunk, mint a levegőt, hogy vérünkkelé válva táplálja phantasiánkat; e nélkül költő és színész örök meghasonlásban fog szenvedni, a gondolat és forma átkos meghasonlásban mi kihüti lelkesedését, megbénítja alkotó erejét; vagy a legjobb esetben szűk körre szorítja, modorba ejti. Elmondottam, hogy ezen kívül bajosan szerezhetni meg azt a sok mindent, mi ha nagyrészt nem függ is a nyelvtől, de leginkább bizonyos nemzetiség éles sajátásaiból foly; hogy egy idegen phantasiája nem lehet elég fogékony, elég teremő oly dolgokban, melyeket gyermekségünk óta kell látnunk, hallanunk, értenünk, érzenünk, hogy a művészetben visszatükrözthessük. Ez rövidre vonva czikkem lényege, ily értelemben mondtam lehetetlennek a két nyelvű színészetet s ehhez, ismétlem, most is ragaszkodom.

Távol legyen tőlem Bulyovszkynének a német szinpadokon kivívott diadalait épen semmibe se vennem. Megvallom, nem hittem ennyi sikert, azonban lapjaink némelyikének tendentiosus közleményei e tekintetben épen nem ámtának el. Teljességgel nem mellőzhetni, hogy Bulyovszkyné a bécsi várszínházban

megbukott, a berlini királyi színpadon nem léphetett föl; Weimart bajos túlbecsülni, mert színpada csekély hírvé, valamint Münchent is, melynek színházában magam is eleget unatkoztam; a drezdai sikere minden esetre legnevezetesebb, de tudnunk kellene valamit részleteiről, így azt sem tudjuk, legalább én nem tudom, hogy a «drezdai színházi tag» cím csak oly cím-e, melynek osztogatásában Németországon, a címek hazájában, nagyon bőkezűek, vagy valami mélyebb jelentőségű dolog? Továbbá hiteles adatok birtokába kellene lennem, mennyi esik Bulyovszkyné diadaliban magára színészi tehetségére, mennyi német szavalatára, mennyi a német nemzet vendégszerető udvariasságára, mely mindig szívesen fogadta a német-magyart, mennyi a curiosum újdonságára, mennyi magára a német szinkritikára, mely nem sokkal áll jobb lábon, mint nálunk, a mennyiben nevezetesb írók nem igen foglalkoznak vele. Végül arról is meg kellene győződnöm, vajon Bulyovszkyné valóságos rendes német színésznő-e vagy csak néhány szerepet tanult be. melylyel aztán, mint vendég, bejárja a német kis-nagy városok számtalan színházait?

Mindezt nem tudva, biztosan nem ítélnék, azért egyszerűen elfogadom a sikert s csak azt kérdelem: volt-e oly német színbiráló, ki meg ne jegyezte volna, hogy Bulyovszkyné

szavaltában van valami, a mi nem oly német hogy a Gretchenek és Klärchenek szerepeit játszassa; német-e annyira, hogy a specifikus németiségben a német színésznőkkel versenyezessen, föllépett-e ily szerepekben s ha föl, nagy sikerrel-e?

E kérdéseket Bulyovszkyné legrajongóbb tisztelői sem igenelhetik. Én legalább a róla írt német bírálatokból nem tudtam ilyesmit kiolvasni. S most mit írnak róla a magyar lapok, majdnem kivétel nélkül? Nem azt-e, hogy szavaltán itt-ott idegen hangsúlyozás érzik s a nyelvet illetőleg észrevehetni rajta egy kis gyakorlatlanságot. Valóban, én e tekintetben is nagy figyelemmel kísértem az előadást, s néhány helyt nagyon kellemetlenül csapott fülembe némely szó közép szótagjának fölkapása; például, ha jól emlékszem mindjárt az első felvonás végén: *sirrasson* stb. E mellett a két első felvonásban, volt beszédében valami olyan nem magyarság, mit nem lehet hangsúlyozási hibának mondani, de a miről épen úgy nem tudok számot adni, mint némely mondat magyartalanságáról, s nyelvérzékem mégis megütözik rajta. Igaz, hogy az utolsó felvonásokban mindez már kevésbé volt észrevehető, hogy nem sok idő múlva talán egészen el fog maradni, sőt arról is meg vagyok győződve, hogy Bulyovszkyné még most is jobban tud magyarul szavalni, mint németül; de

vajon előnyére lesz-e, ha mint német színésznő ismét egészen magyar színésznő lesz, s mint magyar színésznő fog-e nyerni, ha visszatér új hazájába? Én nem azt kötöm lelkére, a mi egyik koszorújának szalagjára volt hímezve: «A nagy világon e kívül nincsen számodra hely»; szabadelvűbb vagyok s azt mondom: vagy itt, vagy ott, de a két nyelvű művészetben oly kevéssé van áldás, mint a kétkulacsos politikán. A színészetben, költészetben, sőt a műprózában is egyik nyelv a másiknak ellensége. Minél tökéletesebb lesz Bulyovszkyné az egyikben, annál inkább fog veszteni a másikban, vagy egykép hibákat ejteni mindkettőn. Mily léha ambitio, mennyire nem értése e színészetnek a két nyelvvel való küzdelem, s mennyire feladata minden költő- és színésznek saját nemzeti nyelve soha egészen ki nem buvárolható titkaiba mélyedni! Valóban, ha Bulyovszkyné azt a nagy szorgalmat és kitartást, melyet a német nyelvre fordított, saját nemzeti nyelvére fordította volna, talán ez este úgy hallottuk volna szavalni, mint talán magyar színésznőt még, soha s csakugyan talán mind megérdemelte volna azt a sok koszorút, melyeket lábaihoz dobtak.

Tudom, hogy sokan rideg grammatikusnak fognak nevezni. Tudom, hogy az ily beszéd csekély méltánylatra számíthat hazánkban, hol annyiféle nyelvet beszélnek az emberek s

egyét sem tudnak jól; hol a felsőbb osztályok nem ismerik nyelvünk finomságait; irodalmunk tele van germanismussal s a bájos és szűz magyar nyelv szentélyébe való törekvés vajmi ritka. Franciaországban inkább értik az ilyesmit, hol Dumast rossz stílistának tartják, Guizotnak nyelvhibákat hánynak szemére s Rachtelt, midőn hosszas külföldi útjából visszatért, oly keményen megleczkézték némely francziátlan fogásaiért, a mint én Bulyovszkynét távolról sem merem. Azonban kiválóan sajnálnám, ha olvasóim közül kevesen értenék meg azt, hogy a művészetben, különösen a költészet- és színészetben, az általános emberin kívül van nemzeti elem is, melyet egészen elsajátítani nem lehet, hogy például a legelső francia vagy német színész sem fogja a mi színpadunkon, nekünk úgy játszani a magyar táblalabirót mint játszotta Szentpéteri, vagy Tiborczot, mint Bartha és Petúrt, mint Egressy.

E szerint most is ragaszkodva régi czikkem lényegéhez, örömet visszahúzom belőle azt, a miben a tények félig-meddig megczáfoltak. Én nemcsak a két nyelvű művészetet tartottam bizonyos értelemben lehetetlennek, hanem czikkem végén bukást is jósoltam Bulyovszkynének a külföldi színpadokon. Ez nem teljesült be egészen. Szolgáljon mentségemül, hogy Bulyovszkyné *Wienerzeitung*-i cikkéből s a lapokban szállongó hírekből sok mindent

ki lehetett magyarázni; tisztán nem tudhatta az ember: vajon német vagy francia színész nő akar-e lenni vagy mindkettő egyszerre, vagy épen csak *à la Ristori* kíván körutat tenni egy magyar társasággal. S én ehhez alkalmazva bírálatomat, mertem oly biztosan jóslani. Hogy Bulyovszkyné német s csak német színész nő lett, mutatja belátását. A mi színművészetünk már multjánál fogva is sokkal rokonabb a némettel, némiképp még most is másolata s nem tudott egészen önálló stílt megalkotni. Így könnyebb volt az átmenet és biztosabb a siker. A francia színpadon még csekély eredményt sem vívhatott volna ki; annál kevésbé mindkettőn. A francia színészetnek egészen más stílja van, s a nyelv és szavaiat ezer természetes és szabályzott finomságaiban sokkal bajosabb a németnél. Egy Ristori is megbukott itt, pedig a rokon olasz nemzet leánya volt, s a francziáktól is bálványozott színész nő.

A mi Bulyovszkyné játékát illeti, most nem bocsátkozom részletes bírálatba. Elvárom a második előadást, midőn Gauthier Margitnál méltóbb szerepben lép föl s talán egészen ment lesz az elfogultságtól, melyet most a két első felvonásban nagyon is észre lehetett venni rajta. Hanem elmondok némi általánosságot s kissé szigorúbb szempontból, mint eddig. Én ugyan soha sem indultam ki oly hazafi szempontból, mely palástolja a hiányokat s hizeleg

a nemzeti hiúságnak, de tekintetbe vettem mindig körülményeinket. Bulyovszkyné fölment ettől, ő bizonyos tekintetben lemondott nemzetiségéről, európai követelésekkel áll elő, illő, hogy én is követelőbb legyek.

Mindenki tudja, hogy én Bulyovszkynét bizonyos szerepkörben mindig legjelesbb színésznőnknek tartottam; általában véve pedig legtörekvőbb, legszorgalmasabb tehetségünknek, bár soha sem mentnek némi beteges ambíciótól. Ezt most is elismerem. De lehetetlen azon elsőrendű, bár különböző fokozatú színésznők közé számítanom, kik magokkal szokták ragadni Európa főbb városait, sőt e mellett azt is meg kell vallanom, hogy öt év alatt, mióta nem láttam, bizonyos irányban haladt ugyan, de tehetsége alapján nagyobb fejlődést nem vett. Nála most is túlnyomóbb a reflexio, mint a phantasia, kivált ott, hol a tragikum felé hajlik, nincs meg az a saspillantása, mely egy szerep lényegét egyszerre felfogja s nagy erővel visszaadja; szerepében sok finom részlet dolgozgat ki, de egy kerek egészsze ritkán olvasztja; felfogásában és alkotásában több gond, mint erő, több tanulmány, mint eredetiség nyilatkozik. Most is Gauthier Margit szerepében sok szép részlet nyújtott, de két pontra csekély súlyt helyezett, pedig e nélkül szerepét nem érthetni eléggé, én legalább nem értem, tudni illik Margit blazirtságára, mely

nélkül heves szerelme némikép indokolatlan és erős impressionabilitására, mely leginkább megmagyarázza e nő gyors és excentrikus változásait.

Bizonyára most sokkal jobban játszotta e szerepet, mint régebben, de inkább részletekben, mint egészben véve; kivált jelenete Armand atyával rendkívül kitűnően sikerült. A miben haladt Bulyovszkyné, az a mozdulatok nemessége, plasticitása s több nemű árnyalás, a szenvedély élénkebb kiemelése, melyeket bizonyosan senki sem méltányol jobban, mint én.

De azt is kénytelen vagyok megjegyezni, hogy Bulyovszkyné ezzel az új vívmányával néha vissza él, a mennyiben elég affectatiot is vegyít belé. Íme Bulyovszkyné haladása, melyet a német színpadon nyert, s melyet megnyerhetett volna a nélkül is, hogy német színésznővé válják; különben én soha sem tagadtam, hogy a mi nincs a nemzetiséggel kapcsolatban, olyat a külföldi színészetből sokat tanulhatni, kivált ha nem utánozunk.

A színház tömve volt, s zajos taps és számtalan koszorú fogadta a vendégművésznőt. Ha közönségünk ezzel azért akarta jutalmazni Bulyovszkynét, hogy német színésznő lett, vagy a két nyelvű színészet mellett kívánt demonstrálni, nagyon sajnálnom, de azt hiszem, hogy nem tett egyebet, mint kedvencz

s rég nem látott színésznőjét üdvözölte, kit örömet látna a Nemzeti Színház tagjai közt, a mi ellen nincs semmi szavam. Hogy e zajos fogadtatásban volt egy kis erőltetés is, nem tagadhatni, már csak azért sem, mert azután néhány nap múlva egy más tüntetésnek is voltunk tanúi Prielle Kornélia és Felekiné részére.

Mindíg távol tartottam magam az ilyesmitől, nem szólok bele, a fiatalabb és lelkesebb kritikusokra bízom, kiknek épen nem vagyunk hiányában.

LECOUVREUR ADRIENNE.

Dráma 5 felvonásban. Irták Scribe és Legouvé, fordították Csepreghy Ferencz és Egressy Béni. Előadatott a Nemzeti Színházban 1863 június 23-án.

Szilágyi Pál nyugalmazott színész félszázados jubileumául és javára. Bulyovszky Lilla (jól magyarul Bulyovszkyné) asszonynak, a drezdai udvari színház tagjának utolsó föllépte.

Egy hozzá méltóbb szerepben vártam Bulyovszkyné fölléptét; a második előadás részletes bírálatát ígértem, remélve, hogy egészen ment lesz az elfogultságtól. Ez teljesült is, amaz nem. Lecouvreur Adrienne jó szerep arra nézve, hogy a színésznő virtuozitását kimutassa, de költői becsre nézve nem sokkal áll feljebb Gauthier Margitnál. Nem tudom, honnan van az, hogy kitünő, sőt nagy színésznők is ritkábban tisztelik a nagy költőket s kiváló szeretettel fordulnak oly művekhez, melyek sokkal mesterkétebb hatásra vannak számítva, mintsem valóban megindítók lehes-

senek. De másfelől e szerep nem olyan, hogy Bulyovszkyné kitünő tehetségét a legerősebb oldalról mutathassa be. Az ő valódi szakmája most is oly kevéssé a tragikai, mint ezelőtt öt évvel. Soha sem hibáztattam, hogy e szerepkörben is kísérleteket tesz, de folyvást hibáztatnom kell, hogy másik szerepkörét elhanyagolja, melyben egyedül vívhat ki hervadhatatlan koszorúkat. Számos vígjáték, drámát, sőt tragédiát is ismerek, melyekben a szerepek mintegy Bulyovszkynénak vannak írva. Sokszor gyönyörködtetett folyékony, finom társalgása; csevegni senki sem tudott jobban a magyar színpadon, mint ő; a vidám enyelgést, a könnyed ironiát, kaczérságot, sőt az érzelmesség bizonyos fajait majdnem mindig sok bájjal és erővel fejezte ki. Lehet, hogy ejtett itt-ott hibákat, megtörtént néha, hogy szerepe felfogásában megtévedt; a reflexio olykor megbénította önkéntességét s művésziében kívánva adni egyet-mást, a mesterkéeltség örvénye felé lépdelt, de mindig tudott hatni s bizonyos varázsszal kötötte le nézőit. E varázs mindjárt vesztette erejét, mihelyt kilépett e körből s az erősb a viharosb szenvedélyek küzdelmét ábrázolta. S különös, e szerepeire fordított legtöbb gondot, holott kitünő tehetségének fényoldalai itt nagyrészt elhalványultak, s az árnyoldalak kaptak túlsúlyra. Nem a teremő phantasia alakjai állottak előttünk, hanem a

reflexio fáradságos mozaikművei. Méltányoltuk a szorgalmat, bámultuk a gondot, tanulmányt, de nem egyszersmind a tanulmány eredményeit is.

Már arcza és hangja sem olyan, minővel nagyobbyszerű tragikai színésznővé válhatnék valaki. Arczán legörömostebb mulat a mosoly, ajkai körül a finom gúny, szemében az enyelgés. A mély fájdalom kitörését, a düh, boszú, megvetés kifejezéseit csak keresi, de nem találja meg. Hangja a mily finom árnyalatokra képes a társalgásban, épen oly monotonná vagy erőtlenné válik az erősebb felindulásban. A mily önkénytes nála a csevegés, enyelgés, sőt a csendes meghatottság is: épen oly nehezen bírja meg a korlátjokat áttört szenvedélyek rohamait. S e szerepekben rendesen inkább részleteket nyujt, mint egészet, s a mi ezzel a legtöbbször együtt jár, ritkán tudja biztosan rajzolni a jellem körvonalait. Csak az oly mozzanatra helyez súlyt, melytől hatást remél; csak ott dolgozgat ki sok finom részletet, hol mintegy feltünni vágyik; de nem önti el egész játékán a jellem alapszínezetét, a főszenvedélyt vagy az érzések és szenvedélyek vegyületét, melyből, mint magából nőtt ki a cselekvény. E mozzanatokát mintegy várja, nagy gonddal emeli ki, de a legtöbbször aztán ismét közönybe esik vissza, egész addig, míg nem jó valami hatásos mozzanat. E mozzana-

tok nagyrészt elég jól vannak gondolva, de nem mindig jól játszva, és nagyon sokszor hiányzik belőlök az a cizemnt, mely a jellem alkatrészeit összetartja. E mellett legsikerültebb tragikai jeleneteiben is érezzük, hogy ez csak játék, színészkedés. Nem tud eléggé hiheteni, teljes illusiót teremteni, a mi másik szerepkörében nem egyszer sikerül neki.

Természetes, hogy minden oly szempontból van mondva, minőt Bulyovszkynének európainak hírelt nevezetessége mintegy magával hoz. Természetes, hogy mindez nemcsak a régi Bulyovszkynéra illik, hanem az újra is. Ő haladt ugyan, de a mint már mondtam, tehetsége nagyobb fejlődést nem vett, se művészetének alaptermészete nem változott meg. Mint régebben, úgy most is jobban játszotta Gauthier Margitot, mint Lecouvreur Adriennet, pedig épen nem volt elfogult, sőt bátrabb, jobb kedvű volt, mint a hogy Adrienne szerepe megkívánta. Hangsúlyozása is most hibátlanabb volt, mint Gauthier Margitban. Csak a második fölvonásban vettem észre egy pár hibát: például: *igen, velem közlendő, felkiált* stb. a végső felvonásokban inkább betüket hagyott ki egy-egy szóból: semmi helyett *semi-t*, *szelleme* helyett *szeleme-t* mondott. Azonban grammatikusi ridegségem mellett is mindezt könnyebben megbocsátom vala, mint azt, hogy nem annyira Adrienne szerény, tartózkodó,

de nemesen önérvő, gyöngéd, de azért belül folyvást égő szenvedélyessége, melybe, mint a színésznőknél rendszeren, az érzés némi monitrozása vegyül. Bulyovszkyné valamivel bátrabb, jobb kedvű volt, mintsem eléggé szerény és tartózkodó, valamivel vidámabb, mintsem eléggé gyöngéd lehessen. A heves és viharos természetnek csekély sejtető árnyalatát tüntette föl a nyugodtabb pillanatokban. Igen sokat és sokszor mosolygott. Részemről sokat elengednék mozdulatai nemességéből, finom részletezéseiből, melyeket ujabban elsajátított, ha arcán kevesebbszer látnék mosolyt, melynek kedvességét egyébiránt a világért sem akarom elvitatni. Most is, mint a multkor, elsőbb jelenetei kevésbbé sikerültek, mint a későbbiek. Michonnetvel való jeleneteinek éppen annyit használt, mint ártott, hogy édes atyja játszotta e szerepet s éppen ez ünnepélyes este. Emelte a hatást s nem csoda, hogy a közönség élénk tettségét nyilvánította, midőn karjaiba borult és felkiállott: ennek köszönöm mindezt, ez atyám, de egyszersmind ártott is, mert nem annyira Adrienne-t és Michonnet-et láttuk magunk előtt, mint Bulyovszkynét és az ő édesatyját. Az a hely, midőn Adrienne szerepét próbálja, jobban volt kigondolva, mint eljátszva. Nem úgy igazította meg magát, hogy élénken kitessenek a javított helyek. A galamb meséjét szíven szavalta, de nem nagy bájjal és gyön-

gédsséggel, a mit talán az is okozhatott, hogy Lendvai, ki Maurice grófot játszotta, oly esetlenül szólott belé, hogy a legégőbb gyöngédsség is megfagyhatott volna. Sikerültebb volt Rachel híres jelenete, midőn Adriennet a féltékenység kinozza és megszabadítja vetélytársnőjét. Hogy reám e jelenet kevésbé hatott, mint a körülem tomboló fiatalságra, meglehet, bennem van a hiba, a ki erős tragikai felindulások után áhítósom. Különösen rosszul hatott reám, midőn Bulyovszkyné Rachel híres *oui*-át mondotta el, a mi magyarul *hiszem*-mel van fordítva. Ez mind kigondolva, mind játszva jól volt, de mihelyt bevégződött a mozzanat, Bulyovszkyné meglehetősen közönyössé vált s úgy szagolta bokkrétáját, mintha nem ment volna át valami nagylelkű küzdelmen. A negyedik felvonás híres jelenetében két hibát találtam midőn Adrienne rosszul takart célzatokban társalog a hercegnővel, nem tudta eléggé vegyíteni tartózkodását felindulásával, a finomságot dühével, a fájdalmat boszúvágyával; midőn szavalni kezd a társaságnak, csak későre találta meg a kellő hangulatot s csak a végsorok sikerültek annyira, hogy teljességgel nem vettem rossz néven szomszédaim zajos tapsait. A végső jelenetben mindent megtett, mi tehetségében állott, de ki tehet róla, hogy e tehetség nem határozottan tragikai. Teljesen méltánylom azt a mozzanatot,

midőn kissé megdőlvé merően áll s a levegőbe néz; igen szép alak volt, méltó fájaldalmához. Azt is örömmel szemléltem, hogy a haldoklás perceiben nem folyamodott materialis eszközkhöz, de a legjobb akarat mellett is meg kell vallanom, hogy arczával, szemével, hangjával keveset tudott kifejezni, s bocsássák meg rajongó tisztelői bűnömet, még mindig öröme-
több tapsolok, ha a kín tördelt hangjai helyett kedves csevegését hallom s mosolyában gyönyörködhetem.

Nem tudom, fel fog-e még lépni vendégművésznőnk, azt sem, vajon van-e kedve ismét a hazai művészetnek szentelni tehetségét. Hogy a közönség és hírlapok óhajtják, nem szenved kétséget. De egyszersmind azt is hallani itt-ott, hogy főbb színésznőink tömegesen vissza fognak vonulni a nemzeti szinpadtól, [ha Bulyovszkynét az igazgatóság szerződteti. Én ugyan nem kedvelem a színházi pletykákat, nem szoktam bele szólani az igazgatás dolgaiba, soha sem ajánlottam senkit szerződtetés végett, sőt megvallom, oly kevéssé értek a színház igazgatásához, mint akár a *Hölgyfutár* és *Magyar Sajtó* kritikusai, a kik mindennap beleszólnak, de lehetetlen e szállongó hírt megjegyzés nélkül hagynom. Először is nem hiszem, nem tudom feltenni színésznőinkről, hogy ha hazafiúi érzelmökben sértve érezték magukat Bulyovszkyné által, ily módon kíván-

nának rajta boszút állani. Ez nem volna egyéb, mint a színház érdeke elleni dolgozás, a hazafiasság leple alatti hazafiatlanság, vagy a mi szinte oly rossz, pusztá ürügye a versenytől való félelemnek. Nem szükség bővebben magyaráznom a dolgot s tovább szóokolnom Bulyovszkyné mellett, épen nekem, a ki két nyelvű színészkedését mindíg kiméletlenül megtámadtam. De ha én tudok az akadémiában és Kisfaludy-társaságban egy teremben ülni és kezet szorítani azokkal, kik túlbuzgalmukban kritikáimért majdnem hazárulónak kiáltottak ki, bizony színésznőink is örömet játszhatnak egy oly színésznővel, ki színészetünk egyik dísze, a ki nem ellenök vétett, csak maga ellen, midőn megszűnt magyar művésznő lenni, a nélkül, hogy egészen németté váljék.

SZINHÁZI DOLGOKRÓL.

1863 július.

I.

«Oly keveset értek a Nemzeti Színház igazgatásához, mint akár a (mult félévi) *Magyar Sajtó* és *Hölgyfutár* kritikusai.» Így szóltam a minap, s ez nem tréfa, hanem őszinte vallo-
más, melyet ismételnem kell, midőn épen a Nemzeti Színház igazgatását illető kérvényről kell egy pár szót szólanom. Nincs szándékom egészben véve a dolog érdeméhez szólani, a mire se elég ismeretem, se elég hiteles adatom nincs, de elmondok a dolog körül egyet-
mást, mik talán figyelmet érdemelnek.

Ha egy idegen kérdezné tőlem, mi a legjellemzőbb különbség a külföldi és a magyar szinkritika közt, minden habozás nélkül azt felelném: leginkább az, hogy a magyar szinkritika rendszeren keveset foglalkozik a szin- és dalművek birálatával, magával az előadással, de annál többet a színház igazgatásával, unta-

lan bele szól, szerződötést és elbocsáttatást követel, pártolja a színészeket és színésznőket kik fizetésjavítást kívánnak, baja van az ének-mester, a kardalokok, a színházi szolgálk fizetésével, közönség elébe hurczol egy csoport színházi pletykát, az elégedetlen színészek és színésznők közlönyévé avatja magát, s oly nagy zajt üt minden kicsinységből, mintha egy miniszter megbuktatásáról vagy valamely nemzeti nagy kérdés kivívásáról volna a szó.

Valóban szinikritikánk ez annyira jellemző oldala példátlan az európai journalistákban. Sehol sem olvastam, hogy a kritikuskok a színházigazgatók megbuktatásában, a színészek fizetései fölemeltetésében vagy leszállíttatásában keressék ambícióikat s a művészeti oldal helyett gazdaságukkal és személyökkel foglalkozzanak; mindenütt megalégesznek az æsthetikai ítélettel, csak ezáltal kívánnak hatni az igazgatásra, sőt többre, mint kritikuskok, nem is érzik magokat jogosítva. Egy államszínház elvi reformja vagy újonnan rendezése idéz elő másutt is vitát, de az igazgatás speciális és személyes kérdései miatti zaj egészen csak a mi találmányunk. Pedig ha van Európában színház, melyet igazgatni s igazgatásról ítéletet hozni nehéz, ez a mi Nemzeti Színházunk. Másutt az operának és drámának külön színházai vannak, így könnyebb találni szakértő igazgatót; nálunk e művészeti két ág

egyesítve lévén, oly nehéz, hogy Nemzeti Színházunknak még egyetlen igazgatója sem volt, ki a művészet e mindkét ágában szakértő lett volna; Bajza oly kevéssé, mint Ráday s a többiek. Bizonyosan most sincs senki íróink vagy főuraink között, kit ily értelemben szakértőnek lehetne nevezni, a ki e mellett külföldön vagy itthon a színházigazgatást speciális tanulmányává tette volna.

Nekünk sajtósági viszonyainknál fogva folyvást meg kell elégednünk oly igazgatókkal, kik több vagy kevesebb tájékozottsággal a művészetben elég belátók a színház művészeti intelligentiája s a valódi közvélemény útmutatásait a legjobb módon felhasználni; elég lelkiismeretesek és jó gazdák a színház pénzügyi viszonyait soha sem téveszteni szem elől, s elég türelmesen szigorúak igazságosan és tapintattal kormányozható színészi népet. S ha ide vesszük még azt is, hogy színigazgatóknak az opera és dráma gyakran ellentétes érdekeit egyaránt védeni és ápolnia kell; hogy a magasb művészeti igényeket épen úgy szolgálja, mint kénytelen gondoskodni mindennapi kenyéréről, mert subventiója mindig csekély volt s a mi most kilátásban van; sem annyi, hogy egészen fölmenthesse a megélhetés gondjai alól, még nehezebbé válik színházigazgatóink pályája. Még mennyi nehézséget lehetne előszámlálni a társadalmi viszo-

nyoktól fel a politikaiakig! S vajon e sok nehézséget tekintetbe veszi-e kritikusaink és journalistáink többsége; szól-e színházunk igazgatásához elég eszélyesen, alaposan, igazságosan s a színház érdekeinek tekintetbe vételével? Bajos igennel felelni, kivált azon lapokat illetőleg, melyek legtöbb zajt ütnek a színházigazgatás kérdésével.

A dráma és opera közti szerencsétlen küzdelem előidézésében jó része van journalistáinknak. E küzdelem egy idejű színházunk megnyitásával s még máig is tart. A közönség egyik legbefolyásosb és áldozóbb része majdnem kizárólag az opera érdekei ápolására ösztönzi az igazgatót; journalistáink legtöbbje keveset ad az operára, kivéve akkor, ha valamelyik igazgató ellen vádkép hozhatja fel; majdnem elnyomására törekszik, sőt még az országgyűlési bizottságban is találkozott tag, a ki az opera teljes eltörlését indítványozta; mintha bizony egy már virágzásnak indult művészeti ágat helyes volna eltaposni; mintha az bizony lehetne módunk két színházat, egy operait és drámait állítani, és fentartani; mintha eltörlesztésének Nemzeti Színházunknál Pest viszonyai közt nem az volna következése, hogy az ujtéri színház újra divatba jőjjön s a mi nemzetink félig-meddig kimenjen divatból. Az igazgató, kinek kötelessége a színházi pénzviszonyaihoz képest mindkettő érdekeit ápolni,

folyvást két tűz közé van szorítva s mindkétfelől csak vádakat hall. Azonban ez még hagyján, némileg természetes, mert színházunk szervezetéből loly. De semmikép nem nevezhetni természetesnek kritikánk fentebb jellemzett eljárását, mely, mióta színházunk fennáll, folyvást divatozik s az igazgatók pályáját annyira nehezíti. Az igazgatási, pénzügyi, szerződtetési és fegyelmi kérdések előtérbe tolása pusztán csakizgatási eszközzé válik. A cél nem hatni az igazgatóra, hanem megbuktatni; egész ministernek nézik, a ki ellen rendszeres ellenzéket kell szervezni. Egy pár elégedetlen színész, egy pár boszus journalista vagy drámaíró egyesül s kész a harc életre halálra. Ide járul még néhány kezdő író, kik irodalmi pályájuk boldog éveit élvén, semmiben sem találnak nagyobb gyönyört, mint Demosthenesként mennydörögni a színház zsarnoka ellen s tudtára adni a világnak, hogy ők is élnek s uralkodni akarnak. A színész igaz és nem igaz adatokat, híreket hord ki a színháztól; a journalista feldolgozza. Oly dolgok válnak a mindennapi vita vagyis inkább zaj tárgyává, melyekhez csak kivételesen, nagy discretióval s hiteles adatok nyomán lehetne nyulni. Az igazgató elleni gyűlöletből nem kiméltetnek a színház érdekei sem. Egy pár tévedés elég arra nézve, hogy az igazgató a színház elleneségének, megbuktatójának kiáltassék ki, mintha

lehetne igazgató, ki egyben-másban ne tévedjen, kivált a mi színházunknál. Minden bajért, mely a színház szervezetéből vagy az eszközök elégtelenségéből foly, egyedül az igazgatót teszik felelőssé. Az összes színházi személyzet hibái, az olyanok is, melyek nincsenek kapcsolatban az igazgatással, az igazgató hibáival rovatnak fel. A Nemzeti Színház igazgatásának kérdése oly könnyűnek tetszik, hogy újdonságírók, kik keveset értenek a drámához, semmit az operához, soha sem tették tanulmányuk tárgyává a színház belviszonyait, csak úgy írnak róla, mintha a bérkocsisok gorombaságát kellene megróniok. Husz harmincz sorban minden nap ukázokat bocsátanak ki az opera és dráma szervezéséről, hogy kit kell s kit nem kell szerződtetni, kit nem szabad elbocsátani s több efféle, melyeknek ha nem engedelmeskedik az igazgató jaj, neki, mert elárulta egyik legdrágább nemzeti intézetünket. E rendszeres izgatás, zaj és pletyka rendesen nemcsak megbénítja az igazgató intézkedéseit, hanem elfordítja tőle a közönséget is. Az igazgatónak bajos minden hírt megczáfolni, minden támadást visszaverni, sőt némely kényes természetű ügyében épen lehetetlen. Egy pár tekintélyesebb politikai lap vagy irodalmi folyóirat közönyös a színház beldolgai iránt, vagy mert nem akar egyoldaluan ítélni, vagy mert nem tartja fontos-

nak, s nem óhajtja gyümölcstelen polemiáknak megnyitni hasábjait. A legtekintélyesb szépirodalmi írók nagy részt szintén így gondolkoznak. Az az egy pár ember, ki a kritikával tüzetesebben foglalkozik, resteli ártani magát oly dolgokba, melyek tulajdonkép nem tartoznak az æsthetikai kritika körébe, melyekben nem tartja magát competens bírónak, vagy ha tartja is, kétkedik az adatok hitelességében s nincs módja vagy ideje utánok járni. Szóval az igazgató, ha nincs valami nagy szerencséje és figyelmetlenségből vagy kénytelenségből megsértett nem épen kíméletre méltó érdekeket, csakhamar maga ellen látja a lapok többségét. A zaj mind erősbül, a közönség lassanként mindent elhisz, mert a kik bátran és sokszor állítanak valamit, mindig hitelre találnek azok előtt, kik azt bizonyosan nem tudhatják. Az igazgató kénytelen visszavonulni, jó egy másik, kit nagy hozsánnával fogadnak, de a ki egy pár év mulva szintén úgy jár, mint előde, miben aztán az a legrosszabb, hogy igazgatóink hamar változván, egyik sem szerezhethet magának elég tapasztalatot, gyakorlottságot s mindig újonczok kísérleteivel kell találkozoznunk.

Íme az okok, melyek alapján hibáztatnom kell a kritikának oly nagy mértékben s oly könnyelmű módon foglalkozását a színház belügyével, a mint ez nálunk oly régóta divatos. Íme miért nem ajálhatni elég tapintatot és

eszélyt mindazoknak, kik a színház igazgatásába beleszólni elég competens bírónak tartják magokat, legyenek akár ellenségei, akár barátai az igazgatónak. Rajzom talán túlzottnak tetszik, pedig nincs benne más túlzás, mint az, hogy egy pár évtized eseményei vannak összeponosítva benne. Hogy a jelenre sok illik belőle, bajosan tagadhatja valaki, sőt van két oly adatom is melyeket, mint egész újakat, meg sem említettem. Egyik a budai színház melletti izgatás a Nemzeti Színház és igazgatója rovására; a másik több írónak és művészenek a legfelsőbb helyre benyújtandó kérvénye, mely többek közt a Radnotfáy igazgató úr elmozdítását kéri. Nemzeti Színházunknak minden leendő igazgatója el lehet reá készülve, hogy kivált ez utóbbi eszköz fel fog használatni ellene, mert mindig találkozik egy pár író, kik elég erélyesek husz-harmincz sort fogalmazni és aláírókat szerezni, ha mindjárt oly írókat és művészeket is, kik soha sem járnak a színházba. E kérvénynek épen az előttem a legroszabb oldala, hogy ha divatba jó, még inkább meg fog nehezíttetni az igazgatók pályája, melyet tulajdonkép könnyíteni kellene.

De miért e kérvény, miért a szenvedélyes és makacs megtámadás, melyet Radnotfáy úrnak mindennap szenvedni kell; miért kiáltják ki a Nemzeti Színház megbuktatójának, a legroszabb igazgatónak, ki valaha csak volt és

lesz? Nem tudom. Nem vagyok oly bölcs, hogy mindent megfejtsek. Lehet, hogy divatba jött s a divat ragadós, s ha gróf Ráday nem épen fontos okokból legkitünőbb igazgatónk-nak kiáltatott ki, miért ne kiáltsuk ki Radnotfáyt szintén nem fontos okokból a legroszabb igazgatónak? Én nem védhetem Radnotfáyrat, nem ítélnék igazgatásáról. Az operához semmit sem értek, soha sem tettem tanulmányaim tárgyává, se a színház belviszonyait, se az igazgatást; nem ismerem a színház budgetjét; nem tudom az igazgatónak mily hatásköre van, mennyit tudhatni be neki, s mennyit a felette álló színházi bizottságnak; minő terhekkal, mily állapotban vette át a jelen igazgató a színházat elődjétől; min segíthetett volna s min nem stb. Szóval én csak a drámához s a drámai előadáshoz értek, szóval én oly keveset értek Nemzeti Színházunk igazgatásához, mint a boldogult *Magyar Sajtó* s a nem boldog *Hölgyfutár* kritikusai; legfeljebb csak abban különbözöm tőlök, hogy sejttem a színházunk igazgatásának nehézségeit s jobban használom logikámat az igazgatás ellen támasztott zaj megítélésében, mint ők, kik épen legtöbbet zajongnak. E csekély készüllettel kell hát síkra szállanom az elhírhedt kérvény ellenében, még pedig csak azon ismeretetés alapján, melyet róla Reviczky Szevér a mult félévi *Magyar Sajtó* 133-ik számában közre-

bocsátott. Ne várjon tőlem az olvasó valódi bírálatot, csak egy pontban akarok, mint bíráló beszélni, a többiben nem leszek más, mint egy ember a közönségből, ki pusztán csak logikájára támaszkodik. De kifogyván a térből, fejtegetéseim többi részét a jövő számra kell halasztanom.

II.

Tehát kérvény készült, mely több író és művész nevében a jelen igazgató elmozdítását, új rendszer behozatalát sürgeti, s mely a legfelsőbb helyre fog beadatni. Reviczky a múlt félévi *Magyar Sajtó* már idézett számában megismertette e kérvényt s felhívta az írókat, művészeket és színészeket (e megkülönböztetés szerint a színészek nem tartoznak a művészek kategóriájába) a kérvény aláírására. Sokan csodálkoztak, hogy Reviczky állott e kérvényező írók és művészek élére, a ki se művész, se drámaíró, se zene- vagy dráma-kritikus és soha a színház ügyeivel nem foglalkozott. Én nem csodálkoztam. Reviczky sok mindent megkísért az irodalomban, sok mindenhez hozzászól, utoljára valamelyiket csak eltalálja. Aztán tekintetbe kell vennünk azt a körülményt is, hogy a múlt évben, midőn Reviczky az *Új nemzedék* élére állott. A *csoporlosulás mint eszme* jelszót írta ez új irodalmi párt zászlójára; az *Új Nemzedék* ugyan megbukott, de a

jelszó mind tartotta magát s íme új csoportosulás állott elő, s bár az eszmék itt is meglehetősen hiányzanak, de Reviczkynek nem lehetett hiányozni.

Azonban halljuk mit akarnak ő és társai: «Ők — úgymond Reviczky cikkében — abban a hitben vannak hogyha a Nemzeti Színház igazgatása a jelen állapotban hagyatik, a magas évi segélypénz nem fogja azt az eredményt előidézni, melyre oly vágyva vágyik a színház ügye iránt érdekelettirodalom, művészvilág és országos közönség. Több éve múlt, hogy a hazafiui lelkesedés által alapított dráma közintézet eredeti céljához, a magyar drámairodalom művelése- és terjesztéséhez, oly viszonyban áll, a mi, ha nem hanyatlás, minden esetre erőpazarló vesztegelés. Az iránytévésztes, a visszaélések szaporasága, a színház belső érdekeinek szembeszökő ignorálása: a jelen igazgatóság vagy talán jobban mondva igazgató alatt kezd a tetőpont felé haladni.» Fel- említik továbbá a sérelmeket általánosságban. «A színház tagjainak megválasztásában és eleresztésében semmi tapintat és lelkiismeretesség: a pénztár hasznavehetetlen tagok összehalmozása által terhelve; az eredeti színműirodalomra kevés gond fordítva; az æsthetikai szempontok elhanyagolva; az igazgatásba oda nem illő befolyások harapózva s az egész közvetlen ügykezelésben avatatlanság, érzék- és

szakképesség hiányának jelei.» Mint a pesti irodalom és művészvilág tagjai, orvosoltatni kívánják e bajokat; óhajtják, hogy a jelen igazgatás alatt elharapozott visszaélések megszüntetése végett hallgattassék meg az 1861-ki országgyűlés által kinevezett színházügyi bizottság véleménye, vagy szereztessék arról a maga rendes útján tudomás; engedtessek meg, hogy változott igazgatási rendszer és más igazgató mellett a magas évi segélypénz áldást hozó adományyá váljék a Nemzeti Színházra nézve.

Reviczky polemiával kíséri az ismertetést, tiltakozik a kaján föltevések ellen, megrójjá az alkalmazkodó melléktekinteteket, megtámadja a töprengő pessimust, ürügyül bitorlott politikai kifogásokat, nagyképüskedést, semlegességet. E vádak egy jó része leginkább a *Pesti Napló* és *Koszorú*-ra vonatkozhatik, melyek épen nem barátjai az egész zajos kérvényezésnek. Mit mond a *Pesti Napló* egyik dolgozó társa e vádjára, az az ő dolga a *Koszorú* nem elegendik czáfolatába s a kérvénynek úgynevezett politikai oldalát egészen mellőzi. De annyit mégis megkérde: vajon hiszik-e komolyan a kérvényezők az országgyűlés által kinevezett bizottság összehívását, holott az akkor sem hívatott össze, midőn a subventio kérdéséről folyt a tanácskozás? Továbbá, mit értenek ez alatt «vagy a maga

rendes útján», mi alatt sok mindent lehet érteni? És végre, ha csakugyan eszméjük van a kérvényezőknek a színház reformjára nézve, súlyos vádjaik az igazgató ellen s nem elég nekik a hírlapok tere, vajon nem volt-e alkalmuk a múlt télen épen a subventio ügyében összehívott tanácskozás elébe terjeszteni mindazt, mi szívükön fekszik? Huszharmincz soros kérvény helyettegész részletes memorandumot dolgozhattak volna kapcsolatban a subventio kérdésével; e mellett előadhatták volna vádjaikat a színházigazgató ellen, minden zaj, tüntetés nélkül, a mi a színház érdekeinek is inkább [használ vala. Miért jut eszökbe csak most a színház reformja, miért lépnek föl csak most Radnotfay ellen? E kérdések sokat levonnak abból a kegyeletből és «kötelesség-hű» éberségből, melyet Reviczky emleget s némi szenvedélyes torsalkodást is gyanítottatnak. Egyébiránt a kérvényezőknek az országgyűlési bizottsággal való paradirozása fogalomzavar. Az 1861-ki országgyűlés kinevezett egy bizottságot, hogy megvizsgálja a színház hiányait, tegyen jelentést rólok s készítsen javaslatot arra nézve, hogy mikép lehetne a Nemzeti Színházat neve méltóságához illő állapotba helyezni mind anyagi, mind szellemi tekintetben. A bizottság eljárta kiküldetésében, beadta jelentését, javaslatát s ezzel megszűnt bizottság lenni. Jelenleg

semmi nemű országgyűlési színházi bizottság nincs se jogilag, se tényleg. Hogy a kormány a subventio kérdésében e bizottság néhány tagjait is meghívta, csak azt mutatja, hogy ő is bizalmat helyezett azok némelyikébe, kiket az országgyűlés ez ügyben kiküldött volt, de a meghívott tagok természetesen csak mint szakavatott egyének jelentek meg s nem mint az ország képviselői. Ez egyének összehívása s megjelenése se alkotmányos, se alkotmánytalan eljárás, csak épen tapintatos, a mi minden esetre viszonyaink közt méltánylatot érdemel, de kár reá holmi alkotmányi dogmákat építeni.

A mint a múlt számban előadtam, teljességgel nem vagyok barátja annak, hogy szinikritikánk nagyobb részt mellőzi a művészeti oldalt s igazgatási és gazdasági kérdésekkel foglalkozik. Hogy ez nem a szinikritika köre, könnyen megfoghatni; de egyszersmind nem állítottam, hogy egy államszínház reformja vagy újonnan rendezése ne foglalkoztassa a hírlapokat s hogy az igazgatásnak netalán nagy visszaélései, hibái, kivált a pénzügyet illetőleg, a körülmények szerint mintegy kivételesen, discretióval, hiteles adatok nyomán napfényre ne hozassanak, mint bármely közintézeté. Azonban épen az a baj, hogy hírlapjaink minden nap emlegetik a reformot, mindennap támadják az igazgatót, de sohasem foglalkoznak ko-

molyan az ügygyel. Írt-e a kérvényező írók közül valamelyik tüzetes czikket a színház reformjáról, a kilátásba helyezett subventióval kapcsolatban? Adott-e tervet a színház újonnan rendezésére, s épen Reviczky, ki annyi mindenhez szól, annyi vasutat épít, építtetett-e csak egy légváracska is Nemzeti Színházunk jövőjének? Az igazgató eljárása vétetett-e tüzetes bírálat alá, hiteles adatok nyomán, mintegy számokkal kimutatva?

Hallottunk elég zajt, gúnyt, olvastunk oly czikket is, mely a szabadjegyek elvételét egyik fő sérelemként tárgyalta, de olyat egyet sem, mely a dolgot derekasan felfejteni igyekszik, s igazolni képes e súlyos vádakát: «lelkiismeretlenség, az igazgatásba oda nem illő befolyások elharapózása, a pénztár megterheltetése, a színház érdekeinek szembeszökő ignoralása» stb. Még a politikai életben is a kérvényeket tüzetes tárgyalások szokták megelőzni a hírlapokban. Ha már divatba hoztuk a kérvényt a színházigazgatás ügyében, vajon a színház reformja s az igazgató csúfos elmozdítása nem érdemelnek-e még egy kis behatóbb analysisist? S miért csak az igazgató letételét kérni, miért nem vádolni a színházi választmányt is, mely a legfőbb dolgok elintézésébe szintén befoly, az igazgatóval együtt felelős, s mely elég lelkiismeretlen eltérni színházunknak a végelpusztulás örvénybe hanyatlását?

Még tovább fűzhetni e kérdéseket. Ha a kérvényezők a hírlapokban nem fejtegették tüzetesen se a színház reformját, se a jelen igazgatás hiányait, visszaéléseit, miért nem csatoltak kérvényökhöz egy emlékiratot, mely mind a két kérdést kimerítõn tárgyalja? A kérvényező írók és mûvészek nem mint a nagy közönség tagjai léptek föl, hanem mint szakértõ emberek, az irodalom és mûvészet érdekében. Így egy kimerítõ emlékirat készítése kétszeres kötelességök lett volna. Reviczky ugyan indítványozza, hogy, ha majd többen lesznek, gyûljenek össze, «s bízzanak meg keblökbõl szakismeret és tükörtiszta gondolkodásmód tekintetében kiváló pár egyént a színház ügyének tárgyalásába ereszkedõ emlékirat szerkesztésével, mert ebbõl ki fog tûnni felszólalásunk indoka.» Nem tudom, megtalálták-e a kérvényezõk «e szakismerõ és tükörtiszta gondolkodású egyéneket» kik megírják azt, mit õk tulajdonkép nem tudnak eléggé tisztán? Sok mindent olvashatni lapjainkban a kérvényezõk megbizottjairól, a kérvény felvitelérõl, de hogy valami emlékiratot is szerkesztettek volna, arról hallgat az írás. Íme egy újabb ok, hogy elhamarkodott, könnyelmû lépésnek tartsuk e kérvényt, még akkor is, ha különben helyeselnõk.

De még más oldalról is fontos ellenvetésre találhatni. A kérvény legfõbb célja, a mint

Reviczky előadja, Radnotfay elmozdítása. Jól van, de van-e a kérvényezőknek igazgató-jelöltjük? Ha egy kérdést annyira személyhez kötünk, egy más személyt kell vele szembeállítanunk. A kérvény hallgat a kérvényezők igazgató-jelöltjéről. Megengedem, hogy ez nem hiba, noha akkor nem kellett volna oly élesen személy ellen intézni a kérvényt. De miért nem emlegetik a kérvényezők főbbjei a rendelkezésekre álló lapokban igazgató-jelöltjüket? Vagy ezt nem szükség tudnunk? Lehet, hogy Radnotfay tévedett, hibái vannak, de vajon jobb jó-e helyébe? Ha már az igazgatókat tesszük-veszszük, nem jó volna-e a hírlapoknak hozzászólni, hogy az a leendő igazgató mennyiben alkalmas egyén, be fogja-e tölteni helyét? Vagy a kérvényezők czélja csak a Radnotfay megbuktatása, aztán nem bánják bár ki lesz, a többit egészen azokra bízzák, a kik Radnotfayt jó igazgatónak nézték s eltúrték, hogy szerintök tönkre tegye a színházat? Ez a kérvény szempontjából sem helyes logika.

A kérvényezők neveinek oly mély titokba burkolása sem igen szól a kérvény mellett. Az ily kérvényekről való tudósításokban divat, épen az ügy érdekében nemcsak az aláírók nagy számát emlegetni, hanem a nevezetesb aláírókat is. A kérvényt pártoló lapok alig emlegetnek egy pár kérvényezőt, de annál többször olvassuk itt-ott, a «magyar irodalom

és művészet képviselői», «a magyar írók és és művészek nagy része», «hatvan journalista, író és művész írta alá már a kérvényt». De kik azok a művészek és journalisták és írók? A színészek nem. Midőn Reviczky fennebi cikkében aláírásra szólította fel őket, nyilatkozatot adtak ki, melyben visszautasították a felszólítást, szükségtelennek nevezték a kérvényt s a mennyiben az igazgató működéséről már döntő ítéletet akar hozni, méltánytalannak, időelőttinek is; egyszersmind indokolni is igyekeztek nyilatkozatukat, mindenesetre több okkal, mint a kérvényezők kérvényüket. A politikai lapok szerkesztői sem vettek részt a kérvényezésben; közülök csak Lonkayt halljuk emlegetni. Eötvös, Csengery, Jókai, Arany szintén nem írták alá a kérvényt. A zene- és dráma-kritikusok közül csak Ábrányi és Zilahy léptek föl. De legyenek bárkik az aláírók, több okból tiltakoznom kell némely pesti és bécsi lap azon állítása ellen, hogy a kérvény az összes magyar irodalom és journalistika véleménye. Ha az összes magyar irodalom és journalistika helyesnek látta volna beleavatkozni a dologba, talán csak szabatosabban tudott volna fogalmazni húsz-harmincz sort, mint a kérvényezők.

Én nem olvastam a kérvény eredetijét, de nincs okom föltenni Reviczkyről, hogy azt hűtelenül igyekezett volna ismertetni. S mily két

nagy hiba ötlük fel benne, mindjárt az első tekintetre. Egy helyt ez áll: «Több éve múlt, hogy a hazafiúi lelkesedés által alapított drága közintézet eredeti céljához a magyar dráma-irodalom művelése és terjesztéséhez, oly viszonyban áll» stb. Tehát a Nemzeti Színház eredeti célja csak a magyar drámairodalom művelése és terjesztése. Különbözik-e e meghatározás szerint Nemzeti Színházunk a Toldy István *Nemzeti Színház* című szinműtárától, melynek célja szintén a magyar drámairodalom művelése és terjesztése? Alább ismét ez áll: «Az egész közvetlen ügykezelésben avatatlanság, érzék- és szakképesség hiányának jelei.» Az avatatlanság hiánya annyi, mint avatottság vagy legalább is nem avatatlanság. Ezt akarják-e a kérvényezők mondani? Aztán miféle szó, mit tesz az az érzékképesség?

De a mint mondani szokás, ne kapaszkodjunk a szavak egérfarkába, hanem küzdjünk meg a gondolatok hiénáival, szóljunk a kérvény tartalmához. Hadd próbáljam meg hát. Nem vagyok ugyan erős ember, de talán e hiénák sem oly erősek, hogy hamarjában széttépjenek.

III.

Második czikkem megjelente óta maga a hirhedt kérvény is megjelent a *Sürgöny* hasábjain. Reviczky elég híven ismertette; a fogalmazás ebben sem szabatos; a stilushibák mind benne maradtak, a Nemzeti Színház meghatározása meg van ugyan bővítve, de most is épen úgy illik Toldy István *Nemzeti Színház-ára*, mint azelőtt. Azonban egy pár különbség mégis van Reviczky ismertetése és az eredeti szöveg között. Először egy helyt, mindjárt elől, Reviczky és társai, az egész magyar irodalom és művészvilág nevében szólnak: másodszer a kérvényben csak az 1861-iki országgyűlés színügyi bizottságáról van szó; s ki van hagyva ez: «vagy arról a maga rendes útján tudomást szerezní»; harmadszer a kérvényezők nem kívánnak más igazgatási rendszert, csak más igazgatást és igazgatót; a kettő közt egy kis különbség van, bár meglehet, az illetők nem is gondoltak reá. A kérvényt ötvenöt úgynevezett író, művész és

journalista írta alá. Nem tagadhatni, hogy van köztök néhány író, művész és journalista, de mindegyiket csak az fogja annak nevezni, ki mindenkit írónak tart, a ki ír, művésznek, ki dilletánszkodik, és journalistának, ki valamelyik lapnál notizeket szerkeszt vagy fordítgat.

De ne bajlódjunk a nevek és szók egérfarkával, hanem küzdjünk meg az eszmék hiénáival, mint a múlt számban ígértem. Valóban kár volt ily ígéretet tennem. A kérvényben tulajdonkép nincsenek eszmék, csak vádak, a kérvényhez nincs mellékelve semmi nemű emlékirat; csak nevek, mintha a csoportosulás már eszme volna. Mihez szóljon az ember? Collegialis igazgatást vagy teljhatalmú felelős igazgatót óhajtanak-e a kérvényezők; művezetőket kívánnak-e az igazgató mellé rendeltetni némi önálló körrel stb? Minderről hallgatnak; még csak általánosságban sem szólanak azokról a reformokról, melyeket a subventióval kapcsolatban életbe kellene léptetni. Sehol a gondolatok hiénái. E tekintetben a vitának tárgya sincs, s én a kérdés azon oldalához sem szólhatok, melyhez talán némi szakértéssel szólhatnék.

A kérvény csak vádol. S csak az igazgatót vádolja-e? Nem. Mint a múlt számban is megjegyzém, e kérvény, bár elhallgatja, egyszersmind a színházi bizottság ellen is

van intézve. Nem tudom tisztán, mily viszonyban áll az igazgató a színházi választmányhoz, de azt tudom, hogy az igazgató nem egészen független s a bizottságnak is van része a dolgok vezetésében. A kérvényezők ennél fogva épen úgy kérik a színházi választmány elmozdítását, mint az igazgatóét s talán az «igazgató» s «igazgatóság» szó alatt épen ezt értik. Ha nem ez lett volna céljuk, az igazgató elleni panaszaiikkal először is e bizottsághoz fordúlnak vala. De ők nem azt tették. S kikből áll e választmány? Nem köztisztületű hazafiakból-e, kik közelebbi tizenkét év alatt, a legsúlyosabb viszonyok közt is oltalmazták, ápolták, sőt fentartották a színházat? Nem gróf Károlyi György volt-e az, ki, midőn nyilvánosan nem volt szabad a színház számára gyűjteni, magán úton kétszázezer forintot gyűjtött, s oly segélylyel járult hozzá, mely nélkül csakugyan a bukás szélén állott volna? Hol voltak akkor Morländer, Bexheft, Spiegel, Beermann, Király János, Friebeisz Ferencz, b. Jósika Kálmán, b. Pongrácz Emil, Sipos Pál, Bényei Gábor, Urváry Lajos, Deák Farkas stb., a magyar irodalom és művészvilág e kérvényező ismeretlen nagyságai, hogy megmentsek «drága közintézetünket?» Hol volt Reviczky az ő «kötelesség hű» bőbeszédűségével, lármás «éberségével?» Szerkesztett-e csak egy albumocskát is az inséggel küzdő

színház javára, mint «ügyfél» és «atyafi»? Ez a hála az úgynevezett magyar irodalom és művészvilág részéről e köztiszteletű hazafiak iránt, hogy még jóakarattjokat is kétségbe vonjuk.

A színházi bizottmány és igazgatás ellen felhozott vádakát két részre oszthatni: először olyanokra, melyek megalapításában bajosan ágazhatnak el a vélemények, mert adatok, tények, számok által kell igazoltatniok; másodsor olyanokra, melyek, mint talán æsthetikai nézetek eredményei, vita tárgyai lehetnének, ha ismernők azokat a nézeteket. A kérvényezők csak árnyoldalokról és hiányokról panaszkodnak, de aztán oly árnyoldalakat emlegetnek, melyek minden fényoldalt kizárnak s az egész színházat egy nagy árnyak, hiánynak, visszaélésnek tüntetik föl. A mibe Reviczky befoly, ott bajos szabatos fogalmazást várni, ezért kár is fennakadni rajta. Lássuk a vádakát, melyek szerint a színház a bukás szélére jutott. «A színház derék, hasznavehető s népszerű régi tagjai közül sokan eleresztve» — mond a kérvény. Sokan? Én úgy tudom, hogy csak Füredy, Réthy és Tóth Soma eresztettek el a közelebbi szerződtetések alkalmával, sőt ez utóbbi saját kérelmére vissza is fogadtatott a pénztár megterheltetése nélkül. Mit érthetnek a kérvényezők az egy pár, a néhány kifejezés alatt, ha nekik három is sok? Aztán,

vajon e művészurak nem kínáltattak-e meg régi szerződésökkel, nem azért mentek-e el, mert több fizetést kívántak?

Sőt épen ezért. Az igazgató e szerint tartozik minden fizetésjavítást kívánó művésznak eleget tenni, mert az irodalom tagjai úgy kívánják, mert különben mint a színház «atyafiai és ügyfelei» tüstént agyonlövik — egy kérvénnyel. Így a hírlapok lassanként a fizetésjavítást kívánó színészek közlönyeivé válnak s az egyesek érdekei emelkednek a színház érdekei fölé. Keveset értek a színházigazgatáshoz, de csekély tapasztalást kell belátnom, hogy a journalistika ily eljárása hová vezet. Aztán ily nemű elbocsátás most először történik-e a Nemzeti Színháznál? Nem volte-e oly idő, midőn szintén pénzügyi kérdés miatt a magyar drámai művészet elsőrendű tagjai bocsáttattak el? Miért nem kérvényezett akkor is Reviczky? Kovács Ödön, Kun Pál, Szász Béla nem voltak a magyar irodalom tagjai. De az volt Remellay, Szabó Richard, Medve Imre stb. miért nem kérvényeztek akkor is, miért tisztelik meg csak Radnotfayt e nagyszerű föllépéssel?

«A pénztár új, szükségfölötti s haszon nélkül csupán a számot szaporító tagok szerződése által kimerítve — folytatják Reviczky és társai. A kérvényhez nem lévén a vádpontokat igazoló emlékirat mellékelve, nem tudja az ember, kik e haszontalan, szükségfölötti

tagok? operaiak-e, vagy drámaiak? Az operához nem értvén, nem szólhatok hozzá. Hogy a drámai tagok közt új, szükségfeletti, haszontalan tagok volnának, nem vettem észre. Egyébiránt az a felfogástól is függ. Az aláírók között vannak olyanok, kik Bajza Jenő *Zách Felicián*-ját jeles műnek tartják, míg a dráma bíráló választmány tagjai közül többen ellenkező véleményben vannak.

Egészen más az, hogy a pénztár kimerítve: ez már nagyon is pozitív kérdés, a hol számok döntenek. De mit tesz e pénztárnak e kimerítése? Azt-e, hogy Radnotfay túlment a rendes budgeten, többet költött, mint a hogy szabad lett volna, zavarba hozta a színház pénzügyét? Vagy csak azt, hogy mindazt kiadta, mit kiadnia szabad volt, bár nem helyesen, s nem takarított meg semmit, holott valamit megtakarítani lett volna kötelessége? Nem tudom, de ha tudnám, se szólhatnék hozzá, mert nem ismerem a színház budgetjét s általában semmi nemű pénzügyi pozitív adatom nincs. A kérvényezők hihetőleg birtokában vannak mindazon adatoknak, melyek e vádpontot támogatják. Reményi Ede alkalmasint mihelyt Olaszországból hazajött, első gondja volt, hogy megvizsgálja a színház pénzügyi állását; Szegfi Mór a szerkesztéstől fennmaradt idejét szintén az adatok kikutatására fordította, így Udvardy Vincze, Színi Károly,

őt mindenről értesíti, a mi a függönyök mögött történik. Így a többi kérvényező urak is bizonyosan egy csoport adatot halmoztak össze e vádjoknak a szükség esetében támogatására. Kár, hogy a kérvényhez nem csatolták az adatokat. Így vádjok csak nagy általánosság, mely nem bizonyít, hanem épen bizonyításra szorúl. De mondhatni: nem közöltek-e a lapok elég visszaélést, kivált a múlt «félévi» *Magyar Sajtó* és *Családi kör*. Valóban e lapokban sok olyat olvashatott az ember, mik e vádat némileg támogathatnák. De hihetek-e én könnyen a múlt félévi *Magyar Sajtó*-nak és *Családi kör*-nek, midőn a *Magyar Sajtó*-ban egy reám vonatkozó tényt, továbbá egyik czikkem lényegét egészen elferdítve olvastam, midőn a *Családi kör* egy ártatlan novellából oly valamit kerekített ki, a mi nincs benne? Alkalmasint nem rossz akaratból történt, hanem egyébből. Némely írónak és művésznek nagyon nobilis phantasiája van; könnyen összezavarja, megmásítja az eszméket, adatokat, miből aztán valami olyan kerekedik ki, minek kevés a tényleges alapja. Hányszor nem tapasztalják, hogy holmi semmiségből mily iszonyú pletyka keletkezik. Aztán egészen más hírlapba írni valamit halomlás után, melyet jobban értesülés esetében visszavonhatni; egészen más nagy zaj közt váddal lépni föl s a legfelsőbb helyen. Ily esetben el kell készülvén lennünk mindenre, s

kétségbe vonhatlan adatokkal és hiteles tanúkkal támogatnunk vádjainkat. A kérvényezők tudják, hogy mily adataik és tanúik vannak, de tőlem nem kívánhatják, hogy akár czáfolatukba, akár támogatásukba elegyedjem.

«Az æsthetikai szempontok elhanyagolva» — folytatja a kérvény. E vád is meglehetősen homályos. Azt teszi-e, hogy a színházunk igazgatásában az üzleti szempont túlnyomóbb az æsthetikánál, vagy, hogy általában æsthetikai szempontról szó sem lehet? Sajnálom, hogy nem vehetem ki tisztán a vádat, mert legalább egy részben hozzá szólnék. De egy megjegyzést még sem nyomhatok el. Ha végig tekint az ember a kérvényezők során, alig van egy-néhány, kinek æsthetikai szempontjairól tudna valamit a világ. Én legalább Oldal, Eltér, Kulifay, Kulcsár, Kiroly, stb. æsthetikai nézeteinek még hírét sem hallottam. A kiket ismerem is, annyira különböznek egymástól, hogy nem okoskodhatom ki, így együtt minő æsthetikai nézetek uralmát követelik a kérvényezők. Dobsa és Zilahy dramaturgiai szempontjai nagyon különböznek egymástól, ezt mindenki tudhatja, a ki a *Szent István* című dráma fölötti vitákat olvasta. Zilahy Molière *Tartuffe*-jét gyenge műnek tartja; hibáztatta az igazgatót, hogy miért adatja épen ezt a Molière vígjátékai közül. Nem hiszem, hogy pártolná Riedl, vagy Hegyi Gyula csak a classicismus

híréért is. A mi a kérvényező zenekritikusokat illeti, természetesen, mint laikus nem szólhatok szempontjaikról, de annyit észrevehettem én is, hogy meglehetősen következtelenek. Reményi ugyanegy hónapban, ha nem is ugyanegy lapban, magasztalja az olasz zenét s nevezi a Wagner zenéjét egyedül igaznak. Ábrányi saját lapjában egykor keveset tartott Reményi művészetéről, most egekig emeli. Minő æsthetikai szempontok ezek? Hogy tudhassa az ember mit értsen a kérvényezők æsthetikai szempontjain?

IV.

Mint valamely miniszternek, egy csoport jegyzékre kell válaszolnom. Lássuk az első nagy hatalmasságét. Reményi csodálkozik, hogy én, saját vallomásom szerint, a zenéhez nem értve, beleszólok, itélni merek, e mellett ignorálok és ferditek. Továbbá megjegyzi, hogy velem valami olyat hitettek el, a miből semmi sem igaz, s hivatkozik a *Zenészeti Lapok*-ban megjelent cikkeire. Hogy a zenéhez nem értek, még egyszer ismétlem, de egyszersmind hozzáteszem, hogy csak oly részhez szóltam, melynek megítélésére elég egy kis általános aesthetikai képzettség meg egy kis logika. Reményi rosszul van értesülve; velem senki sem hitetett el semmit, saját szemeimmel győződtem meg a dolog valóságáról. Az egész így történt. Meglátogattam egyik barátomat, hol több jó ismerősömmel találkoztam. Itt kezembe akadva a *Hon* 169. és 170-ik számai, elolvastam a tárczában Reményinek Wagnerről írt cikkeit. «Ily cikkeket — mondám

barátainnak — én is tudnék írni, noha nem értek a zenéhez; nincs benne egyéb frázisnál, s oly nemü tájékozottságnál, melyet akármelyik lexiconból megszerezhetni». «Nem az abban a nevezetes — mondá házigazdánk — hanem az, hogy Reményi, a ki itt oly határozott, sőt tulzó pártállást foglal el Wagner mellett, nemrég majdnem úgy magasztalta Mayerbeert, Rossinit, Donizettit, Verdit, az olasz operát, szóval sok oly dolgot, melyek Wagner elméletével és gyakorlatával a legjelesb ellenkezésben vannak». Ezzel hirlapcsomagjaiból kivette a *Zenészeti Lapok* 1862-ik 29-ik számát, melyben Reményi berlini diadalát írja le. Elolvastam az illető czikket. Barátomnak igaza volt. Reményi Meyerbeert nagy embernek nevezi s a többi közt így ír róla: «Meyerbeer elmondhatja, hogy lyrai és drámai zene netovábbját (a *Hugenották* negyedik felvonását) teremtette; nyugodtan meghalhat, miután saját műve által emelt magának *elévülhetlen* emléket, s már *élve átlépte az üdvlelde küszöbét*». Vajon így nyilatkozik-e Meyerbeerről Wagner is az *Oper und Drama* czimü művében, melynek bevezetését a *Zenészeti Lapok* is közlik, s melynek töredékeit Reményi is idézi a Wagnerről irt czikkében? Nem támad-e Meyerbeerre a legkiméletlenebben, nem nevezi-e operáit olyanoknak, melyekben szerinte az operai tévirány s legundokabb,

a leglealázóbb alakban jelen meg? Vajon Reményi nem visszhangozza-e Wagner e szavait általánosságban, nem nevezi-e az ugynevezett jövő zenéjét örök igazságnak, magát Wagnert titánnak? Melyik itt már az örök igazság, a *non plus ultra*, a Wagner vagy Meyerbeer iránya-e? Reményi közvetve vagy közvetlenül mindeniket dicséri, vagy megtámadja, a mint kedve szöszszen vagy szüksége van reá.

Barátom azután egy más cikket adott kezembe a *Zenészeti Lapok* idei 38. 39. 40. 41. 42. és 43-ik számait, melyekben Reményi olaszországi utját írja le. Ezeket is elolvastam. A 43-ik számban mindjárt feltűnt e hely: «Nincs egy-egy nehezebb feladat, mint talpra esett s igazán kedélyes humorral töltt buffooperát írni; az e nemben sikerültek aztán elévülhetlenné is válnak. Hányszor hallottam már Rossini *Sevillai borbély*-át vagy Párisban, midőn még a páratlan művész Lablanche élt; hányszor gyönyörködtem Cimarosa *Matrimonio segreto* című dalművében. De az is igaz ám, hogy az ily remek buffooperák előadásának sikere nem a tulzott bohóczkodó, de igazán finom humoros előadástól függ».

Továbbá a 42-ik számban dicséri Verdit, hogy olasz melodikus génuszát összekeveri a német (de nem Wagner-féle) irmodor saját-ságaival. Utolsó két dalművét nagyra becsüli

s így kiált föl: «*Ha melodikus forrása ki nem apad*, jogosan lehet tőle várni, hogy ezután inkább a valódi, mint az álműzsáknak fog élni és hódolni». A 43-ik számban Donizettit illetőleg így sóhajtoz: «Edgardo, Donizetti géniszának az elévülhetlen ideálja!» Illik e mindez egy annyira tulzó Zukünftler szájába, a minőnek Reményi mutatja be magát a «*Hon*»-ban? Dicsérheti-e az az olasz operát, aki így ír Wagner irányáról az operában: «A rosszakarát — mond Reményi — a tehetetlenség, a mozdulatlan tétlenség, a kiczirkalmazott formákban való undok dörzsölés, a sötétebb korszakokban fölállított sablonok bálványimádása, szóval a nyegleségnek nyerészkedésre és hatásvadászatra alapított hazug pagodája le van rombolva, megsemmisülve Wagner örök igazságra fektetett zenéje által». Vajon kikre érti mindezt Reményi, ha nem a régibb, kivált az olasz operairókra? Azonban ő azzal védi magát, hogy miért ne dicsérhetnők Wagner mellett az olasz opera most ébredő szebb jelenségeit, Shakespeare mellett a többi jó drámairót? Oh igen! Ezt bizvást teheti egy objektív kritikus, ki a különböző irányok fény- és árnyoldalait feltüntetni igyekszik, de nem az, ki oly tulzó pártállást foglal el, mint Reményi. Aztán itt nem a kisebb és nagyobb tehetségekről van szó, hanem az opera két oly irányáról, melyek egymással életre-halálra

küzdének. Ime az okok, a miért én, mint laikus is, merhettem meglehetősen következtetéssel vádolni Reményi urat. A mi a Petőfi-szoborra begyűlt pénzt illeti, senkit sem gyanúsítottam egyetlen szóval sem; örvendek rajta, hogy a pénz biztosan kamatoz s óhajtom, ha már czikkeim nem kamatozhatnak a színház javára, kamatozzanak legalább Reményi urnak annyit, hogy azután jobban meggondolja a mit ír s a mit aláír.

A második jegyzék a *Családi Kör* szerkesztőségétől van hozzám intézve. Emlékezhettek arra e lap olvasói, hogy ez évelejen egy *Nők a tükör előtt* című novellát irtam, melyben a többek közt nem általában az írónőket, hanem csak az írónők bizonyos faját igyekeztem ki-gunyolni, oly fajt, melyet nem hiszem, hogy még a *Családi Kör* is oltalmába vegyen. Novel-lám e pontját három oldalról támadhatni meg: vagy azért, mert nincsenek oly írónők, s ha igen nem oly számosan, hogy szatira tárgyai lehessenek; vagy mert hívtelenül festetem; vagy mert műveimnek egy csepp aesthetikai becase sincs. A *Családi Kör* nem ezt tette, hanem fogta magát s *Néhány szó a nőnem érdekében* cím alatt (neki az írónő és nőnem ugyanegy) egy hosszú czikket irt, mely így kezdődik: «Az öreg tudta, hogy az írónők nem igen szoktak kötni és himezni», írja Gyulai Pál a *Koszorú* egyik közelebb megjelent szá-

mában, és nem először történt, hogy Gyulai éles gúnyainak és kiméretlen nyilvános bevédelások tárgyává teszi az irónöket. Semmi szóm nem volna hozzá, ha egyes példányokra vonatkoznának vádjai; minden állásnak és osztályuak vannak ép ugy becsülésre méltó, mint kigunyolásra alkalmas példájai és a kinek, mint Gyulainak, kiváló hajlama van a gunyorra, inkább az utóbbiakat választja költészete tárgyául. De Gyulai nem egyes példányokról nyilatkozik ilyen becsmérőleg hanem az egész osztályról; most azt mondta, hogy az irónök nem szoktak kötni meg himezni másutt meg, valahol a *Szépirodalmi Figyelőben*, kétségbevonja, ha jó anyák lehetnek, egy harmadik és negyedik alkalommal meg egyéb nemes női tulajdonokra tartja őket képteleeknek, szóval a ki Gyulainak egyes nyilatkozatait egy egészszé foglalja össze, annak lehetetlen az irónőben mást, mint nevetséges, szánandó, vagy épen megvetendő teremést látni». A *Családi Kör* elhallgatta, hogy én novellát irtam. Olvasója azt hihette, hogy én értekezést irtam s az nem az irónök bizonyos faja, hanem általában az irónök ellen van intézve. A mit novellámból idéz, s a mire építi értekezése jó részét, az nem az író objektív véleményeként van oda írva; hanem mint a novellaiszemély subjektív meggyőződése. Vajon szabatos eljárás-e ez; vajon nem olyasmit kere-

kitett e ki a *Családi Kör* novellámból a mi nincs benne? De menjünk tovább. Nem igaz, hogy több ízben irtam az irónők ellen. Csak egyszer fejtegettem az irónők kérdését az 1858-ki *Pesti Napló*-ban. A *Szépirodalmi Figyelő*-ben erről soha egy betűt sem irtam, s kétlem, hogy más is azt s úgy írta volna, mint azt a *Családi Kör* állítja. Hogy én mennyire s mint nem vagyok barátja az irónőjének, azt elég bőven kifejtettem a *Pesti Napló*-ban. Ha a *Családi Kör*-nek polemiára volt kedve, vette volna e cikket alapul s ne adott volna számba elferdített vagy együgyűen formulázott ellenvetéseket, s ne írta volna polemiáját úgy, hogy olvasója azt sem tudhatja, mi van mindebből a novellában s mi nincs.

Szóval a *Családi Kör* azt a dolgotomat toltta előtérbe, melyben semmi nincs az irónők ellen, a miben pedig van, egészen mellőzi s kénye, kedve szerint állítja föl a tételeket, hogy annál kényelmesebben czáfolhassa meg. Azonban mindezt nem panaszkép mondom, én már hozzászoktam az ilyesmihez, tőlem írhat akármit a *Családi Kör*, csak azt ne kívánja, hogy könnyen higgyem a mit ír. Hiszen, uramfia, legujabb számában is olyat állít rólam, minek nincs alapja. Azt mondja, hogy Reviczky Szevérnek fiatalságát hibául róvom föl. Hol van erről egyetlen szó is első és második cikkemben, melyekre a *Családi Kör* hivatkozik?

De elég ebből az unalmas dologból ennyi. Lássuk a *Hölgyfutár* és Reviczky Szevér, ha nem is ugyanazonos, de együttes jegyzékét. Elfogadva a fegyvernyugvást, nem folytatom tovább polemiámat a kérvényezők ellen, sőt e nyilatkozatukra is csak egy pár rövid megjegyzést teszek. Először: én is küzdöttem oly akadályokkal, a minőt ők emlitenek, de tekintetbe vévén a körülményeket, mégis tudtam irni. Reviczky kedvező helyzetét senki sem emlegette se kárörömmel, se a nélkül; én részemről nagyon kedvezőtlennek tartottam eleitől fogva. Hogy a kérvényezők tanultak valamit eljárásuk bírálatából, s emlékiratot készítettek, az nagyon örvendetes; jobb későn is, mint soha; hogy a *Pesti Napló*-nak nincs része a kérvényben, azt mindenki tudta, de az, hogy semleges volna, nem áll, mert annyira nem kedveli a kérvényt, hogy még eddig mint ténnyt sem regisztrálta. Egyébiránt rám nézve tökéletesen mindegy lesz vala, akár pártolja a kérvényt, akár nem. Ha pártolja, csak sajnálkoztam volna a szerkesztőn, hogy oly kevés belátása van, mint egyik dolgozó-társának, ki semmi tekintetben nincs hivatva, hogy e lapnak irányt adjon.

HAMLET.

Tragédia 5 felvonásban. Irta Shakespeare, fordította Vajda Péter. Előadatott a Nemzeti Színházban 1863 augusztus 22-én. Paulai és Paulainé, a kolozsvári Nemzeti Színház tagjai mint vendégek.

Csak helyeselni lehet, hogy vidéki színészeink jobbjai koronként egy pár vendégszerepben fellépnek színpadunkon. Nemzeti Színházunk még sokáig nagyrészt a vidéki színészekből fog újoncsozni s egy pár jó újonczra nagyon szükség volna. Paulai mindenesetre első sorban áll azok között, kikből adandó alkalommal újoncsozni lehet. Nem mindennapi tehetség, ha nem is kifejlett művész. Nagyobb szerepei szellemét nem fogja föl egészben helyesen, de a mit felfog, néhol meglepően játszsza. Az arcz- és szemjátékban nem erős, mozdulatai sem kitünőek, inkább csak kézjátéka sikerül, de hangja tiszta, rokonszenves, szavadata elég szabatos, kivált az élénkebb helyeken, mert a nyugodtabb percekben néha holmi prédikáló hangba esik

belé, de leginkább örvendhetni annak, hogy hajlama és képessége van a pathosz kifejezésére, a mi színészetünkől, részint ferde elméletek nyomán, részint a tehetség hiánya miatt, kivált az ifjú nemzedékből kezd majdnem egészen kiveszni. Azonban, hogy e méltánylatunk mellett is egyenesen kimondjuk, hogy a czímszerep nem sikerült Paulainak, azon senki sem fog csodálkozni, a ki *Hamlet*-et figyelemmel olvasta. Hamlet a legnehezebb szerep Shakespeare drámáiban, mert a legcomplicáltabb motívumok szövevénye, s nagyon ritkán egyesülnek valamely színészben oly tulajdonok, melyeknek úgyszólván chemiai összeoldásából kell előállítani e jellemet. Hamletben egy hős, egy finom udvari, egy éles elméjű tudós, egy erényes ember, Dánia reménye elveszését sajnálja Ophelia. S valóban mind ebből van valami Hamletben, de a hőst a beteges lelkiismeretesség és kétely gyávává és cselszövővé teszik, csak akkor gyúlad föl tettereje vagy hősisége, midőn mozgékony phantasiája heves indulatba ejti, mikor azután, mint rendesen a fontolgotó tétlen emberek, balságokat követ el; a társaságkedvelő derült udvari finomságába a bizalmatlanság, melancholia, gúny epéje olvad, mely néha egész a durvaságig ragadja; a tudós éles elméje csak sophismákat gyárt tétlensége palástolására, meghasonlásba hozza a világgal s ön-

magával, hogy már-már se esze, se szíve nincs helyén; gyöngesége majd minden erényét bűnre változtatja s egy nagy tett örve alatt, a melyre képtelen, nemcsak másokat csal meg és sodor veszélybe, hanem önmagát is; és végre Dánia reménye, a helyett, hogy atyját megboszulja, hazáját felszabadítsa, csak önkínzó komédiát játszik, melyben mindent a véletlen dönt el.

Íme csak egy pillanatra is mily látszólagos ellenmondás, mennyi különböző elem Hamlet jellemében. S ha nemcsak az általános benyomást vesszük, ha jelenetről jelenetre vizsgáljuk, mennyi alkatrész tűnik föl még s mennyi módosulást szenved a cselekvény s a kedélyhangulat szerint mindez s mégis a jellemvonások e chaoszába mily egységet tudott önteni a költő. A különféleség ez egységét visszatükrözni bármely színésznek nehéz, még akkor is, ha minden ide szükséges tulajdon megvan benne, mert a vegyítés aránya és módja az, a mi itt leginkább dönt. Néhány kitünő színésztől láttam Hamlet szerepét itthon és külföldön, de mindenikben éreztem valami hiányt, a miről hirtelenében magam sem tudtam volna számot adni. Egyik a finom udvari ember modorára helyezett több súlyt, mint a mennyit kellett volna; a másik a kitérő jelenetekben fejezett ki itt-ott olynemű erőt és szenvedélyt, melyek ellenkezésben

vannak Hamlet tehetetlenségével ; a harmadik a szójátékot és élczet nem tudta jól beleolvasztani a melancholia alaphangulatába ; a negyedik alig emelte ki Hamlet szellemi és rangbeli fensőségét, melylyel kivált a nyugodt pillanatokban egész környezetén uralkodik ; az ötödiknél a tettető és valódi Hamlet különbségei igen élesen állottak egymással szemben, holott mintegy fokozatosan, úgyszólva egymásba kell játszaniok, kivált az Opheliával való híres jelenetben. De elég. Nagyon halvány vonásokban élnek emlékemben az előadások benyomásai, csak arra emlékszem élénken, hogy a mint említettem, mindig éreztem valami hiányt és soha egészen nem állott előttem az a Hamlet, a kit Shakespeare oly mély psychologióval és erős phantasiával rajzolt. De épen azért, mert elméletből és tapasztalatból tudom, mily nehéz e szerep, sokkal engedékenyebb szemmel nézek benne végig akárkit, mint másban. Bizonyára egy vidéki fiatal színésznek kétszeres joga van ez engedékenységre mindnyájunk részéről s valóban örömet méltányolnám Paulai Hamletjét, ha észre vettem volna, hogy igyekszik valamennyire a szerep mélyére hatni. A baj az, hogy úgy látszik, nem érti szerepét s csak egy búsongó heves ifjút állít elénk, a ki atyját meg akarja boszulni. A legegyszerűbb általánosságban fogta föl a sokoldalú s any-

nyira complicált szerepet s kivált a melancholia humorának s az önkinzó gúnynak egyetlen hangját sem hallatá. Csak a harmadik felvonás negyedik jelenete sikerült vendégművészünknek, midőn Hamlet anyjára támad, mint oly hely, mely kevésbé complicált a többinél, s melyet a heves felindulás kevésbé árnyalt pathosza is hatásossá tehet. Azonban, midőn Paulai Hamletjét nem méltányolhatjuk, örömet méltányoljuk szép tehetségét, mely könnyebb, hozzávaló szerepekben bizonyára még inkább ki fog tűnni.

Paulainé a királynét adta, elég gondosan; kár, hogy ez az egyébiránt tehetséges és gyakorlott színésznő szavalatát bizonyos méltóságos hanghordozás csaknem modorossá teszi. A többi szerepekről legyen elég annyit megjegyeznünk, hogy Tóthot és Prielle Kornéliát kivéve, mindnyájan gyöngén és készületlenül játszottak, sőt Tóth és Prielle Kornélia sem játszottak úgy, a hogy tudnak. Hogy a tragédia nálunk nem jó lábon áll, hogy az 1830—1848 közti korszakhoz képest hanyatlik, azt ezelőtt hat évvel elég bőven kifejtettem a *Budapesti Szemlé*-ben. Azóta a viszonyok keveset változtak; most csak annyit adok még hozzá, hogy ezen se subventio, se igazgató, se petitio nem segíthet. Új tehetségeket teremteni nem áll hatalmunkban; a meglevő többé-kevésbé jeles tehetségek közös törekvése te-

het legtöbbet s így leginkább színészeinktől függ, hogy ne haljon ki köztünk a drámai művészet tulajdonképi fönsége. Színészeink a mily kedvvel s készüllettel játszanak némely vígjátékot és drámát, nagyrészt épen oly kedvetlenek a tragédiában, kivált a Shakespeare-éiben, melyeket jobbadán még csak Egressy Gábor tart fenn színpadunkon. Nem mulasztjuk el erről adandó alkalommal többször és bővebben szólani. Most még csak a Shakespeare-fordításról akarunk egy pár szót kockáztatni. *Julius Caesar*-t kivéve, Shakespeare drámái művészietlen vagy magyartalan fordításban adatnak színpadunkon. *Lear király*-t nem Vörösmarty, *Coriolan*-t nem Petőfi fordítása szerint adják. Igaz, hogy főbb színészeinknek, kik tizenöt-húsz év óta játszszaák valamely fordítás szerint szerepeiket, bajos és kényelmetlen egy egészen új fordítást betanulni, de talán Shakespeare, meg aztán Vörösmarty és Petőfi tehetnének e tekintetben kivételt. A Vajda Péter *Hamlet*-fordításánál, mely elég művészietlen és magyartalan, nincs ugyan jobb, de vajon a Kisfaludy-társaság nem igyekszik-e Shakespeare meghonosításán, vajon a színházi bizottság és az igazgatóság nem tesznek vala-e jobban, ha azzal az összeggel, melyet két drámai jutalom kitűzésére fordítottak, a Kisfaludy-társaság törekvését támogatják? Az akadémia két drámai jutalma

untig elég, ezeket sem igen koronázza a siker, s egy teljes és jó magyar Shakespeare fölé nagyon sok koszorúzott és koszorúzandó drámával. Némely lap vádolja az igazgatóságot az eredeti drámirodalom elhanyagolásával. Nem vizsgáljuk, mennyiben alapos e vád, de azt bátran kimondjuk, hogy részünkről nem abban látjuk az eredeti drámairodalom előmozdítását, ha csak egy párszor adható eredeti dráma betanulásával kinozzuk színészeinket és Shakespeare meghonosítását s gonddal adatását nagyobb nyereségnek tartjuk mind az irodalomra, mind a színművészetre nézve a drámajutalmak kitűzésénél.

BÁNK BÁN.

Tragédia 5 felvonásban. Irta Katona József. Előadatott a Nemzeti Színházban 1863 augusztus 26-án Paulai és Paulainé, a kolozsvári színház tagjai mint vendégek.

Bocsássanak meg olvasóim, hogy ismét egy régi színműről írok. Bizonyára nem tartozik jó tulajdonaink közé, hogy közönség, színész, kritikus egyaránt csak új dolgokon kap. A nagy vagy kitűnő költők művei mindenesetre nagyobb tiszteletben részesülhetnének nálunk. Mily szép volna például, ha közönségünk nemcsak az új színművek előadásán jelenne meg nagyobb számmal, ha lennének nagybecsű kedvencz darabjai, melyeket örömet nézne mindig; mily szép volna, ha színészeink néhány örökbecsű mű lehető gondos előadásában helyeznék főbüszkeségöket; ha néhány nagyobb-szerű szerepet folytonos tanulmány tárgyává tennének, s így évenként az egész drámai személyzet mintegy bemutatná tiszteletét egy-egy nagy költő és saját művészetének fönsége iránt; mily szép volna, ha a kritikus a helyett,

hogy az igazgatás gazdasági kérdésével foglalkozik, a színészek játszását bírálná, kivált oly szerepekben, melyek az analysist megérdemlik. Angolországban nemzedékről nemzedékre száll a Shakespeare iránti tisztelet; Franciaországban Molièret épen úgy megtapsolják most, mint ezelőtt kétszáz évvel. A németnek ugyan nincs se Shakespeareje, se Molièreje, de Schillerjét és Goethéjét szintén kitünteti és Shakespearet annyira meghonosította szinpadán, hogy népszerűbb nemzeti költőinél. Az 1849. év előtt nálunk is tapasztaltunk némi ilyes törekvést, mely legalább kezdetnek elég volt. Egressy Shakespeare meghonosításán fáradozott, Lendvai versenyzett vele. Néha a közönség csak azért ment színházba, hogy lássa, vajon Othellót vagy III-ik Richardot Egressy vagy Lendvai játszása-e jobban. Egy pár jelesb eredeti drámát nagy kedvvel, gonddal adtak, ha nem is teljes sikerrel. Katona *Bánk bán*-ját színészeink élesztették föl hamvaiból. Volt idő, midőn e műben minden kis szerepet legjelesb színészeink játszottak. Egressy, Lendvai, Bartha, Szentpétery, Fánecsy, Jókainé, Lendvainé stb. együtt s egymást támogatva működtek. Közönség, kritika egyaránt érezte e hatást és visszahatott reá. Most Shakespeare meghonosítása majdnem egészen megszakadt. A lefolyt tizenöt év alatt csak két újabb Shakespeare-fordítás

fordult meg színpadunkon. *Antonius és Cleopátra*-t alig láttuk egy párszor s már a lomtárba került. Jelesb eredeti színműveink gyakoribb és kedvvel adatása lassanként kezd kimenni divatból. *Bánk bán*-t 1857 óta, mikor adatása újabban megengedett, alig láttuk egy párszor. Másfél év óta senki sem rántja elő, egy vidéki színésznek kell feljönni, hogy a legjobb magyar tragédiában ismét gyönyörködhesünk, ha ugyan gyönyörködhetni, midőn a színészek egy része szerepét sem tudja jól s az egész előadás vontatott, összevágás nélküli. Ezt érdemli-e a legjobb magyar tragédia? Így tesz-e eleget a Nemzeti Színház egyik főczéljának, mely a magasb drámai művészet fejlesztése?

Mindez nem az igazgatóság ellen van intézve. Nem vagyok egy véleményben szépirodalmi lapjaink nagy részével, melyek minden baj okát az igazgatóban keresik. Az igazgató rákényszerítheti a színészeket jobb repertoírra, több próbára, nagyobb pontosságra, de szellemet, törekvést oly kevésbé önthet beléjük, mint a közönségbe részvétet a tragédia iránt, mint a kritikába eszmét és elveket. Részemről az igazgatót legkevésbé hibáztatom, hanem első sorban a színészeket, aztán a közönséget s végre a kritikát. Nincsenek nagy követeléseim s csak annyit óhajtok, a mennyi lehetséges. Néhány örök becsű tragédia, egy

pár moliére-i vígjáték jól betanulását és gond-
dal adatását óhajtom, melyek mintegy ünne-
pnapjai legyenek a drámai művészetnek s
melyekben minden szerepet, még a legcseké-
lyebbet is, a legjobb. erők vállaljanak el. E
néhány mű, ha színészeink évenként több-
ször ismétlik s nem csupán szükségből rántják
elő, lassanként mind tökéletesben fog előadatni.
A főszerep-játszó oly támogatásra talál társai
részéről, mely emelni fogja lelkesedését, s így
ő is hajlandóbb lesz viszonszolgálatkép más
ily szinmű csekélyebb szerepében is föllépni.
De a színészek ilynemű törekvése nem lehet
tartós, ha a közönség nem kíséri részvéttel,
ha csak új szinműre gyűl fel nagyobb szám-
mal, ha általában közönyös oly művek elő-
adása iránt, melyek a színész tehetségét és
tanulmányát leginkább megpróbálják. E törek-
vést és részvétet éleszteni a kritikának volna
feladata. Azonban nálunk a kritika többet
foglalkozik a szerződtetési kérdésekkel, a szin-
észek fizetésével, mint játékával; az örök-
becsű művek előadásáról, ha nem ujdonság,
épen hallgat, vagy ha néha szól, ritkán mond
egyebet üres phrasisoknál.

Ily gondolatokkal tépelődve egész előadás
alatt, talán kevesebbet figyeltem az előadásra,
mint kellett volna. Annyit mégis ki merek
mondani, hogy a czímszerep csaknem úgy
felül van Paulai erején, mint Hamlet. Bánk

jelleme is sokkal bonyolultabb, mintsem egyetlen uralkodó szenvedély rajzával, melyhez, úgy látszik, Paulai leginkább ért, ki lehessen emelni. Csak nagy általánosságban fogta fel szerepét, s ez általánosságban is voltak hibák. Bánk nem oly ifjú ember, mint Paulai élénk állította; mindenesetre negyven és ötven közti férfiú; büszke, méltóságos oligarcha, ki nemcsak környezetének, hanem a királynének is imponál. Örömmel jegyezzük meg, hogy a részletezésben, mely különben Paulainak nem erős oldala, egy pár sikerült mozzanatot vettünk észre. Ilyen volt például az első felvonás vége, midőn a rejtekajtóból előjő. Paulai a meztelen kardot nem emelte magasra, mintha valakit meg akarna ölni, mint azt nem egy jeles színész tette már szinpadunkon. S ez így van jól. Bánk az előbbi jelenetben, midőn bejő és visszatántorog, hűtelennek hiszi nejét, mert kezét az előtte térdeplő Ottó kezében látja; ezért benn rejtekben kardot húz, hogy megrohanja Ottót; azonban tanúja levén Melinda boszus felindulásának, a ki visszautasítja Ottót, megcsendesedik. Az ok elenyészett, a miért megrohanhatná vetélytársát s midőn később meztelen fegyverrel s magánkívül jő ki rejtekéből, a fegyver semmi egyebet nem jelent, mint szórakozottságát; elfeledte visszadugni s egész nagy felindulása a királyné párbeszédére vonatkozik. Az utolsó felvonás-

ban is egy pár hely igen sikerült Paulainak; kár, hogy Bánk fokozatos megsemmisülését kevésbé tüntette ki, pedig a költő nagy súlyt helyez. Paulainé sok méltósággal játszotta a büszke királynét, sőt a multkor tőlünk megrott méltóságos hanghordozása is itt inkább helyén volt, mint *Hamlet*-ben. Azonban a finomabb, kivált a daemonias árnyalatokat, ő sem emelte ki, s egészen csak a büszkeségből dolgozta ki szerepét.

Prielle Kornélia Melinda szerepét sokkal sikerültebben játszotta, mint a multkor az Opheliát. Kivált az örülési jelenetekben volt kitűnő. Az első felvonásbeli jeleneteivel már kevésbé lehattunk megelégedve. Melinda sokkal ártatlanabb, szelidebb és naivabb, mint a hogy ő fogta fel. Épen e szelídség, ártatlanság és naivság sodorják örvénybe. Ez különösen az Ottóval való jelenetekben érvényesül, a kit mintegy bátorít még akkor is, midőn visszautasítja szerelmét. Arra is figyelmeztetjük a tisztelt színésznőt, hogy a harmadik felvonás első jelenetében e szép helyet:

Nem, azt ne mondja az udvar, mert hazud'
Mindenkor, ez ne mondjon engem annak;
Ah én szerencsétlen vagyok (*földre rogy*).

ne hagyja elsiklani. Melinda nem meri kimondani azt a gyalázatos szót, a mivel vádolják; szízi szemérme még most sem hagyta el.

Az *annak* szót valami oly hangon kiemelni, mely mindezt éreztesse velünk, s melylyel némi átmenetes ellentét legyen a kitörő fájdalom, mely alatt összerogy.

Legjobb volt Tóth, mint Biberach. Ez legjobb szerepeinek egyike, s nem sok gyakorlat és tanulmány kellene még hozzá, hogy az eltakartabb célzatokat is érthetőkké tegye a közönség előtt. Különösen ajánljuk, hogy az első felvonásban jobban emelje ki azt, midőn Ottóval beszélve, tulajdonkép a rejtekben levő Bánkhoz szól, s a végső jelenetben némi erős felindulásba vegyítse a gúnyt. Okát maga a jelenet eléggé kimagyarázza. Biberachot a rossz fizetés, kevés haszon s még hozzá a veszély ingerlékenynyé tették. Heveskedett és őszintén, pedig ebből nem húzhatni hasznot. Eszélye csak egy pillanatban hagyta el, csak kissé engedett a szív felindulásának, s íme életébe került.

Nem hagyhatjuk említés nélkül Szigligeti Annát Izidora szerepében. Ez a fiatal színésznő, tehetségéhez képest, néhány hónap óta szép fejlődésnek indult. A minap a *Menekültek*-ben, midőn Szilágyiné helyett lépett föl, részesült érdemlett tapsokban. Ma szintén kitünt s a mi több, oly szerepben, melyet rendesen minden hatás nélkül játszanak szinpadunkon. Nem tudjuk, miért, e színésznőt folyvást gúnyolja s csaknem üldözi egy pár lap. Azért-e, mert a

nevezetesb színésznők ellen nem mervén szólni, egy kezdőre kényelmesebben kiönthetik mérgeket, vagy azért, mert oly férfi leánya, ki nek drámairodalmunkban s a Nemzeti Színház körül nem mindennapi érdemei vannak? Nem tudjuk, de mindenesetre nagy szegénység.

A többi szereplőről jobb nem szólanom.

BRANKOVICS GYÖRGY.

Tragédia 5 felvonásban. Irta Obernyik Károly. Előadatott a Nemzeti Színházban 1863 szeptember 9-én.

Eművet leginkább Egressy játéka tartja fenn, ki Brankovics szerepét folyvást nagy virtuo-
zitással játszsza. Nincs is e műben szorosan
véve egyéb, mint e szerepnek egy pár oly je-
lenete, mely alkalmat ad a színésznek az atyai
fájdalom hatásos rajzára.

Brankovics jellemének mint egésznek, kevés
érdeke van. A költő nem úgy bonyolítja a
cselekvényt, hogy Brankovics szenvedése, bu-
kása valóban drámai és tragikai legyen.
Ő családja és országa érdekében föláldozza a
magyarok szövetségét, melynek biztosítására
aztán kezesekül küldi fiait a török udvarba.
Az ember azt várja s a fejlődés is úgy indul,
hogy midőn a magyarok győzelmesen nyomul-
nak elő a török ellen, Szerbországban forra-
dalom üt ki, mely kényszeríti Brankovicsot a
magyarok oldala mellett a török ellen indulni,
vagyé pen megfosztja trónjától Ennek követ-

keztében azután a szultán megöleti fiait, s így Brankovics mindazt földézi maga ellen, a mit hogy elkerüljön, nem borzad vissza még a hitszegéstől sem. Azonban a költő egészen más fejlődést ad cselekvényének. Brankovics lecsöndesíti az elégületlen szerbeket, hű marad a török szultánhoz s csak akkor ránt ellene kardot, midőn a török szultán arra a kósza hírre, mintha a szerbek elpártoltak volna, kiszúratja fiai szemét. Oly félreértés dönt tehát, melyet semminemű ármány nem készített elő s így csak pusztá véletlen. E miatt Brankovics szenvedése sem oly megindító, mint lett volna különben. De másfelől nem is igen valószínű, hogy a szultán csak kósza hírre kiszúrassa szemét oly ifjaknak, kiknek testvérét szenvedélyesen szereti, kivált akkor, midőn annyira érdekében van, hogy Szerbországot elvonja a magyarok szövetségétől. Általában a szultán nagyon elhibázott jellem, valamint Mara is, a ki szintén bábnak van rajzolva. Továbbá a szultán viszonya Marával kettőssé teszi a cselekvényt; szerelmöknek kevés befolyása van az egész folyamára s épen semmi a kifejlődésre.

Mindezzel nem oda izgatunk, hogy e mű kiszoruljon a repertoireból; sok ügyességgel van összeszerkesztve s Egressy játéka kiváló érdeket kölcsönöz neki, sőt ellenkezőleg azt óhajtánók, hogy minden eredeti régebbsé, melynek egy vagy más szempontból némi kiváló

érdeme van, koronként megforduljon szinpadunkon. Az ily eredeti művek száma is csekély s mindenesetre érnek annyit, mint némely, talán kelleténél többször adott, külföldi művek.

Azoknak, a kik azt hiszik, hogy a színész csak pusztán a költő szolgája, Egressy ma eléggé bebizonyítja az ellenkezőt. Jobban megalkotta a Brankovics jellemét, mint a költő. Igaz, hogy ez könnyebb a kis, mint a nagy költők műveiben, de itt is marad a színésznek elég alkotni valója. Hogy ne menjünk tovább, példa van reá: a magyar közönség előtt is eléggé ismeretes Aldrigde, ki Othello szerepében nemcsak a költő intentióit testesítette meg, a mi már magában is alkotás, hanem a megadott alapon saját phantasiájából is oda teremtett egy csoport oly vonást, melyek a jellemet mind érthetőbbé, mind hatásosabbá tették. Obernyik Brankovicsában kevés a kiváló egyéni, sőt tipikus vonás is; nagy általánosságban van tartva, majd minden árnyalat nélkül. Egressy egy elvénült hőst mutatott be, ki testileg meglehetősen meg van törve, de keblében oly erős szenvedélyek lobognak, melyek testi erejét is emelni tudják. Innen van, hogy midőn a csatából visszajő, fiaitól támogatva lép be: a nyugodt pillanatokban csendes, kimerült, szaggatottan beszél, azonban mihelyt szenvedélyei igazgatják, heves, kitörő, erélyes s mintegy megifjodni látszik. Kiváló súlyt

helyezett továbbá Egressy az apai gyöngéd-
ségre is, melyet a költő első felvonásokban
nem emel ki annyira, a mennyire a későbbi
felvonások megkivánják. Egressy Brankovicsa
mindjárt fiai nézésébe merül, gyönyörködni
látszik bennök, meg-megöleli őket, s midőn
hozzájok szól, hangja érzelmesebb, olvadáko-
nyabb. S mind ebbe Egressy némi szerb nem-
zeti vonást is olvasztott, némi erős indulatos-
ságot, mely a korhoz képest a vadsággal hatá-
ros. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy némi
szerbséget szavalatába is átvitt, mert egy
pár helyt úgy tetszett az embernek, hogy
valóban szerb beszél, a ki rosszul hangoztatja a
magyar szavakat és különös módon hangsúlyoz.
Nem a kitörő szenvedély hangsúlyát értjük,
melynek szabályait nem lehet meghatározni s
mely ritkán függ a nyelvtanítól, vagy job-
ban mondva az értelmítől, mert e kettő
egy a magyar nyelvben, hanem a nyugodt
beszédét, melylyel Egressy meglehetősen ön-
kényesen bánik. Nem tudjuk, itt jellemzési
okból beszélt-e egy párszor oly különös módon,
de ilyesmit, noha más színezettel, többé vagy
kevésbé feltűnőn, nem egyszer tapasztaltunk
nála. Sajnálánk, ha ifjú színészeink épen ezt
tanulnák el Egressytől, a kitől egyébiránt annyi
szépet tanulhatnak. De mellőzzük a gáncot.
Egressy az apai fájdalom jelenetében elég
gazdagon kárpótolt mindennemű hangsúlyo-

zást. Itt is felülmúlta a költőt, kiegészítette, helyreigazította s a fájdalom rajzát fokozatosan szerves egészszé alkotta. Csupán csak egyetlen egy mozzanatra van megjegyzésünk. Abba a helybe, midőn Brankovics megátkozza az istent, talán némi örültszerűséget kellett volna önteni, mintha nem tudná, mit beszél s mintha fájdalommal e magas fokon kifáradt volna már és csak akkor nyer erősb lendületet, midőn a bosszu indulatától vesz új táplálékot.

Brankovics nagyobbik fia szerepében Egressy Árpád tette első kísérletét a főváros közönsége előtt. Ez a fiatal színész szép reményekre jogosít. Termete deli, arcza kifejező, hangja érczes. Szavai nagyra értelmesek. Hogy inkább tisztességes szónok, mint valódi színész gyanánt szavalt, az természetes. Az indulatok árnyalatait hangban, arcban, mozdulatban csak a gyakorlat és tanulmány adja meg, a mihez sok szerencsét és kitartást kívánunk neki. A szultán szerepét Komáromy játszotta. Neki az a szerencsétlensége, hogy a legtöbbször oly szerepeket kell játszania, melyekből nagyon bajosan lehet valami érthetőbbet és hatásosabbat teremteni. Ezért nem akarjuk súlyosbítani keresztjét és csak annyit jegyzünk meg, hogy nekünk úgy tetszett, mintha egy helyt vagy a sugó, vagy emlékezőtehetsége cserben hagyta volna. A szultán meghittje, Cselebi szerepében Odry bohóskodott, hogy

miért, ő tudja. E kis szerep teljességgel nem komikus, Odry pedig annyit fintorgatta arczát, hajtogatta magát, izgett, mozgott, mintha utasításába lett volna adva, hogy ma okvetlen megkaczagtassa a karzatot. Mara szerepében Szigligeti Anna szép igyekezetet tanusított. Figyelmeztetjük, hogy első jelenetében, midőn elbeszéli szerelmét dajkájának, igen a közönségnek beszélt. Az, hogy elforduljon dajkájától, lesüsse szemét, mintha szégyelné előtte titkát, helyes felfogás, csak hogy a kivitelben oly színezetet kell adni az egésznek, hogy félre ne érthessük e törekvést. Szigligeti Annáról eszünkbe jut a *Függellen*. A minap, midőn méltányoltuk e fiatal színésznőt egy pár szerepben, azt jegyeztük meg, hogy «nem tudni miért, e színésznőt folyvást gúnyolja, csaknem üldözi egy pár lap; azért-e, mert a nevezetesebb színésznők ellen nem mervén szólni, egy kezdőre kényelmesebben kiönthetik mérgöket, vagy azért, mert oly férfiúnak leánya, kinek drámairodalmunkban s a Nemzeti Színház körül nem mindennapi érdemei vannak? nem tudjuk, de mindenesetre nagy szegénység». A *Függellen* magára vette az általánosságban tett célzást mely első sorban nem is őt illette s leczkét tart nekünk a vélemény függetlenségéről, ő, a *Függellen*. «Azt hiszszük, — mond egyedül független laptársuk — hogy midőn Gyulai Pál a rossz verseket tönkre zúzza, nem igen jut

eszébe : hogy vaiamely író atyja nem valamely érdemdús férfiú-e ? Különös, hogy egy bíráló maga ily szempontokat kíván meghonosíttatni a bírálat munkájában.» Valóban különös, de az még különösebb, hogy a *Független* ily különösséget következtet szavainkból. Azonban az a legkülönösebb volna, ha szóba állanánk a *Független*-nel, ki egy eléggé egyszerű mondatot sem képes vagy akar megérteni. Van annyi önérzetünk, hogy ilyesmi ellen ne mentegessük magunkat. Nem először teszszük s alkalmasint nem utolszor.

BULYOVSZKYNÉ BERLINBEN.

1863 szeptember.

Néhány porosz lap fekszik előttünk, melyek Bulyovszkynénak a berlini királyi szinpadon való vendégszerepléséről írnak. Már kétszer lépett fel *Stuart Mária*-ban és *Romeo és Juliá*-ban. A *Berliner Allgemeine Zeitung* elragadtatva magasztalja alakját és öltözkését. «Úgy tetszett nekünk — mond — mintha rá-mából lépne ki valamely egykorú képíró által elővarázsolva: nemes szenvedő arcz, fájdalom által sujtott, de meg nem hajolt termet, egészen akkori jelmezben.» Ruhájának anyaga, színe, vágása egészen az volt, melyet a banzi kolostorban mutatnak; öv, gallér, hajviselet egészítették ki e képet, mely lehető hű volt a történelmihez. «Azonban — folytatja — e fényes foszlányok még nem teszik a királynőt; vendégművésznőnk szellemben távolról sem közelítette meg annyira Schiller Máriaját, mint a történelminek testi alakját.» Hibáztatja benne különösen azt, hogy a szenvedélyt ide-

gességgel fejezi ki. Mindamellett hivatott színésznőnek nevezi s egyszersmind a drámai technika tökélyes mesternőjének. A *Breslauer Zeitung* berlini levelezője sokkal kedvezőbben nyilatkozik róla, bár dicséreteibe némi oly illetlen személyeskedést is vegyít, minőt Bulyovszkyné a magyar journalistikában soha sem tapasztalt. Legobjectivabbnak látszik a *National Zeitung* bírálata, melyet egész terjedelmében közlünk, annyival inkább, mert egyik politikai lapunk igen részrehajló kivonathban közölte. «Bulyovszkyné — mondta a *National Zeitung* — legforróbb köszönetünket és elismerésünket érdemli, hogy mint született magyar nő, ennyi időt, fáradságot fordított nyelvünk megtanulására s költőink alakjainak megtestesítésére. Csak erős lelkesülés, s a német művészet szeretete bátoríthatta őt e nehéz feladat megoldására. Bármily hiányokat találjunk is játékában, ez az érdeme érintetlen marad s ez értelemben minden német örülni fog, hogy nyelvét egy oly tehetséges nő ajkáról hallhatja. Azonban azt, hogy e nyelvet a maga tökéletes tisztaságában beszélje, még nem érte el Bulyovszkyné; az idegen hangsúlyt még gyakran nagyon is észrevehetni rajta. A mi a vígjátékban talán még bizonyos kellemet kölcsönözhet, zavarólag hat a tragédiában; *Stuart Mária* magas eszményi stíljába pedig épen nem illik. Úgy tetszik nekünk,

hogy a művésznő első vendégszerepét nem jól választotta meg. A mi őt kitünteti, az az értelmes kiszámítás, bizonyos hidegen fontoló érzék, a jellemzetesre törekvés, ide hajlik már arczulata s egész alakja. A mi királyi fonség és páthosz hiányzik benne. Hangja sem állja ki a szenvedély viharát. Az ő Mária rajzában sok finom vonás volt, bizonyos neme az aprólékos rajznak, de a génusz egyetlen szikrája sem, mely az egész alakot megvilágítsa. Sajátságos volt ez előadás, se a schilleri, se a történelmi Máriát nem tüntette föl. Bulyovszkyné az ötödik felvonásban valami oly hangot és megtört magatartást vett föl, mely félig túlvilági átszellemülést, félig fásultságot akart kifejezni. De hogyan lépett a vérpadra? Könnyek nélkül, bátran, fényesen öltözve, mintha ünnepélyre menne. A hóhér háromszor érinté s még csak nem is rezzent össze. Oly Stuart Mária, a ki e lassú ünnepélyes egyhangúságban, minden bensőség nélkül mondja Leicesternek:

Borulj le Erzsébet lábához és ne
Legyen jutalmad büntetésed is!

Soha sem volt még se Schiller drámájában, se a történelemben. Az első felvonás magasabb vígjátékként hatott a nézőre; úgy a hogy Bulyovszkyné adta át a levelet és képet Mortimernek, se egy királynő, se egy

Stuart nem viselheti magát szemben alattvalójával. Malborough herczegné volt a *Pohár víz*-ből, vagy Margaréta a *Navarrai királyné regéi*-ből. Mindenütt csak az értelmet, a reflexiót láttuk, még pedig a rosszul számító reflexiót; csak egyszer a szívet, a harmadik felvonásban. Itt néhány szerencsés mozzanata volt, hangokat hallottunk, melyek a lélek mélyéből jönnek. Bulyovszkyné tehetségét ez első előadásból nem akarjuk megítélni, másban alkalmasint szerencsésebb lesz. A ki magában géniuszt érez, az büntetlen szakíthat a művészet hagyományaival s újat teremtve, magát a művészetet is előviheti, de a ki csak tehetség, jól teszi, ha a régi formáknál marad és számbaveszi erejét.» Második vendégszerepéről *Romeo és Juliá*-ban így ír szintén a *Nationale Zeitung*: «E mű égi fényéből és déli varázsából volt valami Bulyovszkyné Juliájában is. Alig találhatni már színészeinknél a tragikai nagy stílt; nincs erejük a tragikum előadására, a közönségnél pedig hiányzik hozzá az érzék. Nincsenek többé hőseink, tulajdonkép nem hiszünk igazán bennök. Egy más, bizonyos demokratiai felfogás erőt vett mindnyájunkon. A nép és a dolgok magasra emelkedtek becsülésünkben, az egyén pedig lesülyedt. Korunk a genre, a vázlat korszaka. Nem Scott Walter történelmi regényei tetszenek többé, hanem az életrajz és emlékiratok. Ezért sike-

rülnek a modern tragédiák oly ritkán szinpadunkon, ezért vonják le színészeink a tragikumot oly örömet a genre körébe: színész és közönséget ugyanegy átok sújt. Így vendégszereplő művésznőnk Júliája is nem tragikai alak a szó magasb értelmében, de mégis igazabb és meghatóbb, mint volt Stuart Máriája. A skót királynő úgyszólva mozaik alak, mely valóban se élni, se halni nem tudott; ellenben Julia él, szeret és szenved. A művésznő magatartása most szabadabb volt s organuma teljesebb és kedvesebb. A második felvonás erkélyjelenete, mint előadásnak fénypontja újabban is bizonyítja, hogy Bulyovszkynét mind tehetsége, mind alakja a vígjáték körébe utasítják. Ez az arcz csak mosolyogni tud, egyetlen vonása sincs Niobe fájdalma vagy Phædra szenvedélye számára. Júliát az erkélyen eszményibbnek, nagyobbszerűnek képzelhetjük, mintegy környezve a borzasztó halál sejtelmeitől. de a mi kecses, ábrándszerű és gyöngéd e jelenetben, annak Bulyovszkyné kedves és bájos képviselője. Többi jelenetei nem sikerültek ennyire, mind a mellett holmi elrontásról épen nem lehet szó. E jelenet fénye egész a végjelenetig világított: így húzódik nyári éjben Olaszország tengerén egy fényes vonal a hajó után a habokon. Egész előadásában legtisztábban fejezte ki a művésznő Júlia fájdalmát a szülőivel való jelenetben, a

hol ezek természetlen módon és sértő nyeregséggel erőltetik Párishoz férjhez menni. Mesterkéltbbnek tünt fel nekünk az üvegcese elvetése e szavak után: «Romeo, ezt érted ittam ki.» Az ablakhoz tántorgást és visszatántorgást nagyobbszerűen és egyszerűbben kellett volna játszania. Stuart Máriával szemben e szerep mindenestre rendkívüli haladás: a közönség láthatólag meg volt lepve és örvendett. Bulyovszkyné Júliájának genreszerűségét nem tekintve — ugyanis kivéve Seebachot néhány jelenetben, ki játszik már nálunk cothurnusban? — az egész alakon bizonyos déli melegség, szerelmi ábránd, ha nem is szerelemmámor huzódott át. A fájdalom kifejezésében hiányzott a mélység és nagyszerűség, de nem a meghatottság, és nemesebb volt, mint Mária megtörtsége: egy szóval az egész derék játék volt, minőt évek óta nem láttunk a királyi szinpadon.» Ime egyik berlini legtekintélyesb lap véleménye Bulyovszkyné játékáról. Vajon máskép nyilatkozik-e róla, mint mi ezelőtt néhány hónappal? Néhol szóról-szóra csaknem azt mondja, a mit mi. A különbség köztünk és közte az, hogy mi első cikkünket pedig nem igyekeztünk annyira megczukrozni, mint ő. Valóban, a berlini lap czukortartóval kezében némi nevetséges ellentétbe jó meggyőződéssel, melyet sehogy sem tud elnyomni. Az erkélyjelenetet Bulyovszkyné előadása fény-

pontjának nevezi, az egész előadását derék játéknak, mégis ugyanakkor a vígjátékba utasítja a tragikai Julia eléggé dicsért képviselőjét. Mindamellett Bulyovszkyné alkalmasint szerződtetni fog a berlini királyi színházhoz, mert jeles színésznő, ha nem is tragikai s általában véve nem valami rendkívüli nagy tehetség. Németország hanyatló színészete nem igen mutathat fel oly sok jeles színésznőt, hogy Bulyovszkyné fölösleges lehetne. Szerződtetéséből hihetően alkalmat vesz egy pár lapunk megmagyarázni nekünk azt, hogy mennyire legyőzte Bulyovszkyné a két nyelvű színészkedés akadályait. Azonbau jó lesz meggondolni, hogy a *Nationale Zeitung* véleménye szerint a tisztelt művésznő szavalatán még nagyon is érzik az idegen hangsúly; midőn pedig nemrég nemzeti szinpadunkon szerepelt, mi éreztünk szavalatán némi idegenszerűt, ha nem is oly nagy mértékben, mint a berliniek. A kétnyelvű színészkedés tehát — egyebet nem is említve — még nem sikerült. Választani kell a tisztelt művésznőnek a kettő közt. Úgy látszik, a német felé hajol; nem szólunk ellene, de kérjük, ha csakugyan elhatározta magát, ne kívánjon ismét magyar színésznő lenni. Ha ő el lehet nyelvünk nélkül, ez is el lehet nélküle; ha neki kicsiny a magyar nemzet, ő sem oly nagy, hogy ily kicsiny nemzet is nagyon érezze hiányát.

EGY BÚJDOSÓ KURUCZ.

Szinmű. Irta Szigligeti Ede. Zenéjét szerezte Böhm Gusztáv.
Előadatott a Nemzeti Színházban 1863 október 2-án.

«Ma igen jó, vagy éppen remek művet fogunk látni; ez első azon darabok közt, melyeket az új drámabíráló-választmány ajánlott előadásra, a drámabíráló-választmányban izléses emberek, sőt szigorú kritikusok ülnek s így csak jó vagy éppen remekművet ajánlhatnak.» Valami ilyest vettem ki néhány hátam mögött ülő úr társalgásából. Nem azért mondták, hogy én is halljam s éppen nem gúnyból. Nem csodálkoztam rajta. Már többször volt alkalmam tapasztalni, hogy nálunk a művészeti és irodalmi dolgokban itt-ott, még a mívelt embereknél is furcsábbnál-furcsább felfogásra találhatni. Ha némelyek azt hiszik, hogy holmi nagy összeg pénz virágzó drámai és színészeti korszakot képes teremteni, hogy egy kitünő igazgató magyar Rácheleket és Talmákat varázsolhat szinpadunkra, miért ne higyjék azt, hogy eddiginél egy kissé szigorúbb drámabíráló-választ-

mány épen a magyar Shakespearekkel ajándékozta meg a magyar drámairodalmat? Azonban azon már csodálkoznom kell, hogy ilyen felfogás még hírlapokba is becsúszik. Íme másnap a fennebbi párbeszéddel analog magánbeszédet olvastam egyik esti lapunkban: «Ez ephemer életű mű első azok közül, melyek az újonnan alkotott drámabíráló-választmány rostájában maradtak. Greguss, Egressy és Tóth Lőrincz fogadták el», kiált föl a referens némi kimélő gúnynyal. Oh boldog fiatalember, mert nem lehetsz más, ki a nem ephemer életű költői műveket oly mindennapi dolgoknak tartod! Oh szerencsés kritikus, ki nem tudod még, hogy szigorú absolut szempontból tekintve, egy pár mű kivételével egész drámairodalmunk alig áll egyébből, mint ephemer becsű művekből! Azon urak párbeszédébe nem szólhattam belé az illem megsértése nélkül, de a te rövid monologodhoz hozzá szólok, ez már kötelességem s egész atyailag megintelek: ne kivánd, hogy örök becsű műveket fogadjon el a választmány, mert akkor bajosan lesz szerencséd új eredeti műhöz s alkalmasint te léssz az első, ki az eredeti drámairodalom elnyomásával fogod vádolni a választmányt; elégedjél meg, ha azon harmincz-negyven mű közül, melyeket színházunkhoz évenként beadnak, néhány olyant fogunk el, melyek egy vagy más tekintetben kitűnnek s méltók az elő-

adásra. Ez is elég gondot ad nekünk; a többi a közönség és kritika dolga.

A legtöbb lap úgy szól Szigligeti e legújabb művéről, mint teljesen megbukott darabról. Mi úgy vettük észre, hogy a közönségnek eléggé tetszett s nem minden ok nélkül. Már tárgya olyan, hogy rokonszenvet ébreszt. A múlt század első évtizedei a csak közel múlt évtized emlékét költik föl. A kedély kész a benyomások elfogadására. Továbbá a mű három első felvonása kitűnő ügyességgel van összeszerkesztve; annyira, hogy minden bensőbb drámai élet nélkül is meglehetősen érdeket gerjeszt s folyvást leköti figyelmünket. Egy pár sikerült genreképi alak, jól beillesztve, kellemesen szövődik át az egész cselekvény folyamán. Mindez magában oly dolog, a miért nem lehet hibáztatni se a szerzőt, se a közönséget. Egészen más kérdés: vajon egészben véve sikerült költői mű-e? Nem tartom annak, sőt Szigligeti jobban sikerült művei közé sem sorolhatom. Azonban úgy hiszem, hogy lapjaink hibáztak, midőn a tragédia vagy szorosan vett dráma szempontjából itélték meg e melodramatikus művet. Megengedem, hogy e genret el lehet ítélni, de azt hiszem, hogy e genreban írt sok oly francia műnél jobb, melyek a mi divatlapjaink szigorú kritikáját diadalmasan kiállották.

Szigligeti se tragédiát, se szoros értelemben

vett drámát, se vígjátékot, se bohózatot nem akart írni. Mellőzte a drámai költészet e két fő- s e két alnemét. Azon vegyes nem terén próbált szerencsét, melynek határozatlan stílja s válfajai különfélesége miatt tulajdonkép nincs neve és sokan csak melodramának nevezik, még akkor is, ha hiányzik benne a zenekiséret. Különböző stilok vegyülete ez, egyaránt felveszi a tragikai és komikai motivumokat, habár az érzelmes az uralkodó elem benne. Rendesen a szembe tett érdekeket és szenvedélyeket törekszik kibékíteni s ennyiben még leginkább hajlik a szorosabb értelemben vett dráma felé. Tárgyát kiválóan a csodálatos és kalandos teréről szedi, kedveli a látványosságot s nagyobb hatás kedvéért a legkiválóbb mozzanatokat zenével kíséri. Örömet folya- modik a tündérmeséhez, mondához, kriminális perekhez, történeti és jelenkori par excellence regényes eseményekhez. Tárgyban és formában nagyon változatos. Olykor, moralizáló hajlamánál fogva, hasonlít valamennyire a középkori moralitáshoz, máskor az úgy nevezett polgári drámához. Sokszor nem egyéb, mint dramatizált regény; néha politikai és társadalmi irányt tűz ki s leginkább a nagy tömegre igyekszik hatni. A tündéres és látványos színmű, a rémdráma, a történelmi és korrajz, szóval a mit nem lehet osztályozni. mind az ő körébe vág. Sőt a mi népszínműveink egy jó

része sem egyéb, mint ily melodramái mű s épen azért Szigligeti nem tett helytelenül, midőn e darabját a harmadik előadáskor népszínműnek keresztelte. Leginkább a francziáknál van e nem divatban, bár a német szinpadon is eleget találhatni. A franczia classikai tragédia zsarnok uralma alatt írt komolyabb hangulatú művek, melyeknek tárgya a jelenkorból vétetett, alkották meg leginkább e nemét. Később a romantikai iskola győzelmével, mint alsóbb rendű romantikai drámák kezdtek szerepelni. Némely boulevardszínház, kivált a Porte-Saint-Martin, majd mind oly művel táplálja a közönséget. Szinpadunkon is számtalan fordult meg ilyen, melyek közül legyen elég a nem rég adott *Kártyavetőnő*-t említenünk.

Nincs se időm, se elég ismeretem e tárgyról bővebben vagy épen kimerítően írni. Máskor talán tüzetesebben és derekasabban szólhatok hozzá. Most csak annyit említek, hogy az æsthetikusok e nemmel nem igen bajlódnak; egyszerűen megvetik, vagy oly kétes becsűnek mondják, melyet valódi költőnek jobb meg se kísérteni. S ez természetes. E téren még egyetlen nagy költő sem jelent meg, mint törvényhozó lángész. Aztán másfelől az æsthetika, a határozott stílt, a szigorú műformát legkevésbé a drámában adhatja föl. Azonban azt nem tartom helyesnek, hogy e nemet tudtomra senki se vette behatóbb vizsgálat alá,

mert, hogy egyebet ne említsek, az oly művek felett, mint Raymond tüneményes darabjai, csak pusztá kategóriákkal nem lehet pálczát törni. Nem igazolni akarom e nemet, egyéni hajlamaimnál fogva épen nem kedvelem, s visszaéléseit épen úgy ismerem, mint akárki. De tény az, hogy számos költő dolgozik e nemben, s a nagy tömeg sok kedvencz darabja innen telik ki.

Vajon ily körülmények közt helyes-e, ha a kritika mindig csak megvetéssel szól e művekről, a negatív terén marad, s nem igyekszik némi positiv álláspontot foglalva el, a mennyiben lehet e téren is szolgálni az ízlést?

E szempontból méltánylatot érdemel e mű, a mennyiben a szerző kerülte a melodrámák durvább eszközeit s általában a közönség nemesebb érzelmére kívánt hatni. A komikumot is úgy vegyítette művében, hogy nem ártott vele az egész alap hangulatának. Csak a népjelenetekben érint egy-egy vidámabb hűrt, s e jelenetek nincsenek csak úgy oda fércelve. A szolga hallgatózása, ki annyiszor pórúl jár; Peti ispán nevetséges félytékenysége, mind lényegesen befolyának a cselekvényre.

Némely lap rossz néven veszi a szerzőtől, hogy illő helyen itt-ott éneket vegyített művébe, hogy egy pár jelenetet zenével kísértet, hogy a színház új holdvilágát felhasználta. Ha csak

ennyi baja volna a melodrámának, az æsthetika könnyen igazolhatná. Nagyobb baj az, hogy a szerző nem igen igyekezett némi bensőbb drámai élettellel is nemesíteni melodrámáját. Személyei csaknem mind úgynevezett állandó kész jellemelek, a kik semmi nemű belső fejlődésen nem mentek át. Ödönfi és neje jellemében látunk ugyan fejlődést, de nem annyit, a mennyi négy felvonást betölthetne. Innen aztán, hogy a tulajdonképi cselekvény nagyon későre indul s jobbadán a külső események befolyása alatt fejlődik. Igaz, a szerző oly ügyesen csoportosítja az eseményeket és személyeiket, oly tapintatosan készíti elő a figyelmet a titokszerű kurucz megjelenésére, hogy a valódi fejlődés hiányát alig vesszük észre. De annál inkább észre vesszük, midőn kivillanván a titok, egy csoportösszeütközés áll elő, melyek akár jobbra akár balra dőlhetnének. Ez okozza azt is, hogy a mellékszemélyek genre képei, alakjai sokkal jobban sikerültek, mint a főbb személyeké. A genreképi alak egy pár jelenetben is kidomborúlhat, a drámai személynek a cselekvény bensőbb folyamatosságára van szüksége.

Ha e benső folyamatosságot inkább megközelíti szerző, oly melodrámát ír, mely a jobb francia melodrámákkal bátran kiállja a versenyt. Tudjuk, hogy a melodráma kedveli a váratlant, az eseményeknek inkább külső, mint

benső kapcsolatát, sőt némikép ez egyik fő-jellemvonása, szemben a szigorú értelemben vett drámával. Azonban, ha a drámai költészet e kétes becsű, nemének jobb hírt akarunk szerezni, jó lesz minél közelebbi kapcsolatba hozni a valódi drámával. Nem izgatni akarunk a melodráma mellett, de ha már divatban van, jobb ha nemzetit látunk, mint idegent, jobb ha nemesíteni törekszünk, mint ha elvadulni engedjük.

SZÉCSI MÁRIA VAGY MURÁNYVÁR OSTRÓMA.

Színmű dalokkal, 3 felvonásban. Irta Szigeti József. Zenéjét szerkesztette, részben eredetileg írta Erkel Gyula. Előadatott a Nemzeti Színházban 1863 október 16-án.

Megint új melodráma, eredeti melodráma, a jövő héten talán a harmadik, azután egy negyedik s úgy tovább. Legközelebbről, a mennyire lehetett, méltányolni igyekeztem a drámai költészet e kitagadott fajzatát, s íme, úgy látszik, a sors jutalmul a melodramák egész záporával készül megáldani. Talán drámaíróink nem is akarnak egyebet írni melodramáknál? Oh jaj, ha talán nekem is részem lesz e melodráma-korszak előidőzésében. Ha bűnt követtem is el múlt czikkemben, már eleget lakoltam érte. Szigligeti melodramájában még el tudtam nyelni egyet-mást, még azt is, mikor a kurucz leánya oly czifrán ömledez a szerelemről, de ez a Szécsi Mária, ez a Wesselényi majdnem beteggé tett. A mű jobb és derültebb részei sem tudtak felvidí-

tani. Az émelegős sentimentalismus, politizálás, szerelmeskedés és hazafiaskodás még folyvást üldöz. Mintha most is fülemben csengene nek Mária és Wesselényi felkiáltásai: «Mi az élet szabadság nélkül?» «De mi a szabadság élet nélkül» stb.

Tréfa, a mi tréfa, nem kell a melodramák ellenségének lennünk, hogy drámairodalmunk súlyedését lássuk a drámai költészet fő- és alfajai elhanyagolásában s e kétes faj túlbuzgó művelésében. Nem annyira az a baj, hogy melodramákat kezdünk írni, mint az, hogy a tragédiát és a szigorúbb értelemben vett drámát, a vígjátékot és bohózatot aránylag elhanyagoljuk. Ha nincs hajlamotok vagy erőtok a tragédia magasb szárnyalásához, fogjatok a kevesebb igényű drámához, dolgozzatok fel a jelen élet kisebbszerű, de azért nem kevésbé érdekes és költői összeütközéseit; ha unjátok a fensőbb vígjátékot, dolgozzatok a közép fajban, vagy épen ereszkedjetek le a bohózathoz. Aztán ne félj bányuk, ha néha-néha egy-egy melodramát írtok, a tehetség és ízlés itt is nyujthat æsthetikai gyönyört. De magában e genre nem méltó, hogy drámairodalmunk súlypontja legyen; nem olyan, hogy az író emelje, inkább az írónak kell emelnie s mihelyt nem igyekszik erre, könnyen megronthatja tehetségét is.

Mindezt nem ok nélkül mondjuk el épen

most, midőn Szigeti legújabb művéről akarunk szólani egy pár szót. Szigeti drámaírói tehetségét és technikai készségét senki sem fogja kétségbe vonni, bár ízlését nem mindig lehet dicsérni. Azonban e tehetség leginkább a vígjátékra van utalva, ott is leginkább a bohózat terére. Midőn Szigeti néhány évvel ezelőtt egy pár népszínművet írt, mi sokkal inkább örültünk e művek irányának, mint élveztük magokat a műveket, noha bizonyos tekintetben a sikert nem lehetett tőlök megtagadni. Olyasmit látnunk bennök, mintha az a sok mindenféléből összevegyített valami, melyet mi népszínműnek nevezünk, kezd kristályosodni s legelőször holmi nemzeti bohózat kiválására lehet reményünk. Szigeti népszínműveit a bohózati elem túlnyomósága különbözteti meg rendes népszínműveinktől. Jól ismeri az alsóbb néposztályok életét, élénk érzéke van a genreképszerű jellemzeteshez, kedveli a komikus vonások bohózatos túlzását s nem hiányzik benne egy jó adag nyers, de legalább nagyjában egészséges humor. Mindehhez csak tisztultabb világnézetek s némi művészi forma lennének szükségesek, hogy Szigeti nemzeti bohózatunknak egyik merészebb kezdeményezője legyen. A bohózat nem csekély dolog, épen oly jogos genre, mint a vígjáték s ha Molière és Shakespeare mívelhették e nemet, bizony Szigetinek sem válhatik szégyenére. Azonban ő in-

inkább kedveli a vígjátékot és melodramát, mint a bohózatot, melyre legtöbb tehetsége van, s úgy látszik, nem tartozik ambíciói közé, hogy magyar bohózat erőteljesb kezdeményezője legyen. Nem mondjuk, hogy a vígjátékai-
ban nem találhatni néhol a szerencsésb inventio nyomaira, egy-egy sikerültebb rajzra; de itt is ott jobb, hol a bohózatot felé hajlik s általában a mélyebb s magasabb komikumhoz nincs erős érzéke. Melodramáiról még kevesebb jót mondhatni. Midőn komoly összeütközést, vagy hevesebb szenvedélyt rajzol, valami oly émelygős sentimentalismusba esik, mely csaknem kiállhatatlan. Ilyenkor mind a compositiót, mind a jellemrajzot illetőleg a reflexio dolgozik benne, holmi felületes és rosszszúl számító reflexio. Csak a színpadi routine takarja e nemű művei szegénységét s egy pár bohózatos alak menti meg a bukástól.

Ily műve *Szécsi Mária* is, melyet nem számítunk ugyan az úgynevezett bukott darabok közé, mert a közönség aránylag meglehetősen tetszéssel fogadta, de meg kell vallanunk, hogy nagyon kevés van benne olyasmi, mit az engedékenyebb kritika is méltányolhasson. *Szécsi Mária* története oly tárgy, mely első pillanatra nagyon alkalmasnak látszik a költői feldolgozásra; de valósággal nem épen a legalkalmasabb. A mint tudjuk, számos magyar költő

dolgozta föl már e tárgyat komoly alapon: Gyöngyösi, Kisfaludy Károly, Arany, Petőfi, Tompa, de egyik sem írt belőle valami elsőbrendű művet. Lenni kell valaminek a tárgyban, hogy ily kitűnő költők sem tudták kitűnőbb művé megalkotni. Valóban, okát hirtelenében nem tudom megmondani. Úgy látszik, hogy a tárgy regényes külszíne nagyon megkapja a phantasiát; de bensője nem elég gazdag, hogy az alkotást nagyon előmozdítsa és sokkal több komikai elem van benne, mint egyelőre látszik. Nem kisebbíteni akarom azokat a kitűnő költőket, kik e tárgyat feldolgozták, sőt elismerem, hogy majd mindenik helyesen fogta föl, midőn a tiszta nőiségnek, a szerelemnek a nőietlen hősködés feletti győzelmét testesíték meg Máriában. Azt sem hibáztatom, hogy Szigeti meglehetősen eltért e felfogástól, de csodálkozom, hogy ő, a ki inkább a komikum terére van hivatva, nem komikailag fogta föl Máriát. Meg vagyok győződve arról, hogy Szécsi Mária legalkalmasb vígjátékra, amolyan Scribe-féle vígjátékra, minő a *Pohár víz*. Talán nem érzett magában elég hajlamot az ily fajta vígjáték finomságaihoz, bohózatnak pedig, mint nem elég alkalmas tárgyat, nem dolgozhatta föl? Nem tudjuk, elég az hozzá, hogy melodramát kísérelt meg. Jól van, de akkor tartotta volna meg a régibb költők felfogását, a kik ezt úgyszólva egymástól vették

át s mégis eredetiséggel, sőt több költői erővel testesítették meg, mint elődeik.

Szigeti Máriajában is a szerelem ül diadalt a hősködés felett, de tulajdonkép nem a természetes szerelem, vagy legalább is nem a szerelmes nő a hősködő felett. Nincs e műben se hősködő, se szerelmes Mária, csak a szerző mesterkélt reflexiója jár-kezel szoknyásan és sisakosan. Szigeti Máriajának már első szerelme Wesselényi volt; a körülmények szakították el tőle s adták Bethlen Istvánhoz, kinek most özvegye. Ez eddig jó. Az ember azt várja, hogy a nem boldog nő, ki nőietlen különözségekbe igyekszik temetni bánatát, most egy újabb lelki fejleményen megy át s a szerelem által ismét nővé válik. Szigeti letér e természetes útról, mindegyre majdnem semmi súlyt sem helyez. Oly kevésbé festi a harcias, mint a szerelmes nőt. Az ő Máriaja akkor kezd inkább felindulni, midőn Wesselényi mintegy megkérés-képen elbeszéli első felesége halálát, a ki nehezen halt meg, mindig csak gyermekeiért búsult s azt tanácsolta neki, hogy vegye nőül Máriát, mert csak ő lesz a gyermekeknek igazi anyja. Felindulását még inkább fokozza Wesselényi, midőn megmagyarázza az együgyű asszonynak, hogy tévúton jár, az övé az igazi hazafiság útja s egy csoport tirádát hord össze az egyetértésről, a haza állapotáról s a maga nagy érdemeiről. Mária már kész hozzámenni,

szívét és Murány várát egyaránt feladni, de a katonai becsület visszatartja. Segít a dolgon. Ír az erdélyi fejedelemnek, hogy mentse föl esküje alól; a fejedelem nincs otthon, de helyette Illésházy, utólagos jóváhagyás reményében, minden tekintetben fölmenti. Megérkezvén a fölmentés, már csak a lakodalom van hátra, de a várnagy semmit sem akar tudni a vár feladásáról, kirohanást tervez s azzal vigasztalja Máriát, hogy úgy intézte el a dolgot, hogy mikor az ellenség a vár birtokába jut, a puszkaporos bástya felrobban s a légből röpíti a győzelmes sereget. Mária elszörnyűködik, már most emberbaráti szempontból is igyekszik az ellenség kezére játszani a várat, a mi meg is történik.

Íme a szerző Máriája, ki megnyerhetné pörét talán még a katonai törvényszéknél is, de nem a kritikainál. Ez alak rajzából is láthatni, hogy a műben teljesen hiányzik minden bensőbb drámai élet. Pusztán csak események láncolata és látvány. Az oly szerencsétlenül rajzolt Mária jellemének sokat árt az is, hogy ő látogatja meg követ képében Wesselényit s nem ez őt, mint a hogy az e tárgyat feldolgozott költőknél találjuk. Továbbá szintén e szempontból az sem helyes, hogy Mária környezetében Bukkenbuk és Gyűszűsi játszák a főszerepet. Egyik sem alkalmas arra, hogy emelje Mária alakjának

méltóságát. Nem mondjuk, hogy e két bohózos alak fölösleges e műben; mindkettő befoly valamit a cselekvényre: Bukkenbuk, midőn az öröket elfogatja, Gyűszűsi, midőn postáskodik. De igen előtérben vannak, sok helyet foglalnak el. Egyébiránt Bukkenbuk, Fallstaff e halvány másolata, legjobb az egészben, kivált ha Szigeti játszsza; Gyűszűsivel is megbarátkoznék az ember, ha szerző vagy az előadó színész egy kissé mérséklene igen is túlzott casperliádjait.

Talán igen szigoruaknak látszunk. Mindegy, Nem lehetett elnyomnunk meggyőződésünket. Félünk, hogy a melodráma túlsulyra kap drámairodalmunkban, továbbá inkább becsüljük Szigeti tehetségét, mintsem ne figyelmeztessük valódi körére, hol számára koszorúk virulhatnak.

EGRESSY LEVELE.

1863 november 8-án.

Mit irjak e rovatba, midőn e héten egyetlen új színmű sem fordult meg színpadunkon, a régibb színművek előadását pedig elfoglaltságom miatt nem nézhettem meg, E kérdést intéztem magamhoz s nem tudtam rá felelni. Nagy baj, ha az írónak se tárgya, se gondolatja. Azután én, fájdalom, azon írók közé tartozom, a kik nagyrészt csak akkor gondolkoznak, mikor írniok kell. Nem mindig teszem ugyan, van elég mentségem is, de se az, se ez nem vigasztal. A mi vigasztal, az a tapasztalásom, hogy elég író van, ki akkor sem gondolkozik, mikor ír. Ej, gondolkozzunk hát és írjunk, vagy ne is gondolkozzunk, csak írjunk. Hát ha így levetkezzük a pedáns, nehézkés író nevét, némi genialitásra tesszünk szert s talán még a divatlapok is bevesznek tárczaírónak. De hát miről irjak? Épen gondolkozni akartam színészetünk egy pár fölünőbb árnyoldaláról, midőn asztalomon egy

irat ötlött szemembe, melyet ezelőtt egy pár héttel félretettem alkalom szerinti közlés végett, de már egészen megfeledkeztem róla. Ah, Egressy engem kihúz a hinárból, ma legalább nem kell se gondolkoznom, se írnom; mára gondolkozott is, írt is ő helyettem, s úgy hiszem, se a szerkesztő, se az olvasó nem fogja rossz néven venni, ha egyszer szinkritika helyett szinkritikám birálatával szolgálok, annyival is inkább, hogy a tárgy nem érdemetlen a figyelemre.

A dolog igen egyszerű. Egressy egy magánlevelet intézett hozzám, mely egyik róla írt kritikámra vonatkozik. A levél nekem tetszett, nem azért, mert egy pár bók is van benne, hanem mert bizonyos szempontból jól és finom ironiával van írva. Oly dolgok, melyekkel ritkán van szerencsém találkozni az ellenem írt polemiákban. Megkértem Egressy urat, hogy engedné meg kinyomtatnom e levelet. Szívesen beleegyezett. Íme a levél:

«Uram! Bocsánatot kérek, hogy egy hosszú levéllel kell önt «meglátogatnom». Ez a kritikai pálya alkalmatlanságai közé tartozik. Önnek azon színházi szemléje adott reá okot, melyet *Brankovics György* előadásáról a *Koszorú* 22-dik száma közlött. Legyen szabad legelőbb is köszönetemet kifejeznem azért a figyelemért, melyre ön Árpád fiam akkori föllépését méltatni szíveskedett. Aztán,

ha a magyar színészet megbizottja volnék: megköszönném azt az igazságtételt is, mely szerint ön ellene mond azon szegény felfogásnak, mintha a színész pusztán szolgálja volna a költőnek.

Az én előadásomra a többek közt azt a megjegyzést teszi ön, hogy abba a helybe, a hol Brankovics az Istent megátkozza: némi örülszerűséget lehetett volna vegyítenem. Lehetett volna biz azt, az igaz: de én azt gondolom, hogy az indulat legmagasabb foka, minő az is, hol a fájdalom dühe átokban tör ki, már így is magánkívüli állapot, s itt az örülszerűség erősebb színezete már túlzássá válhatnék, s rontaná a kép harmoniáját.

Azt az észrevételt is teszi ön, hogy én rosszul hangoztatom (néhol) a magyar szavakat, különös módon hangsúlyozok. A gyöngéség, a jóakarát, a melylyel ön e gáncsot szelidíti, ellensúlyozza, megczukrozza: öda mutat, hogy ön e hiba létezéséről erősen meg van győződve, s a figyelmeztetés hozzám is levén intézve: megnyerőn akar inkább hatni reám, mint visszataszítón. Hiszen hogy a kritikai eljárásban sem árt olykor egy kis diplomatia: az bizonyos; s e részben én is Claudiussal tartok, a ki azt mondja, hogy: «A dán királyhoz nem szólsz hasztalan, észszel ha szólsz.» Mély belátás, meggyőződés, őszinte jóindulat hozzám sem

szólt hiába soha, ha nem nagyon válogatta is a szavakat. Tehát ezuttal is, a mint az ön cikkét elolvastam: újra szigorú vizsgálatot tartottam magam fölött. Különösen átfutottam azon szerepeimet, melyekben a hangjárás nálam már változhatlanul meg van állapítva. Azonban a kérdéses hibát mind- eddig nem vagyok képes magamon észrevenni. Hogy tehát e hibának öntudatára juthassak: nincs más mód, mint fölkérem önt, lenne szíves nekem e végett egy rövid órát áldozni, ha szabad ideje lesz. Én akkor majd eljátszom ön előtt Brankovics nyugodtabb helyeit, s más szerepeimből is a hasonlókat, hogy azután a nekem tulajdonított hibákra mintegy ujjal mutathasson. Szeretném, ha mások is lennének jelen azok közül, kik e részben önnel netalán egy véleményben volnának.

Ki tudja, hogy ez a kis vizsgálat nem válik-e majd kölcsönössé, s nem nyerünk-e majd általa mind a ketten a sokratesi önismeret dolgában? Mert például emberi dolog, sőt logikai kényszerűség is, hogy ha a nekünk tulajdonított hibát magunkban a legjobb akarat mellett sem találjuk: tehát szemeinket kifelé irányozzuk, s összehasonlításokat tegyünk. Azért engedelmet kérek, hogy én a magam combinatióját itt mindjárt megkezdhessém.

Én már épen harminczkét év óta beszélek a szinpadon így, mint most. Beszédemnek soha sem volt más jellemé magyar hangoztatás tekintetében, mint a mi van jelenleg. Miskolczon nőttem föl, mely középpont felső és alsó Magyarország között, s azon helyekhez tartozik, hol a legtisztábban beszélnek magyarul. Értek valamit latinul, németül, francziául, de semmi más nyelvet nem beszélek, mint a magyart. A franczia pathosz hangja nem ragadhatott reám, mert azt az én fülem nem találja szeretetreméltónak; a németet sem. A magyar dialectusokat mind ismerem s néhányat meglehetősen utánzok; de épen azért, mert azokat ismerem: nem vegyíthetem beszédembe a nélkül, hogy ne tudnám. Honnan vettem tehát én azt az idegen hangot, s mi az tulajdonképen: még csak nem is képzelhetem. Vajon nem az a sajátósága-e ez az ember hanghordozásának, a mit így szoktunk nevezni: Brassai modora, Eötvös modora, Arany modora, Kazinczy Gábor modora, Székács modora? Toldy modora? De hiszen ez a sajátóság nem volna épen olyan nagy hiba, mert ámbár a színész hanghordozása legáltalánosabb, s így legtöbb változatra kell képesnek lennie, azért végre mindig volt és lesz efféle különbség a legnagyobb művészek beszéde között is, azaz: volt és lesz Rachel modor,

Ristori modor, Macready modor, Aldridge modor, Megyeri modor, Szentpétery modor, mert e sajátság az egyéniségtől elválaszthatatlan.

De különösen van egy körülmény, a mely az én helyzetemet kritikusaimmel szemben igen furcsává teszi. Én Vörösmartyval tizenegy éven át 1837-től 1848-ig (a külföldön töltött időmet leszámítva) csaknem mindennap együtt voltam. Nőtlen korában együtt vacsoráltunk: vacsora után Megyerit és engem számtalanszor magához hívott, s maga készítette pezsgő (ezzel egy időben szenvedélyesen foglalkozott) és fekete kávé mellett felváltva szavalgattunk, beszélgettünk (aesthetikai dolgokról) anekdotáztunk és danolgtunk néha éjfél után két három óráig is. Ő legjobban szerette szavalni Berzsenyi melancholikus verseit. Egyike voltam azoknak, a kiknek először mondta el vagy olvasta fel minden új költeményét, darabjainak meséjét és egy-egy elkészült jelenetét. Mily finom és kényes hallása volt a magyar hangokra nézve: nem szükség mondanom. És Vörösmarty mindez idő alatt nemcsak hogy soha sem vett észre beszédemben magyartalan hangokat, hanem színbirálataiban, melyeket az *Athaeneum* közlött, beszédem tisztaságát és szabatoságát például mutatta föl, még oly collegáimmal szemben is minők Megyeri, Szentpétery. Lendvay stb. voltak. Ha

fáradságot venne ön magának e birálatokat áttekinteni, látni fogná, hogy így van, a mint mondom.

Most már merre induljak? Vörösmarty mintául állítja föl beszédemet, ön pedig mint rettentő példát mutatja be azt az új nemzedéknek. Nem kell-e önkénytelenül arra a gondolatra jönnöm, hogy összemérjem egymással két oly derék kritikusom illetékességét e kérdésben, a kik egymásnak ellent mondanak?

Meg kell vallanom, hogy az erdélyi úrhölgyek társalgására mindig elragadtatással emlékezem. Soha sem hallottam valami bájosabbat, mint a magyar beszéd, erdélyi művelt hölgyek ajkán. De azt hiszem, se az erdélyi hölgyeket meg nem sértem, se magammal nem jövök ellenmondásba, ha azt mondom, hogy az erdélyiek beszéde, szerkezeti sajátosság, hanghordozás és kiejtés tekintetében: dialectus. És én még egyetlen erdélyi embert sem ismerek, a ki dialectusnak világos, vagy legalább elfogulatlan öntudatában lett volna. Többet mondok: önöknek még latin és német beszédjük is dialectus a magyarországgal szemben. Önök így beszélnek: váldé béné, siné, finé, généticé (ez utóbbi szónak utolsó hangzóját Brassai még nyomtatásban is megaccentisálta. Lásd Brassai *Logiká*-ja, 163. l.) *énergicé, mensé(w) ge-*

schichté, erste, zweite, liebe, keine, beweise sat. Őt nevezhetnék erdélyi urat, a ki a francia nyelvet is ilyen erdélyi dialectussal beszéli. Magyarul pedig így beszélnek önök a többek közt: *magyaar, eltakaar, heely, keenyje, hajnaala, baarna, Gábór, Káróly, gyértya, dicsőség*, sat. Nem akarok ezzel nyelvészeti vitába bocsátkozni, csak azt mondom, hogy az önök hangjárása a mienktől nagyon különbözik; hogy önöknek még pathoszuk is tájszerű, hogy a dialectust beszélők, általában subjectiv állásponthoz levén kötve, saját szokásukat hajlandók a hangbirodalom középontjának tekinteni, s ebbeli nézeteikhez a mértéket saját hangjárásukból kölcsönözni.

Íme, mindezen conjecturák az én részemre látszanak ugyan kedvezőknek: azonban mégis ki tudja, nem hibázhatom-e olykor a hangok alkalmazásában, már akár különbségből, akár valami szeszélyből; akár abbéli buzgalomból, hogy beszédemet minden oldalról magyarázni, illusztrálni törekszem? Azért, hogy teljes megismerésre juthassak, ismétlem kérelmemet, mert a hang dolga végre is olyan természetű, hogy az iránt pusztá írás által tisztába nem jövünk soha.

Pest, 1863. szeptember 24.

Tisztelettel *Egressy Gábor*.

Eddig a levél, a melyre most igen kevés megjegyzésem van. Elfogadtam Egressy úr ajánlatát, s egyszersmind megígértem, hogy főbb szerepeiben kiváló figyelemmel fogom kísérni, s a bővebb tapasztalatok nyomán, valamelyik szinkritikámban visszatérek e tárgyra. Most csak annyit jegyzek meg, hogy én Egressy úr szavalatát nem az erdélyi magyar vagy székely tájszólás szempontjából bíráltam, nem is mint tájszólást hibáztattam. A mit én hibáztattam, az bizonyos sajátság, a mit Egressy úr is igen jól sejt, vagyis e sajátságnak néha nagyon is feltűnő túlsága. Egressynek igaza van, midőn a művészek egyéni sajátságainak jogait védi, azonban nem ez a kérdés, hanem az: vajon e sajátság a nyelv és művészet határain belül jelen-e meg vagy sem? Tulajdonkép ez a mi vitánk sarkpontja.

A KIRÁLY HÁZASODIK.

Vígjáték 4 felvonásban. Irta Tóth Kálmán. Előadatott a Nemzeti Színházban 1863 november 7-én.

I.

Nincs áldás szinkritikáink óhajtásain és aggodalmain. Méltánylatunk ellenünk fordul, vágyaink betelése pedig csak újabb aggodalmakat szül. A minap, Szigligetinek egy nem ugyan jeles, de nem érdem nélküli melodramája adatasakor, alkalmat vettünk genre némi méltánylatára, s íme a másik héten ismét egy új és sokkal gyöngébb melodramával kellett találkoznunk. Megijedve a melodrama-ártól, aggodva kiáltottunk föl: e genre nem arra való, hogy drámai irodalmunk súlypontja legyen, legfeljebb csak egyszer-másszor járja meg nemzeti szinpadunkon; ne míveljétek e kétes becsű genré-t, írjatok tragédiát, drámát, vígjátékot, bohózatot. Kivánságunk betelt, a másik héten csakugyan egy új eredeti vígjáték került a szinpadra, s íme most ismét bűnbá-

nón kell felkiáltanunk: inkább melodramát, mint ily vígjátékokat; inkább *Szécsi Mária*-t, még e komoly párbeszédet is eltűrjük benne: «Mi az élet szabadság nélkül?» «De mi a szabadság élet nélkül?», noha meg kell valanunk, hogy Tóth Kálmán ilyesmivel nem boszantotta fülünket, s midőn a velencei háborút ellenző Erzsébet királyné így kiáltott fel: «Mi a tenger becsület nélkül», Lajos király nem viszonzá Wesselényi módjára: «De mi a becsület tenger nélkül».

De hagyjuk a tréfát. A dolog komolyabb figyelmet is megérdemel. Oly költőről van szó, a ki a szépirodalom két különböző ágában egy s más tekintetben sikert vívott ki, sőt mint drámaíró is elismerésre talált. Ez utóbbi körülménynél fogva nagyon sajnáljuk, hogy első kísérletét kivéve, nem ismerjük a szerző többi drámáit, s így a midőn mint drámaíróról először kell róla itélnünk, könnyen az igazságtalanság vádját vonhatjuk magunkra, mert e vígjátékban a drámai tehetség kevés nyomaira akadunk. Nem az a baj, hogy a mű gyöngé, hanem hogy tulajdonkép nem drámai mű; lehetne rossz organismusa, de semmi nemű drámai organismusa nincs, sőt még a közönséges szn padi mesterség is nagyrészt hiányzik belőle. A legjobb akarattal is keveset méltányolhatunk e vígjátékban. Az első felvonásban a király incognito-jelenete szemben

a báni családdal, az utolsóban Fiori és a bán leánya közti párbeszéd egy része mindössze is az, a mi jól van írva, s még e részletek is csak magokban jók s nem mint az egész compositio szerves tagjai. De mily csekélység ez ahhoz a sok mindenhez képest, a mi e műben lehangolja az embert! Azt sem tudjuk, hol kezdjük.

A szerző törekvése mindenesetre méltánylást érdemel. Egy alig művelt téren, a történelmi vígjáték terén, tett kísérletet. Nem ugyan ő az első kezdeményező, mint lapjaink állítják, hisz már Kisfaludy Károly is próbált ilyesmit, még inkább Szigligeti *Rózsa* című művében, de annyi igaz, hogy azóta senki sem műveli e tért. Őszintén megvallva, mi nem vagyunk épen lelkesült barátjai a történelmi vígjátéknak, noha tudjuk élvezni, mint bárki más. A vígjáték épen úgy kedveli a jelenkort, mint a tragédia a multat. A mohos századok már magokban némi fönséget kölcsönöznek a tragédiának, a költő inkább nagyíthatja a körvonalakat, s a nagy szenvedélyek rajza hatásosabbá válik, ha a monda vagy történelem ismert és nagy tényeit veszi tárgyául. A jelenkor ellenkezőleg épen a vígjátéknak kedvez; a közelség élesebben tünteti föl az emberek bohóságait, a korviszonyok, társadalmi állapotok, divatos szenvedélyek a legjobb anyagot szolgáltatják annak, a ki az embereket tör-

peségök, balgaságaik és nevetséges tévedéseik rajzával kívánja gyönyörködtetni. Mindez nem azt teszi, hogy nem lehet tragédiát írni a jelenből, és vígjátékot a multból. Csak a nehézségekre kívántunk mutatni, melyek a legnagyobb költő erejét is paralysálhatják. Különösen áll ez a vígjátékra nézve, s alkalmasint innen az a jelenség, hogy a legnagyobb vígjátékírók békét hagytak a történelemnek. A történelmi tárgyak önkénytelen ragadják a költőt, hogy csak az cselszövényre helyezze a fősúlyt, s itt is leginkább a véletlen által idéztesse elő a komikai helyzeteket. Minél történelmibb a tárgy, minél nagyobb események és személyek körül forog a cselekvény, az örvény annál veszélyesebb. A költő kénytelen a történelmi nagy tényeket kicsinyes okokból vagy épen valami nevetséges véletlenből származtatni, s bármily mulatságos cselekvényt szőjön, véghatása nem lehet más, mint a leghibásabb pragmatismus: tudniillik, hogy az egész történelem a balga véletlenségek bohózata. Scribe legnagyobb mester e téren, s ő sem kerülte ki ez örvényt, legalább egyik főműve, a *Pohár víz*, minden jelessége mellett ily hatást tesz az emberre. Épen azért jobb oly történelmi adomákat venni tárggyul, melyeknek kevés vagy épen semmi közük nincs a történelmi nagy eseményekhez, nem csak a fentebbi okból, hanem azért is, hogy fölmen-

tessünk a történelmi hűség jogos követelése alól, melyet a vígjátékban alig lehet megtartani. De különösen vigyázni kell a költőnek arra, hogy minél távolabb tartsa magát nemzete történelmének nagy eseményei- és hőseitől, különben a legnagyobb vigyázat mellett is okvetlen frivolnak fog feltünni közönsége előtt, mely mindenről könnyebben mond le, mint a nemzeti kegyelet érzelmeiről. Inkább idegen nemzetek történelméből válasszon tárgyat, ha csakugyan szerelmes a nagyobb eseményekbe és férfiakba. Scribe így tett, kiemelte nemzetét s az angol és dán történelemhez folyamodott.

E szempontokból kiindulva nem azért hibáztatjuk Tóth Kálmánt, hogy a történelmet nem vette tekintetbe, hogy művében, kivéve a király házasságát a bosznyák bán leányával, alig nyugszik történelmi alapon valami, hanem azt, hogy első Lajost vette tárgyul, nemzetünk e nagy királyát és kedvencz hőjét. Igaz, nem tette komikai személyyé, de fájdalom, törpébbnek tünteti föl bármely komikai személynél, a mennyiben bizonyos bohózatos alakok játékszerévé alacsonyítja le. Valóban Lajos, udvarában csak mulat, tánczol; a közdolgokba neki van a legkevesebb befolyása, mindezt anyja által két ügyetlen minister intézi s elvégre is őt a szégyenből, az országot a veszélyből egy eleinte bárgyúnak rajzolt, de aztán hirtelen

megügyesedett ifjonecz menti meg. Azonban talán még ezt is eltűrnők, ha más oldalról kárpótlást nyerhetnénk. Mindennél nagyobb baj az, hogy a műnek tulajdonkép nincs cselekvénye, vagy jobban mondva oly kettős cselekvénye van, melyek egyike küzdelem nélkül kezdődik és végződik az első felvonásban, másika pedig a második felvonás végén küzdelemmel kezdődik, de a harmadikban oly alapon nyer megoldást, mely ellen valószínűség és izlés egyaránt tiltakoznak. Így két felvonás marad a négy felvonásból; a többi szükségtelen s e két felvonás legfeljebb összeenyvezve alkothat valami organismust. De magyarázzuk ki magunkat.

A királyt két minisztere össze akarja házasítani az udvarnál mulató velencei hercegnővel, Fiorival. Hogy miért, kivehetni ugyan, de nem érthetni eléggé tisztán. Azért-e, hogy befolyásuk inkább megszilárduljon? De hiszen az anyakirályné által eléggé uralkodnak a királyon, legfeljebb a királyné halála utáni időre kívánják magokat biztosítani. Azért-e, hogy e házasság véget vessen a velencei háborúnak? De a háború úgy van feltüntetve, hogy oly kevésbé akadályozhatja e házasságot, mint nem azt, hogy a doge rokona az egész háború folyama alatt az udvarnál igen vígan mulasson a királylyal. Azonban ne bajlódjunk ezzel, elég az hozzá, hogy a ministerek háza-

sítani akarják a királyt. Kár, hogy csak az akaratnál és beszédnél maradnak és nem tesznek semmit. A királyt e tekintetben nem veszi körül semminemű cselszövény se anyja, se Fiori, se a miniszterek részéről. Egészen szabadon bele szerethet az udvarnál hirtelen megjelenő bosnyák bán leányába, Erzsibe. Az ember azt várná, hogy most kezdődik a cselszövény, a küzdés. A világért sem. A királyné, a két miniszter s Fiori számba se veszik Erzsit, sőt Fiori nélkül az egész darab befolyhatna, elég lenne, ha csak a nevét emlegetnék, annyira nincs befolyása a cselekvényre. A király tőlök még az nap elvehetné kedvesét. De talán Erzsi részén van az akadály? Nincs, szereti a királyt, legfeljebb attól fél, hogy a király nem szereti s játékot űz vele. De hiszen ezen könnyű segíteni. A királynak nincs oka vagy akadályja, hogy későbbre halaszsa becsületes szándéka kinyilatkoztatását. Miért nem kéri meg valamivel előbb, mindjárt az első felvonás végén vagy a második elején. Így hamar vége volna az egésznek s Erzsit is fölmentené hogy holmi szoborgyúrással mutassa ki titkos szenvedélyét.

Ennyi az egyik cselekvény, mely semminemű drámai küzdelmet nem mutat föl, sőt még törekvést sem ily irányban. A mű többi részét egész az utolsó felvonásig a miniszterek mesterkedései töltik be, kik meg akarják

akadályozni a velencei háborút. E czélból elhitetik az anyakirálynéval, hogy a római császár sértőleg nyilatkozott róla udvara színe előtt.

Remélik, hogy a királyné e miatt háborúba keveri fiát a római császárral s így két háború nem folyhatván, a velencei abban marad. A királyné csakugyan ráveszi Lajost a hadüzenetre, azonban követ érkezik a római császártól a fenforgó pletyka megczáfolására s nagy tisztelete kifejezésére. A miniszterek, nehogy a követ a királylyal találkozzék s így a hadüzenet dugába dőljön, a követet szép szín alatt becsalják egy félreeső szobába, hogy aztán oda zárják, azonban pórul járnak, mert Kopjai, kinek sok oka van haragudni reájok, őket is a követhez zárja, s az egész dolgot bejelenti a királynak. Az ármány kisül, a királyné megutálja a minisztereket s beleegyezik, hogy fia elvegye Erzsit, a mit egyébiránt eddig már csak azért sem akadályozhatott, mert semmit sem tudott e viszonyról.

Először is nem foghatni meg, hogy a miniszterek miért óhajtják annyira a római császárral való háborút s a velencei megszakadását. Hisz nekik legfőbb érdekek az volna, hogy a királylyal elvétessék Fiorit; s mindamellet semmibe se veszik a bán leányát, kitől leginkább félhetnének. Megindulhat a római háború, megszakadhat a velencei, ha egyszer

Erzsi királyné. Nem érti az ember törekvésök hasznát. De hátha még oda vesszük, hogy úgy törekednek e haszontalan célra, hogy, ha azt elérik is, bukások bizonyos. A király Kopjai segítségével nélkül is elébb-utóbb meg fogja tudni a dolgot s kénytelen lesz kiűzni őket udvarából. Hát ha még meggondoljuk, hogy ármányukat némi mindennapi számítás sem támogatja. A római császár követe nem utazik kíséret nélkül, de ha úgy utazik is, az udvari cselédség már tudja, hogy követ érkezett s így az egész dolog könnyen a király fülébe juthat. E mellett ezek a nagy cselzővők, kik nagy Lajos udvarában uralkodnak, épen ellenségök segítségével akarják végrehajtani durva cselzővényöket.

De elég. Ne bonczoljuk tovább e szeretlen cselekvény össze-vissza hányt tagjait, mellőzzünk egyebet is, sok mindent, mert lapokat kellene összeírnunk a mű hibáiról, mert ki-mélni akarjuk a szerzőt, ki e szerencsétlen kísérletét talán nem sokára egy jobbal fogja feledtetni.

II.

Nem e mű második vagy harmadik előadásáról akarok írni, hanem jóvá tenni egy hibát, melyet a mult számban e műről megjelent birálatomban elkövettem s e módosítás alapján részben újabb birálat alá venni a vígjátékot. Figyelmetlenségből vagy a zaj miatt vagy mert gyöngélkedtem, elvégre mindegy, egy pár helyt félreértettem a szerzőt, miért bocsánatot kell kérnem mind tőle, ki iránt igazságtalan voltam, mind olvasóimtól, kiket, bár akaratlanul, némikép félrevezettem. Sajnálom, hogy e vallomásomhoz nem csatolhatom még ezt is: mindenben tévedtem, e vígjáték csakugyan sikerült mű. Én méltán figyelmetlen szinkritikus hírébe jöhetek, de e vígjáték mégis gyöngé kísérlet marad. Hanem lássunk dologhoz. A szerző maga figyelmeztetett tévedésemre s egy nyílt levél kíséretében megküldé nekem vígjátéka kéziratát is. A nyílt levél így hangzik.

«Kedves barátom! A *Koszorú* mult számá-

ban *A király házasodik* című vígjátékom drámai egységéről igazságtalanul nyilatkozol, s nem akarod a többi közt átlátni, hogy a római császár ellen való izgatás a velencei hercegnő trónra jutásával a legszorosabb kapcsolatban áll, s hogy ezen idegen hercegnő trónra jutása az, a mi a darabban előforduló cselszövések főcélját teszi. Itt küldöm darabomat; győződjél meg, hogy vígjátékom meséjét legalább is nem jól fogtad fel. Vitatkozás helyett — a mire se időm, se kedvem — ime az *argumentum ad hominem*. Olvasd és lásd, hogy arról a drámai egységről nekem is van valami sejtelmem.

Egyébiránt nyugodjál meg, te csak azt nem akartad látni darabomban, a mi benne van, de némely kritikusok olyakat is látnak benne, a mik ott teljességgel nincsenek. A te véleményedre súlyt helyezek s ezért óhajtom, hogy meggyőződjél, hogy én is gondolkozom egy keveset, mielőtt írnék s a legrosszabb esetben is, legalább törekvéseket mutatok el a benső forma iránt, ha ezt azután nem is tudom úgy kifejezni, a mint óhajtanám.

A darabomra vonatkozó kritikából eddigelé csak azt az észrevételt fogadhatom el, a mely a kamrajelenet bohózáti stíljét kárhoztatja; ezt mentse ki az, hogy én Guido és Balbo öltözékét egészen másképp képzeltem, mint a hogy ők megjelentek. Ez az öltözet emelte oly nagyon

azon jelenet élességét; mindíg baj, ha jelmez-próbát nem tartunk. Az utóbbi előadáskor é jelenet átalakítva adatott.

Végre még egyet. A kik a *Koszorú* mult számát vidéken olvasták, bizonyosan arra a gondolatra jöttek, hogy az én darabom formáliter megbukott. Nem volt tehát szép tőled, hogy darabom szinpadí sikerét elhallgattad; hogy nem említetted meg, hogy művemet a közönség elvégre is oly zajjal és tetszésnyilatkozatokkal fogadta, a minőben nem minden darab szokott részesülni; hogy harmadik előadása is nagyobb közönséget vonzott a színházba, mint előtte való napon egy új opera.

Már azt vitathatjátok, hogy én még a drámai egység primitív ismeretével sem rendelkezem, hanem hát legalább hagyjátok meg nekem a közönség tetszését vigasztalásul s ezt, ha keveset adtok is reá, legalább ne ignoráljátok.

Tóth Kálmán.»

Figyelemmel végig olvastam a megküldött vígjátékot; most sem találtam ugyan benne valóságos drámai egységet, de hogy bírálatomban hibáztam, azt hamar át kellett látnom. A két miniszternek különben nem valami mélységés és finom politikájában, egy pont elkerülte figyelmemet és tévednem kellett. Azt értettem, hogy

Lajos király miniszterei a velencei háború megszakadásáért kívánják a római császár elleni háborút, mert egyszerre két nagy háborút nem lehet folytatni; azt is felfogtam, hogy a velencei háború megszakadása szerintök a királynak a velencei hercegnővel való házasságát fogja elősegíteni, de hogy mi módon segíti elő, azzal nem voltam tisztában. Azt hittem, a királyt, a ki szerelmes a velencei hercegnőbe, csak az akadályozza a házasságban, hogy a háború folyama alatt átallja ellenségének a dogénak rokonát nőül kérni. E hiedelemből folyt az az ellenvetésem is, hogy ha a háború nem akadályozza a velencei hercegnőnek a magyar udvarban víg mulatását a királylyal, bizony nőül vételét sem akadályozhatja. Azonban a miniszterek számítása egészen más; ők a római császár elleni háborúval a velencei békét akarják kivívni, a velencei béke szükségességével pedig nyomást gyakorolni a királyra házassága ügyében. Tudják, hogy a magyar seregek hátrányban levén a a velenceiek ellen, Lajos nem fog ugyan gyalázatos békét kötni, de előnyösre hajlandó lesz; előnyös béke pedig csak úgy jöhet létre, ha a király elveszi a velencei hercegnőt, mert ekkor a doge engedni fog. Mindezt elmondja egyik miniszter a másiknak mindjárt az első felvonásban. (III. jelenet.) Ime: «Tudva van a magnificus előtt, hogy mióta a magyar hada-

kat Erberach vezérli, a velenceziek előnyben vannak; a király ő felsége tehát a velenceziesekkel csak hátrányos békét köthetne, azt azonban a diadalokhoz szokott magyar király büszkesége meg nem engedi; a király ő felsége legszerényebb esetben is Jadra birtoklását tűzné ki a béke feltételeül; hogy tehát a király kedvező békét köthessen, s a római császár ellen indulhasson, kétségtelenül nem fogja megvetni azt az eszközt, mely Delfinót, a velencezi dogét a béke megkötésére hangolná; s ez az eszköz nem más, mint hogy ő felsége Delfino közel rokonát, a velencezi hercegnőt nőül vegye.» Nemcsak így elbeszélésben, hanem mint a cselekvényre ható indok is előjő még egyszer e tárgy a tanácsülés jelenetében is (II. felv. IX. jelenet), midőn a király így szól: «Ez esetben megkötöm Velenczével a békét. De Delfino nem fog Jadráról lemondani.» A miniszter ezt feleli reá: «Delfinót felségednek elhatározása bármi czélnak megnyerné. Ha felséged, a mit az ország óhajt s a mitől felségednek minden szépre, nemesre fogékony szíve sem idegen, ha mondom, felséged ezt legmagasb elhatározásával végrehajtana s Delfino rokonát, a báj és női erényekben annyira gazdag velencezi hercegnőt a trónra emelné.»

Íme e helyeket mind magam ellen idézem és igazságot szolgáltatok a költőnek. Mentsé-

gemre szolgálhatna talán, hogy se a *Függellen*, se a *Pester Lloyd* referensei nem említik ezt az indokot bírálataikban, hogy maga a szerző se igyekszik kitüntetni se az expositióban, sem a cselekvény folyamában, de ez keveset változtat a dolgon, s ennél fogva tartozom e lapok mult számában megjelent bírálatomból mind azt visszavonni, a mi figyelmetlenségemen alapult. De egyszersmind kötelességem mind magam, mind olvasóim irányában az is, hogy a most már mindenben jól megértett művet legalább egy részben újra bonczolás alá vegyem.

Először is kénytelen vagyok kijelenteni, hogy a miniszterek cselszövényét, mely egyszersmind az egész mű bonyodalma, nem támogatják se a jellemek, se a körülmények. Guido miniszter társának, Balbónak csupán árnya levén, szóba sem jöhet — nem államférfiú, csak méltóság- és hivatalvadász. Nincs benne feltüntetve politikai pártcélzat, nem vezeti a hatalomvágy láza; minden tekintetben közönséges ember. Mondja ugyan egy helyt, hogy az egyház érdekeit kívánja előmozdítani, a schismatikusokat szándékszik kiirtani, de ez csak képmutató szójárás nála. Főczélja a megürült esztergomi érseki szék elnyerése, a mit a darab folytán mind ő, mind mások többször kiemelnek. De ily czélból miért oly nyaktörő vállalatokba elegyednie? Ha oly nagy befo-

lyása van a királyné által a királyra, ha a király kedves vezérét, Kontot képes volt leté-
tetni, helyébe Erberachot ültetni, bizony ma-
gát is könnyen kineveztetetheti érseknek az
anyakirályné által. De képzeljük, el őt államfér-
fiui szenvedélyekkel, olyanformán, hogy az
anyakirályné halála esetére félti befolyását
rály házassága által kívánja biztosítani. Vajon
s azt a ki elég biztosíték-e a herczegnő? Nem
igen. A herczegnő nem vallásos, mint az
anyakirályné.

«Hiúságánál fogva uralkodunk rajta» — mond
Guido, de a herczegnő hiúsága ki lesz elégtve,
ha a trónra jut s inkább fog férje kedvében
járni, mint Guidónak; így ez hála fejében csak
az érsekséget remélheti, a mit akár most is
elérhet, mert a király inkább engedelmes-
kedik anyjának, kit szeret, mint leendő neje-
nek, kit inkább csak politikai érdekből vesz
el». Azonban gondoljuk e viszonyt is más-
kép. Vajon Guido cselszövényének a legna-
gyobb hiszékenység mellett is remélhetni-e
sikerét?

Ő egy általa kigondolt és elterjesztett rága-
lomra épít mindent. Ilyesmi alkalmas eszköz
lehet sok esetben, csak a fenforgó viszo-
nyok között nem. Egy ministernél kevesebb
eszű ember is meggondolhatja, hogy a római
császár, midőn kérdőre vonják, nem fog el-
ismerni oly sértő kifejezéseket, melyeket soha

sem mondott, s ekkor vége az egésznek. Vagy arra számít Guido, hogy a király követe, a ki felvilágosítást kér, vagy a császár követe, a ki felvilágosítást hoz, elpusztulnak az úton, vagy ha megérkeznek is, senki se fogja megtudni megérkezésöket, s neki módjában lesz őket holmi cisternás kamrába zárni? Csodálatos, a római császár sértő kifejezéseinek nyoma van a történelemben, bár a király házassága utáni időszakban, s mégis szerző ezt csak Guido koholmányaként használja, holott amugy jobb szolgálatot tett volna. E mellett mit használ Guidónak, ha a király hadat izen is? A római császárnak ez csak újabb alkalmat ad arra, hogy a félreértést kiderítse. Avagy Guido az új követet is cisternás kamrába fogja zárni? Miért törekednék hát e haszontalan célra, s úgy hogy bukása bizonyos, ha netalán eléri is, mert a király előbb-utóbb megtudja a dolgot, kiüzeti udvarából, s a hercegnő csak a királyné haragja miatt sem fogja megvédehetni. S miért épen Kopjait vennie segítségül, a kiról tudja, hogy a király kedveli, a ki rája elvett jószágainak bitorlása miatt haragszik? S miért épen oly kamrába zárni a követet, a honnan könnyen kiszabadíthatja magát, mert a bán és leánya gyakran megfordulnak a mellékszobában és meghallhatják kiáltását? De nem csak a német kérdést intézi Guido uram ily rosszul, a velenceivel sem bánik el különben.

Tudja, hogy a király csak akkor köt békét Velenczével, ha ez Jadrát átengedi; épen ezért a tanácsülésben biztosítja is a királyt erről. De mivel? Csak pusztá szóval, semminemű okirattal a velencei dogétól vagy tanács-tól. Vajon hihetni-e, hogy Lajos könnyen hisz neki, midőn különben sincs kedve a békére? De másfelől épen Guido annyit beszél: két háborút nem folytathatni egyszerre, hogy a király, a ki szintén osztozik e nézetben, mindaddig nem üzenhet háborút a római császárnak, míg Velenczével a békét nemcsak elhatározta, hanem meg is kötötte. Ki tudja, vajon a doge ráveheti-e a tanácsot arra, hogy rokonságának érdeke miatt megcsorbuljon a köztársaságé? Tehát a hadizenet a szerző intentiója szerint is lehetetlen a jelenetben, mégis megtörténik és Guido fogalmazása szerint indul. Aztán a királynak is nincs-e elég módja legalább egy darab időre lecsillapítani anyját, elhalasztani a háborút, kijátszani Guido ármányát, nem ígérni meg a herczegnő nőül vételét, kitől bensőleg már egészen idegen?

Úgy hiszem, ennyi is elég megdönteni Guido cselszövényét, a mű bonyodalját. Vajon a cselekvény másik ága jobb-e és szerves kapcsolatban van-e amazzal? A királynak a bán leányával, Erzsivel való viszonya nélkül is megtörténhetnék az egész miniszteri ármány, tehát a mű főcselekvénye, mert ezt az se elő

nem segíti, se nem akadályozza. Két pont van, a mit kapcsolatul lehet fölvenni, de ez még nem alkot organismust. Midőn Guido látja, hogy Erzsi a királynak tetszik, így kiált föl: «Mintha ő felsége a banilla által érdekeltetnék; még ma meg kell történni a hercegnővel való eljegyzésnek.» Tehát Erzsi sietteti a Guido cselszövényét, de aztán Guido többé semmit sem ad Erzsire. Nagy hibája az egész darabnak, hogy Guido cselszövényét egész a végkifejlődésig nem akadályozza semmi, nem talál ellenhatásra s így a drámai érdek csekély. A másik pont az, midőn a király a tanácsülésben kezd megbarátkozni a hercegnővel való házassággal, mert Erzsitől visszautasítva hiszi magát. Tehát a király az első felvonásban szerette Erzsit, a másodikban visszautasítva hiszi magát, nem hajt többé reá, s e szerint épen a darab kezdete előtti helyzetében maradt, nem ment át semmi oly változáson, mely akadályul szolgáljon vagy küzdelemre adjon okot. De miért higyje a visszautasítást oly hölgytől, ki az incognito jelenetben oly hevesen bevallott szerelmet szívesen fogadta? A király e változás okát könnyen kitalálhatja; tudhatja, Erzsi attól fél, hogy csak játékot űz vele s nem veszi nőül. Miért nem oszlatja el aggodalmát, s midőn a második felvonásban is hevesen megragadja kezét, miért nem mondja: Szeretlek és nőül

veszlek! Erzsí aggodalmát könnyü eloszlatni; lám Kópjai épen olyasmivel oszlatja el, a minek fel kellene költenie. Azután mi szükség arra, hogy Erzsí azzal az izetlen szoborgyúrással fejezze ki szerelmét? A király már értesítve van Kópjai által szerelméről, s így az egész szoborleleplezési jelenet fölösleges. Szerves kapcsolat-e, drámai egység-e mindez? Hát a negyedik felvonásra mit mondjak épen a drámai egység szempontjából? A harmadik felvonásban az egész bonyodalom véget ér, a szerző mégis megtoldja egy felvonással csak azért, hogy a királyné meggyőződjék a herczegnő vallástalanságáról s így annál nagyobb rokonszenvvel forduljon Erzsí felé. Ennyi okon minden vígjátékot és tragédiát még meg lehet toldani egy felvonással.

Végül, ha mind e tévedést elkerülte volna is a szerző: hol a világos és drámai expositio, az ügyes scenirozás, hol a komikai alap a cselekvényben és jellemeiben, hol a phantasia ereje, mely életet öntsön a műbe s gyönyörteljes illúsiót a nézőkbe? De a darab tetszett, mondja a szerző s én ezt nem említettem meg. Igaz, de Isten látja lelkeimet, nem rossz czélzathból. Világos tényt tagadni kábaság még képmutatónak is, s nekem nincs erre hajlamom. Mindíg volt annyi bátorságom, hogy ha kellett, a közönség tetszését bonczkés alá vegyem, kárhoztassam vagy legalább kimagyarázzam.

Tóth Kálmán vígjátékát többször zajosan megtapsolták s a szerzőt hívták. De én úgy tudom, hogy ilyesmi majd minden eredeti darabbal megtörténik, bármily gyöngé legyen is.

A darab tetszett, mert van benne a «haza-puffogatás» és elménczkedés, mert fraterek vannak benne csuffá téve, a mi ritka jelenség szinpadunkon. Midőn Kopjai azt mondja, hogy a fraterek eszik gabonáját, óriási taps hangzott fel. De vajon aesthetikai, drámai hatás-e ez? Nem kívánom, hogy Tóth Kálmán helyeslje darabjáról elmondott nézetemet, de azt óhajtom, hogy a közönség tetszésének okait néha-néha analysálja. Vonjon el e polemiából magának ennyi tanulságot; én a magamét már elvontam: igyekezni fogok a bírálendő színművekre gondosan figyelni, de ha szomszédaim zaja vagy a zártszéknyitónő költögetése miatt valami elkerülné figyelmemet, kérem a drámaírókat és színészeket, világosítsanak fel, mindig kész leszek a legfényesb elégtételt adni.

A LELENCZ.

Eredeti népszinmű 4 felvonásban. Irta Szigligeti Ede. Elő-
adatott a Nemzeti Színházban 1863 november 20-án.

I.

«Ez nem népszinmű, ez regényes dráma, sőt szomorújáték». Ily s ezekhez hasonló megjegyzéseket hallottam a színházban s olvastam később a lapokban is. De vajon mi az a népszinmű, ki tudja, ki határozza meg valahára? Vas Gereben hallgat, pedig ő volna a magyar nép választott æsthetikusa s a leendő Petőfi-Társulat született elnöke; a *Hölgyfutár* szerkesztői se szólnak, pedig korszakot akarnak alkotni a magyar dramaturgiában s a színházi bérkocsi kérdését már is szerencsésen megfejtették; a német műveltség magyar képviselői is némák, pedig ez sokkal könnyebb feladat, mint bebizonyítani, hogy Bulyovszkyné mutatta meg először a németeknek, mi a valódi német kiejtés, mely kiemelkedett a tájszólások barbarismusából. Tréfa, a mi tréfa, de valóban

csodálni lehet, hogy a magyar kritika, mely annyi népszinművet bírált, oly kevésbé foglalkodott a népszinmű elméletével. Még annyira sem ment, hogy fogalmát meg tudja határozni. Mi, kik most először bírálunk népszinművet, pótolni kívánjuk ugyan e hiányt, de nem ígérhetünk tüzetes fejtegetést, legföljebb egy kis tájékozást, mely egyszersmind bírálatunk kiinduló pontja.

A népszinmű se vígjáték, se dráma, se tragédia, de mindebből valami; vegyes nem, mely sok mindent magába olvaszthat, sőt a zenét és éneket is segédül veheti. Egy neme a melodramának, vagyis modern melodráma tragikomikai alapon, legtöbbször társadalmi iránynyal. Nem mondjuk, hogy a magyar népszinművet a francia democratia eszméi, melyek nálunk is terjedezni kezdetek, nevezetes befolyással voltak reá. A francia népdramák többé-kevésbé váddal léptek föl a társadalom ellen a socialismus érdekében; a mieink is vádolták a társadalmat, de inkább csak szerény reformot sürgettek. Előszóval rajzolták politikai és társadalmi intézményeink hiányait s a nép érdekében kívántak hatni. A politikai vezérczikkék fejtegetéseit: a jobbagység eltörlésétől a börtönrendszer javításáig, örömet fogadták műveik alapeszméjeül általában ott is, a hol nem vettek fel valamely specialis kérdést, részvétet igyekeztek kelteni a társada-

lom alsó osztályai iránt és sokszor igen is kívívóan a fensőbb osztályok rovására. Politikai életünk democratiai mozgalmainak egyik hatásaként tűnt fel a népszinmű szinpadunkon. Ez volt egyik forrás, melyből népszinműíróink merítettek; a másikat az irodalom nyújtotta, a hol szintén hasonló forrongás mutatkozott.

A fejlődő nemzeti költészet örömet fordult a népies felé; részint democratiai ösztönből, részint művészi célból; erősebb kapcsolatba jött a magyar étellel s nem vetette meg többé a genererajzot. A magyar dalokat nemcsak jambusokban és trocheausokban irták már s költői rhythmusunk ismét összeolvadt a zenével. Mindez elősegítette a népszinmű fejlődését. Szigligeti egész virtouzitással öntötte drámai formába mindazt, mi a politikai és irodalmi mozgalmakban céljára szolgált. Megszületett a magyar népszinmű, melynek fővonásai lettek: formában határzatlan drámai stíl, szellemben democratiai irány, tartalomban magyar élet genreképi vonásokban, tragikomikai oldalról, népzene és népdal kíséretében.

Íme a magyar népszinmű, melyet majdnem osztatlan tetszéssel fogadott a közönség és kritika. Nem csodálkozunk rajta. E népszinművek elűzték szinpadunkról a német bohózatokat és melodramákat, közelebb hozták a szinpadot a magyar élethez s közönséget teremtettek.

Mindkettő nagy nyereség volt, s az még ma is, és nemcsak egy szempontból. De azon már csodálkoznunk kell, hogy a kritika minden szó nélkül elfogadta a népszinműi formát. Megengedjük, hogy a népszinmű jó volt s talán most is jó fejlődési foknak, átmenetnek azonban fejlődnie kell s e fejlődés nem lehet más, mint hogy össze nem olvadható elemei forrongásából álljanak elő határozott stílu drámai alnemek; oly nemek, melyek majdnem mellőzve vannak drámairódmunkában, pedig sokkal több művészi jogosultságuk van, mint a népszinműveknek, melyek helyöket elfoglalják. Azt a sok mindent, a mi népszinműveinkben össze van gyúrva, csak a humor bírhatná el és békíthetné ki. De a humor a legerősb subjectivitását, legföljebb humoros alakot rajzolhat, de nem írhat humoros drámát. Ezért a tragikum és komikum, a bohózat és érzelmes összeolvasztása soha sem tehet valóban művészeti hatást. Shakespeare vegyít ugyan tragédiába komikai elemet, de csak a népjelenetekben, s csak annyit és úgy, hogy semmi ne zavarja meg a mű stílusát. Népszinműveinkben a tragikum és komikum lényeges elem, épen ezért igazán se meg nem hatnak, hanem csak disharmonikus hangulatban lebegtetnek. Továbbá a szoros értelemben vett társadalmi irányt se bírhatják meg a népszinműveink; erre a dráma formájánál sokkal

alkalmasabb a regényé, mert széles tért nyújt a detailrajzra s még ott is kérdés: vajon a regényt nem vetkezteti-e ki költészetéből az egyoldalú polemia s az a sok prózai elem, melyet az irányregény okvetlen magával hoz. E mellett az ének, zene sem olvadt úgy össze népszinműveink bensőjével, hogy organismust alkosson. Szóval ki kell válni ez összegyúrt, de össze nem olvadható elemeknek és saját formájokat felvenni. Miért ne válhatnék ki például a komikai és bohózos elem, hogy megteremtse a magyar bohózatot és vaudevillet?

Mi részünkről Szigeti egy pár népszinművét azért méltányoljuk leginkább, mert irány felé látszik törni; ez okon óhajtottuk a minap: vajha kapna kedvet a magyar bohózat megalkotására az eddiginél nemzetibb alapon. Folytassuk tovább a felbomlási vagy fejlődési folyamat. Az ének- és zenerészből miért ne állhatna elő az önálló magyar operette?

Szigligeti nem rég már egy kísérletet tett is e téren, melynek csak örvendenünk lehet. Hát az érzelmes, tragikai részszel mit csináljunk? Szülessék meg belőle polgári, vagy ha jobban tetszik népdramánk. A többi aztán legyen melodráma; a polgári drámát is, tudjuk sokszor ide fogják levonni, de nem bánjuk, mindenestre nyerünk. Ím Szigligeti a mi tanácsunk nélkül ilyesmit céloz. A *Lelencz* népszin-

műve ilyen kíván lenni s épen azért nem tehetjük, hogy ebbeli törekvését ne üdvözljük.

Valóban a *Lelencz* ha nem is mindenben, egy pár lényeges vonásban különbözik Szigligeti eddigi népszínműveitől. Nincs benne ének, zene, táncz; egészen dráma akar lenni. Nem iránydarab; nem a lelenczház szükségességét kívánja beh bizonyítani; a felsőbb és alsóbb osztályokat se állítja egymással szembe, hogy amazok csak a bűn, emezek csak az erény képviselői legyenek. A komikai és tragikai elemet se vegyíti össze, mint régibb népszínműveiben, kivált *Czigány*-ában. Szóval, mint fentebb mondtuk, polgári drámává kívánja emelni népszínművét, viszonyainkhoz alkalmazva, a hol sok tekintetben nagyobb szerepet játszik a vidéki alsó középosztály, mint a szó szerinti bourgeoisie. E tisztább stíl felé törekvést méltányoljuk mi leginkább e műben s épen nem bánjuk, sőt örülünk rajta, hogy némelyek, még a kritikusok sem találták meg benne azt a népszínművet, melynek fogalmával, úgy látszik, nem igen vannak tisztában. Valóban, épen ezért sajnáljuk, hogy méltánylatunkat nekünk is gáncsolással kell megzavarnunk. Azonban megvalljuk, hogy mi egyeben ütköztünk meg, mint kritikustársaink. Egyik azt hibáztatja, hogy e műben a szerelem nagyon alárendelt szerepet játszik, pedig drámát szerelem nélkül nem lehet képzelni.

E szerint *Julius Caesar*, *Coriolán*, *Macbeth* nem volnának drámák.

A második a palacsinta adomája ellen kel ki erősen, melyet csak elbeszélni hallunk a multból. «Íme az egész mű, mint négy doriai oszlopon, akként nyugszik a négy palacsintán» kiált fel bírálónk.

Mi nem védjük e palacsintás adomát; épen oly ízléstelen, mint a foghagymás rostélyos bizonyos vigjátékban, azonban nem tartjuk lényeges hibának, sőt azt hisszük, könnyen kiigazíthatni, mert nem egyébért van, mint a rector szemérmertessége feltüntetéseért s így tisztesegebb adomával is helyettesíthetni a cselekvény legcsekélyebb sérelme nélkül. A harmadik azt rója meg, hogy a szerző a regényírók sok szabadalmával él: nem törődik az idő és helyegységgel, véletlenek által szővi a cselekvényt és sokat hagy történni a színpalak mögött. Nem tudtuk, hogy az idő- és helyegység oly classikai bajnokai lappanganak köztünk, valamint azt sem, hogy véletlen által szőni a cselekvényt a regényírók szabadalma. Mi nem tudunk semmit e szabadalomról, s óhajtjuk, hogy regényíróink se tudjanak.

Valódi véletlenség e műben csak egy helyt fordul elő, midőn Erzsi haza tér s testvére gyermekét megmenti. Nem védjük e véletlenséget sem, de nem tartjuk e mű lényeges hibájának, mert csak bonyolítja a cselekvényt,

nem oldja fel s általában nem zavarja meg a jellemfejlesztést. Nagyobb baj az, hogy midőn Szigligeti polgári drámává emelte népszinművét, nem tudta kikerülni a polgári drámák egyik örvényét, bizonyos beteges sentimentalismust, bizonyos érzékenyítő befejezést, mely ha nem is mindig erkölcsi érzésünk, de mindenesetre idealismusunk rovására kíván szívünkre hatni a mennyiben felindít megnyugtató nélkül, vagyis egészen más alapon nyugtat meg, mint a melyen felindított.

Ez a mű legnagyobb hibája, melyet nem takarhatnak el se a drámai élénk jelenetek, se a jól rajzolt alakok. De kifogyván a térből, fejtegetésünket a jövő számra kell halasztanunk; addig talán másodszor is színpadra kerül az új mű, s még érthetőbbé válik bírálhatunk.

II.

E hó 6-án újra színpadra került e mű és nagy közönség előtt. Mi is megnéztük másodszor is s még inkább meggyőződünk, hogy befejezése hibás. De miért gáncsoljuk a befejezést, miért nevezzük beteges sentimentalismusnak, mely idealismusunk rovására akar szívünkre hatni, felindít megnyugtató nélkül: vagyis egészen más alapon nyugtat meg, mint a melyen felindított? Lehet-e ezt másképp befejezni? mondhatja a szerző. Nem a keresztény morál legfönségesebbikét érezzük-e e művön átvonulni: a megbocsátást? Avagy tévedéseink nemesise elől nincs-e menekvés a költészetben, holott az élet gyakran ellenkezőt mutat? Oly kegyetlen legyen-e a költő, hogy se meg ne bocsásson, se meg ne bocsátathasson, még a bűnbánóknak sem?

Íme ott egy szegény sorsú leány, Julcsa, a ki szolgálatjával keresi élelmét; bele szeret egy rangbeli ifjúba, a ki megcsalja és odahagyja. A szerencsétlen meg akarja ölni magát és szíve

alatt nyugvó gyermekét, azonban egy öreg komornyik rábeszélésére, a ki sejtí szándékát, visszariad ez újabb büntől s élni kíván gyermekéért. Nehány hónap telik el. Julcsa el akarja rejteni gyalázatát a világ és szülői szemei elől s egyszersmind jó kezekbe tenni le ártatlan csecsemőjét. E célból titkon falura utazik szüleihez s éjjel ablakukba teszi csecsemőjét, a pólyába göngyölve egy gyűrűt, egy anonym levelet s minden megtakarított pénzét. Alig távozik el, midőn testvére, a korhely és részeges Bertók, haza jő s kopogtatni akarván, az ablakban megtalál mindent. A pénzt elteszi, a csecsemőt pedig a Tiszába dobja. Ezalatt az anya visszatér, hogy lássa még egyszer gyermekét s csak a felbontott levelet találja a földön. Föllármázza szülőit, a jegyző is oda érkezik feleségestől; megmutatja nekik a levelet s a gyermek keresésére akar indulni Ekkor érkezik haza fővárosi szolgálatjából testvére, Erzsi, s karján hozza a csecsemőt, kit a gát galyai között hallott nyögni és megmentett. Nem is sejtik, hogy ki dobta vízbe a csecsemőt, kivéve Julcsát, ki Bertók ujján gyermeke gyűrűjére ismer. Bertók bevallja neki bűnét s elbujdosik. A kis lelelcz már négy éves. Senki sem tudja, hogy Julcsa gyermeke. Mindkét leány a szülői háznál van. Erzsi már mennyasszony, egy derék ifjú akarja elvenni, kit a jegyzőné szeretett volna vőül.

A jegyzőék még más okon is sértve érzik magokat, azért azt a rágalmat terjesztik el, hogy a lelencz Erzsi gyermeke. A rágalom a vőlegény fülébe jut; minden körülmény Erzsi ellen szól s az esküvő már-már elmaradni látszik. Azonban Julcsa, hogy megmentse testvére becsületét, fölfedi titkát, magáénak vallja a gyermeket. Ekkor azzal áll elő a jegyző, hogy ha Julcsa az anya, neki kell lenni a gyilkosnak is, ki a csecsemőt a vízbe dobta. Julcsa hallgat, nem meri bevallani Bertókot; mert kimélni kívánja már is annyira sújtott szülőit. A dologból bűnvádi per keletkezik. Julcsát vallatni a szolgabíróhoz viszik, egy tisztelt férfiúhoz, egy boldog családapához, a ki nem más, mint a csábító, a lelencz atyja.

A helyzet gúnyját és veszélyét teljes mértékben fölfogó szolgabíró kérve fordul a leányhoz, hogy ne dúlja fel becsületét, boldogságát. Julcsa nagylelkűen megbocsát neki. Ezalatt levél érkezik a szolgabíróhoz, egy Déli nevű rablótól, ki nem más, mint Bertók, melyben ez bevallja a Julcsára fogott bűnt; a szolgabíró egyszersmind arról is tudósíttatik, hogy a rabló e vallomás után főbe lőtte magát. Julcsa fölmentetik. Egy fiatal ispán, ki már többször megkérte Julcsát, a törvényszék előtt a lelencz atyjának adja ki magát s újra kezével kínálja meg. Julcsa hálával szorítja meg kezét s későbbre, ha sebei begyógyulnak, reményt nyújt neki.

E vázlatból is kitetszik, mondhatná a szerző, hogy e művet csak így fejezhetni be. Avagy azt kívánja ön, mint egy más kritikus, hogy a csábítóval nőül vétessem Julcsát? Vagy épen azt, hogy példásan büntessem a csábítót? De nem bűnhődik-e ez eléggé, hiszen megbánja bűnét s néhány perczig iszonyú félelmet áll ki. Ha még egyébbel is büntetném, ártatlan nejét és gyermekeit büntetném. Miért boldogtalanná tenni e derék férfiút, egy ifjúkori s nem is oly nagy tévedésért, melyet már megbánt? A mi Julcsát illeti, eléggé megszenvettettem bűnéért. Miért ne helyezem kilátásba boldogságát? Bizonyára megérdemli. Hol itt a beteges sentimentalismus, minő idealismus ellen véték? Nem a bűnbánat és bocsánat idealismusának tettem-e eleget, mely minden keresztyén szívben visszhangra talál.

Ilyen s ezekhez hasonló ellenvetéseket tehet a szerző s mi még sem vonhatjuk vissza vádunkat. Elismerjük, hogy a bűnbánat és bocsánat keresztyén erény, óhajtjuk, hogy minél több ember gyakorolja, de kérdjük: vajon a költő azért ír-e drámát, hogy tévedéseink és bűneink bocsánatát hirdesse a viszonyok és embertársaink részéről, vagy azért, hogy kimutassa a megsértett erkölcsi, társadalmi és állami érdekek nemesítését? Azzal a hangulattal bocsássa-e el a költő közönségét, hogy té-

vedéseinket, bűneinket jóra fordítja a szerencse vagy embertársaink könyörülő szíve, vagy azzal, hogy minden bűn és tévedés megboszulja magát a földön, bár az ég kegyelme soha se záródik be ellőttünk? Im ott van Shakespeare *Coriolán*-ja. Büszkesége szájalomra olvad, megbánja bűnét és visszavezeti sergét Róma fala alól. Nem érdemlené-e meg e tetéért a jutalmat, hogy boldogul éljen szeretett családjá körében? Miért kell elesnie a volscok kardjától? Ott van Kotzebue *Embergyűlölés és megbánás*-a. A hűtelen nő megbánja öbűnét, sírva borul gyermekeivel férje lábaihoz; a férj mogbocsát s ismét boldogok lesznek. Melyik szolgálja jobban a keresztyén morált és költői idealismust? Shakespeare kegyetlensége-e vagy Kotzebue érzékeny szíve? Nem mondjuk, hogy a *Lelencz* Kotzebue e hirhedt művéhez hasonlít, de azon elv, melylyel befejezését védhetni végeredményében ide vezet. Azonban mit tehetünk róla, hogy ez így van az életben is, miért legyen a dráma más, mint az élet, melynek tükre? Ezt az ellenvetést ismételheti Szigligeti; de kérjük, ismerjük-e, nyomoztuk-e a nemesis titkos működését, s tagadhatjuk-e csak azért, mert nem mindenütt ötlük szemünkbe? Azután mire való a költő, ha az életet csak pusztán adja, benső, kényszerű, erkölcsi kapcsolat nélkül s mi sem egyéb a költői idealismus, mint az az égi

fény, mely mindent megvilágít, mi az életben homályos?

Szigligeti kiméli a csábítót. Érezni látszik, hogy ez visszatetszést szül s épen azért enyhíteni igyekszik eljárását. Ezért nagyon hátterbe tolja a csábítót s az utolsó felvonásban megjelente előtt nejét lépteti föl részvétgerjesztően. A nő nagy rokonszenvet tanusít a főgolyó iránt s vigasztalja. A szerző mintegy előre készíti a közönséget arra nézve, hogy ne óhajtsa a csábító bukását, családélete feldulását, derék neje boldogtalanságát. Midőn a csábító belép és áldozatára tekint, a lelkiismeret furdalását érzi s megalázva fordul hozzá. Mindez elég ügyesen van kiszámítva és még sem teszi meg az óhajtott hatást. Aztán az ilyenmű kibékítés nem is drámai, mert nincs benne benső kényszerűség. A szerző tovább is megy, Julcsát boldoggá teszi, legalább kilátásba helyezi férjhez menetelét. Ezt is mindazért, hogy a csábító bukását ne kívánjuk. Egyik hiba a másikat szüli. Miért e szerencsétlen leányt egy új szerető, habár férj, karjaiba dobni? E költői igazságszolgáltatás nem foly a mű organismusából, csak külsőleg van oda tapasztva. Julcsa megtisztult a szenvedések alatt s legszebben végezné pályáját szemünk előtt, ha az anyai érzésekbe menekülne s gyermekének szentelné életét, nem új szerelem örömeinek. Egyébiránt megvalljuk, se-

hogy se tudnánk tanácsot adni a szerzőnek műve tökéletes befejezésére. Épen az a baj, hogy az összeütközéseket úgy hozta össze, hogy bajos megoldani, s úgy oldotta meg, hogy erkölcsi türelmességünkhöz, könyörülő szívünkhöz folyamodott, s mintegy elnyomni, vagy legalább kijátszani akarta idealismusunkat, melyet nem elégíthetett ki. S épen ezt nevezzük mi beteges sentimentalismusnak. Felindulásunk megnyugtatóra vár az erkölcsi világrend alapján s a költő megnyugtató helyett csak elérzékenyít, pusztá könyörületre hangol, mi igen helyén lehet az életben, de nem drámai emotio, nem költői igazságszolgáltatás.

Ne csodálkozzék se a szerző, se az olvasó, hogy e különben jeles mű e hibája iránt nincs könyörület szívünkben, s leginkább csak ezzel foglalkoztunk egész bírálatunkban. Az erkölcsi világrend, a költői idealismus élénk érzésének tompulása, drámairóban és közönségben, a legnagyobb csapás, mi drámairodal munkát érhetné; az úgynevezett polgári dráma pedig, sok körülménynél fogva, könnyen vezet e tévútra a költőt. A franczia, angol és német irodalomban elég példát találhatni reá. Óhajtjuk, hogy Szigligeti óvakodjék ez örvénytől, mely a szerencsés inventiót és compositiót is könnyen besodorja. Ím ez a műve is mily gazdag egyes drámai jelenetekben, néhány mily

jól rajzolt alakot tüntet föl, mily bámulatos technikát fejt ki ő oly történet dramatizálásában, mely egyik kerékvágásból mindjárt másikba zökken s nem igen látszik alkalmasnak drámai cselekvényre: mégis e hiány mennyire megrontja!

Sajnáljuk, hogy bővebben nem írhatunk a mű fényoldalairól, de minthogy az előadásra úgy is egy pár lényeges megjegyzésünk van, valamelyik alkalommal még visszatérünk reá.

AZ ELSŐ KÖTET TARTALMA.

	Lap
1. Alföldi szinmütár.	
I. Horváth Cyrill: <i>Vetélytársak</i>	
II. Hugo Victor: <i>Borgia Lucretia</i>	7
2. Czakó Zsigmond: <i>Kalmár és tengerész</i>	17
3. Ira Aldridge	20
4. Schiller: <i>Ármány és Szerelem</i>	29
5. Szigligeti Ede: <i>Argyil és Tündér Ilona</i>	31
6. Corneille: <i>Cid</i>	37
7. Kovács Pál: <i>Három szín</i>	43
8. Ponsard: <i>Pénz és becsület</i>	48
9. Barrière és Thiboust: <i>Márványhölgyek</i>	57
10. Dumas: <i>Lelkiismeret</i>	82
11. Szigligeti Fde: <i>Diocletian</i>	90
12. Dumas fils: <i>Divathölgyek (Le Demi-Monde)</i>	107
13. Ristori	137
14. Még egyszer Ristori I—III... ..	167
15. A Színházi Naptár ügyében I—III.	219
16. A Nemzeti Színház és Drámairodalmunk	236
17. Jókai Mór: <i>Dózsa György I—II.</i>	273
18. <i>Egy kis curiosum (Vita Bulyovszkynéval)</i>	313
19. <i>Egy színházi zsebkönyvről</i>	329
20. <i>A vigjátékról</i>	344
21. Scribe: <i>A pajtáskodás</i>	359
22. Szigligeti Ede: <i>Az eladó lányok</i>	367
23. Delavigne: <i>XI-ik Lajos</i>	374
24. Az automimikáról	379
25. Egy új szinmütár	
I. Szigligeti Ede: <i>Béldi Pál</i>	
II. Sardou: <i>Jó barátok</i>	382

	Lap
26. Molière: <i>Tartuffe</i>	384
27. Kövér Lajos: <i>Kiadó szállás</i>	392
28. Séjour: <i>A kártyavetőnő</i>	395
29. Szigligeti Ede: <i>Gritti</i>	400
30. Conqui Claudina vendégszereplése I—II.	403
31. A színházi kihívásokról	409
32. Sand és Meurice: <i>A menekültek</i>	413
33. A drámabíráló választmányról	419
34. Bourgeois és Decourcelle: <i>A család öröme</i>	424
35. Bulwer: <i>Richelieu</i>	430
36. Dumas fils: <i>Gauthier Margit (A kaméliás hölgy)</i>	435
37. Scribe és Legouvé: <i>Lecouvreur Adrienne</i>	448
38. Színházi dolgokról I—IV.	456
39. Shakespeare: <i>Hamlet</i>	494
40. Katona József: <i>Bánk bán</i>	501
41. Obernyik Károly: <i>Brankovics György</i>	509
42. Bulyovszkyné Berlinben	516
43. Szigligeti Ede: <i>Egy bujdosó kurucz</i>	523
44. Szigeti József: <i>Szécsi Mária vagy Murányvár ostroma</i>	531
45. Egressy levele	539
46. Tóth Kálmán: <i>A király házasodik I—II.</i>	548
47. Szigligeti Ede: <i>A lelencz I—II.</i>	569

PN

1851

G8

köt.1

Gyulai, Pál

Dramaturgiai dolgozatok

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

